ISSN 1023-4186

قیش ۱۳۷۴
سایی ۴ـ۹۹

ادبیاتشناسلیق

تـألیف :

دکترجواد هیئت

ویـژه‌نـامـه

وارلیق

۲۰۰ صفحه
قیمت : ۳۵۰ تومان

تهران ـ اسفند ۱۳۷۴

اولو تانری‌نین آدییله

ادبیات شناسلیق

ادبیات نظریه‌لری، ادبی تنقید، ادبی مکتبلر،
ادبی نوعلر و بدیع صنعت

تهران ـ ۱۳۷٤

ادبیات شناسلیق

ویژه نامه مجلّه وارلیق

دکتر جواد هیئت

حروفچینی: بهروز، چاپ: چاپخانه خواجه،
چاپ اوّل اسفند ۱۳۷٤، تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه
مجله وارلیق ـ تهران، خیابان فلسطین شمالی،
ساختمان ۱۵۱، طبقه دوّم، تلفن: ٦٤٦٦٣٦٦

ایچینده کیلر

مندرجات

بیرنئچه سؤز: پروفسور حمید محمدزاده ۱۳
گیریش: دوقتور جواد هیئت ۱۷

۱- ادبیات نظریه‌لری ۲۱
ـ ادبیات نه‌دیر، نه ایشه یارار ۲۱
الف: عکس ائتدیرمه نظریه‌سی ۲۳
ـ ادبیاتین ایشی.... ۲۵
ـ عکس ائتدیرمه نظریه‌سی ۱۹ - جوعصردن سونرا... ۲۵
ـ مارکسیست صنعت گؤروشو... ۲۶
۱ - مارکس، انگلس و پلخانووون فیکرلرینه دایانان گؤروشلر.
۲ - روسیه‌ده کومونیست پارتی‌سی‌نین ۱۹۳٤ ده تثبیت ائتدیگی اجتماعی رئالیزم.
ـ اجتماعی رئالیزم ۲۷
ـ ادبیاتین ایشی ۲۹
ب: ایفاده نظریه‌سی ۳۰
ـ صنعت و علم ۳۲
ـ اؤخوجویا نقلی اساس گؤره‌ن ایفاده چیلیک ۳۳

ب: فورمالیزم یا شکیلچیلیک ٣٤
- استرۆکتورالیزم یا قورولوشچولوق ٣٥
ت: اۇخوجونو مرکز قرار وئرن نظریه‌لر: ٣٨
١ - ریچاردین نظریه‌سی: حسّی تأثیر ٣٨
٢ - ادراک Reception نظریه‌سی ٣٩
- ادبیات و حقیقت ٤٠
- الهام یولیله ٤١
- ادبیات حقیقته صادق دیر ٤٢
- اینام مسئله‌سی ٤٣
- ادبیاتین تعریفی ٤٤

٢- ادبی تنقید: ٤٧
- ادبی تنقیدین تعریفی ٤٧
١ - اخلاقی تنقید ٤٩
٢ - اجتماعی تنقید ٥٠
٣- مارکسیست تنقید ٥١
٤ - پسیکولوژیک تنقید ٥٢
٥- پسیکوآنالیز و تنقید ٥٤
- جذبه Extase ٥٤
- الهام Inspiration ٥٥
٦ - فرۆیدون صنعت نظریه‌سی ٥٥
٧- تاریخی تنقید ٥٦
٨- تجربی تنقید و یا علمی تنقید ٥٧
٩ - فنی تنقید ٥٩
- شعرین تنقیحی (آفتوریزه ائتمک) ٦٠
- لفظ تنقیدی ٦٠
- ضرورت و جواز (امکان) ٦١
- معنا تنقیدی ٦١

۱۰ - ادبیاتدا شکل ـ محتوا مسئله سی، یئنی تنقید ٦١
۱۱ - آر که تیپ چی تنقید ٦٤
ـ استه تیک حؤکم لر (قضاوت) ٦٦
ـ عینی حؤکم لر ٦٦
ـ ذهنی حؤکم لر ٦٧
نتیجه ٦٨
ادبی تنقید مسئله لری: ۷۰
ـ منسوبیّت مسئله سی ۷۰
ـ متنین تصحیحی ۷۱
ـ سرقت (اوْغورلوق) و توارُد ۷۲
ـ نفوذ و تأثیر مسئله سی ۷۳
ـ تقلید و اقتباس ۷٤
ـ موازنه و مقایسه مسئله سی ۷٤
ـ تطبیقی ادبیات: بین الخلق ادبی تأثیر و علاقه لر ۷۵

۳- ادبی مکتبلر: ۸۷
ـ تعریف ۸۷
هومانیزم ۸۷
کلاسیزم ۸۸
رومانتیزم ۹۱
ـ رومانتیزمین ادبی گؤروشلری ۹۲
ـ آذربایجاندا رومانتیزم جریانی ۹۵
رئالیزم مکتبی ۹۷
ـ روسیه ده رئالیزم ۹۹
ـ آذربایجاندا رئالیزم جریانی ۱۰۰
ـ معارفچی رئالیزم ـ تنقیدی رئالیزم ۱۰۱
ـ اجتماعی رئالیزم یا سوسیالیست رئالیزمی ۱۰۳
ناتورالیزم جریانی ۱۰٦

پارناس مکتبی و صنعت اوچون صنعت گؤروشو ۱۰۸
سمبولیسم جریانی ۱۱۰
۲۰ - جی عصرده ادبی جریانلار: ۱۱۵
- سؤررئالیسم ۱۱٦
- امپرسیونیسم ۱۱۸
- کوبیزم ۱۱۸
- فؤتوریزم ۱۱۹
- دادائیزم ۱۱۹
- سؤررئالیزمین اساسلاری ۱۲۰
- اگزیستانسیالیزم ۱۲٤
- میلچکلر ۱۲۹

٤- ادبی نوعلر: ۱۳۳
- تعریف ۱۳۳
الف: ادبی نثر و نوعلری: ۱۳٤
- درام یا تئآتر، رومان، حکایه،... ۱۳٤
درام - تئآتر: ۱۳۵
- درام اثرلرینین نوعلری، تراژدی، کومئدی، درام. ۱۳۷
تراژدی: ۱۳۷
- تراژدی نین قایدالاری ۱۳۸
کومئدی: ۱٤۰
- موضوع، محیط، آداملار، (صورتلر)، اوسلوب، مقصد ۱٤۰
- کومئدی نین چئشیدلری ۱٤۱
درام: ۱٤۲
- موضوع، آداملار، محیط، مقصد ۱٤۲
رومان و نوعلری: ۱٤۳
رومان: ۱٤۳
۱ - تاریخی رومان ۱٤۵

۲ - ماجرا رومانی ۱٤٦

۳ - پۆلیس رومانلاری Detective ۱٤۷

٤ - اگزوتیک رومان ۱٤۷

۵ - اجتماعی رومان ۱٤۷

٦ - تحلیل رومانلاری ۱٤۹

۷ - فلسفی رومان ۱۵۰

باسنیا (تمثیل) ۱۵۰

حکایه ۱۵۰

نۆوئل ۱۵۱

پۆوست ۱۵۱

اۆچئرک ۱۵۱

ب: نظم (شعر): ۱۵۱

- تعریف ۱۵۱

- شعرین شکلی: شکیل، قافیه، وزن، شعرین دیلی. ۱۵۳

- غزل ۱۵۳

- قصیده ۱۵۵

- قطعه ۱۵۵

- ترکیب بند ۱۵۵

- ترجیع بند ۱۵٦

- رباعی ۱۵٦

- تۆیوق ۱۵٦

- مثنوی ۱۵۷

- مُسمط ۱۵۷

- مستزاد ۱۵۸

قافیه: ۱۵۹

- آسونانس ۱٦۰

- جناس ۱٦۰

- ردیف ۱٦۰

- آلیتراسیون ۱٦۱
- وزن: ۱٦۲
- هجا وزنی ۱٦۲
- هجا وزنی نین قایدالاری ۱٦۳
- هجا قالیبلاری ۱٦٤
عروض وزنی ۱٦٤
- عروض قالیبلاری: هَزَج بحری، رَمَل بحری، رَجَز بحری، مُتقارب بحری، مُضارع بحری، مُجْتَثْ بحری، خفیف بحری، مُنسَرِح بحری، سریع بحری، کامل بحری. ۱٦۷
ج: آزاد شعر (سربست شعر): ۱۷٤
- شعرین محتواسی ۱۷٦
- تئم - آنافیکر (موضوع): عشق، قهرمانلیق، طبیعت، جمعیت، دۆشونجه تئمی. ۱۷٦

۵- ادبی بدیعی اثرلرین دیلی ۱۷۹
بدیع صنعت واسیطه‌لری ۱۸۰
- ادبی بدیع دیلین خصوصیتلری ۱۸۰
بدیع صنعت واسیطه‌لری ۱۸۰
۱ - لفظ گۆزه‌للیگی اوچون ایشله‌نن بدیع صنعت واسیطه‌لری: ۱۸۱
- سجع، لف و نشر، جناس، تضمین، مُلوّن. ۱۸۱
۲ - مضمون گۆزه‌للیگی اوچون ایشله‌نن بدیع صنعت واسیطه‌لری: ۱۸۳
- مجاز ۱۸۳
- تشبیه یا بنزه‌تمه ۱۸۳
- استعاره (متافۆرا) ۱۸٤
- سمبۆل ۱۸۵
- تمثیل - رمز (آللنگۆریا) ۱۸۵
- کنایه ۱۸٦
- تعریض ۱۸۷
- مبالغه: هیپر بۆلا ۱۸۷

ـ تصغیر	۱۸۷
ـ رجوع	۱۸۷
ـ تکریر یا پارالئلیزم	۱۸۸
ـ انورسیۆن	۱۸۹
ـ سهل و مُمتنع و حُسن تعلیل	۱۸۹
ـ حُسن تعلیل	۱۸۹
ـ تلمیح	۱۸۹
ـ ترصیع	۱۹۰
ـ التزام	۱۹۰
ـ ردّالعجز علی‌الصدر	۱۹۰
ـ تشخیص و انطاق	۱۹۰
ـ تنسیق الصفات	۱۹۱
ـ اشتقاق	۱۹۱
ـ سئوال	۱۹۱
ـ خطاب و ندا	۱۹۱
ـ ایماله و زحاف	۱۹۱
ـ تضاد	۱۹۲
ـ بدیعی تعین (اپیتت)	۱۹۲
ـ ایهام	۱۹۲
ـ مراعات النظیر	۱۹۲
سۆن سۆز: گۆنوموزده ادبیات	۱۹۳
قایناقلار	۱۹۷

بیرنئچه سؤز

ایران اسلام انقلابی نین غلبه سی بر کتیندن سون ایللرده آذربایجان دیلینده مطبوعات، علمی ـ ادبی اثرلر، آذری تورکجه سی نین صرفی و نحوی، ایضاحلی لغتی، تورکی ـ فارسی، فارسی ـ تورکی سؤزلوکلر، آذربایجان ادبیاتی تاریخی و سایر اثرلرین نشری آنادیللی ادبیات ین سرعتلی انکشافینی گؤستریر. شاعیرلریمیزین و ادیبلریمیزین بو ساحه ده دگرلی خدمتلری گؤز قاباغیندادیر. خلق ناغیللاری و داستانلاری نین توپلانماسی شفاهی ادبیاتین، خصوصیله آتالار سؤزلری، مثللر، باياتیلار، عاشیق شعرلرینین علمی شکیلده مختلف بؤلگه لرده توپلانیب نشر ائدیلمه سی، حکایه، رؤمان، شعرلر مجموعه لری، نمایشنامه لرین چاپ ائدیلمه سی، آنادیلینده درسلیکلرین تجدید چاپی، تنقید و بیبلیوگرافیا ساحه سینده مقاله لر آذری تورکجه سینده ادبیات نظریه سی کیمی مرجع بیر اثرین یارانماسی ضرورتینی قارشییا قویموشدور.

«وارلیق» درگیسینده بوساحه ده معیین ایشلر گؤرولموشدور، لاکین منتظم و منسجم بیر وسائطین اولماسی لزومی هر آدیمدا اؤزونو گؤستریردی. یئری گلمیشکن قید ائتمه لی یک کی، «وارلیق» درگیسی اؤز اطرافیندا متعهد قلم صاحیبلرینی توپلاماقلا برابر، یازارلارین یئنی نسلینی حضیر لاماق کیمی شرفلی بیر وظیفه نی یئرینه یئتیرمک له بیرسیرادا، ادبیاتشناسلیق و ادبی تنقیدین ده گؤزه ل نمونه لرینی وئرمیشدیر. ادبی دیرچلمه نین معیین انکشاف مرحله لرینی کئچدیکدن سونرا ادبیات نظریه سی نین ییغجام شکیلده اولسا بئله، یارانماسی طبیعی و قانونا

اویغون ایدی.

دوقتور جواد هیئت آذربایجان دیلی و ادبیاتی اوّزرینده اؤزون ایللر دن بری یؤورولمادان چالیشیر. «تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش»، «آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی»، «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش» (۲ جلدده)، «مقایسة اللغتین» کیمی علمی اثرلری ایران تورکلری نین مختلف لهجه‌لری حقینده اهمیتلی آراشدیرمالارینداندان سونرا حاضیرکی ادبیاتشناسلیق کتابینی ترتیب ائدیب قلمه آلماقلا بو ساحه‌ده اولان بوشلوغو دولدورموشدور.

اسلام شرقینده عرب، فارس، تورک دیللرینده سؤز صنعتی، رساملیق و موسیقی یه عاید دگرلی نظری اثرلر یارانمیشدیر. کلاسیک شاعیرلر ده اؤز اثرلرینده سؤز صنعتی حقینده قیمتلی فیکرلر سؤیله میشلر. قرآن کریمین ایلاهی تعلیمیندن الهام آلان نظامی، فضولی کیمی شاعیرلرین اثرلرینده ادبیاتین بیرسیرا نظری مسئله‌لری اؤز حلّینی تاپمیش دیر. مکتبلرده معانی، بیان، بدیع، فصاحت، بلاغت فنلری نین تدریسی، بو ساحه‌ده چوخلو قاینا قلارین گلیب الیمیزه چاتماسی بونا گؤزه‌ل ثبوت دور. شرق ادیبلری نین بدیعی سؤز اوزرینده کی تدقیقا تلارینین اوبیکتی اساساً شعر اولموشدور، هم ده بو تدقیقا تلار مضموندان چوخ فؤرما اوزرینده آپاریلمیشدیر. خطیب تبریزی، رشیدالدین وطواط، نصرالدین طوسی، شمس الدین محمد قیس رازی، نجم‌الدین ابوبکر محمدابن علی راوندی، وحید تبریزی، علیشیر نوائی، حسین واعظ کاشفی، عبدالرحمن جامی و اونلارلا باشقا ادیبلرین و تذکره چیلرین اثرلرینی خاطیرلاماق اولار.

بو دا بیر گئرچکلیک دیر کی، سون عصرده، خصوصیله یاشا دیغیمیز دؤرده شعرده و نثرده بیرسیرا یئنی نوعلر و اوسلوبلار مئیدانا گلمیشدیر کی، ادبیاتشناسلیق اونلاری دا نظری باخیمدان تدقیق ائتمه‌لیدیر. مثال اوچون شعر ساحه‌سینده عروض علمی هرطرفلی انکشاف ائتدیگی حالدا هجا وزنینده اولان شعریمیز حقینده آختا ریشلاریمیز محدود دور، سربست شعرده عصریمیزین محصولودور، ایندی بو چئشید شعر ده ادبیاتیمیزدا وطنداشلیق حقوقو قازانمیش، اونون بیرسیرا گؤزه‌ل نمونه‌لری یارانمیشدیر. نثر ساحه‌سینده یئنی تیپلی حکایه، پؤوست، نؤول و رومان مئیدانا گلمیشدیر، ادبی تنقیدین معاصر شکلی یارانمیشدیر. درام اثرلری، منظوم و منثور پیئسلر بدیعی ادبیاتیمیزی زنگین لشدیرمیشدیر. ادبیاتشناسلیغیمیز بونلارین حقینده آراشدیرمالار آپاریب نظری فیکرلرینی سؤیله‌مه‌لیدیر. ایندی غرب و شرق ادبیاتلاریندا رئالیزم، تنقیدی رئالیزم، اجتماعی رئالیزم، سیموولیزم فوتوریزم، سوررئالیزم، دادائیزم، اگزیستانسیالیزم و س.

کیمی ادبی مکتبلر و ادبی جریانلار مئیدانا گلمیشدیر و هر بیری اؤز اوسلوبوندا معیین اثرلر یاراتمیشدیر. البته، بو مکتبلرین و جریانلارین هامیسی بیزیم ادبیاتدا ظهور ائتمه میشدیر. هر حالدا اونلارین حقینده معیین معلومات الده ائتمک فایداسیزدگیل، خصوصیله غرب ادبیاتلاریندان اولونان ترجمه لر بو احتیاجی داها دا آرتیریر.

بو کتاب گنئیش اوخوجو کوتله سی اوچون نظره آلیندیغیندان ادبیات شناسلیق، ادبیات نظریه لری، ادبی تنقید و اونون نوعلری، تطبیقی ادبیات، بین الخلق ادبی تاثیر و ادبی علاقه لر، ادبی مکتبلر، آذربایجاندا رئالیزم جریانی، ۲۰ - جی عصرده ادبی جریانلار، ادبی نوعلر، قافیه، وزن، عروض، هجا وزنی، سربست شعر، ادبی بدیعی اثرلرین دیلی، بدیعی صنعت واسیطه لری حقینده ضروری اولان قیسا معلومات وئریر و هئچ ده هر طرفلی بیلیک وئرمک ادعاسیندا دگیل. مؤلف اؤزو بو باره ده یازیر: «ادبیات و ادبیاتشناسلیغین علمی لیگی و خلقی - لیگی اونون عمومی مقیاسدا ان آسان و ساده شکیلده اؤگرنمه سینی گره کدیریر. بونون اوچون گنئیش اختصاص کتابلارینا احتیاج اولدوغو کیمی، ساده اوسلوبلا یازیلمیش ییغجام کتابلارا دا لزوم واردیر... ادبیات ساحه سینده بئله کتابلار یوخ قدر آزدیر. من بئله بیر دوشونجه ایله بو ادبیاتشناسلیق کتابینی حاضیرلادیم و ایکی مین صحیفه لیک مطلبی ایکی یوز صحیفه ده وئرمگه، هم ده آچیق و ساده بیرا وسلوبلا یازماغا چالیشدیم» (گیریش).

مؤلف ادبی مکتبلری و ادبی جریانلاری شرح ائدرکن یئری گلدیکجه آذربایجان ادبیاتیندان موافق مثاللار گتیرمکله، ائله جه ده آدلاری چکیلن اثرلر و مؤلفلر حقینده قیسا ایضاحلار وئرمکله اوخوجونون ایشینی آسانلاشدیرمیش، هم ده اثرین علمی دگرینی آرتیدرمیشدیر.

ادبیاتشناسلیق موضوعسوندا یازیلمیش بو اثر دوقتور جواد هیئت ین آذربایجان ادبیاتی نین تبلیغی و اؤگرنیلمه سی یولوندا آتدیغی یئنی، ناتلیتلی آددیم دیر، بو کیمی نجیب تشبثلرده اونا اوغورلار آرزولاییریق.

دوقتور حمید محمدزاده

۱۳۷٤/٦/٥

بسم الله الرحمن الرحیم

گیریش

الینیزه آلدیغینیز بو کیچیک حجملی کتاب ادبیاتشناسلیق علمی نین ییغجام بیر خلاصه‌سی دیر. بو کتاب ایران اسلام انقلابی نین گتیردیگی دیل ـ مدنیت آزادلیغی نین ایشیغیندا یازیلیب چاپ اؤزو گؤرموش دور، بؤنونلا دیل ـ ادبیات، تاریخ و بیر سؤزله مدنیتیمیز حقینده یازدیغیمیز اثرلرین یئددینجیسی چاپ و نشر اؤلونما قدادیر.

بؤ گون ادبیاتشناسلیق طب علمی کیمی گئنیشله میش، مختلف ساحه وقؤللارا آیریلمیش و بؤ قؤللارین هر بیری بیر اختصاص شعبه سینه چئور یلمیشدیر.

چاغیمیزدا ادبیاتشناسلیق انسانی علملرین بیر شعبه‌سی اؤلدوغو حالدا دیگر مثبت علملر کیمی اؤزونه مخصوص تعلیمی، دیداکتیک و آراشدیرما متؤدلارینا و مُشخص قانون ـ قایدالارا مالیک دیر. ادبیات شناسلیغین مختلیف شعبه‌لری: ادبیات نظریه‌لری، ادبی تنقید، ادبیات تاریخی، ادبی مکتبلر، ادبی نوعلر و بدیع علمی و تطبیقی ادبیات هر بیری بیر اختصاص شعبه‌سی اؤلسا دا ادبیاتین بیر ده عمومی طرفی واردیر. ادبیات انسانلارین روحی غذاسی دیر. هر کس جسمینی بسله مگه مادی غذا یا محتاج اؤلدوغو کیمی روحونو دا غذالاندیریب انکشاف ائتدیرمگ اوچون ادبیاتا احتیاجی واردیر. ادبیات بیرعلم و اختصاص شعبه‌سی اولدوغو قدر خلقه هله اؤخوموش صینیفا و اجتماعی ـ ملی مسئله‌لرله ماراقلانان و خلقینه و اؤنون گئچمیشینه باغلی اولان و گله‌جه گیندن اؤزونو مسئول تؤتان ضیالیلارا فایدالی و حتا لزوملو بیر مکتب دیر. ادبیات ایلک اؤنجه خلقین مالی و

محصولودور. ادبیاتی بیز ضیالیلار دگیل خلقیمیز یاراتمیشدیر. بیز ضیالیلار سؤنرادان خلقین یاراتدیغی ادبیاتا صاحیب چیخمیشیق و اونو یا زیبا کؤچورمک له انکشاف ائتدیریب یازیلی ادبیات آدیله اؤزوموزه مال ائتمیشیک. بؤگون یازیلی ادبیات گؤرؤنوشده تامامیله شفاهی خلق ادبیاتیندان آیریلمیش اولسا دا کؤکو اونا باغلی دیر و هر زامان اولدوغو کیمی بؤگون ده الهامینی و قابناغینی اوندان آلماقدا دیر. اساساً خلقه دایانمایان و اؤندان الهام آلمایان ادبیات تصور ائتمک مؤمکون مو؟ منجه مؤمکون اولسا دا بیر قیمت ایفاده ائتمز و اؤزون زامان دا یاشا ـ ب بیلمر.

دنمه لی ادبیات بیر علم کیمی متخصص لری علاقه دار ائتسه ده بیر روحی، اجتماعی ـ ملی غذا کیمی هامینی هله ضیالیلاری ماراقلاندیریر.

ادبیات انسانلارا انسانلیق شعورو و جمعیتلره ملی شعور آشیلار و اؤنلاری بیر لیگه، برابر لیگه، دوستلوغا و بیر ـ بیرینی سئومگه تشویق ائدر.

ادبیات و ادبیاتشناسلیغین علمی لیگی و خلقی لیگی اؤنون عمومی مقیاسدا ان آسان و ساده شکیلده اؤگرنمه سینی گره کدیریر. بونون اوچون گنیش اختصاص کتابلارینا احتیاج اولدوغو کیمی، ساده اؤسلوبلا یازیلمیش ییغجام کتابلارا دا لزوم واردیر.

فرانسه ده ... Que Sai'je de نه بیلیره م (فلان موضوعدان) کتابلار مجموعه سی یالنیز ادبیات ساحه سینده دگیل بیر چوخ علم قؤللارینda بو احتیاجی قارشیلامیشدیر.

طب ساحه سینده ییغجام شکیلده یازیلمیش حتّا بؤتون طبی و یا جراحینی احتوا ائدن کتابلار چوخ دور. بو کتابلار طب طلبه لرینه هم اؤگرنمک باخیمیندان کؤمک ائدر هم ده امتحانلاردا ایشلرینه یارار.

ادبیات ساحه سینده بئله کتابلار یؤخ قدر آزدیر. من بئله بیر دؤشونجه ایله بو ادبیاتشناسلیق کتابینی حاضیرلادیم و ایکی مین صحیفه لیک مطلبی ایکی یؤز صحیفه ده وئرمگه، هم ده آچیق و ساده بیر اؤسلوبلا یازماغا چالیشدیم. بو کتابی حاضیرلارکن هم ادبیاتشناسلیق طلبه لرینی هم ده آماتؤر ماراقلی ضیالیلاریمیزی نظرده توتدوم.

بؤ کتابدا ادبیات نظریه لری، ادبی تنقید، ادبی مکتبلر، ادبی نوعلر و بدیع صنعت واسیطه لری ییغجام شکیلده ایضاح ائدیلمیشدیر.

ادبیات تاریخی و شفاهی خلق ادبیاتیمیز داها اوّل آیری ـ آیری کتابلار شکلینده طرفیمیزدن نشر ائدیلدیگی اوچون بورادا اختصار ائدیلمیشدیر.

ادبیاتشناسلیغین اساس شعبه لرینی تشکیل ائدن بو بئش ساحه ییغجام فقط غرب دونیا سیندا

اؤلـدوغـو کـیـمی هـرطـرفلی و عـیـنـی زامـانـدا طـرفسیز و اؤبـژکـتـیـو بـیـر مـتـؤد و اؤسـلـوبـلا ایضاح ائدیلمیشدیر. مثلاً ادبی نظریه‌لری ایضاح ائدرکن عکس ائتدیرمه نظریه سی نین مختلیف شکیللری، ایفاده نظریه سی و اوخوجویا نقلی اساس گؤره‌ن ایفاده چیلیک فؤرمالیزم یا شکیلچیلیک، استرؤکتورالیزم (قورولوشجولوق)، اؤخوُجونو مرکز قرار وئرن نظریه‌لر و بالاخره ادبیاتین گئرچکلیک و حقیقتله علاقه‌سی و اونون تعریفی باره ده دخی ایضاحات وئریلمیشدیر.

ها بئله ادبی مکتبلر فصلینده هومانیزم، کلاسیزم، رومانتیزم، رئالیزم، ناتورالیزم، کؤبیزم، فؤتوریزم، سؤررئالیزم و تنقیدی و اجتماعی رئالیزم و بالاخره اگزیستانسیالیزم مکتبلری ده ایضاح ائدیلمیش دیر.

ادبیاتشناسلیغین هر بیر قؤلوندا علمی ایضاحاتلا یاناشی مناسب مثاللار دا وئریلمیش و مثاللاری سئچرکن آذربایجانلی شاعیر و یازیچی لارین یارادیجیلیقلاریندان نمونه‌لر وئرمگه دقت ائدیلمیشدیر.

البته کی بو کتاب قصوُرسوُز دگیلدیر. هله ایلک تجربه میز اولدوغو اوچون بعضی یئترسیز طرفلری ده اولابیلر. قیمتلی ادبیاتشناسلاریمیز دان کتابیمیزدا هر هانسی بیر قصور، یتمزلیگه راسلاد یقلاری زامان بونو دیل و ادبیاتیمیزین وُرغونو اولان آماتور مؤلفی نین حسابینا خوش گؤروب یازیلاریله بیزی ارشاد ائتمه‌لرینی گؤزله‌ییریک. بو کتاب ادبیاتشناسلیق طلبه‌لرینه و ادبیاتا ماراقلی ضیالیلاریمیزا ادبیاتشناسلیق باره ده بیغجام معلومات وئرمک اومیدیله چوخ امک صرف ائدرک حاضیرلانمیش و یازیلمیشدیر. مؤلفین بیرتک آرزوسو اوخوجولاریمیزا بو امکانی وئرمک و فایدالی اولماقدیر. مؤلف بو آرزوسونا چارتارسا اؤزونو خوشبخت و بختیار سایاجاقدیر.

دوقتور جواد هیئت

۱۳۷٤/٦/۱

۱

ادبیات نظریه‌لری

ادبیات نه دیر، نه ایشه یارار

ادبیات شناسلیق ادب علمی دئمکدیر. ادب سؤزونون عرب دیلینده ادبیاتدان باشقا معنالاری دا واردیر: یاخشی اخلاق، تربیه، نزاکت، خجالت، اصول، قاعده و سایره.

ادبیات کلمه سینی بۇگۆنکو معنادا ایلک دفعه استانبول داتنظیمات جریانی (۱۸۲۹) اؤنجو (پیشرو) لریندن شناسی ایشلتمیش و اونون حقینده بئله دئمیشدیر: ادبیات ائله بیر معرفت دیر کی انسانلارا تربیه و اخلاق اؤیره‌در، اونا گؤره بۇ معرفته ادب و اؤنا منسوب اوْلانلارادا ادیب دئمیشلر[1]. غرب دیللرینده لیتراتور[2] (Litterature) سؤزو لاتینجه گؤزه‌ل یازی معناسینی وئرن لیتره (Litterae) دن تؤره میش دیر. ائله بۇنا گؤره ادبیاتی بئله تعریف ائده بیله‌ریک: **ادبیات دۆشونجه، دۇیغو و خیاللارین سؤز و یازیله گؤزه‌ل و تاثیرلی بیر شکیلده ایفاده صنعتی دیر.**

ادبیات گؤزه‌ل صنعتلرین بئش قوْلوُندان بیری دیر. گؤزه‌للیک موضوعسونون ایفاده سینی مقصد قرار وئرن بۇ بئش گؤزه‌ل و یا اینجه صنعت بۇنلاردان عبارتدیر: موسیقی، رسم، معمارلیق، هیکلتراشلیق و ادبیات. ادبیات شناسلیق اۆچ شعبه یه بؤلۆنور: ۱ - ادبیات نظریه سی ۲ - ادبیات تاریخی ۳ - ادبی تنقید.

---

۱ - تورک ادبیاتی - احمد قابقلی - استانبول - ۱۹۶۷ - جلد ۱.

۲ - معنی سرعلم شعبه سینده یازیلمیش اثرلره ده لیتراتور دئییرلر. مثلاً: طب لیتراتورو.

ادبیات تاریخی بارەده یازدیغیمیز مقاله‌لر ایکی جلد کتابدا (آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش - تهران ۱۳۵۹ و ۱۳۶۸) باسیلیب یا ییلمیشدیر. بۇ مقاله‌لریمیزده ادبیات نظریه‌لری و ادبی تنقید و ادبی مکتبلر حقینده قیسا و ییغجام شکیلده ایضاحات وئره‌جه‌ییک.

ادبیات، ادبی اثرلرین تۆپلۇسو دۇر. ادبی اثر: گۆزه‌ل بیر اۇسلوبلا[1] میدانا گتیریلمیش سؤزلو (شفاهی) و یازیلی اثرلره ادبی اثر دئیلیر. بۇنلارین اؤز نوعلریندن یئتگین (کامل) اۇلوب، دؤرۆنو تمثیل ائدن و ابدیله‌شن اؤرنکلرینه شاه اثر دئیلیر.

هر ملت ویاداها دۇغروُسو، هر ائلین اؤزۆنه مخصوص ادبیاتی وار دیرکی، تاریخ بۆیو تشکّول ائتمیش و اۇ خلقین ذوقی و فیکری میراثی دیر.

ادبیات اسکی زامانلاردا یالنیز شعره دئییلرمیش. اسکی یونان دا یونا Poetica = شعر دئمیشلر. عرَبلرده بنی امیه زامانینا قدر ادیب اۇ آداما دئییرمیشلرکی، شعر سؤیله‌سین و قبیله نین گئچمیشده کی قهرمانلیقلارینی، غالیبتلرینی و اصل و نسبینی تعریف ائتسین. اما سؤنرادان نثر و ادبیاتین باشقا نوعلری ده ظهور ائتمیش و ادبیات زامانلا انکشاف ائتمیش و بۇ گۆنکو حالینی آلمیشدیر.

ادبیات اۆچ عنصردن تشکّول ائدر: فیکر، دۇیغو، ایفاده و یا تصویر.

یازیچی فکر و یا دۇیغولارینی بدیعی و گۆزه‌ل ایفاده‌ایله اۇخوجویا چاتدیرمالی و اۇندا یاراتدیغی ماراق و لذتله یاناشی فکرلرینی و دۇیغولارینی نقل ائتدیرمه لیدیر.

ادبیاتی مختلف فکر آداملاری مختلف شکیلده تعریف ائتمیشلر:

ادبیات سؤز صنعتی اۇلماقلا یاناشی وارلیغی صورتلرله عکس ائتدیریر، ادبیات حیاتین آیناسی و انساندا بدیعی هیجان اۇیادان بیر صنعت دیر.

مارکسیستلره گؤره ادبیات بیر چئشید ایدئولوژی و صنفی مبارزه‌نین کسکین سلاحی دیر. یازیچی حیاتی عکس ائتدیرمکله کفایتلنمه‌ییب، اۇنو دگیشدیرمک ایشینده ده مهم رۆل اۇینایر.

مشهور فرانسیز اگزیستانسیالیست فیلسوفو ژان پُل سارتره گؤره «ادبیاتین مقصدی مبارزه‌دیر، بیلیک و آزادلیغی اله گتیرمک اوچون». ادبیات و صنعت اولماسا دونیانین

---

۱ - یازیچی‌نین دۇیغو و دۆشونجه لرینه، هیجانلارینا ونردیگی ان گۆزه‌ل سؤز شکلی دیر. بیر یازیچی‌نین اۇسلوبو، دۇیغو، دۆشونجه و سؤزلری سئچیب جمله‌لر قوُرماغیندان، اۇنلارین اۇزونلوق و قیسالیغی ندان، مجازلی و یا ساده یازماغیندان، مزاح ایشله دیب و یا چوخ جدی اۇلماغیندان وداها باشقا علامتلردن آنلاشیلار. ادبی نوع و مکتبلرین اۇسلوب لاری فرقلی اۇلدوُغو حالدا هر کسین ده اؤزونه مخصوص اۇسلوبو واردیر.

معناسی اولماز.

ایندی ادبیات و صنعت نه دیر سئوالینا وئریلین جاوابلاری و یا جاواب وئرن نظریه لری بیر-بیر گؤزدن گئچیره ک.

بوُ مقاله لری یازماق اوچون مختلف قایناقلاردان فایدالاندیغیمیز حالدا تصنیف با خیمندان انگلیز تنقید چیسی پروفسور برنا مؤران (Berna Moran) ین تصنیفینی بیر آز د گیشدیره رک اساس سئچدیک.

الف: عکس ائتدیرمه نظریه سی:

۱ - ادبیات بیرعکس ائتدیرمه، بنزه تمه یا دا تقلیددیر. صنعت اثرلری خصوصیله ادبیات، طبیعت، انسان و حیاتی عکس ائتدیرر. سانکی بیر آینا کیمی.

عکس ائتدیرمه نظریه سینی ایکی دؤره یه آییرمالی ییق، چونکی. م ۱۸-جی عصرین اوْرتاسینا قدر بوُ نظریه لر ارسطونون مختلف تفسیرلری کیمی اله آلینمیش، لاکین ۱۹-جو عصردن بوُیانا آیری بیرشکل آلمیشدیر. اوْنا گؤره اؤنجه بیرینجی دؤره ده عکس ائتدیرمه نظریه سی نین اوّچ شکلینی تدقیق ائتمه لی ییک.

۱ - صنعت، گؤرونن دونیانی عکس ائتدیرر (یا نسیدار):

بوُ نظریه یه گؤره صنعت گؤردؤیوموز دونیانی، بوُرادا کی انسانلاری و نسنه (شئی) لری الیندن گلدیگی قدر اوْنلارا صادق قالماق شرطیله عکس ائتدیرر. ناتوُرالیست اوْلان بوُ گؤروْشه گؤره صنعتکار بیزه حیاتی و یا اوْنون بیر حیصه سینی (بُعدونی) یا دا بیر مقطعینی (کسیتینی) اوْلدوُغو کیمی عکس ائتدیرر. بئله بیرٌاثر گرچکلیگین (واقعیت) سطحی بیر کوْپیاسی و بنزه تمه سی دیر و قدیم یونان دا بوُ یاییلمیش دیر. افلاطونودا چوخ باخیمدان بوُ نظریه نین تمثیلچیسی سایارلار.

افلاطونا گؤره صنعت گؤرونن و دوُیولان (محسوس) دونیانین تقلیدی Mimesis و یا عکس ائتدیریلمه سی (انعکاسی) دیر. «دولت» و «ایون» ION دا آچیقلادیغینا گؤره ادبیات اؤگرتیجی (Didactic) اوْلا بیلمز و گئرچکلری (واقعیاتی) بیلدیره بیلمز. شاعیرلرده گئرچک بیلگیه صاحب اولمایان بنزه تمه جی آداملاردیر.

افلاطون گؤزه للیگی تعادل، اؤلچو و تناسب ده بیلیر و ادبیاتی جامعه یه تاثیری باخیمدان باخاندا، احساس و هیجانی تحریک ائله دیگی اوّچون ضررلی بیلیر. آنجاق سانسوره تابع اوْلورسا یارارلی وفایدالی اوْلا بیلیر- دئییر.

اما افلاطونون شاگردی اؤلان ارسطونون صنعت باره سینده فکری باشقا دیر و شعر Poetica آدلی اثرینده ادبیات نظریه سی باره ده بئله دئییر:

افلاطونون مثاللار (IDEA) دونیاسی حس، احساس دونیاسی دیر و بوٌ دونیانی اؤلدوغو کیمی بیان ائتمک تاریخچی نین ایشی دیر. صنعتکار، افلاطونون ساندیغی کیمی بیزی گئرچکلیکدن (واقعیت) اوٌزاقلاشدیران، ساختا بیلیگلر وئره‌ن بیر آدام دگیل، بیزه حیاتی آچیقلایان بیر آدام دیر. ارسطو افلاطونون عکسینه تراژدی نین اخلاق باخیمیندان فایدالی اؤلدوغونا اینانیردی. دئمه‌لی ارسطو ادبیاتین هم بیلگی قازاندیرماغینا هم ده فایدالی روحی تاثیرینه اشاره ائتمیشدیر.

غرب ده صنعتین عکس ائتدیرمه فکری رؤنسانس دان سؤنرا یئنی دن جانلاندی و کلاسیکلر (و یا نئو کلاسیکلر) ارسطونو ایزلرکن اؤنون گؤرؤشونو بیر نئچه شکیلده یوٌرؤملادیلار. مثلاً:

۱- صنعت عمومی طبیعتین عکس ائتدیر یلمه سی دیر (یانسیتیلماسی)

۲- صنعت ایدئاللاشدیریلمیش طبیعتین عکس ائتدیریلمه سی دیر.

بوٌرادا عمومی طبیعت دن مقصد گؤرونه نین آلتینداکی گئرچکلیک دیر. بوٌنلار طبیعت دئدیکده یالنیز جانسیز دونیانی و بیتگی (نبات)، حیوانلاری نظر ده توٌتمور، خصوصیله انسان طیبعتینی، داورانیشلاری (رفتار)، عنعنه و مدنیتی دؤشونوردولر.

انسان طبیعتی نی عکس ائتدیرمک اوچون اؤنداکی اؤرتاق خصوصیتلری عکس ائتدیرمک لازم دیر.

انسانلار آراسیندا اؤرتاق خصوصیتلری یعنی زامانا و مکانا تابعٌ اولمایان عمومی طبیعتی موضوع سئچن یازیچی ابدی شاه اثرلر یارادا بیلر (هؤمر، شکسپیر، نظامی... کیمی).

صنعت ایدئالی عکس ائتدیرر، نظریه سینه گؤره صنعتکار ایسته دیگی کیمی دوزه‌لدیلمیش یا ایدئاللاشدیریلمیش طبیعتی عکس ائتدیرر. نئجه کی ارسطو شعر کتابیندا یازمیشدیر کی شاعیر، بیر شئی نئجه اولمالی دیر، ائله ده تصویر ائتمه‌لیدیر. رونسانس یازیچیسی طبیعت ده چیرکینی یؤخ گؤزه‌لی سئچمه‌لی دیر، اونا گؤره طبیعتین دونیاسی برنج دندیرسه شاعیرین کی قیزیلدان دیر.

فرانسیزلارین گؤزه‌ل طبیعت (La belle nature) آدلاندیردیقلاری بو ایدئاللاشدیریلمیش طبیعت یانیندا بیرده اخلاقی باخیمدان ایدئاللاشدیریلمیش انسان و انسان علاقه‌لری واردیر.

رسّام، یازیچی و شاعر طبیعتی گؤردؤگو کیمی یوْخ اوْلماسی گره کدیگی کیمی چکر. رونسانس دا جانلانان بو نئوپلاتونیست گؤروش ایتالیادان فرانسه و انگلستانا گئچدی و ۱۸ - جی عصره قده‌ر داوام ائتدی.

ادبیاتین ایشی (Fonction):

ارسطو ادبیاتین انساندا بیلیگی آرتیرماغینا و تراژدی نین اخلاق باخیمیندان فایدالی اولدوغونا اینانیردی.

هوْراس (میلاددان اوّل ۸ - ۶۵ Horatius) صنعتین ذوق، لذت وئرمک و اؤگرتمک تاثیری واردیر - دئییردی.

رونسانس تنقیدچی و شاعرلریندن سرفیلیپ سیدنی دئییردی کی: صنعت عکس ائتدیرمک و مقصدی اگلندیره رک تربیه وئرمکدیر.

انسانلارا دؤز گون یاشاماغی اؤگره‌دن علملر آراسیندا ان اؤنملی (مهم)لری اخلاق فلسفه‌سی و تاریخ دیر، فقط فلسفه نظری اوْلدوْغوا وْچون بیرسیرا آبستراکت (انتزاعی) قاعده‌لر اؤگردیر و قوْروْلوغو اؤزوندن ائله ده تاثیرلی اولماز. تاریخ گئرچک (Concrete) و جانلی دیر، اما ساحه‌سی داردیر و اوْلمالینی یوخ، آنجاق اوْلموش اوْلانی ایضاح ائدر. ادبیات هر ایکیسی نین ده قصورلو طرفلرینی تامامالار. چونکی حادثه‌لری اؤزو یارادار و یاخشی یه یاخشی، پیسه پیس مکافات وئرر. ادبیات حادثه‌لری عینی (گئرچک) شکله قوْیار و فلسفی اخلاق قاعده‌لری نین قوْروْلوغونو اصلاح هم ده حادثه‌لری لازیم اوْلدوغو شکیلده تلقین ائدر. بوْنا گؤره ده ادبیات تربیه و اخلاق درسی وئرمک وَسیله‌سی اوْلوب فضیلتلی یاشاماق یوْلونو گؤستریر. ادبی اثر ده عدالت اؤز یئرینی تاپمالی دیر، گرچی حیاتدا بئله دگیل.

الف: عکس ائتدیرمه نظریه‌سی ۱۹ - جو عصردن سونرا:

۱۹ - جو عصرده ظهورائدن روْمانتیزم مکتبی نماینده‌لری کلاسیک لرین عکس ائتدیرمه (Reflexion) نظریه‌سینی یئترسیز گؤردولر. اوْنلارا گؤره ادبیات و ادبی اثرین ان مهم خصوصیتی دؤیغو (احساس) لاری ایفا ده ائتمه‌سی دیر. (Expression). او حالدا اثر خارج دونیانین بیر آیناسی یوْخ صنعتکارین ایچ دونیاسینا، روحونا آچیلان بیرپنجره دیر - دئییلیر.

۱۹ - جو عصرین اوْرتاسیندا بوْ مکتبه قارشی رئالیزم جریانی اورتایا چیخدی. رئالیست لرده عکس ائتدیرمه نظریه‌سینه اینانیر و صنعت اثرینی بیر آینایا بنزه‌دیرلر. (استندال، بالزاک،

امیل زوْلا و فلوْبرت کیمی).

فرانسه رئالیست‌لری (زوْلا و فلوْبرت) دئییردیلرکی یازیچی اؤز گؤردوکلری و دوْیدوقلارینی (گؤزه‌ل و یا چیرکین) عینیله یازمالی و یازیلاریندا طرفسیز قالمالی دیر.

۱۹ - جو عصرین اوْرتالاریندا رئالیسم روسیه‌ده آیری بیر استقامت ده ظهور ائدیب انکشاف ائله دی. روسیه رئالیزمینی تمثیل ائدنلر آراسیندا توْلستوی، چخوْف و گوْرگی کیمی بؤیوک یازیچیلاری و بئلینسکی، چئرنیشئوْسکی کیمی جمعیت ایله علاقه‌دار رئالیست تنقیدچیلری ذکر ائتمه لی ییک. چرنیشئوسکی یه گؤره رئالیست یازیچی حیاتی عکس ائتدیرمه‌لی دیر. اما طرفسیز قالما مالیدیر. یازیچی گئرچک حیاتدان مهم اولانلاری سئچر و اوْنلاری عکس ائتدیرر. اوْ اجتماعی گئرچکلیکلری عکس ائتدیرمکله یاناشی اوْنلاری آچیقلار، ایضاح ائدر و اوْنلار باره ده حکم وئرر.

چرنیشئوسکی، دوْبروْلیوْبوْف و بئلینسکی کیمی تنقیدچیلر انقلابچی و اجتماعی موقعلرینه گؤره مارکسیست‌لر طرفیندن تصدیق و تأیید اوْلوندولار. بونلارین صنعت گؤروشو سوْنرادان اجتماعی رئالیزم (سوسیالیست رئالیزم) ده یئنی دن ایشلنمیشدیر.

مارکسیست صنعت گؤروشو:

مارکسیست صنعتی تدقیق ائدرکن ایکی مرحله یه آییرماق لازیم دیر:

۱- مارکس ـ انگلس و پلخانوْووْن فیکرلرینه دایانان گؤروشلر.

۲- روسیادا کومونیست‌پارتی سی نین ۱۹۳٤ - ده‌تثبیت‌ائتدیگی‌وحکومت برنامه‌سی کیمی اعلان ائله‌دیگی و اجتماعی رئالیزم آدلاندیریغی گؤروش.

مارکس صنعتی اقتصادی قوْروْلوشا باغلاماقلابیر اوْست قوْروم (اخلاق، حقوق و دینی گؤروشلر کیمی) و ادبیاتی دا ایدئولوژی نین بیر نوعی کیمی قبول ائدیر و ادبیات اثرینی صنف (طبقه) منفعتلرینی دیله گتیره‌ن بیر ایدئولوژی و صنفی مبارزه اوچون بیر سلاح کیمی قبول ائدیردی.

مارکسیست استه‌تیگینی سیستملشدیرمه یوْلوندا مارکس و انگلسی ایزله‌ین پلخانف، تروْتسکی و لوْناچارسکی کیمی فیکر آداملاری، صنعت مسئله لرینه مارکسیست باخیشدان یاناشیب فیکرلرینی بئله بیان ائتمیشلر.

پلخانوْوا گؤره صنعتین کؤکو ایش دیر. اوْیناماق (رقص)، رساملیق و شعر، ایلک انسان جامعه‌لرینده معاشی تامین ائتمک یوْلوندا آپاریلان ایش دن دوْغموشدور. مثلاً یوْک داشیانلار و

قایق چکنلر بۇایشلری گؤرنده بیر ماهنی سؤیلردیلر و ایشه گؤره بۇ ماهنیلارین خصوصی ریتمی و آهنگی واردی. بۇ آهنگ آپاردیغی ایشه اۇیغون حرکتلره مناسب، سئچیلردی.

ارسطو و کلاسیکلر صنعتین، شعر، ادبیات و رقصین اسکی دینی آئینلرین تؤره تدیگینه اینانیرلار. ارسطو تراژدی نین تانری دییۆنیسوُس اوچون آئینلرده اۆخونان دینی ماهنیلاردان دۆغدوُغونو سؤیله میشدیر.

تورک ادبیات تاریخینده ده اۆیونلارین و ماهنیلارین کؤکۆنو عاشق لارین اسکی خلفلری ـ اۆلان شامانلارا (قام) باغلاییرلار.

پلخانوف «صنعت و اجتماعی حیات» آدلی کتابیندا دئییرکی صنعت حاکم صینیف و اۆنون ایدئولوژیسی نین تأثیری آلتیندادیر. حاکیم صینیف ترقیپرور اۆلمایاندا صنعت ده گئریچی ـ مُرتجع اۆلار، صنعتکار گئرچکلرله علاقه ساخلاماز هم اۆنلاردان قاچار و صنعتین شکلیله علاقه له نر و «صنعت، صنعت اۆچون دۆر» گؤرۆشونون طرفداری اۆلار و تجریده میل ائدر.

هر صینفین صنعتی اۆ صینفین ایدئولوژیسینی عکس ائتدیرر. گئریله مه و سقوط دؤرونون صنعتی ده گئریجی اولار.

پلخانوفا گؤره، گؤزه‌ل گؤرۆلن هر شئی جامعه اوچون فایدالی دیر. صنعت اثرینی علمی اثردن آییران بۇراسی دیرکی صنعتکار حقیقتی منطق یۆلیله یۆخ تصویر و صورتلرله (اۆبراز) ایفاده ائدر.

پلخانوفا گؤره صنعتین اۆزونه مخصوص بیر دونیاسی واردیرکی اۆنۇ تبلیغات واسیطه‌سی کیمی ایشلتمک اۆلماز، او حکومتین صنعتی هدایت ائتمه سینه و صنعتکارا یۆل گؤسترمه سینه قارشی ایدی. اۆنا گؤره ۱۹۳٤ دن سۆنرا اجتماعی رئالیزم سۆوئت روسیانین رسمی صنعت سیاستی سئچیلندن سۆنرا پلخانوف و طرفدارلاری گؤزدن دۆشدولر.

اجتماعی رئالیزم:

سووئتلرده دولتین رسمی صنعت گؤرشو و سیاستی سایيلان اجتماعی رئالیزم ۱۹۳۰ ایللرینده اۆرتایا چیخدی و ۱۹۳٤ ده تۆپلانان سووئت یازیچیلار اتفاقی نین بیرینجی قورولتاییندا تثبیت اۆلوندو. بۇقورولتایدا ژدانوف، ماکسیم گۆرگی، بۇخارین و رادئک اۆزچیخیشلاریندا اجتماعی رئالیزمین اساسلارینی ثبت ائتدیلر.

بۇ دۆکترینه گؤره ده ادبیات عکس ائتدیرمه دن عبارتدیر. لاکین بۇنو قید ائتمه لی ییک

کی اوْچ جور گئرچگی عکس ائتدیرمک واردیر:

سطحی، طرفسیز، بیر فوْتوْ گرافچی، عکاس کیمی و یا انسان طبیعتی نین اساسینی، جانینی عکس ائتدیرمک و نهایت ایدئاللاشدیریلمیش گئرچگی و جمعیتی عکس ائتدیرمک.

رادئک بوُ قوُرولتای دا دئدی کی: رئالیزم ساده جه چوْ کن کاپیتالیزمی و اوْنون چوْروین کوْلتوْرونو عکس ائتدیرمک دگیل، عینی زاماندا یئنی جمعیت و یئنی بیر کوْلتوْرو یا رادابیله جک صینفین ظهورونو عکس ائتدیرمکدیر. اجتماعی رئالیزم بوُ گوْنکو گئرچکلیگی بیلمک دگیل، هارا طرف گئتدیگینی بیلمک دیر.

مشهور مجار مارکسیستی لوُکاس Lucacs ین بوُ باره ده گوُروشلری بئله دیر:

صنعت بیرعکس ائتدیرمه (یانسیتما) دیر و عکس ائتدیرمه اساسلاری (متوْدو) ایکیه آیریلیر:

رئالیزم و ناتورالیزم. لوُکاس، گوْرگی کیمی رئالیزمی ده ایکیه بوْلور: تنقیدی رئالیزم و اجتماعی رئالیزم.

لوُکاسا گوْره صنعتکار گئرچک دونیادان اوْنملی اوْلانی سئچیر اوْنملی اوْلمایانی بوُراخیر. البته بوُ سئچمه بیر ایدئولوژیه یا پرسپکتیوه دایانماسی لازیم دیر.

ناتوُرالیزم ده سئچمک یوْخدور، ناتورالیست یازیچی، سطحی بیر رئالیزمی فوْتوْ گراف (عکس) کیمی عکس ائتدیریر.

غرب ده ناتوُرالیست یازیچی کائنات و حادثه لری علت و معلول (سبب ـ نتیجه) اساسینا دایانان بیرجبر (Determinisme) له ایضاح ائدر.

تنقیدی رئالیزم هر جور جمعیتده حتا سوْسیالیست جمعیتین اوْللرینده ده تطبیق اوْلونابیلر، حالبوکی اجتماعی رئالیزم آنجاق سوْسیالیست بیر جمعیتده تطبیق اوْلونار. سوسیالیزمه گئچن بیر جمعیتده سوْسیالیزم انکشاف ائدیب یئرلشدیکجه تنقیدی رئالیزم آرادان گئدر.

۱۹۳٤ـ ده گئچیریلن سوْوئت یازیچیلار اتفاقی نین قوُرولتاییندا ژدانوف سووئت ادبیاتی نین مثبت قهرمانلارلا غذا لانماسینی تکلیف ائتدی. مثبت قهرمان تیپی رومانلاردا اوْزوْنو وظیفه سینه وقف ائتمیش نفسینه حاکم و گوْجلو بیر آدام کیمی تصویر اوْلونوردو. بوُدا روْمانتیزمی رئالیزمه قاتان بیر فاکت دیر و بوُنا انقلابی روْمانتیزم دئییلدی. گئت ـ گئده مثبت قهرمان تیپی ائله موْدا حالینا گلدی کی تنقیدچیلر بیر روْمانی اوْخوُرکن اوْندا مثبت قهرمان اوْلماسا اوْنو رد ائتدیلر (ادبیات قوْرا ملاری و الشتیری Berna Moran جم یایین ائوی ۱۹۸۸ ـ استانبول).

مارکسیست استه تیکده سوْن دگیشمه لرین قایناغی، مارکسیزمه یئنی بیر یوْروُم (تفسیر) گتیره ن لوئی آلتوسّر (Louis Althusser) و اوْنون ایدئولوژی مسئله سینه عائد فکرلری دیر.

آلتوسره گؤره اجتماعی گئرچکلیگی و اؤندا عمله گتیرن دگیشیک‌لیگی اقتصادی سویّه و ساحه ده کی دگیشیکلره ارجاع ائده بیلمه‌ریک. چونکی اجتماعی گئرچکلیک (واقعیت) و یا اؤنون دئیشیله اجتماعی قورولوش اؤچ آیری سویّه دن تشکّول ائدر: اقتصادی، سیاسی و ایدئولوژیک. بؤنلارین هر بیری نین تابع ده اؤلسا اؤزؤنه گؤره بیر مختاریتی واردیر. اؤ حالدا ایدئولوژی اؤزونه مخصوص بیر مختاریتی و دیگر سویّه‌لر اؤزه رینده تأثیری اؤلان تعیین ائدیجی بیر اؤست قؤروم Suprastructure قؤرولوشودور.

لوئی آلتوسره گؤره ادبیات عکس ائتدیره‌ن بیر آیناد گیل، بیر استحصال دیر و تؤره تدیگی شئی ده دگیشدیریلمیش (تحوّل ائتمیش) ایدئولوژی دیر. آلتوسّره گؤره ادبیات علم‌له ایدئولوژی آراسیندا بیر مرحله و اجتماعی بیر گؤج ـ قؤوت دیر.

آلتوسرچیلره گؤره ادبیات یازیچیسی، یاییمجیسی، ساتیچی و مشتریسی (آلیجی) اؤلان بیر استحصال دیر.

ادبیاتین ایشی (Fonction):

ادبیات گئرچکلیگی عکس ائتدیردیگی حالدا انسانا بیلگی وئرر. صنعتکار گئرچکلیگی، انسانلارا ذوق وئرمک هم ده اونلارا خصوصیله اخلاق ساحه‌سینده تربیه وئرمک مقصدیله عکس ائتدیرر.

تنقیدی رئالیزم ده، عمومیتله اجتماعی گئرچکلیک (واقعیت) عکس ائتدیریلیر. اجتماعی رئالیزم ده ایشچی، زحمتکش صینیفین منفعتلری هر شئی دن چوخ نظرده تؤتولور. انگلس بیر مکتوبوندا دئییر کی: طرف تؤتان ادبیاتا قارشی دگیلم. ترازدی نین آتاسی اشیل و کؤمد یانین آتاسی آریستوفان دا طرف تؤتان شاعیرلری ایدی ودانته و سروانتس (دؤن کیشؤتون یازانی) ده. آنجاق بؤ ایش آچیق اولما مالی و یالنیز اثرده کی وضعیت و عمل دن چیخمالی دیر، یازیچی اؤز گؤرؤشونو نه قده‌ر گیزلتسه اثر اؤ قدر یاخشی اولار. اما لنین «پارتی ادبیاتی» تئزینی مدافعه ائدن «پارتی تشکیلاتی و پارتی ادبیاتی» آدلی مقاله سنده صنعت بیر تبلیغات وسیله‌سی اؤلمالی دیر دئمیش و قهر اؤلسون (محو اؤلسون) پارتیزان اؤلمایان یازیچیلار، محو اولسون ادبیاتین اؤستون آدامی، ادبیات پرولتاریانین عمومی دا ورانیشی نین بیر پارچاسی اؤلمالی دیر، دئمیشدیر. (لنین بورادا اؤستون آدام دان رؤمانتیستلرین صنعتکار گؤروشلرینی قصد ائتمیشدیر).

لنین ین بؤفکری ۱۹۳٤ ده برنامه‌لی بیر ادبیاتین لزومو کیمی قیمت لندیریلدی و ژدانوف بؤ باره ده دئدی کی: «سووئت ادبیاتی طرف تؤتار زیرا صنف مبارزه‌سی دؤرونده طرفسیز ادبیات

اؤلمازو اولا بیلمز.

سووئت یازیچیلاری رئالیزمین تربیه‌وی مقصدینی حیاتا کئچیرمک اوچون ایکی استقامت‌ده ایش آپارماغا باشلادیلار:

۱ - موجود اؤلان گئرچگی یؤخ گله‌جکده اولان شکلی و ایدئال ساحه‌نی عکس ائتدیرمگه چالیشیب اؤنون مدحینی ائتمک.

۲ - بیرده مثبت قهرمان تیپلرینی عکس ائتدیرمک. رؤنسانس فیکر آداملاری ایدئالی یؤکسک ـ اؤستون (والا Transcendent) بیر دونیادا آختاریردیلار. اما اجتماعی رئالیستلر بؤنو گله‌جکده کی کؤموُنیست دونیاسیندا گؤروردولر.

بؤرا یا قده‌ر یازدیقلاریمیزی خلاصه ائتمک ایسته‌رسک بئله دئیه بیله ریک. ادبیات خارج دونیانی، انسانی، حیاتی یعنی گئرچکلیگی (واقعیتی) عکس ائتدیرن (یانسیدان) بیر آینایا بنزه‌ر. اما گرچکلیک (رئالیته) دئیلدیگی زامان هر کس عینی شئی دؤشونمز.

بعضی‌لری بؤ مفهومدان حیاتین سطحی منظره و گؤرؤنوشونو، نظرده تؤتورلار، بعضی‌لری عمومی و د گیشمز انسان طبیعتینی و اؤنون جانینی، ذاتینی، بعضیلری‌ده اجتماعی گئرچکلیگی، بعضی متفکرلرده ایدئال بیر دونیانی باشا دؤشورلر. اما بؤنلارین هامیسی نین اؤرتاق‌طرفلری صنعت ایله حیات آراسیندا گؤردو کلری باغلانتی ـ علاقه دیر. بؤنلار صنعتی اؤز ـ اؤزونه مستقل بیر د گر (ارزش) سایمیرلار، صنعتین د گری علمی اؤلماغیندان، اخلاق، سیاست، انسان طبیعتی کیمی موضوعلاردا اؤخوُجولارا تامین ائله دیگی فایداداان عمله گلیر ـ دئییرلر. بؤنلارا گؤره صنعتین داها یؤکسک مقصدلره خدمت ائله دیگی اوچون بیر د گری واردیر.

ب: ایفاده نظریه‌سی Expression :

بؤ نظریه ده صنعتکارا و اؤنون دؤیغولارینی ایفاده ائتمه سینه اهمیت وئریلیر. اکسپرسیون گؤرؤشو رومانتیزمله برابر ظهور ائتمیش دیر. رؤمانتیکلره گؤره: «اثرین ان مهم خصوصیتی دؤیغولاری آنلاتماسی، ایفاده ائتمه‌سی دیر. بؤنلارا گؤره اثر بیر آینا یؤخ صنعتکارین ایچ دونیاسینا، رؤحونا آچیلان بیر پنجره دیر. دوغرودور اثرده طبیعت و یا خارج دونیا تصویر اؤلونابیلر اما بؤ خارج دونیا صنعتکارین دؤیغولاریله د گیشکلیگه (تغیر) اؤغرامیش بیر خارج دونیادیر و مهم اولان بؤ دونیانین صنعتکاردا اؤیاندیردیغی دؤیغولاری و یاشانتیلاری ایفاده ائده بیلمه‌سی دیر.

صنعتکاری باشقالاریندان آییران اؤنون دؤیغولاری و فردی حیاتی دیر و صنعت بؤ

دؤیغولارین دیلی دیر.

بؤ صنعت آنلاییشی (تلقی) یانیندا صنعت نوعلری نین دگرلندیرمه سینده ده دگیشیکلیک ظهور ائتدی. تراژدی و حماسه اؤزیئرینی (یؤخاری باشی) لیریک (غنائی) شعره وئردی.

قدیم یونان‌دان بری صنعتین تربیه وی و مشغول ائدیجی (اگلندیریجی) و یا مشغول ائدرک تربیه‌وی تأثیربنه اهمیت وئریلیردی. رومانتیک‌لرین ظهورو ایله، صنعتکارلا اؤخوجو آراسیدا بؤ باغ (رابطه) ضعیفله دی و نهایت کسیلدی، رومانتیکلره گؤره صنتکار ایچ دونیاسی ایله باشباشا قالاراق دؤیغولارینی کلمه‌لره تؤکر. (آنجاق تؤلستوی دا، ایره‌لی ده ایضاح ائده جگیمیز کیمی ایفاده چیلیک نظریه سی بؤندان فرقلی دیر).

صنعتکار ایچینده کی هیجان و دؤیغولاری ایفاده ائتمک و دیله گتیرمک احتیاجینی شدّتله دؤیار (حس ائدر) و بؤ سائقه (انگیزه) ایله اثر یارادار و راحاتلار.

رؤمانتیک صنعت آنلاییشینی (تلقی سینی) ایلک دفعه سیستملی بیر استه تیک نظریه حالینا قؤیان فرانسیز اوژن وئرؤن Eugene Veron دور. او صنعتی دؤیغونون دیله گتیریلمه سی دئیه تعریف ائتدی. اؤنا گؤره اثرین شدتلی و درین تأثیری یارادیجی سی نین شخصیتینده دیر و اثرین دگری صنعتکارین دگریندن دؤغار- دئدی.

اما بؤ گؤن اکسپرسیونیزم وئرؤنؤن تئوریسینی یؤخ بلکه B. Croce و R. G Colling Wood-ون فیکرلرینی و نظریه سینی تمثیل ائدیر. بو صنعت فلسفه چیلری و هابئله J. Ducasse، صنعتین اساس و جانینی یارادیجیلیقدا گؤرورلر و یارانماغی دا دؤیغولارین ایفاده سینده.

بؤ مؤلفلره گؤره ایفاده‌دن قاباق دؤیغو یؤخدور، دؤیغونون آشکار و معین بیرحال آلماسی آنجاق دیله گتیریلمه سیله اؤلؤر و یارانیر، اونا گؤره ایفاده ائدیلمیش دؤیغو تاماملانمیش سایپلیر. اؤ حالدا ایفاده دؤیغو اؤیاندیرماق دگیل دیله چئوریلمیش دؤیغودور. اؤخوجو دا دؤیغو اؤیاندیرماق مقصدیله یازان آدام حقیقی صنعتکار دگیل سؤزده صنعتکاردیر. رسم صنعتینده ده بئله دیر. بیر رسّام (نقاش) قارشی سیندا کی آداما تام بنزه تمک هدفیله رسم چکسه اثری صنعت اثری (هنر) اؤلماز اما اؤ آدامین رسمینی چکرکن اؤنون رسّامدا اویاندیردیغی دؤیغولاری دیله گتیرمگه چالیشسا بیر صنعت اثری اؤرتایا چیخار.

اؤچ جور سؤزده صنعت واردیر: اگلندیرمه، تأثیر و تعلیم. جنسی عشق رومانلاری، پلیس و بؤ کیمی رؤمانلار دا مشغولیت و تفریح، اگلندیریجی اثرلر سایپلار.

دینی، سیاسی ادبیات دا تأثیر ائدن اثرلردیر.

دؤشونجه‌لری آنلادان اثرده تعلیمی اثرلر سایپلار.

بعضاً سؤزده صنعت اوْلان بوْ ادبیات حقیقی صنعتله بیرله‌شر. مثلاً افلاطون و پترارک و ووْلتر-ین بعضی اثرلری کیمی.

صنعت و علم:

عکس ائتدیرمه نظریه‌سینی تدقیق ائدرکن گؤردوک کی ارسطو یا گؤره صنعت (ادبیات) علمی دیر. چونکی تکجه اوْلانی یوْخ، عمومی اوْلانی و مؤمکون اوْلانی دا عکس ائتدیریر.

سرفیلیپ سیدنی ادبیاتین بیزه اؤرنک قهرمانلار و داورانیشلار (رفتار) گؤسترمکله اخلاق درسی وئردیگینی و فضیلتی سئودیردیگینی سؤیله میشدی.

اجتماعی رئالیزم ده داهی صنعت بیر بیلگی ائدینمه، اؤگرنمه یوْلو دوْر دئییلیر، علم بیزه عمومی قانونلاری سوْنار، اما صنعت فردلرده و عینی بیر حادثه ده عمومی اوْلانی عکس ائتدیرر. اوْنا گؤره علم و فلسفه نین گؤردوْیو ایشی صنعت باشقا بیر یوْلدان گؤرور.

کروْسا (B. Croce) گؤره علم ایکی جوردور: یا حسّی دیر یادا منطقی، یا خیال و یا عقل ایله اله گلر. یا جزئی (اجزا) بیلگیسی دیر یادا عموم عالمه عائددیر.

کروْسا گؤره خیال و احساس ایله اله گلن، الهام شکلینده اوْلان و جزئی بیر گؤرونتو کیمی ظاهر اوْلان بیلگی صنعته مخصوص دور.

کوْلینگوؤدا گؤره اثرین گئرچکلیگی ایفاده ائتمه سی موضوعوندا اکسپرسیوْنیزمین قوْیدوؤغو معیار صنعتکارین صمیمیلیگی و یاخشی بیر صنعت اثری، صنعتکارین دوْیغوسونون ایفاده سینی باشاریله ائده بیلدیگی اثردیر.

عنعنه وی گؤروشه گؤره صنعتین اساس وظیفه سی مشغولیت و فایدالی اوْلماغی دیر. یعنی صنعت اثری شیرین بیرحب کیمی دیر. اما بوْ اقناع ائدیجی دگیل. چونکی اثرده کی فکرایله استه تیک جهت بیر- بیریله قایناشیب قاریشمیش اوْلمور. حقیقی بیرصنعت اثرینده فکر صنعتکاردا یاشانتی یا (احوال-روحیه) تحول ائدیر و دیله چئوریلیر.

اکسپرسیوْنیزم مکتبینده صنعت روحی بیرایش دیر. صنعت اثری صنعتکارین ذهنینده دیر. اثرین بیر کاغیذا یازیلماسی، باسیلماسی و ... صنعت طرفی تامام‌لاندیقدان سوْنرا آپاریلان ایش دیر. دیوارا آسیلان رسم، مرمرهیکل صنعت اثری دگیلدیر. صنعت اثری بوْنلاری یارادانین بئینینده، و بیر ده بوْنلاری گؤره‌ن تماشاچی و اوْخوْجونون ذهنینده دیر. الده توْتدوغوموز کتاب، رسیم و هیکل صنعت اثرینین خارجلشدیریلمه سی (Externalisation) دیر.

اکسپرسیوٚنیزم گؤرۆشو دار بیر گؤروش دور، هر اثرده گئچرلی دگیل دیر، آنجاق غنائی شعرده گئچرلی دیر. بیلیندیگی کیمی پول والری کیمی بؤیوک فرانسیز شاعیری «شعرین وظیفه‌سی، اوْخوجودا تأثرات عمله گتیرمک و اوْندا یاشانتی (احوال، روحیه) یاراتماقدیر»- دئییر.

کروٚس و کوْلینگوود نظریه‌سینه ائدیلن اساسلی اعتراض ائله بوُ ایفاده جیلیک گؤروشوندن اورتایا چیخیر. چونکی: E. Cassirer و S. Langer- ین دئدیکلرینه گؤره صنعت گرچی دوٚیغولارین ایفاده‌سی دیر اما چوخ واخت صنعتکار بوُ دوٚیغولاری تصوّر ائدر آنجاق اوْزو دوٚیماز. مثلاً شکسپیر یازیب یاراتدیغی هر هانسی بیر نمایشنامه‌سینده بوٚتون پرسوٚنا ژلارین (صورتلرین) دوٚیغولارینی بیر زاماندا یاشایا بیلمزدی. اوْ جهتدن صنعتین بیر دوٚیغو مسئله‌سی اوْلدوٚغونو قبول ائله‌سک ده ائده‌جگی تأثیری صنعتکار اوْنجه‌دن بیلسه ده اثری صنعت اثری دیر. ینتر کی دوٚیغو دونیاسینی تصور ائده بیلسین، آنلایا بیلسین و بوُنو دیله چئویره بیلسین. بوُ خصوصدا سؤزلریمیزی بئله خلاصه ائده بیله ریک:

نئجه کی عکس ائتدیرمه نظریه‌سی بوٚتون اثرلر اوْچون گئچرلی اولا بیلمز، ایفاده Expression تئوریسی ده ائله دیر. اما بیر نظریه‌نین تفسیر و ایضاح ائده بیلمه دیگی اثری دیگری ایضاح ائده بیلر.

اوْخوجویا نقلی اساس گؤره‌ن افاده چیلیک:

بوُ گؤروٚشه گؤره صنعتین بیر دوٚیغوایشی اوْلدوٚغو قبول اوْلدونوغو حالدا بوُ دوٚیغولارین اوْخوجویا انتقال ائدیب اوْندا عینی هیجان و یاشانتی نین دا ظهور ائتمه‌سی شرط دیر.

بؤیوک روس یازیچیسی توْلستوْی دئییر کی: انسانین بیرزامان دویموش اوْلدوٚغو بیر دوٚیغونو اوْزوٚنده جانلاندیردیقدان سوْنرا بوُ دوٚیغونو باشقالارینین عیناً دوٚیا بیلمه‌سی اوچون حرکت، سس و کلمه‌لر واسیطه سیله اوْنلارا انتقال ائتدیرمه‌سی صنعت ایشی دیر. بوُ نظریه‌نین مدافعه چیلرینین بیر قسمی انتقال ائتدیریلن دوٚیغولارین دگرلی اوْلماسینی دا صنعتدن گؤزله‌ییرلر. بئله متفکرلردن بیری توْلستوی دور. اوْ اوْخوجویا تأثیر و انتقال مسئله سینده اخلاقی اوْستون توٚتور بوُرادا اوْنون بوُباره ده ایفاده ائتدیگی فکرلری خلاصه اوْلاراق نقل ائدیرک:

توْلستوْی (۱۹۱۰ - ۱۸۲۹) روحی بیر تحول دن سوْنرا ۱۸۹۸ ده یازدیغی «صنعت نه دیر» کتابیندا بئله دئییر: «بیز دانیشیق یوْلیله دوْشونجه لریمیزی باشقالارینا نقل ائدیریک، اما دوٚیعولاریمیزی صنعت یوْلیله نقل ائده بیله‌ریک، اوْحالدا صنعت باشقالارینا بیر دوٚیغونو نقل

ائتمک مقصدیله گیریشیلن بیرایش دیر.

تۆلستوی اثرین تأثیری و یا دویغونون انتقالینا تسرّی دئییر. تسرّی نه قدر شدّتلی و یا یقین اۆلسا اثر اۆ قدر دگرلی دیر. تسرّی ده اوّچ مسئله اهمیتلی دیر:

۱- نقل اۆلوُنان و یا انتقال ائدن دویغونون فردیلیگی نین درجه سی.

۲- نقل ده کی آیدینلیق.

۳- صنعتکارین صمیمیّتی.

تۆلستوی بوُفاکتورلاری نظرده توُتاراق بیر چوخ بۆیوک و مشهور صنعتکارلاری ساختا و پیس صنعتکارلار ردیفینه داخل ائدیر. بوُقاعده نی اۆز اثرلری باره ده تطبیق ائدیر و «حرب و صلح» ده داخیل اۆلماق شرطیله بۆتون اثرلرینی ساختا اثرلر سیراسینا قویور. آنجاق ایکی حکایه سینی: «تانری حقیقتی گۆرور» و «قافقاز محبوسو» نو یاخشی صنعت اثری قبول ائدیر.

تۆلستویا گۆره بیر اثرین صنعت اثری هم ده دگرلی صنعت اثری اولا بیلمه سی اوّچون صنعتکارین دویغولارینی صمیمیتله دیله گتیرمه سی، بوُ دۆیوغولاری اثری یۆلیله خلق ییغینلارینا انتقال ائتدیره بیلمه سی و انتقال ائدن دویغولارین بۆتون انسانلاری بیر- بیرینه یاخینلاشدیران، سئودیرن دویغولاردان اۆلماسی لازیم دیر. دئمک تۆلستوی صنعتی دینه و یا اخلاقا بیر وسیله کیمی بیلیر و اۆنو جامعه ده قویدوغو تأثیرینه گۆره دگرلندیریر.

تۆلستویا گۆره یاخشی صنعت اثری هر زامان هر کسین خۆشونا گلر. اما بوُگون دونیادا ان چوخ ساتیلان مبتذل یاباغی، سکسی، عشق، ماجرا و پۆلیس رومانلاری وان چوخ سئویلن فیلم و موزیکی نظرده توُتساق تأسفله دئمه لی یک کی، تولستویا حق وئره بیلمه ریک!

تولستوی اثرده استه تیک دویغویا اۆنم (اهمیت) وئرمیر، اۆنوّن اوّچون اثرین تکنیک طرفی و قوُرولوشو Structure اۆزه رینده دوُرمور. اۆ صنعتین صمیمیتی نین مسئله نی حل ائده جگینه اینانیر و دئییر کی: **صنعت انسانلاردا یاخشی دوُیغولاری اۆیاندیرماقلا اۆنلارا تربیه وئرر و بیر- بیرلرینه یاخینلاشدیرار.**

پ: فورمالیزم یا شکیل چیلیک:

فۆرمالیرم ایلک اۆنجه روُسیادا ۱۹۱۵ ده ظهور ائدیب، ۱۵ ایل داوام ائتدیگی اوّچون روس فۆرمالیرمی آدیله مشهور اۆلموشدور. فۆرمالیست لر اثر و متنین شکلینی نظرده توُتوردولار و ادبی اثری (شعر و رومان) Ostranenie عادتی پوُزماق یا غیرعادیلیک Defamiliarisation خصوصیتیله و صفلندیریردیلر و دئییردیلر کی بیز خارج دونیا یا، اشیا یا داورانیش (رفتار) و

دؤشونمک شکیللرینه باخا ـ باخا بؤنلارا عادت ائدیریک. اما شعر اؤزؤنه مخصوص دیلی سایه سینده بوعادتی سارسیداراق، اشیانی، داورانیشلاری، دؤشونجه و دؤیغولاری تازا بیر باخیشلا یئنی دن گؤرمه میزی یئنی دن درک ائتمه میزی تامین ائدیر. چونکی بودیل عادت ائله دیگیمیز دیلدن فرقلی و غیرعادی دیر. دئمک ادبیات اثری گئرچک لیگی عکس ائتدیرمک دگیل اوْنو فرقلی بیر شکلیده درک ائتدیرمک دیر. شعر دیلی بللی بیر وزن ایله آهنگدار اوْلموش همده بعضی سسلرین تکراری، سس موازنه سی دیله خصوصی بیرترتیب ـ نظام وئریرو غیرعادی اولان بؤترتیب دقّتی جلب ائدیر.

رؤماندا دا غیرعادی لیک رومانین خصوصی بیرشکیلده ترتیب لنمه سیندن مئیدانا چیخیر. بؤرادا حادثه‌لرین سیراسی حیاتداکی کیمی ترتیب لنمیر.

روس فورمالیست‌لری ۱۹۳۰ دان سونرا کومونیست روسیادا تضییقه معروض قالیب سؤسماغا و یا موقع دگیشدیرمگه مجبور اولدولار. ان مشهورلاری آراسیندا بؤریس توماشئوسکی Boris Tomașovski ویکتورشکولؤوسکی V. Șklovski یؤری تینیانؤف Yuri Tinyanov دی. بؤنلاردان رؤمان یاکؤبسؤن Roman Jacobson ۱۹۲۰ ده روسیه دن پراگا گئتدی و اؤرادا دیل انجمنینه قؤشولوب، فؤرمالیزمی اوروپادا داوام ائتدیردی.

استرؤکتؤرالیزم Structuralisme یا قؤرؤمجولوق:

استروکتورالیزم یالنیز ادبیات نظریه سی دگیل، مختلف علم ساحه‌لرینده تطبیق اؤلونان بیر متؤد دور و ایلک دفعه فرانسه ده آنترؤپؤلوژی (مردم‌شناسی) ده ایشلندی. ادبیاتدا استروکتورالیزمی یاخشی باشا دؤشمک اؤچون اؤنجه استروکتورال دیلچیلیکدن دانیشماق لازیم دیر.

استروکتورال دیلچیلیک سؤئیس‌لی عالیم فردیناند دو سؤسؤر Ferdinand de Saussure ـ لاباشلامیشدیر. (۱۹۱۳-۱۸۵۷).

سؤسؤرا قدر دیلچیلیک چالیشمالاری زامان ایچریسینده بیر دیلین اؤغرادیغی دگیشیکلیکلری تدقیق ائتمک و بؤنلارین قاعده‌لرینی تاپماق ایدی. بؤنا دیاکرونیک (Diachronic) یا تاریخی تدقیق دئییریک. اما سؤسؤر دیلی بللی بیر زاماندا اله آلاراق سنکرؤنیک (هم زامان)، اؤز ـ اؤزونه کافی و مستقل بیرسیستم (قؤرؤلوش) کیمی تدقیق ائتمه گی تکلیف ائتدی. سؤسؤردیلی بیرشطرنجه (شاه مات) بنزه تدی. پروفسور برنامؤران «ادبیات تئوریلری و تنقید» آدلی کتابیندا دیلی تخته (نرد) اؤیونونا اوْخشادیر ودئییر کی: بیر آدام ایکی

نفرین تخته اؤیونونا بیر مدت سئیر ائدر و دقت یئتیر رسه تخته اؤیونون تاریخینی بیلمه دن اؤنو اؤگره نر (دیل و ادبیات دا بؤنا بنزه ر) و تخته اؤیونونون سیستمینه، قورولوشونا بلد اولار. بو اؤیون سیستمی خارج گئرچکلیکدن (واقعیات) مستقل، اعتباری بیرسیرا قاعده لردن تشکّول ائتمیشدیر و اؤز ایچینده بیر بؤتؤو (کُل) مئیدانا گتیرر. اؤیونو تشکیل وئرن عنصرلرین اؤز وجـودلاری اهمیتلی د گیل، مهم اولان سیستم (نظام) ایچینده کی فونکسیونلاری (ایشلر)، بیر ـ بیرلریله اولان ارتباط (علاقه) و مناسبتلری دیر.

سؤسور دیل (Langue) ایله سؤزو (Parole) بیر ـ بیریندن آییردی و دئدی کی: دیل، بیر دیل نظامینا وئریلن آددیر، تور کجه، فارسجا دئدیگیمیز زامان دیلی بؤ معنادا ایشله دیریک. سؤز ایسه دیلین عینی، کؤنکرت شکیلده ایشلنمه سی (تطبیق، کاربرد) یعنی دیلین معیین بیر دانیشان طرفیندن معیین بیر آندا تطبیقی دیر. ائله ده عینی ـ کؤنکرت و فردی اؤلان سؤزون دالیندا اؤنو معین لشدیرن ذهنی و اجتماعی بیر سیستم Structure واردیر. دیلچیلیگین هدفی بؤ قورولوشو آچیقلاماق دیر و بؤنون اوچون سؤزو تدقیق ائدر.

تک ـ تک تخته اویونلاری سؤزلری تمثیل ائدر. اؤیون، اؤیون اولاراق تخته ده ذهنی دیل سیستمینی.

سؤسؤرون ایکینجی فرقلندیرمه سی گؤسترن له گؤستریلن ین آراسیندا دیر. کلمه لر بیر شئیه اشارت ائتدیکلری اوچون (گؤسترن) بیر اشارت علامتی دیرلر. هر گؤسترن و یا اشارت علامتی نین ایکی طرفی (یؤن) واردیر: بیری بیر سس و یا سس تصویری دیر. بؤنا گؤسترن آدینی وئریریک. ایت دئیه نده آغزیمیزدان چیخان سس صورتی گؤسترندیر. بؤنون اشاره ائتدیگی ایت مفهؤمو گؤستریلن دیر.

گؤسترن ایله گؤستریلن آراسیندا کی رابطه (علاقه) کیفی، (شرطی) دیر. چونکی ایت مفهؤمونو بؤ سؤزله گؤسترمک اوچون بیرسبب یوخدور.

ایت کلمه سی دیل سیستمی ایچینده بیر آددیر و بیر آد کیمی داورانیشی (عملی) دیگر عنصرله ارتباطی (علاقه سی) طبیعت ده کی دؤرد آیاقلی حیوانلارلا علاقه دار د گیلدیر. اؤ حالدا دیل بیر اشارتلر سیستمی دیر و خارجی گئرچکلیکدن مستقل دیر و اؤز داخلی باغلیلیغینا گؤره ایشله ییر. دیل سیستمی نین خصوصیتلرینی و سؤسورون فرقلندیرمه لرینی نظرده تؤتاراق، دئیه بیله ریک کی: دیل سیستمی عنصرلرین (سؤزلرین) ییغینی د گیلدیر. انسجاملی بیر بؤتؤو (کُل) دور. سیستم ذهنی (Abstrait) و اجتماعی دیر و سؤزو کنترل ائدر. سیستم اعتباری (شرطی) دیر. یعنی خارجی گئرچکلیکلردن مستقل دیر. سیستم ده اؤنملی اولان عنصرلرین فردی وارلیقلاری

دگیل، سیستم ایچینده کی فونکسیونلاری ایشلری دیر. باشقا دئییشله: سیستمی میدانا گتیرن عنصر آراسیندا کی باغلانتی دیر.

انسانلار آراسیندا علاقه ساخلاماق (ارتباط) اوچون دیلدن باشقا اشارت سیستملری ده واردیر، مثلاً کارلار و لاللار آراسیندا و دنیزچیلیک ده اوْلدوغو کیمی.

گریماس A. J. Greimas ایلک دفعه استروکتورالیزمی ادبیاتا تطبیق ائتدی. اوْدا توْدوْروْف Tdorov کیمی تحکیه‌نین اساس عنصرلرینی تدقیق ائدرکن پروْپ V. Propp ون باشلاتدیغی متودو انکشاف ائتدیرمگه و متودا داها علمی بیرشکیل وئرمگه چالیشدی. پروْپ تدقیق ائله دیگی ناغیللاردا یئددی روْل (نقش - ایش) تثبیت ائتمیشدی:

۱ - سالدیرقان یا تجاوزکار.

۲ - باغیشلایان.

۳ - یاردیمچی.

٤ - پرنسس یا شاهزاده (آختاریلان آدام)

۵ - گؤنده‌رن

٦ - قهرمان

۷ - ساختا قهرمان (یالانچی قهرمان)

گریماس بوُ یئددی روْلو، قوُرولوشچو گؤزویله اوْچ جوْفته (جوْت) ائندیردی: فاعل - مفعول (شئی)، گؤندره‌ن - آلان، کؤمک ائدن - مانعه توْره‌دن.

گریماس بوُنلارا ائله‌ین (Actant) دئییر چونکی بیرتحکیه - حکایه‌ده یوُخاریدا آدلاری وئریلن روْللاری اوْستونه آلان آدام و یا شئیلر، قوُرولوشچو گؤروشله آپاردیقلاری ایشه گؤره اوْنملی دیرلر. مثلاً بیر قیزلا ائولنمک ایسته‌ین بیر اوْغلانین ماجرالارینی تحکیه‌روایت ائدن بیر حکایه‌ده اوْغلان فاعل دیر، قیز شئی مفعول روْلونداد‌یر. بوایشده فاعلین (پروْپ بوُنا قهرمان دئییر) طرفینی توُتانلارین هامیسینا (کؤمک ائدن)، اوْلما یانلارا دا مانعه توْره‌دن (انگلله‌ین) دئییر. اهمیتلی اوْلان بوُنلارین ناغیل، روماندا نه ایش آپاردیقلاری دیر.

ژرآردژنئت G. Genette بوخصوصدا داها اعتداللی دوْشونور. ژنئت بیر حکایه متنینی تحلیل (آنالیز) اوچون اوْچ سویه نظرده توُتور. بیری متن ده اولان بیر حادثه و یا حادثه‌لر سئریسی، سلسله‌سی دیر کی، بونا تلفظ (سؤیله ییش Discours) دئییر. ایکینجیسی بوحادثه‌لر سلسله سی‌نین گئرچکده اوْلدوغو کیمی سیرالانماسی دیر کی بونا دا تاریخ Historie دئییر، اوچونجوسو ده روایت، حکایت شکلی Narration دیر. ژنئت تاریخله تلفظ (حادثه‌لر)

آراسینداکی باغلانتی و مناسبته اهمیت وئریر. چونکی یازیچی نین خام ماده کیمی اله آلدیغی تاریخی نئجه ایشله دیگینی «بوُ باغلانتی ـ مناسبتی تدقیق ائدرک تثبیت ائده بیله ریک» ـ دئییر.

«تاریخ» اوّچ یوْلدان دگیشمگه معروض قالابیلر: ترتیب یا سیرا، مدّت و سیخلیق Frequence.

ترتیب حادثه لرین زامان سیرا سی نین نئجه دگیشدیریلمه سی ایله علاقه داردیر. یازیچی سیرانی دگیشدیرر، گئری دؤنوْشلر ائده بیلر، ایره لی ده کی بیر حادثه نی داها قاباغا (یاخینا) گتیره بیلر...

مدت، تحکیه مدتیله تاریخ (حادثه لر سیراسی) مدتی آراسینداکی مناسبتی گؤستریر.

فرکانس، حکایه ده کی بیر حادثه نین بیردفعه یوْخسا بیرنئچه دفعه اوْز وئردیگینی تدقیق ائدر.

استروُکتورالیزمه گؤره ادبیاتین تاریخ ایچینده کی انکشافی بیر طرفه بوُراخیلاراق عینی زامان ایچینده تدقیق ائدیلمه سی لازیم گلیر. اثری بیر استروُکتور اوْلاراق اینجه له دیگیمیز ده بوُ اثری تشکیل وئرن عنصرلرین بیر ـ بیریله اولان باغلانتیلارینی یعنی فوْنکسیونلارینی تثبیت ائتمک لازم.

ت: اوخوجونو مرکز قراروئرن نظریه لر:

بوُ نظریه لرین قدیم دن ده طرفدارلاری اوْلموشدور. بوُرادا چاغیمیز دا ظهور ائدن ایکی نظریه دن بحث ائده جه ییک:

۱ - ریچاردز ـ ین (A. Richards) نظریه سی، بوُنا حسی تأثیر نظریه سی ده دئیه بیله ریک.

۲ - ایکینجیسی یئنی اولان رسپسیوْن نظریه سی و یا ادراک نظریه سی.

۱ - حسی تأثیر: اوخوجونو مرکز قراروئرن گؤروشلرده صنعت اوْخوجودا قوْیدوغو تأثیره و تؤره تدیگی دویغولارا گؤره تعریف و قیمتلندیریلیر. ادبیاتین ایشی (فوْنکسیون) چوْخ اولا بیلر. مثلاً بیلگی وئرمک، اخلاقی تربیه، ملّی شعور قازاندیرماق و یاملی دوُیغولاری اوْیاندیرماق، ذوق وئرمک و سایره، اما **اساس ایشی ذوق وئرمک و بدیعی (استه تیک) احساس و یا هیجان اویاندیرماق دیر.** بیر اثرین صنعت اثری اولا بیلمه سی اوچون اوخوجودا استه تیک دویغو (بدیعی احساس) عمله گیترمه سی لازیم دیر، شعر کیمی.

Santaya ساناتایا گؤره هئچ کیمه ذوق وئرمه ین بیر شئی گؤزه ل اوْلا بیلمز. گؤزه للیک شئیه یانسیدیلمیش (عکس ائتدیریلمیش) ذوق دور، یعنی شئی لرین بیزیم اوْزه ریمیزه ده کی

تأثیرلری یعنی عمله گتیردیکلری نتیجه دیر.

ریچاردزا گؤره گؤزه للیک، استه تیک دگر، خوشا گلن خصوصیتلر هامیسی روحی (پسیکولوژیک) شئی لر دیر.

بورادا بیر سؤال قارشیمیزا چیخیر.

ریچاردز، «شعر بیر روحی حادثه، بیر یاشانتی (احوال ـ روحیه) دیر» ـ دئدیگی زامان کیمین یاشانتیسینی (احوال ـ روحیه سینی) قصد ائدیر. شاعرایچ دونیاسیندا بیرسیرا دویغولاری، ترتیب لندیرر و بؤ یاشانتیسینی بیر متن حالیندا دیله گتیره ر. اما متنی اؤخویان اؤخوجولاردا داخی شاعرینکینه یاخین ایحوال روحیه (استه تیک یاشانتی) عمله گلرلا کن مختلف اؤخوجولاردا عمله گلن بدیعی یاشانتی، دویغو، بیر ـ بیریندن و شاعرینکیندن ده فرقلی دیر. بؤ وضعیت قارشی سیندا شعر بو بدیعی یاشانتیلار دان هانگیسی دیر سئوالی مئیدانا چیخیر. ریچاردز بؤ سؤالا بئله جاواب وئریر: «شعر بیر یاشانتیلار توپولوسودور اما شاعرینکینه ان یاخین اولان یاشانتیلاردیر.»

بوندان اوّل ایضاح ائدیگیمیز عکس ائتدیرمه نظریه سی علمی بیر نظریه دیر. حسّی تأثیر ایسه ایفاده Expression کیمی دویغویا دایانیر. یالنیز ایفاده نظریه سی صنعتی، صنعتکارین دؤیغولاریله ایضاح ائدیر اما حسّی تأثیر صنعتی اؤخوجونون دویغوسو و احوال روحیه سیله وصفلندیریر و دئییر کی بیر اثرین صنعت اثری اولا بیلمه سی اوچون اؤخوجودا بدیعی احساس (استه تیک یاشانتی) عمله گتیرمه سی شرط دیر.

ریچاردز ادبیاتین خارج دونیا و بیلگی ایله علاقه سینی کسه ره ک دئییر کی ادبیاتدان بیزه فلسفه، سیاست، اخلاق کیمی موضوعلاردا بیلگی وئرمه سی و گئرچکلیگی عکس ائتدیرمه سی گؤزله نمز. او بوفکرینی دیل اؤزرینده آپاردیغی تدقیقاتیله ده ثبوت ائتمک ایسته میشدیر: ریچاردزا گؤره دیلین ایکی فونکسیونو (ایشی) واردیر:

۱ - بیلگی وئرمک، بؤنا Referential دئییریک.

۲ - دؤیغولاری ایفاده ائتمک یادا دؤیغولاری اؤیاندیرماق، بؤنادا حسّی و Emotive فونکسیونو دئییریک.

ادبیاتدا دیل ایکینجی مقصدا وچون، حسی ایشی (احساس) اوچون ایشله نیر. اؤنا گؤره ده ادبیات علمی دگیلدیر. ادبیاتدا دؤغرؤ ـ دؤز گونلوک، اثرین اؤز ایچینده کی انسجامیندان آسیلی دیر.

۲ - رسپسیون استه تیکی و یا صنعتین (هنر) ادراک نظریه سی: بؤ نظریه یه گ[illegible]

بیر ادبی اثرین معناسی متنین ایچینده حاضیر بیر شکیلده اولماز، متنده کی بعضی اسب [illegible]

دلیللرنه اۆخوجو طرفیندن اۆخورکن مئیدانا چیخار. بۇ نظریه ده اۆخوجونون فعال، آکتیو بیر رۆلو واردیر و ریچاردزین نظریه سیندن فرقلی دیر. ریچاردز ادبیاتی بیر دویغو کیمی گؤرۆر و اۆخوجودا عمله گتیردیگی تأثیره گؤره تعریف و اۆخوجونو حادثه ده پاسیو حساب ائدیردی. یئنی تنقید، اثرده معنانی اۆخوجودان مستقل بیر شکیلده حساب ائدیر و تنقیدین وظیفه سی بۇ معنانی تاپیب آچیغا چیخارتماق دیر - دئییر، یعنی یئنی تنقید ده نه یازیچی، نه ده اۆخوجو حسابا قاتیلمیر.

استرۇکتور الیست لر (قۆرومچولار) دا متنین معناسینی دیل ده آختا ریرلار. اما ادراک و یا اکتساب نظریه سینه گؤره متن ده معنا بالقوّه (بۆتا نسیل شکیلده) موجوددور، آنجاق اۆخوجو طرفیندن اۆخورکن ادراک و قاوراما زامانی کۆنکرتله شیر (دقیق و آیدین) و بۆتۆوله شیر اۆ حالدا بیر متنین ایکی قۇطبو، اۇجو واردیر: بیری یازیچی نین یاراتدیغی متن و اۆ بیری اۆخوجونون ادراک پروسئسیله کۆنکرتله شدیرمه سی. بیرینجیسینه آرتیستیک و ایکینجیسینه استه تیک قۇطب (اۇج) دئییلیر.

بۇ نظریه سۆن زامانلاردا آلمان دا اۆرتا یاچیخمیشدیر. و بۇ خصوصدا چالیشمالار و نشریات کۆنستانس اۆنیوئرسیته سینده چالیشان وۆفگانگ ایزر (Wofgang Iser) طرفیندن ایره لی سۆرولموشدور.

بۇرادا اۆخوجونون رۆلو و ایشی حقینده ایضاحات وئرمه لی ییک: بۇ نظریه یه اساساً یازیچی متن ده هر شئیی سؤیله مز و ایسته سه ده، ایسته مه سه ده بعضی یئرلری بۆش بۇراخار. بۇ بۆشلۇقلاری اۆخوجو دۆلدۇرمالی دیر. بۇ بۆشلوقلارا، بۆش ساحه و یا بلیرسیزلیکلر دئییرلر، بۇنلار چئشیدلی اۆلور بعضاً ساده بعضاً ده مرکّب اۆلا بیلر. ساده اۆلانلاری اۆخوجو دقت ائتمه دن دۆلدورار مثلاً: بیر رۆماندا «حسن گنجه خیابانندا گزه رکن ویترین (جامکان) لری تاماشا ائدیردی» جومله سینی اۆخویاندا بۇ ویترینلرین ایشیقلاندیریلمیش اۆلدوغونو دۆشونوروک. یازیچی بۇنو سؤیله مه میشدیر لاکین بیز بو بۆشلوغو دۆلدوراریق و متنی بۆتۆولشدیره ریک. اوخوجو بۇ بۆشلوقلاری دۆلدورماقلا معنانی بۆتۆلشدیرر و بۇندان ذوق آلار (استه تیک ذوق)، لذت آپارار. اگر یازیچی متن ده هر شئیی یازمیش اولسا اوخوجو بۇ لذت دن محروم قالار و متنی اۆخورکن داریخار، البته بۇ ایشین ترسی (عکسی) ده اۆلا بیلر. یعنی متنه معنا ونره بیلمه سه ده اومیدسیزلیگه دۆشر و متنی بۇراخار.

ادبیات و حقیقت:

ادبیاتین حقیقتله مناسبتی باره ده ایکی گؤروش واردیر:

۱ - بعضی ادبیاتچی و تنقیدچیلر ادبیاتین بیزه (انسان، طبیعت، حیات و اجتماعی گئرچکلیک «فاکت، واقعیت و سایره») حقینده بیر نوع بیلگی تامین ائتدیگینی ادعا ائدرک حقیقتی بیلدیزن و یا بیلدیرمه سی لازیم اولان بیر شئی اوْلدوُغونا اینانیرلار.

۲ - بعضیلری ده صنعتین حقیقتی بیلدیره بیلمیه جگی قناعتینده دیرلر. بوُ وضعیت قارشیسیندا بوُ سئواللارا جاواب وئرمه لی ییک:

- ادبیات اثرینده علمی معنا اوْلابیلسه نه جور علمی معنادیر؟
- بیلدیریلن حقیقت وارسا نئجه بیر حقیقت دیر.
- حقیقتی (اجتماعی، فلسفی و اخلاقی) بیلدیرمک صنعت اثرینه بیر دگر قازاندیرارمی.

ادبیات علم کیمی حقیقتی ایفاده ائده بیلمز. ادبیاتین حقیقتله علاقه سی اولما دیغینا اینانانلار ادبیاتین معناسیِ، حسّی و اِموْسیونال (دوُیغوسال) دیر - دئییرلر.

بوُباره ده ریچاردزین فکری چوخ ماراقلی دیر: «ادبیاتدا دیل دوُیغولاری ایفاده ائتمک و یا باشقالارینداُ دوُیغو اوْیاندیرماق اوْچون ایشله نیر. مثلاً «یاشاسین تبریز» دئدیگیمیز ده بیر واقعه نی تصویر و یا بیر حقیقتی بیان ائتمیریک. مثلاً بؤیوک فضولی نین مشهور بیر غزلی نین سون بیتینی اوخویاق:

فضولی رند و شیدا دیر　　همیشه خلقه رسوا دیر
سوْروُن کیم بوُ نه سئودا دیر　　بوُ سئودادان اوُسانمازمی

بو مصراعلارین بیر واقعه (فاکتی) و یا گئرچگی ایفاده ائتمه دیگینی بیلیریک اونا گؤره اوندا دوغرولوق (حقیقت) مسئله سیندن بحث اولونماز. اساساً ادبیاتدا ایشله نن خبر جومله لری چوخ آزدیر.

ریچاردزا گؤره بوُنلاردا، ادبیاتدا، سؤزده خبری جمله لردیر. (Pseudostatement) یعنی یازیچی نین بوُنلاری یازماقدان مقصدی بیلگی وئرمک دگیل، دوُیغو اوْیاندیرماق یا دا بیر دوُیغونو دیله گتیرمکدیر.

ادبیات اثرلرینده معنا علمی دگیل، حسّی - احساسی دیر. یعنی حقیقت ایله علاقه سی یوْخدور.

بوُنا باخمایاراق بعضی تنقیدچیلر ادبیاتین حقیقتله علاقه سی اوْلدوغونا اینانیرلار. بوُنا اینانانلار اوْچ جور فکر ایره لی سوْرورلر:

۱ - الهام یولیله: صنعت الهام یولیله درک اوْلونان، سئزیلن (اشراق Intuition) حقیقتی آچیقلار، ایفاده ائدر. شاعیر الهام و خیالیله عقلین حدودوُنو آشار و داها یوْکسک بیر بیلگیه

چاتار. شاعر خیال گۆجوایله گۇرۆلن وارلیغین آلتیندا یاتان جوهره، جانا نفوذ ائدر. الهام سئزمک (Intuition)، طرفدارلارینا گۆره اساس حقیقته چاتا بیلن، عالیم یوخ صنعتکار دیر.

صنعتکار سئزدیگی حقیقتی، بیلیگینی خبر جمله‌لریله ایضاح ائتمز اۆنو اۆلدوغو کیمی بیزه سئزدیرر.

بۇ سئزیلن حقیقتی، بیلیگی اۆخوجو، اثری اوخورکن یاشار. بو بیر واسیطه‌سیز الده ائدیلن بیلگی دیر و بعضی‌لری بۇنو بیلگی کیمی قبول ائتمیرلر و بیر شئیی یاشاماق اۆنو بیلمک دگیل- دئییرلر.

۲- ادبیات حقیقته صادق دیر: بۇ فکری مدافعه ائدنلرین ان اۆنملیسی آمریکالی فلسفه چیلردن (J. Hospers) جان هاسپرس دیر. هاسپرسه گۆره ادبیاتین حقیقتله علاقه‌سی واردیر اما بو علاقه علمی اثرلرده کینه بنزه‌مز.

یازیچی بیر پسیکولوگ (روانشناس) کیمی انسانین رفتاری باره ده عمومی قانونلار اۆرتایا قویماز، اما اثرینده کی آداملاری تصویر ائدرکن انسان طبیعتینه صادق قالار.

هاسپرس-ین بۇ سۆزدن مقصدی، انسان طبیعتینده کی کلی‌لری، نوعلری خصوصیتلری آچیقلاماق، ایضاح ائتمکدیر. بۇنو ان جانلی شکیلده گۆسترمک اوچون یازیچی لازیم اولان حادثه‌لری اۆیدورار و بیر کاراکتری یارادار.

بۇ آچیقلاماق و تانیتماق ایشی عالیملر طرفیندن بلاواسیطه (مستقیم) یۆلدان آپاریلسا دا صنعتکار (رومانچی) بۇنو دۆلایی (واسیطه‌لی) یۆلدان آپارار. رومانچی اۆیدوردوغو بیر انسانین داورانیشلارینی (رفتارینی، عمللرینی) قارشیمیزا قۆیۇر و بعضی نتیجه‌لر چیخارتماغی بیزیم عهده‌میزه بۇراخیر.

یازیچی بعضاً بیر جمعیتین وضعیتینی، حیات شرطلرینی و سایره‌نی عکس ائتدیره بیلر.

۳- بیر گروپ ادبیاتچی و تنقیدچیلر ادبیاتی حقیقتی ایفاده ائتمک واسیطه‌سی کیمی قبول ائدیرلر. بۇنلاری ایکی دسته‌یه آییرماق لازیم دیر: آچیق حقیقتی مدافعه ائدنلر و یئنی، اۆرتۆلو حقیقتی مدافعه ائدنلر.

بیرینجی دسته‌دن مارکسیستلرین بعضی‌لرینی سایا بیله‌ریک.

ادبی بیر جومله‌نین بعضاً آچیق و صریح معناسی اولا بیلر. عینی زاماندا بۇ جومله‌نین بیرده ضمنی، اۆرتۆلو (Impliedtruth) معناسی دا اولا بیلر. ادبیاتدا هله شعرده اۆرتۆلو معنا چوخ مهم رول اۆینار، بۇنا گۆره ادبیاتی بئله ده تعریف ائده بیله‌ریک: ادبیات دیلین ائله بیر شکیلده ایشلنمه‌سی دیر کی معنانین مهم بیر قسمی اۆرتولو اۆلسون. علمی یازیلاردا اۆرتولو معنا تقریباً

اولماز.

ادبیاتدا آختاریلان حقیقت مفهومو علم ساحه سینده کی حقیقتدن فرقلی دیر. هم ده حقیقت مسئله سی هامی اثرلر اوچون بحث موضوعسو اوْلا بیلمز. مثلاً عشق باره ده، قیصا بیر غزل ده حقیقتی آراشدیرماق یئرسیزدیر، اما توْلستوْی، بالزاک، برشت و سارتر کیمی یازیچیلارین بیزه حیات باره سینده سؤیله مک ایسته دیکلری شئی لر (حقیقت لر) وار دیر. بیر اوُجدا ادبیاتی موزیکه یا خینلاشدیرماق، اوْخوجونو سانکی افسونلاماق ایسته ینلرین اثرلری یئر آلیر. اوْ بیر اوُجدا ایسه انسانین، جمعیتین، حیاتین مسئله لریله علاقه دارلارین اثرلری. دیگرلری ده بوُ ایکی اوُج آراسیندا سیرالانیرلار. هر حالدا ادبیاتا مخصوص حقیقتی قطعی شکیلده تعریف ائده بیلمه سک ده بئله بیر حقیقتین بیر چوخ اثرلرده اوْلدوغونو سؤیله یه بیله ریک.

اینام مسئله سی:

بعضی اثرلرده آچیق و یا اوْرتولو (ضمنی) بیر دونیا گؤروْشو وار دیر. بوُنا گؤره بوُ سئوال قارشیمیزا چیخماقدا دیر: اوْخوجو اوْز عقیده سینی اثری دگرلندیردیگی زامان حسابا قاتمالی دیرمی؟ بو خصوصدا داهی فیکرلر آیری ـ آیری دیر. ریچاردزا گؤره ادبیاتدا حقیقت بحث موضوعسو دگیلدیر، ادبیاتین ایشی دوُیغولاری اوْیاندیرماق و سائقه (انگیزه) لریمیزی بیر مطابقت (اویوشما) حالینا گتیرمک دیر. بوندان اوْتورو اوخودوغوموز زامان ایناکجلاریمیزی ایشه قاریشدیرساق ادبیات اثری اوْخوجوسو یوخ، سیاستچی، جامعه شناس، تاریخچی و یا اخلاقچی اولاریق.

ریچاردز سؤنرالار موقعینی بیر آز دگیشدیرمیش و بوُنلاری یازمیش دیر: اوْخوجو اسنه تیک یاشانتیا وارابیلمک و یا بدیعی احوال روحیه تاپا بیلمک اوْچون اثرده کی ایناکجلاری موقتاً قبول ائدر چونکی بیلیر کی یازیچی نین مقصدی حقیقتاً بیلگی وئرمک و حقیقتی دیله گتیرمک دگیل. بونلارا اسنه تیک ایناکجلار ـ دئییر.

بو خصوصدا ائلیوت (T. S. Eliot) ون فکری بیر آز فرقلی دیر.

اوْنا گؤره: بیر اثردن لذت آلماق اوچون اوْنون ایناکجینی پایلاشماغا احتیاج یوْخدور. اما اوْنو باشا دؤشمک لازیم دیر. مثلاً دانته (Dante) نی اوخویاندا شاعرین فلسفی و دینی ایناملارینی باشا دؤشمک و اسنه تیک باخیمدان منیمسه مک یعنی موقت اولاراق قبول ائتمک لازیم دیر. اما اثرده کی ایناکجلارین اوْخوجونون اوْنونه سد چکمه مه سی اوچون بوُنلارین دوْغرو اولماسادا انسجاملی، سویه لی و اوُیغون اولماسی لازیم دیر. یئنی تنقید چیلر اثرده اینام مسئله سینی

اثرین قورولوشو (ساختار) ایله حل ائتمک ایسته ییرلر.

فورمالیستلره تام ضد اولان مار کسیستلر و اخلاقچیلار آنجاق اؤز تئزیس و ایناناجلارینی مدافعه ائدن اثرلری قبول ائدیرلر. دئمه‌لی اینام مسئله‌سینه قطعی بیر چؤزوم، چیخار یولو یوخدور، اما اونوتما مالی ییق کی ائله اثرلر واردیر کی گؤروشلری بیزیمکیندن فرقلی دیر، لاکین بیز اونلاردان لذت آلاریق. هومر، دانته، سعدی و فضولی کیمی. نئجه کی بؤیوک یازیچیلارین اثرلری عصرلردن بری اوخونوب سئویلمیش و بیزه قدر گلمیشدیر.

سؤزون قیساسی: بیر ادبیات اثرینی یالنیز فکرلرینه، فلسفه‌سینه دایاناراق دگرلندیرمه مه‌لی ییک یوخسا (وگرنه) تنقیدچی دن چوخ سیاستچی، جامعه شناس (سوسیولوق) و یا فلسفه چی سایلاریق.

بیر تنقیدچی نین ایلک وظیفه‌سی الینده کی اثره بیر صنعت اثری کیمی باخماقدیر، اما قالانینا دا گؤز یوممامالیدیر. یازیچی نین گؤروشلرینی، فیکرلرینی، توتدوغو موقعینی تدقیق ائتمکله اثرین حقینی اؤده‌مک و اونو دگرلندیرمک لازیم دیر.

ادبیاتین تعریفی:

ادبیات و صنعتین تعریفینده ایندیه کیمی صنعتکارلار و فیکر آداملاری آراسیندا فیکر بیرلیگی یوخدور. ادبیات و صنعت نظریه‌لری نین هر بیری آیری بیر تعریفی مدافعه ائدیر. بونا رغماً بو اختلاف صنعتین بیر جوهری جانی و ماهیتی اولما دیغینا دلالت ائتمز.

انگلیس متفکری ویتگن ستاین (Witgenstein) دئییر کی: بیز بئله ظن ائدیریک کی بیر مفهومون معناسی اونون تعریفی ایله تثبیت اولونار. یعنی مفهومون نه‌یه اشارت ائتدیگینی بیلمک اوچون او صینیفه گیرن هامی شئیلرین اورتاق خصوصیتلرینی بیلمک لازیم دیر. بونلار مفهومون ماهیتینی، جانینی تشکیل ائدر. اما اونون اؤز فیکری باشقادیر. اونا گؤره: بیر مفهومون معناسینی بیلمک اونون اشارت ائتدیگی هامی شئیلرین اورتاق خصوصیتلرینی بیلمک دگیلدیر، بلکه مفهومو یئرینده ایشلتمک و اشارت ائتدیگی شئیلری تانیماق دیر. بونون اوچون اویونو مثال گؤستریر، پروفسور برنامؤران «ادبیات قوراملاری و الشتیری» کتابیندا ایدمانی (ورزش) مثال وئریر. ایدمان نه دیر، بو سؤالا عنعنه‌وی شکیلده جاواب وئرمک اوچون بوتون ایدمان قوللاری، شاخه‌لرینین اورتاق خصوصیتلرینی تاپماغا چالیشساق، گولشمک، فوتبال، اوزمک، بوکس، یئریمک و... آراسیندا گئرچک معنادا اورتاق بیر خصوصیت یوخدور. ویتگن ستاینا گؤره بونلار آراسیندا (عائله بنزه‌رلیگی) وار. بعضیلرینده اولان بیر بنزه‌رلیک او بیریلرینده یوخدور،

باشقا بنزه‌رلیکلر واردیر. بو اوخشارلیقلارا دایاناراق بونلارا ایدمان (ورزش) دئییریک.

ایدمان مفهومونون معناسینی بیلمک اونون دۆزگون تعریفینی ائتمک یوخ، بۇ کلمه‌نی یئرینده ایشلتمک و نه‌لره اشارت ائتدیگینی بیلمک دیر. ادبیات اوچون ده وضعیت بئله‌دیر.

ویتس (M. Weitz) ـ ه گؤره صنعتین دۆغرو ـ دۆزگون تعریفی‌نین امکانسیز اولماسی‌نین بیر سببی ده ادبیاتین دیگر امپیریک[1] مفهوم‌لار کیمی آچیق تۆخومالی (Opentexture) و یا آچیق ترکیبلی اولماسی دیر. بیر مفهوم آچیق ترکیبلی دیر. اۇتۆمۆبیل کیمی، اۇتۆمۆبیل یئرده گئدن بیر واسیطه‌دیر، صاباح سۇدا دا اۆزه بیلن بیر اوتوموبیل دۆزلتسه‌لر اۇنا نه دییه‌جه‌ییک. اگر اۇنا دا اوتوموبیل دئسک اوتومبیلین تعریفینه یئنی بیر خصوصیت قاتاراق تعریفی گئنیشلندیرمه‌لی اولاجاغیق. اۇ حالدا اوتوموبیل کلمه‌سی‌نین ایشلتمه شرطلری یئنی وضعتلره گؤره ده دۆزلدیله بیلن شرطلردیر، بونا گؤره اونون دۆغرو ـ دۆزگون تعریفی اولا بیلمز.

باغلی مفهوم‌لار آنجاق ریاضیات و منطق مفهوم‌لاری دیر. مثلث (اۆچ بۇجاق) ین دۆزگون و گئرچک تعریفی واردیر. چونکی اۆچ بۇجاق مفهومو باغلی دیر، یئنی وضعیتلر مئیدانا گله بیلمز، اما صنعت و ادبیاتین دا دۆزگون و گئرچک تعریفی اولا بیلمز، چونکی ائله یئنی چئشیدلی اثرلرله (نوع) قارشیلاشا بیله‌ریک کی بۇنلارین خصوصیتلری تعریفده ده دگیشیکلیک آپارمامیزی لازیم قیلار. ویتس دئییر کی بیز ایسترسک بیر مفهوُمو باغلایا بیله‌ریک: تراژدی آچیق ترکیبلی بیر مفهوم دوُر اما کلاسیک یونان تراژدیسی قاپاتیلمیش (باغلانمیش) بیر مفهوم دور. چونکی بللی بیرچاغدا یازیلمیش تراژدیالاری ایچینه آلار و بیتمیش (قوُرتارمیش) بیر ژانردیر. بۇ وضعیت ده ایضاح ائتدیگیمیز نظریه‌لردن چیخان تعریفلر نه‌لردیر؟ بو تعریفلر مختلف نظریه‌لره گؤره فرقلی دیر. چونکی ادبیات اثرلرینده معین خصوصیتلری مهم گؤره‌ن مؤلف‌لر ادبیاتین تعریفینده بو خصوصیتلری شرط بیلیرلر. نمونه اولاراق ایفاده‌چیلر دۇیغولارین دیله گتیریلمه‌سینی ادبیاتین ان مهم و دگرلی طرفی حساب ائدیرلر و ادبیات ایفاده‌دیر Expression دئیه‌رک بو خصوصیتین اولمادیغی یا دا آشکار اولمادیغی اثرلری گئرچک صنعت اثری سایمازلار. حالبوکی دۇیغولارین دیله گتیریلمه‌دیگی ادبیات اثرلری ده واردیر. بعضی متفکرلر ده باشقا خصوصیتلری دگرلی بیلیر و تعریفی بۇ خصوصیتلر اۆزرینه ائدیرلر. مثلاً ادبیاتی گئرچکلیگین عکس ائتدیریلمه‌سی یا دا اۆرگانیک ترتیب کیمی تعریف ائدیرلر. بو نظریه‌لرین هئچ بیری هامی طرفیندن قبول اۆلونمور. چونکی هئچ بیری ادبیاتین

۱- امپیریک بورادا غیرعلمی و دیلبازلیق و یا عامیانه معناسینا دیر.

کافی و لزوملو خصوصیتلرینی تثبیت ائده بیلمز. بۇ مسئله ده مهم اولان بۇ دور کی بو تعریف لر اؤزلرینه گؤره مهم معیارلاری مدافعه ائدرکن هر بیری دیگر نظریه لرین اهمال ائله دیگی، گؤرمه دیگی طرفلره دقتیمیزی چکیر. مثلاً فؤرمالیزم استروکتوره (قوُرولوشا) و اونون اینجه لیکلرینه، معنانی یوْغورماسینا دقتیمیزی چکرکن، عکس ائتدیرمه (یانسیدما) ده جمعیت ایله اولان علاقه و باغلیلیغا ایشیق توُتور.

بوُ شرایط ده بیر اثری دگرلندیرنده وئردیگیمیز حؤکم تماميله ذهنی Subjective اولمایاجاق می؟

مثلاً صنعتی، سوسیال گئرچکلیگین عکس ائتدیرمه سی کیمی تعریف ائدنلر بیر اثری دگرلندیرنده بو خصوصیتی معیار کیمی قبول ائده جکلر. او زامان بو نظریه نی قبول ائتمه ینلر اوچون بو معیارین هئچ بیر دایاناجاغی یوْخدور. دیگر تعریفلره دایاناراق وئریلمیش حؤکم لر اوچون ده وضعیت بئله دیر. او حالدا باشقا بیر مسئله یه دقت یئتیره ک:

ادبیاتین فونکسیون و وظیفه سی بیزه دوْغرو ـ دوْزگون معیارلارتامین ائده بیلرمی؟ اساساً ادبیاتین فونکسیون، وظیفه سی تعریف اولونا بیلرمی؟ بو باره ده داهی فیکرلر مختلیف دیر. بیر چوخ استه تیکچیلره گؤره ادبیاتین ایشی ذوق وئرمک یا دااسته تیک یاشانتی، بدیعی احوال روحیه یاراتماق دیر. اما صنعت اثرلری بیلگی ده وئره بیلر، دینی هیجان و یا ملّی ـ سیاسی شعور دا اؤیاندیرا بیلر، لاکین بونلاری آیری واسیطه لرله ده اله گتیرمک مومکون دوْر. مثلاً بیر علمی کتاب معلومات وئره بیلر، بیر موعظه ده دینی هیجانی تحریک ائدر. دئمه لی بونلاری صنعت اثرلری ده تامین ائدیرسه اؤنون یان تأثیرلری حساب ائتمه لی ییک.

دئمه لی ادبیات و صنعت اثرلری بیر ایش یوْخ مختلف ایشلر و تأثیرلر آپاریر و مختلف مقصدلر اوچون یارادیلیر. بو ایشلرین هامیسینی دگرلندیرمکده نظرده توُتماق لازیم دیر.

۲

ادبی تنقید

ادبی تنقیدین تعریفی:

ادبی تنقید، ادبی اثرلری تدقیق ائدیب اوْنلاری دگرلندیرر و یاخشی پیس طرفلرینی و قایناقلارینی آچیقلار. تنقید سؤزونون کؤکو اوْلان نقد کلمه‌سی قدیم زامانلاردا یاخشینی سئچمک معناسینا و درهم‌لری خالص قیزیل و یا تقلّب اوْلمالارینی تانیماغا دئییلیردی و قصورلاری گؤرمک معناسینی دا ایفاده ائدیردی. بوُ گوْن مسلمانلار آراسیندا مجازی اوْلاراق سؤزون (کلامین) یاخشی و پیس طرفلرینی تانیماق اوْچون ایشلنمکده‌دیر.

اوروپادا ایشله‌نن کریتیک (Critic) سؤزوده یوُنانجا (Krinein) دن تؤره‌میش و حکم وئرمک (قضاوت) معناسینا دیر. تنقیدین اساسی ادبی اثرلری دگرلندیرمک و اوْنلار بارده حکم وئرمک اوْلدوغو اوْچون اوْنجه بوُ اثرلری دوْغرو ـ دوْز گون تانیماق لازیم‌دیر، بوُنون اوْچون ده دگر، قیمتلندیرمه معیار و اوْلچولرینه احتیاج واردیر. بوُ معیارلار چئشیدلی دیر و مختلف تنقیدچیلر مختلف معیار و اساسلاری قبول ائدیب ادبی اثرلرین دگرلندیرمه ایشینده اوْنلاری تطبیق ائدیرلر.

قدیم زاماندا شعرین معنا و مضمونونو تانریلار طرفیندن الهام اوْلاراق قبول ائدیر و اوْنو مقدس بیلیردیلر. اوْنا گؤره آنجاق شعرین سؤزلرینی و نحو (Syntax) و ترکیبینی تنقید ائدردیلر. سونرالار معنانین مقدسلیگی آرادان گئتدیگی اوْچون مضمون و معنا تنقیدی ده رایج اوْلدو و عصرلردن سونرا پسیکوْلوْژیک، سوْسیوْلوْژیک و استه‌تیک تنقید ده اوْرتایا چیخدی.

تنقیددن مقصد صنعتین حقیقتینی آچیقلاماقدیر. تنقید اوْلماسا ادبی اثرلرین حقیقی دگری

معلوم اوْلمار و صنعت یاواش ـ یاواش دوْرغوْنلاشار و گئریلر.

ادبی تنقید عموم خلق ده (افکار عمومی) و یازیچیلاردا تأثیر بوْراخار و صنعتچیلره یوْل گوْستره‌ر و صنعتین انکشافینی تأمین ائدر.

ادبی تنقید ادبیاتین نوع (ژانر) و فنلری نین مقصدلرینی آچیقلار. مثلاً غزل و دیگر نوعلرین هدفلرینی آچیقلار و هر دوْرون شرطلرینی، فکر، ذوق و احتیاجلارینی معین لشدیرر و یازیچیلارا بوْاحتیاجلارین قارشیلاماق یوْللارینی گوْستره‌ر و شاعیر و یازیچی نین انکشاف یوْلونو دا هامارلار. ادبی تنقید ادبیاتی شارلاتانیزم، مبالغه‌چیلیک و آل ـ وئرچیلیکدن قوْرور. تنقید اوْلماسایدی ادبیات آل ـ وئرچیلیک وسیله سی اوْلا بیلردی.

ادبی تنقید اوچون ان آزی اوْچ شرط لازیم دیر:

۱ - ذوق، ادبی ذوق و یا ذوق سلیم (ان اوْستون ذوق)

۲ - گنیش ادبی معلومات.

۳ - تجربه و آلیشقانلیق.

ادبی ذوق ایکی حیصه‌دن تشکّول ائدر: فطری استعداد و ادبی تربیه و عادت.

ادبی ذوقو اوْلان کیمسه ادبیات، ادبیات تاریخی، دونیا ادبیاتی و اوْسلوبلاری، بلاغت فنلری، تطبیقی ادبیات، تاریخ، فلسفه، سوْسیولوژی و استه‌تیک و بیر آز دا دیلچیلیک معلوماتی کسب ائدر و بیر مدت ادبی اثرلرین تنقیدیله مشغول اوْلورسا یاخشی بیر تنقیدچی اوْلا بیلر.

یاخشی بیر ادبیات تنقیدچیسی هر دوْره ده آسانلیقلا یئتیشمز. تاریخده تانینمیش بؤیوک تنقیدچیلرین سایبلاری چوخ اوْلمامیشدیر. بوْنلاردان ارسطو، هوْراس بوْوالوْ، بلینسکی و ژان پُل سارتر، مسلمان تنقید چیلردن خطیب، و طواط، شمس قیس رازی، خواجه نصیرالدین طوسی، نوائی و وحید تبریزی هم ملی و هم ده دونیا ادبیاتی نین انکشافیندا بؤیوک رول اوْینامیش و داواملی تأثیرلر بوْراخمیشلار. اسکی دن بری صنعت اثری باره‌ده حکم وئریرکن تنقیدچیلرین فکرلری بیر ـ بیریندن فرقلی اوْلموشدور. بعضی لری اخلاقی اساس سئچمیشلر، بیر قیسم تنقیدچیلر اثرین بدیعی گوْزه‌للیگینه اهمیت وئرمیشلر، بعضیلری ده ادبیاتین جامعه ده کی تأثیرینی نظرده توْتوب اثره قیمت وئرمک ایسته میشلر.

پروفسور برناموران «ادبیات قوْراملاری و اله شتیری» آدلی کتابیندا ادبی تنقید متوْدلارینی اوْچه صینیفلاندیرمیشدیر:

۱ - اثرله خارج دونیا (جمعیت، گئرچکلیک و انسان) آراسیندا کی علاقه‌لره قیمت وئرن تنقید متوْدلاری و یا اجتماعی تنقید.

٢ - اثرله صنعتکار آراسینداکی علاقه لره قیمت وئرن تنقید متودلاری و یا پسیکولوژیک تنقید و اکسپرسیونیست تنقید.

٣ - اثرله اوْخوجو آراسینداکی علاقه لره قیمت وئرن تنقید متودلاری: امپرسیوْنیست تنقید.

٤ - فوْرمالیست یا شکیلچی تنقید ـ روس شکیلچی لیگی، یئنی تنقید و استروْکتورالیزم ده اثری اساس سئچدیکلری اوچون فورمالیست سایلیرلار.

دوقتور عبدالحسین زرین کوب یازدیغی «نقد ادبی» آدلی کتابیندا تنقید متوْدلارینی: اخلاقی، اجتماعی، روانشناسی (پسیکولوژیک)، تاریخی، تجربی (علوم طبیعی) فنی و لفظ و معنی متودلاری شکلینده تقسیم و ایضاح ائتمیشدیر.[١]

ادبیات نظریه لری فصلینده (بؤلوْم) پروفسور برناموران‌ین تصنیفینی سئچدیگیمیز حالدا تنقید متوْدلاری اوْچون دوقتور زرین کوب ـ ون تصنیفینی، ساده و آچیق اوْلدوغو اوچون داها اوْیغون گؤردوک.

١- اخلاقی تنقید:

بعضی تنقیدچیلر اخلاق مسئله سینی اثرلرین دگرلندیرمه سینده اساس سئچمیشلر، دیدروْ، جانسوْن و توْلستوْی بوْ گروْپ تنقیدچیلردندیلر.

اسلامین ایلک اللی ایللرینده شعر و شاعیرلره مناسبت یاخشی دگیل دی. چونکی بعضی شاعیرلر گؤستاخجاسینا هجولر یازیردیلار. بعضیلری قرآن کریمی داهی قصوْرلو گؤستریردیلر، بیر پارا شاعیرلرین یاشانتیلاری فسادلا آلوده ایدی، مشهور امرؤالقیس، بسار و ابونواس (عباسی خلیفه لریندن مهْدی، هارون و متوکل زامانیندا) بو کیمی شاعیرلردن ایدیلر. بعضی شاعیرلر دیلنچیلیکدن معاشلارینی تأمین ائدیردیلر. مشهور اسلام تاریخچیسی ابن خلدون یازیر کی شاعیرلر مدح ائتمک و هجو یا پیسله مک یؤلیله معاشلارینی تأمین ائتمگه باشلایاندان بری اوْنلارین قدر ـ قیمتی خلقین یانیندا آشاغی دوْشدو. بعضی شاعیرلر و شعری سئون فیکر آداملاری دا جاواب اوْلاراق دئییردیلر کی اخلاقسیز شعر و شاعیرلره گؤره کلّی مقیاسدا شعری و شاعیری رد ائتمک اوْلماز، یوْخسا سوْز و کلامی بوْتؤلوْکده رد ائتمه لی ییک، چونکی نثرده کی اخلاقسیز سؤزلر شعردن داها چوخدور. بیر چوخ قدیم فیکر آداملاری صنعت و ادبیاتین تربیه وی تأثیرینه ایناتیردیلار. دیدئرو (Didero) بوْ باره ده دئییردی کی الینه قلم

---

١ - آشنائی با نقد ادبی، دکتر عبدالحسین زرین‌کوب، چاپ دوم، انتشارات سخن ـ تهران ـ ١٣٧٢.

(یـازی و یـا رسـاملـیق و هـیـکلـتراشلـیق قـلمـی) آلان هـر نـجیـب و آزاد دؤشـونـن انـسـانـیـن مقصدی پیسلیکلری، آلچاقلیقلاری آچیقلاماق و تقوا و یاخشی اخلاقی قیمتلندیرمک و تشویق ائتمک، اؤلمالی دیر.

جانسؤن یازدیغی شکسپیر اثری نین مقدمه سینده دئیر کی: یازیچی نین وظیفه سی دونیانی اؤلدوغوندان داها یاخشی گؤسترمکدیر. تؤلستؤی یازیر کی یاخشی صنعت دونیا خلقلری آراسیندا بؤتون چاغلار دا مشترک اؤلان دینی خیر و شرلری و اخلاقی جهتلری تبلیغ ائتمه لی دیر.

۲- اجتماعی تنقید:

اجتـمـاعـی تـنـقیـد آپـاریـلـدیـغـی زامـان اجـتـمـاعـی تـأثـیر و اساسلار اثـریـن تـدقیـق و دگرلندیرمه سینده نظرده تؤتولور. ادبیاتین جمعیت ده کی تأثیری و جمعیتین ادبی اثرین یارادیلماسیندا کی رؤلو تدقیق ائدیلیر.

اثـرین یازیلدیغی زامان دا کی شرطلری و محیطی، اثـری ایضـاح ائتـمـک اوچـون نظرده تؤتماق و یا اثرین عصرینی آیدینلاتماق اوچون بیر سند کیمی اله آلماق اجتماعی تنقیدین خصوصیتلریندن دیر.

شاعیرین حیاتی و یاشاما شرطلری و جمعیتده کی موقعی تدقیق ائدیلیر، شاعیر نئجه یاشامیشدیر، معاشینی نئجه تأمین ائتمیشدیر.

اسکی دن اکثر شاعیرلرین معاشینی دربارلار، امیرلر، خانلار تأمین ائدردیلر حالبو کی بو گون کتاب و مطبوعات اوخوجولاری اونلارین یئرینی توتوبلار.

بعضاً شاعیرین مادی گذرانی اونون صنعت و استه تیگی نین فدا اولماغینا سبب اولور.

اجتماعی تنقید ده ادبی اثرلر شاعیرین حیات و اجتماعی محیطی نین محصولو کیمی قیمتلندیریلیر. بیر چوخ تنقیدچیلر شعری شاعیرلرین دویغو- علاقه لری نین ترجمانی کیمی قبول ائله دیکلری حالدا بؤ دؤیغو- علاقه لرین قایناغینی محیط، زامان و مکاندا گؤرورلر.

کئچن عصرین مشهور انگلیس ادبیاتشناسی (H. Taine) یازدیغی «انگلیس ادبیاتی، تاریخی» کتابیندا (۱۸۵۸) یازیر کی:

صنعت و ادبی اثرین یارانماسیندا، عیرق (ائتنیک)، محیط و زامانین چوخ تأثیری واردیر. عیرق (ائتنیک) ارثیله آنادان- آتادان گئچن استعداد و خاصیتلرین تؤپلوسودور- دئییر، محیط، طبیعی و جغرافی کیفیتلرین توپلوسودور. بعضی کیمسه لر محیطین تأثیرینی انکار ائدیرلر (هگل

کیمی). حالبوکی راتزل (Ratzel) بو باره ده مبالغه ائدیر. البته جغرافی محیطین آز-چوخ تأثیری واردیر. مثلاً یونان کیمی دنیز کناریندا اولان بیر اؤلکه نین ادبیاتی عربستان چؤلونده یاشایان عربلرین ادبیاتیله عینی اولا بیلمز. اونلارین تشبیه لری، تعریف- توصیفلری بیر- بیریندن فرقلی اولور.

زامان و چاغین تأثیری هر کسه معلوم دور.

تئین ادبیاتدا جبره (Determinisme) اینانیر و دئییر کی معین عامللر معین نتیجه لر مئیدانا گتیرر، بیر شئیی آچیقلاماق اونون عامللرینی و تأثیرلرینی گؤسترمکدیر.

تئین ادبیات،تاریخینی ده اینجه لر کن بو اوچ عاملی نظرده توتور. تنقیدچی معین بیر یازیچی، اثر و یا بیر ادبی نوعی (ژانر) تدقیق ائدرکن یازیلدیغی ایللرین محیطینی و شرایطینی آراشدیرماقلا داها یاخشی آچیقلایا بیلر.

بو اوچ عاملین بیر- بیرینه ده تأثیری واردیر. بؤنونلا بئله بؤتون صنعت اثرلرینی خارجی عامللره باغلاماق، انسانلارین ذوق، وجدان و اینیسیاتیو (ابتکار) لرینی انکار ائتمک دئمکدیر و بودا دؤز گون دگیل دیر. تاریخده صنعتکار انسانین یارادیجیلیق قابلیتی، محیط و عرقین تأثیریندن قات- قات اوْستون اوْلموشدور. هله شاه اثرلرده بؤ مسئله آیدین شکیلده اؤزونو گؤسترمکده دیر. شاعیرین شخصی تجربه و دؤیغولاری اوْنون ان گؤجلو الهام قایناغی ساییلیر.

۳- مارکسیست تنقید:

مارکسیست تنقید متؤدو دا اجتماعی تنقید کیمی بیر صنعت حادثه سی نین عامللرینی تدقیق ائدیر، یالنیز اوْندان فرقلی اوْلاراق اقتصادیْ شرایطی و جمعیتده کی صینیف مبارزه لرینی اساس توْتور و صنعت حادثه سینی بؤنلارلا ایضاح ائدیر.

مارکسیست تنقیدده هر شئی دن اوّل اثرین محتواسی تنقید اوْلونور. اثرین موضوعسو، حادثه لری، قهرمانلاری، استعمارچی و حاکیم بیر طبقه نین منفعت لری نین داوامینا کؤمک ائتمه مه لی و ازیلن طبقه لرین منفعتلرینه ضد اوْلما مالیدیر. هئچ بیر اثر سیاسی باخیمدان طرفسیز اوْلماز. اوْنا گؤره ده اثرین اوخوجودا و جمعیتده کی سیاسی تأثیری نظرده توْتولور.

اما بعضی مارکسیستلر بؤ باره ده فرقلی دؤشونورلر. بؤنلار دئییرلر کی: اجتماعی اوْلمایان بیر اثرده یاخشی اوْلا بیلر، چونکی اجتماعی لیک ادبی بیر اثر اوْچون نه کافی دیر نه ده لازیم دیر. بؤ گروپ مارکسیستلردن مشهور اوْلانی فیشر E. Fisher دیر. فیشره گؤره صنعتی اجتماعیلیکله محدودلاشدیریب الینی- قوْلوْنو بیر ایدئوْلوْژییه باغلاماق خطادیر. البته

کی صنعتکار زامانی نین ایدئولوژیسیندن تأثیر آلیرو صنعت اثرلری چوْخ واخت عینی، کوْنکر تلشدیریلمیش ایدئولوژیلردیر. فقط بوُنو اعتراف ائتمه‌لی ییک کی چاغداش بوُرژووا رژیمی بؤیوک مقیاسدا صنعت اثری یاراداجاق گوْجده‌دیر و کافکا، Beckett، Faulkner کیمی یازیچیلار بؤیوک صنعتکارلاردیر.

فیشره گؤره رئالیست متوْد گئرچگین عکس ائتدیریلمه‌سی اوْچون تک متوْد دگیلدیر. بیر شئیین اصلینی، جانینی عکس ائتدیرمک بیر استه‌تیک حادثه دیر (مقوله یا کاته قوْریا) حالبوکی رئالیسم بیر متود دور، بوُنلاری بیر- بیرینه قاریشدیرما مالی ییق. اونا گؤره فیشر اجتماعی رئالیسم یئرینه «اجتماعی صنعت» دئمگی داها اوُیغون گؤرور. اوْنون فیکرینه گؤره مهم اولان معین متوْد یوْخ صنعتکارین اجتماعی موقعی دیر. صنعت ده بوُرژووا و یا پروْله تر، کاپیتالیست و سوْسیالیست شکیللر و یا ایفاده یوْللاری یوْخدور.

فیشر اجتماعی اوْلمایان بوْتون ادبیاتا مُرتجع، گئریجی، دامغالارین ووُرماغینا قارشی دیر. اوْنا گؤره دونیا میزدا آمریکا ادبیاتی لازیم اوْلدوغو قدر روس ادبیاتی دا لازیم دیر.

۴- پسیکولوژیک تنقید (نقد روانشناسی):

پسیکولوژیک تنقید صنعتکارین شخصیتی ایله اثرلری آراسیندا سیخ بیر باغلانتی اوْلدوغو اساسینا دایانیر و ایکی مقصدله تطبیق اوْلونور.

۱ - اثری آیدینلاشدیرماق اوچون صنعتکارین حیاتینی، شخصیتینی تدقیق ائتمک.

۲ - صنعتکارین پسیکولوژی (روحیه) و شخصیتینی آیدینلاشیرماق مقصدیله اثرلرینی بیر سند کیمی اساس گوْتورمک. تنقیدچی بوُ ایکی یوْلدان بیری و یا هر ایکی سیندن ده عینی زاماندا فایدالانا بیلر.

۱۹ - جو عصرده بو چئشید تنقید یوْلوُنو آچان سنت بوُو (Saint Beuve) اوْلموشدور.

۱ - یازیچی نین حیاتیندا باش وئره‌ن حادثه‌لر، ایچینده یاشادیغی شرایط عائله محیطی، اوْخوُدوغو کتابلار، باشیندان کئچن عشق ماجرالاری و بوُ کیمی حادثه‌لر هامیسی یازیچی نین شخصیتی نین و اثرلری نین یاخشی آنلاشیلماسی اوْچون لازیم و فایدالی معلومات تأمین ائدر. بوُ بیلگی و معلومات سایه سینده یازیچی نین اینانجلاری، دونیا گؤروشو، روحی دوُرومو تثبیت و ضبط اوْلونار. سوْنرا اثرلری بوُ بیلگی نین ایشیغی آلتیندا تدقیق ائدیلر و دوْزگون یوْروملار و دگرلندیرمه‌لر آپارماغا چالیشیلار. بوُ تنقیدچیلره گؤره اثرین حقیقی معناسی یازیچی نین بئینینده دوْشدوندویو و دیله گتیرمک ایسته‌دیگی معنادد

هر یازیچی ایسته‌سه و یا ایسته‌مه‌سه ده اؤز دا مغاسینی، مؤهرؤنو اثری نین اؤستونه باسار، هر یازیچی نین بیر اؤسلوبو واردیر کی اؤنون کاراکتری نین آچاری دیر. بؤندان باشقا بیر یازیچی نین اثرلرینده ایشلندیگی تئم (حادثه‌ده کی اساس فکر)، سئچدیگی قهرمانلار، یاراتدیغی صورت، اؤبرازلار یئنه اؤنون شخصیتینی آچیقلار.

بیر چوخلاریمیزین ایناندیغی بیر عقیده واردیر کی اثرین معناسینی کیمسه یازیچیسی کیمی یاخشی باشا دؤشمز، اثرین حقیقی معناسی یازیچی نین دؤشوندویو معنادیر. بیز بؤ ادعانین هر زامان دؤغرو اؤلدوغونا اینانمیریق. بیز بعضاً دانیشاندا سؤزؤموزون سهو آنلاشیلدیغینی گؤروب مقصدیمیزی یئنی دِن آنلاتماق اوچون سؤزلریمیزی دگیشدیریب باشقا شکیلده ایفاده ائدریک. بعضاً یازیچی نین مقصدی اؤلان معنا ایله اثردن چیخان معنا عینی اؤلمایا بیلر، بؤندان اؤتؤرو اثرین تفسیرینده سؤن سؤز اثری یارادان صنعتکارین دگیل. یازیچی دا اثر قارشیسیندا بیزیم کیمی بیر اؤخوجودور. اثرین بیر تک تفسیری یؤخدور، هر چاغدا، هر تنقیدچی یئنی تفسیرلر گتیره بیلر. آنجاق بعضی حاللاردا صنعتکارا مراجعتیمیز اثره هانسی بؤجاقدان (زاویه) باخماغیمیزا کؤمک ائدر. بؤدا اثری داها دؤزگون تفسیر ائتمگه یارار. یازیچی نین مقصدیله دگرلندیرمه آراسیندا کی مناسبته دقت ائدرسک گؤروروک کی اثرین صنعت باخیمیندان دگرلی و باشاریلی اؤلا بیلمه‌سی اؤچون یازیچی نین مقصدی نین تحققی کافی دگیل دیر. اما یازیچی نین مقصدینی بیلمه‌سک بلکه ده اثره هانسی بوجاقدان باخا جاغیمیزی معین لشدیره بیلمه‌ریک، لاکین مقصدی اؤیرندیکدن سؤنرا اثری داها یاخشی باشا دؤشه‌ریک و بلکه ده بو سفر اثرین باشاریلی اؤلدوغونا قناعت گتیره‌ریک.

۲ - اثری تدقیق ائتمکله شاعیر و یازیچی نین شخصیتینی آچیقلاماق (معیین لشدیرمک) ایسته‌ین تنقید متودو دا ضعیف دیر. بو آنجاق بیو گرافیک بیر چالیشما اؤلا بیلر.

بؤرادا پسیکولوژیک (روانشناسی) بیر حادثه‌نی نظر ده تؤتماق لازیم دیر. چونکی بعضاً اثر، یازیچی نین حقیقی شخصیتینی یؤخ، آرزولادیغی، اؤلماق ایسته‌دیگی بیر شخصیتی عکس ائتدیره بیلر. اما صنعتکارین صمیمیتینی ده دگر اؤچون معیار قبول ائدرسک (Colling Wood) بو دفعه اؤچونجو صینیف بیر صنعتکاردا عینی صمیمیتله اثر یارادا بیلر. سؤنرا یازیچی نین صمیمیت درجه‌سینی هر زامان آنلاماق مؤمکون دگیل. گؤره‌سن، عجبا یازیچی دیله گتیردیگی دؤیغولاری حقیقتاً یاشامیشدیرمی؟ سؤنرا یازیچیسی بللی اؤلمایان اثرلر واردیر.

بیر یازیچی صمیمی اؤلدوغو حالدا دؤیغولارینی دیله گتیرمکده باشاریسیز اؤلا بیلر. بؤ سبب دن یازیچی نین صمیمیتی نین دگر معیاری اؤلماغی بیر چوخ اعتراضلارا سبب اؤلموشدور.

یازیچی نین صمیمیتی یالنیز دیله گتیردیگی دۇیغولاری دۇیماسیندا دگیل عینی زاماندا ایره‌لی سۆردوگو فیکره ده اۆزۆنون ایناماسی اۆنملی دیر و اۆخوجودا چوخ مثبت و یا منفی تأثیر بۇراخار.

۵- پسیکوآنالیز و تنقید:

پسیکوآنالیزه دایانان تنقید متۆودۇ فرۆید (Z. Freud) ون تأثیریله ظهور ائتمیشدیر.

فرۆیدا گۆره صنعتکارین یارادیجیلیغی ایله نوروز (Neurosis) آراسیندا سیخ بیر علاقه واردیر. بۇ یارادیجیلیق استعدادی و یا یاراتماق قۇوّه‌سی اسکی یونان دا الهام (Inspiration) آدیله تعریف اۆلونموشدور. اۆ زامان دئییردیلر کی الهاملی، جن وۇرموش کیمی دیر و شاعیرلر الهام اۆچون تانریلاردان مدد ایسته‌رلر.

عربلرده اسلام دان اوّل «جاهلیت دۆرونده» دئییردیلر کی هر شاعیرین ایچینده بیر شیطانی واردیر کی اۆنا الهام وئرر و اۆنا جننی دئییردیلر. اۆ زامان اۆلو پیغمبریمیز حضرت محمد (ص)ه ده مجنون شاعیر، مجنون معلم دئدیلر و دئدیلر کی اۆنا (پیغمبره) نازل اولان (دیلینه گلن) کلام، سۆز شیطان وحیبی دیر. قرآن کریم ده، بۇنلارا تکویر سۇره‌سینده بئله جاواب وئریلمیشدیر. و ما صاحِبُکُمْ بِمُجنُون (آیه ۲۲)، سیزین دۆستۇنوز دلی دگیل. و ما هُوَ بقول شیطانِ رجیم (س ۸۱، آیه ۲۵) بۇ قرآن، قۇوۇلموش شیطانین سۆزو دگیل.

افلاطون سقراط ایله دانیشان اۆزان (اسکی عاشیق) ایۆن (ION) ون دیلیندن بۇ بارەده بئله یازمیشدیر: اۆزانلار یازار و سۆیلرکن عقله دایانان بیر ایش گۆرمزلر. اۆنلار بۇ زامانلار بیر نوع وجد ـ جذبه ایچینده دیلر و یازدیقلاری و یا سۆیله دیکلری زامان شعورلو بیر کنترۆلا تابع اولمازلار.

رۆمانتیکلر زامانیندا بۇ الهام گۆرۆشو، مذهبی طرفینی الدن وئردی و طبیعی بیر شکل آلدی. رۆمانتیکلره گۆره صنعتکار الهاملا یازان بیر آدام دیر.

رومانتیکلر، اساساً عقل، ذکا ـ ذهن و فیکر کیمی عامللر، حقیقی صنعت اثری یارادا بیلمزلر ـ دئییرلر.

ایندی الهام و جذبه حقینده بیر آز ایضاحات وئره ک:

جذبه: جذبه (Extase) الهامین مقدمه سی و الهامین گلمگینه لازیم اۆلان حال دیر. عربجه بیر کلمه اۆلان جذبه بیرینه جذب اۆلماق و اۆنا قاریشماق دئمکدیر. اکستاز دا لاتینجه بیر سۆز دۆر و معناسی جذبه و اۆزوندن خارجه چیخماقدیر. بۇ ایکی سۆزون بیر یئرده معناسی

جذبه نین تعریفینی تشکیل وئریر: اؤزوندن چیخیب باشقاسینا قاریشماق.

جذبه ده گؤجلو و اوْستون تحریک ائدیجی عامللرین (Impuls) تأثیرینده انسانین شعورۇ و وجدانی موقتاً محو کیمی اوْلار (کؤلگه‌له‌نر) و اؤزؤنو داها یؤکسک بیر وجوددا غرق اوْلموش کیمی گؤرر و شادلیق، گؤزه‌للیک و سعادت دۇیار (دکتر عبدالحسین زرین کوب).

بو زامان انساندا بیر حس واردیر کی سانکی کامل بیر وجوددان باشقا، هر شئیله علاقه سی کسیلمیشدیر. ادبی شاه اثرلر عمومیتله جذبه حالیندا یارادیلار و اوْنلاردا شخصی هویت گؤرولمز. البته عارفلرین و دیندار آداملارین جذبه سیله شاعیر و ذوق اهلی نین جذبه لری بیر-بیریندن فرقلی دیر. بیرینجی سینده انسانی قاپسیان (Impuls) عامل، خیر و کمال دیر، حالبوکی صنعت جذبه سینده گؤزه‌للیک دیر (حسن و جمال).

الهام: جذبه حالتی صنعتکاردا الهامین ظهورونا سبب اولار. الهام بیر چئشید یارادیجیلیق قدرتی و امگی دیر کی بدیعی یارادیجیلیغا سبب اوْلار.

بعضی پسیکولوقلار الهامی شعور آلتیندا کیلارین بیر حیصه سی نین شعوردا ظاهر اوْلماسی کیمی تعریف ائدیرلر.

من الهامی دؤغوم سانجیسینا بنزه دیرم. دؤغوم سانجیسی حامله (بؤیلو) قادینین اراده سینده اوْلماز، آنجاق گلدیگی زامان غیرعادی، اوْستون بیر گؤجله قادینی زؤر وئرمگه مجبور ائدر و قادین زور وئرر (ایقینار) و اوْشاق دؤغار. ادبی الهام گلنده شاعیر اراده سینده اوْلمایان معنوی بیر گؤجله (یارادیجیلیق گؤجو) شعرینی سؤیلر و صنعت اثرینی یارادار.

۶- فروْیدوْن صنعت نظریه سی:

انسانلارین بیر پارا ایستکلری، سائقه (انگیزه) لری واردیر، اما جمعیت ده باشادیقلاری اوْچون خارج گئرچکلره (واقعیته) اوْیماق مجبوریتینده قالیرلار و اوْنلاری آزادجاسینا یئرینه یئتیره بیلمیرلر. بوْسببدن انسان گئرچک حیاتدا قوْووْشا بیلمه دیگی بوْ ذوق و لذّتلره خیالدا قوْووْشماق ایستر و بوْ خیال دؤنیاسیندا ان گیزلی آرزولارینی یئرینه یئتیرر. بوْنلار اکثراً جنسی و یا اؤزؤنو باشاریلی و گؤجلو گؤرمک آرزولاری دیر. بوْ خیال چوخ گؤجلو اوْلسا روحی خسته‌لیک اوچون زمینه حاضیرلانار.

بوْ نظریه یه گؤره مادام کی یازیچینی یازماغا قوْرشالایان، باسدیریلان ایستکلردیر اوْ حالدا بوْنلار شکیل دگیشدیریب، اثرده اؤزلرینی بللی ائده جکلر. بوْخودا اوْلدوْغو کیمی. اوْنا گؤره بیر صنعت اثرینه، صنعتکارین شعور آلتیندا قالمیش ایستکلری نین، قوْرخولاری نین

رمزلرینی ـ نشانه‌لرینی داشیپان سندلر کیمی باخا بیله‌ریک. ائله ده اثره روحی بیر خسته‌نین سؤزلری کیمی باخا بیله‌ریک، او زامان یازیچی نین گیزلی ایستکلرینی، جنسی مئیللرینی، شعور آلتی دونیاسینی آراشدیریب اؤزه چیخارتماق اوچون اثری تدقیق ائتمک لازیم دیر. بؤدا اثردن یازیچینی آچیقلایان تنقید متؤدونا داخل دیر. اما اثرده کی خصوصیتلری ده ایضاح ائتمگه یارار.

فروید صنعتکارا خصوصیله شاعیره بیر روحی خسته کیمی باخیر. اما اونون گؤرۆشو بیر چوخلاری طرفیندن اعتراضلا قارشیلانمیشدیر. مثلاً:

تریلینگ (Trilling) دئییر کی یازیچی و شاعیرلرین پسیکو آنالیزه مساعد اؤلماقلاری، روحیه‌لری حقینده چوخ ایپ اؤجو (معلومات) وئرمکلریندن دیر. عالیم‌لر و باشقا اختصاص آداملاری اؤزلری باره ده یازمازلار. یازیچی و شاعیرین دوهاسینی روحی خسته‌لیک و یا روحی پؤزغونلوقلا ایضاح ائتمک دؤزگون دگیل. صنعتکاری صنعتکار قیلان اؤنداکی ادراک، دویغو و ایفاده گۆجو و فوق‌العاده قابلیتی دیر. بونداِن علاوه صنعتکارین حیاتینی، نؤرؤزؤنو پسیکو آنالیز یؤلیله کشف ائتمک اثری دگرلندیرمکده فایدالی دگیلدیر. بونونلا برابر بؤ گؤن یئنی ادبیاتی تدقیق ائدرکن پسیکو آنالیزدن فایدالانا بیله‌ریک چونکی یئنی‌لیک طرفداری صنعتکارلار، فرویدو یونگ (Young) دان تأثیر آلمیشلار و پسیکو آنالیست تعلیمینی اثرلرینی یازارکن تطبیق ائتمیشلر.

۷- تاریخچی تنقید:

تاریخچی تنقید متؤدونا گؤره اوخوجونون گئچمیش زاماندا یازیلمیش بیر اثری قاورایپ دگرلندیره بیلمه‌سی اوچون اؤچاغداکی شرطلری، اینانجلاری، دونیا گؤرۆشو و صنعت آنلاییشی (تلقّی) و عنعنه‌لری (سُنّت) حقینده معلوماتی اؤلمالی دیر. بونون اوچون اوخوجونون اوچاغا قاییتماسی، یازیچی نین مقصدلرینی باشا دؤشمه‌سی و اوچاغین اوخوجوسونون گؤزویله باخا بیلمه‌سی لازیم دیر. بؤ وظیفه داها چوخ ادبیات تاریخچیلرینه و آراشدیرماچیلارینا دؤشر.

بؤ باخیمدان اؤنجه الیمیزده کی متنین دؤغرؤ و سهوسیز تثبیت ائدیلمه‌سی اؤنملی دیر. چؤخ واخت بیر نئچه الیازما نسخه‌سی اولان بیر شعرین هامی نسخه‌لری بیر ـ بیرینه اؤیمایا بیلر. بونلاری قارشی لاشدیرماق، دؤغرو متنی تاپماق، یازیلدیغی تاریخی تثبیت ائتمک لازیم دیر. اثرین دیلی اؤزرینده داهی دؤرماق گره کیر. قدیم زاماندا یازیلمیش بیر اثرده بعضی سؤزلر زامانیمیزدا دگیشمیش اؤلابیلر.

ادبیات عالیمی اثرین دیلی اؤزرینده آپاردیغی تدقیقات و آچیقلامالارلا بوُ کیمی چتینلیکلری اؤرتادان گؤتورمه گه چالیشار.

تاریخچی تنقید، ترجمه حالا (بیو گرافی) دا اهمیت وئریر و یازیچی نین حیاتینا عاید معلوماتدان فایدالاناراق اثرلرینی آیدینلاشدیرماغا چالیشیر.

تاریخچی تنقیدین ان مهم طرفی اثری، بللی بیر صنعت عنعنه سینده کی یئرینه یئرلشدیرمک، اوْ جور اثرلرین خصوصیتلرینی اؤرتایا قوْیماق و اثرده تعقیب ائدیلن مقصدلری، اوْنا شکیل وئرن اساس عنصرو آچیقلاماق و اوْنا هانسی زاویه دن باخیلاجاغینی تاپماق دیر.

عمومیتله تاریخچی تنقید قدیم زامانلاردا یازیلان اثرلری دوْغرو- دوْز گون باشا دوْشمه گه کؤمک ائدر و شبهه سیز بوُ باخیمدان چوخ فایدالی دیر.

۸- تجربی تنقید و یا علمی تنقید:

تجربه یه دایانان بوُ متود چوخ ماراقلی دیر و طبیعی علملرین تدقیقی کیمی تشریح- تحلیل، صینیفلاندیرما و حؤکم ونرمکدن عبارت دیر. تجربی متودون ادبیاتا تطبیقینده ۱۹- جو عصرین فرانسیز بؤیوک طب عالیمی کلودبرناد (Claude Bernard)- ین تأثیری اولموشدور.

بوُرادا هم اثری هم ده اوْنون یارادیجیسینی تشریح و تحلیل ائتمک لازیم: اثری یارادان کیم دیر، هاردا و هانسی دورده یاشامیش، هانسی عائله دن، هانسی ائل- ائتنیک دن (قوم) دیر، تربیه، اخلاقی و کاراکتری، معاش و گذرانی نئجه ایمیش و کیملرله دوْستلوق ائتمیشدیر. هانسی عامل و یا احتیاج، هانسی شرایط اؤزو بو اثری یاراتماغا سوق ائتمیشدیر.

البته ادبی اثرله یارادیجی هر زامان بیر- بیرینه بنزه مز، اما نئجه کی ادبیات جمعیتین ترجمهٔ حالی دیر ادبی اثرده شاعیر و یازیچیسی نین ترجمه حالی دیر. فقط ترجمه حال بعضاً گئرچکدن بؤیوک و یا داها کیچیک عکس اوْلونابیلر. شاعیر و یازیچی دان سوْنرا اونون محیط و چاغداشلارینی تدقیق ائتمک لازیم. چونکی بوُنلارین دا اثرین یارانماسیندا بؤیوک تأثیری اوْلموشدور. مثلاً مولوی نین مثنویسینی نظرده توُتساق گؤره ریک کی مولوی نین یوْکسک دوْشونجه، ذوق و قابلیتیندن باشقا حسام الدین چلبی، بهاء الدین ولد و شمس تبریزی و حتا اوْنون اطرافینا توْپلاشان صوفی و مریدلرین ده مثنوی نین یازیلماسیندا تأثیری اولموشدور.

هر ادبی اثرین اؤزوندن قاباق یازیلان همین نوعدن اثرلرله ده علاقه سی واردیر. اثرین نوعی نین (ژانر) گئچمیشینی تدقیق ائتمک و هابئله او اثرین اؤزوندن سوْنرا گلن و عینی نوعدن اولان اثرلر اؤزه رینده کی تأثیری نین تدقیقی ده لازیم و اهمیتلی دیر. بعضاً ملی سرحدلری آشیب

خارجده کی اۏ نوعدن اثرلری ده تدقیق ائتمک فایدالی اولور.

شعر و ادبیاتدا مختلف نوعلر (ژانرلر) اۏلدوغو اوچون تجربه ـ تحلیلدن سونرا اثری صینیفلاندیرماق لازیم.

شعری ارسطو زامانیندان بری ماده و صورته آییریبلار. صورت جهتیندن شعری: مثنوی، قصیده، غزل، مسمط، رباعی، دؤردلوک و مستزادا بؤلورلر.

ادبی نوعلر: ادبی اثرلر ایفاده یوللارینا گؤره ده مختلف نوعلره بؤلونورلر.

قوُرولوشلاری بیر ـ بیرینه بنزمک باخیمیندان ادبی ـ بدیعی اثرلری اۆچ نوعه بؤلورلر: اثپیک یا حماسی، لیریک یا غنائی، درام اثرلر (نمایشنامه‌لر) اثپوس Epos اصلینده حکایه، ناغیل دئمکدیر. اثپیک اثرلرده یازیچی، انسانلار و حادثه‌لر حقینده روایت ائتمک یۏلوُایله وارلیغی تصویر ائدیر. اثپوس ملی داستانلارا شفاهی خلق ادبیاتی قهرمانلیق ناغیللارینا دا دئییلیر (کؤراوغلو کیمی).

لیریک Lyric و یا غنائی اثرلرده، حیاتین، وارلیغین و هرهانسی بیر موضوعون یازیچیدا اۏیاتدیغی دؤیغو ـ تأثیر و هیجانلار وئریلیر. غنائی اثرده گؤزه‌للیک (حسن) و هیجانلار اثرین جانینی تشکیل ائدیر.

درام Drame (نمایشنامه) حرکت و عمل دئمکدیر. صحنه اوچون یازیلمیش بدیعی اثرلر و یا صحنه‌ده اوینایان اثرلره درام دئییلیر. درام دا آز سؤزله چۏخ فیکر ایفاده ائتمک، معنالی حرکت ضرورتی واردیر. درام اثرلرینده زامان مسئله‌سی خصوصی یئر توُتور. اگر بیر اثرین اۏخونماسی ایکی ساعت وقت آپارسا صحنه‌ده ۵ - ٤ ساعات سۆرر.

درام اثرلری، هم شعر و هم نثرله یازیلا بیلر.

اثپیک اثرلرین نوعلری داستان، حکایه، پۏوئست، رۏمان، اۏچئرک (تاریخی رومان) و سایره‌دیر.

حکایه حجمی بؤیوک اۏلمایان روایت، تحکیه دیر. حیاتدان آنجاق بیر حادثه گؤتۆرولور و تصویر ائدیلیر. حکایه‌لر تم (اساس حادثه و اۏنداکی آنافیکر) باخیمیندان مختلیف اۏلور. حکایه یازماق آذربایجاندا ۱۹ - جو عصرده اسماعیل قوُتقاشانلی، م. ف آخوندزاده ایله باشلامیشدیر (رشید بیگ و سعادت خانیم حکایه‌سی، آلدانمیش کواکب حکایه‌سی).

نۏوئل کیچیک حکایه‌دیر.

پۏوئست حکایه‌دن بؤیوک و روماندان کیچیک حکایه‌یه دئییلیر (آلدانمیش کواکب کیمی) اۏچئرک ده حیاتدا اولان گئرچک بیر حادثه و یا بیر انسانین سجیه‌وی جهتی بدیع دیل

و صورتلرله (اوْبراز) تصویر اولونار.

رومان ان بؤیوک حکایه، ائپیک نوعی دیر، فلسفی، خیالی، ماجرا و عشق رومانی اوْلا بیلر.

ادبیات یازیچیسی بیر حادثه نی، شخصیتی، محیطی و اوْنون شرایطینی تصویر ائدرکن اوْچ اوْصول و متوْددان استفاده ائدر: تحکیه (نقل ائتمک)، تصویر و ترنّم. تحکیه ده یازیچی حیات و حادثه لر حقینده معلومات وئرر و عینی و خبری (خبر وئرمک) شکیلده دانیشار. تصویر ده شخصین کاراکتری، صحنه و محیطین نشانه و علامتلری رسم کیمی تصویر اوْلوْنور اوْنا گؤره تحکیه ناغیلا و تصویر رسمه، لوحه یه اوْخشار.

ترنّم اوْصولوندان ان چوخ غنائی اثرلرده استفاده اوْلونور. بورادا یازیچی شخصیتین، حادثه نین اوْیاتدیغی روحی حاللاری حس و هیجانلاری ایفاده ائدیر.

بوْ تقسیم و صینیفلاندیرماقدان سوْنرا حؤکم وئرمگین (قضاوت) سیراسی گلمیشدیر. اساساً تنقید (نقد) سؤزونده حؤکم وئرمک معناسی دا واردیر.

۹- فنی تنقید:

فنی تنقید ده ادبی اثرین متنینی لغوی (Lexik) و نحوی (Syntax) باخیمدان تدقیق ائدیب دگرلندیریرلر. اسکی دن بو متود چوخ یاییلمیشدی. شعر و نثر لغت و نحو (سینتاکس) جهتدن تدقیق اولونور و بلاغت قاعده لری نظرده توْتوْلوردو.

ارسطو و آریستاک قدیم یونانستان دا و هوْراس و کئتی لین (Keti Lin) اسکی روم دا بو تنقید متودونون اساسینی قویدولار. اونلاردان سونرا بو متود اسکندریه مکتبینده یاییلدی.

اسلامدان سوْنرا عربلر، ایرانلیلار و تورکلر آراسیندا دا لفظ و معنا باره سینده مباحثه و کلمه لرین ایشله دیلمه کیفیتی و مقصده اوْیغونلوغو باره ده تدقیقات آپارماق، ادبی تنقیدین موضوعسونو تشکیل وئریردی. اوْ زامان مسئله بوْندان عبارت ایدی: بوْ قاعده لری نئجه و هارادان آختاریب تاپمالی یق.

ادبیاتچیلارین چوخو بئله دوْشونوردولر کی بوْ اصول قایدالاری قدیم صنعتکارلارین اثرلریندن اؤزوده ائله اثرلر کی همیشه، هامی طرفیندن بیه نیلیب آلقیشلانمیشدیر، چیخارتماق لازیم دیر. مثلاً ۱۷ - جی عصر فرانسیز متفکر و یازیچیلاریندا لابرویئر Labruyere دئییردی کی هر شئی دئییلمیشدیر. قدیم یازیچی و شاعیرلرین قوْیدوغو اصول، قایدالار ابدی دیر و دگیشه بیلمز. یئنی گلنلر اثرلرینده اوْنلاری تقلید و تکرار ائتمکدن باشقا

چاره‌لری یوْخدور. بوُ خصوصدا ۱۷ - جی عصرده فرانسه ده ظهور ائدن یئنی‌لیک (تجدد) طرفداری یئنی چیلرله قدیمکی فیکرین طرفدارلاری آراسیندا شدّتلی مباحثه‌لر گئدیردی. البته اسکی دن حاکیم اوْلان بوُ عقیده آشیری (افراط) دیر و دوْز گون دگیل دیر.

اسلامین مشهور یازیچیلاریندان ابن قُتیبه یازدیغی «الشعر و الشعرا» آدلی کتابیندا بوُ عقیده نی تنقید ائتمیشدیر. اوْنا گؤره تانری علم و بلاغتی یالنیز بیر دیله و یا بیر ائله (ائتنیکه) وئرمه میشدیر، بلکه اوْنو هامی انسانلارا مشترک شکیلده قسمت ائتمیشدیر. بوُ گوْن قدیم سایيلان بیر شاعیر ده اؤز زامانیندا یئنی سایيلیردی.

بوُ باره ده دوْغرو - دوْز گون یوْل، قدیم و یا یئنی ادبی شاه اثرلردن، ذوق سلیم Bonsense له (ان یوْکسک ذوق) اصول و قایدالاری تاپیب چیخارتماق و ایشلتمک دیر.

گنج یازیچی و شاعیرلر قدیم اثرلری اوخویوب تدقیق ائتمه‌لی و اوْنلارین اصول - قایدالارینی و یارادیجیلیق رمزلرینی اؤیرنمه‌لی دیرلر. بوُ رمزلر و قایدالار شعر و نثرین فنی - تکنیک اساسلارینی تشکیل وئریر و تنقید ایشینده ده اساس معیار سایيلیرلار.

شعرین تنقیحی:

شاعیر شعرینی یازاندان سونرا اونو تدقیق ائدیب اؤز اثرینی تنقید ائتمه‌لی و ضعیف و یا شبهه‌لی اولان بیتلری اصلاح و یا حذف ائتمه‌لیدیر. بونا شعرین تنقیحی (شعری قصورلاریندان تمیزله‌مک و اصلاح ائتمک) دئییرلر.

لفظ تنقیدی:

فنی تنقیدده لفظه، نحوه (Syntax) و سؤزلرین اصول - قایدالارینا چوخ اهمیت وئریلیر. لفظ، ادبی اثرین صورت و هیئتینی تشکیل ائدیر. اونا گؤره ادبی قاعده‌لره اوُیغون اوْلماسی لازیم دیر. اما بوُ خصوصدا دا افراطا گئتمک شعری پوْزا بیلر. بؤیوک شاعیریمیز مولوی نین مثنویسی بوُنا جالبلی بیر مثال دیر، مولوی شعرلرینده آنجاق معنانی نظرده توُتموش و لفظ و اوْنون قایدالارینا چوخ دا اهیمت وئرمه میشدیر، بوُنا باخمایاراق عرفانی فارس ادبیاتی نین شاه اثرلرینی یاراتمیشدیر. اگر مولوی افراط درجه سینده لفظ قایدالارینی نظرده توُتسا یدی بیر چوخ بدیعی و اوْستون معنالاری فدا ائتمگه مجبور اولاجاغیدی. بوُ سببدن قدیم زاماندان شعرده جواز و ضرورت قاعده‌سی قبول ائدیلمیشدیر.

ضرورت و جواز:

شاعیر ضرورت حۆ کمو ایله بعضی لفظ قایدالارینی رعایت ائتمیه بیلر. مثلاً بیر ساکنی، حرکه‌لی و یا بیر حرکه‌لینی ساکن قیلار، تشدیدلی بیر حرفی خفیف لشدیرر و یا تشدیدی اوْلما یان بیر کلمه‌نی تشدیدلی ایشله‌در. شاعیر بوْ ایشلری شعرین وزنی، قافیه‌سی و یا بوْ کیمی ضرورتلره گؤره آپارار.

معنا تنقیدی:

فنی تنقید ده معنادان دا صحبت گئدیر. چونکی لفظ و یا سؤزده لفظ دن باشقا معنا دا واردیر، ویکتورهو گو تنقیدی آنجاق معنا اوچون اهمیتلي سایير و «شرقیات» آدلی اثری نین مقدمه سینده دئییر کی: «شعرین معناسی یاخشی دیرمی» مقصدی: شاعیر و یازیچی، ذهنینده اوْلان مطلب و معنانی آچیق و دوْزگون ایفاده ائده بیلمیش دیر می؟ او، مطلب و معنانی ایفاده ائدرکن مناسب- دوْزگون سؤزلر ایشلتمیش دیرمی، و یا ساچمالامیش (تارتان، پارتان دئمیش) و مبالغه ائتمیش و اوْلماسی مؤمکون اوْلما یان سؤزلر سؤیله میشدیر.

۱۰- ادبیاتدا شکل- محتوا مسئله‌سی، یئنی تنقید:

یئنی تنقید و یا آنگلو- آمریکن فوْرمالیزمی، روس فوْرمالیزمی (شکیلچیلیگی) و قوْرولوشجو تنقید (Structuralisme)، اثره دقت ائدن و اوْنو معیار قبول ائدن متوْدلار اوْلدوغو اوْچون فوْرمالیست سایبلیرلار. بوْنلارا گؤره، صنعت اثرینی دیگر اثرلردن آییران خصوصیت اثرین اوْز ترتیب، نظامیندا یعنی شکلینده دیر.

یئنی تنقید ۱۹۳۰ ایللرینده باشلادی و ۱۹۶۰ ایللریندن سونرا اوّلکی اهمیتینی ایتیردی. بوْ تنقید عکس ائدیرمه نظریه‌سینه و اجتماعی تنقیده تام قارشی دیر.

شکیل- محتوا مسئله‌سی بیر جهتدن هوْراتیوس (Horatius) ون تکلیف ائتدیگی فایدا و ذوق ایشینه باغلی دیر.

هوْراتیوس ادبیاتین هم فایدالی هم ده ذوق وئرمه‌لی اوْلدوغونو سؤیله میشدی. روْنسانس دا ادبیاتین فایدالی و تربیه‌وی طرفی اهمیت قازاندی. ۱۹- جو عصرده صنعت اوچون صنعت تعلیمینده اثرین شکلی صنعتین اساس خصوصیتی کیمی قبول ائدیلدی. اثرده اجتماعی، سیاسی و اخلاقی جهتلر اهمیت سیز گؤرۆلدو، بئله جه شعری موزیکه یاخینلاشدیرماق ایسته دیلر.

مالارمه (Malarmé) و پل والری (Paul Valery) (فرانسیز) دئییردیلر کی شعرین معناسیله قوُرولوشو ائله بیرلشمه لیدیر کی شکیل ـ محتوا بیر ـ بیریندن آیریلا بیلمه سین. (البته والری ده کی فوُرمالیزم سوُزلرین دوُزنی (ترتیبی) معناسینا گلیر).

بوُ گوُن شکیل دگرلری ایکیه آیریلیر:

۱ - احساسی (حسّی) دگر (Sensuous).

۲ - قوُرولوشجو دگر (Structural).

ادبیات خصوصیله شعرده کلمه لرین صیرف سس اوُلاراق آهنگلری و گوُزه للیکلری واردیر، اما بوُنلار تک باشینا بوُیوک بیر روُل اوُینا مازلار.

ایکینجی دگر اثرین قوُرولوشونا عائددیر، صنعت اثری نین جانینی شکیل ده آختارانلار صنعت ده مهم اوُلان سؤیله نن دگیل، نئجه سؤیلندیگی دیر ـ دئییرلر. نئجه سؤیلندیگی اوسلوب مسئله سی دیر.

صنعت اثرینده آراشدیریلان فیکر، دونیا گوُروشو یوُخ، ساده جه اوُسلوب، دیل گوُزه للیگی، ترتیب و قوُرولوش کیمی شئیلر مهم دیر.

بوُ گوُنکو فوُرمالیستلر محتوا مسئله سینی حل ائتمک اوچون فیکرلرینده بعضی دگیشیکلیکلر آپاریب، برادلی (A. C. Bradley) ـ نین نظرینی قبول ائتمیشلر.

برادلی یه گوُره، اوُنجه اثرده موضوع و محتوانی (مضمون) بیر ـ بیریندن آییرماق لازیم. مثلاً بیر چوخ شاعیرلر لیلی ـ مجنون موضوعسونو شعرله یازمیشلار، اما هر بیری نین محتواسی باشقادیر. موضوع تاریخدن آلینا بیلر و تماماً اوُیدورما (ساخته) دا اولا بیلر. محتوا، خام موضوعنون اثرین ایچینده آلدیغی حالدیر. یعنی صنعتکارین الینده ایشلنمیش حالی دیر.

یئنی فورمالیزم شکیل ـ محتوا آراسیندا فرقی قبول ائتمیروشکلی بئله تعریف ائدیر: فورم (شکیل) اثرده یئر آلان عنصرلرین بیر ـ بیرینه باغلانیب، هوُروُله رک مئیدانا گتیردیکلری ترتیب ـ نظام و یا قوُرولوش (Structure) دور.

بوُ معنادا فوُرم ـ شکیل، لیلی ـ مجنون دا کی آداملارین، حادثه لرین فیکرلرین، دوُیغولارین و تشبیه لرین وزنین و بوُنلارین هامیسی نین آراسیندا قوُرولان باغلارین مئیدانا گتیردیگی بیر بوتون دور.

صنعت ده قوُرولوش، استه تیک اوُلمالیدیر، بوُ استه تیک قوُرولوش اوُرگانیک بیر قوُرولوش دور. اثرده کی هر عنصرون و آرالاریندا کی باغلانتیلارین اثرین دگری اوُچون لزوملو اولماسی، لازیم اولمایان هئچ بیر عنصرو باغلانتی نین اوُلما ماسی و بوُنلاردان هر بیری نین

وارلیغی یالنیز اؤز حسابینا رؤل اوینا ماقلا قالمایب دیگرلرینه ده تاثیر ائتمه سیله عمله گلن نظام ـ دؤزه نه اؤرگانیک بیرلیک و یا بؤتؤولوک ـ دئییلیر.

محتوانین دگری باره ده شکیلچیلر ده ایکی موضع و یا موقع واردیر.

۱ - یاخشی ائرله بؤیوک ائرلری بیر ـ بیریندن آییرماق گره ک. ائری صنعت ائری قیلان ترتیبی دیر. اما ائرین اؤنملی، فلسفی، اجتماعی، اخلاقی طرفلری ده وارسا اونا بؤیوک ائر دئمه لی ییک.

۲ - بؤیوکلوک، اصلینده فیکر، انسانلار، اجتماعی و پسیکولوژیک یاشانتیلار کیمی ملزمه، ماتریاللارین زنگینلیگی، درینلیگی و مرکب لیگی دیر. بؤ تنقیدچیلره گؤره یازیچی نین ایفاده ائتمک ایسته دیگی فیکر، ادبیات ائرینده فیکر کیمی قالماز، دگیشه رک دیله چئوریلر. بیر ائرین کلاسیک اؤلماسی یعنی مختلف چاغلارین اؤخوجولارینا خطاب ائده بیلمه سی ده قؤرولوشوندا کی زنگینلیک و مرکب اؤلماسیندان دیر.

یئنی تنقید، متنی، ائری نظرده تؤتور، ائرین قایناغی (اجتماعی، تاریخی، محیط و صنعتکارین احوال روحیه سی) و ائرین اؤخوجودا تأثیرینی نظرده تؤتمور. همچنین ائرده کی فیکری دگرلندیرمک اوچون نظره آلمیر. یازیچی نین دؤشونجه لری فؤرم و قؤرولوش ایچینده تدقیق اؤلونور.

قؤرولوشچو تنقید روس فؤرمالیزمینه یاخین دیر، چونکی ایکیسیده هامی ائرلرین اؤرتاق طرفی اؤلان قؤرولوشو، سیستمی تاپماغا اهمیت وئریرلر. بیر تک ائری (متنی) تحلیل ائتمک یئرینه اؤ متنین باشقا متنلرله علاقه سینی آراشدیراراق ادبی عنعنه لری، تکرارلانان حادثه لر هؤرگؤ، قالیبلارینی و فؤنکسیونلارینی تثبیت ائتمگه چالیشیرلار. بؤنون نمونه سی ولادیمیر پرؤپ (V. Propp) ون روس پری ناغیللاری اؤزرینده آپاردیغی تدقیقاتی دیر. پرؤپ یؤز روس پری ناغیلیندان چیخارتدیغی نتیجه لری ناغیللارین «شکیل بیلیمی» آدلی ائرینده (فرانسیزجا ۱۹۲۸) یا یینلامیشدیر. واردیغی نتیجه: ناغیللارین ظاهرده کی چؤخ چئشیدلی لیگی آلتیندا دگیشمه ین اؤرتاق بیر قؤرولوش (Structure) واردیر. ناغیللاردا آداملار نه قدر مختلف و چوخ اؤلسادا ایشلرینه (فؤنکسیون) گؤره ۳۱ جور ایش واردیر کی هامیسی بیر ناغیل دا تؤپلانما سادا سیرالاری دگیشمز. بؤ ۳۱ ایش و یا وظیفه یئددی ایش ساحه سینده تؤپلانیر. یعنی یئددی حیصّه یه آییریلیر. ۳۱ ایش دن بیر نئچه سی بیر آدامین اؤزرینه دؤشر (چؤخو قهرمانین) و بؤلؤنن رؤللارین سایسی یئددینی گئچمز. بؤنلار بئله سیرالانیرلار:

۱ - سالدیرقان و یا پیس آدام.

۲- باغیشلایان.

۳- یاردیمچی.

٤- شهزاده

٥- گؤنده‌رن

٦- قهرمان

۷- ساختا قهرمان.

پروْپ، روس پری ناغیللارینی تدقیق ائله‌دیکدن سوْنرا بوُ دؤرد قانونو اوْرتایا قوْیموشدور:

۱- ناغیللاردا دگیشمه‌ین دا واملی عنصرلر آداملارین فوْنکسیونو، ایشلری و یا روْللاری دیر. روْللار ناغیلین تمل بؤلمه‌لری دیر.

۲- فوق‌العاده ناغیل دا رولالارین سایی‌سی محدوددور.

۳- رولالارین ترتیبی همیشه عینی دیر.

٤- بؤتون خارق‌العاده ناغیللار، قوُرولوش باخیمیندان عینی نوعه باغلانیرلار.

ایضاح ائتدیگیمیز هر اوْج فوْرمالیست تنقیدچیلر (یئنی تنقیدچیلر، روس فوْرمالیستلری و قوُرولوشچولار) ادبیاتی، ادبیات اوْلاراق نظرده توُتماق ایسته‌ییرلر، اما یئنی تنقیدین مقصدی تک ـ تک اثرلری تدقیق ائدیب اوْ اثرین ایچینده کی گیزلی، درین مفهوم و معنانی اوْرتایا چیخارتماق دیر.

روس فوْرمالیستلری و قوُرولوشچولار بیر تک متنی تحلیل یئرینه اوْ متنین باشقا متنلرله علاقه‌سینی آراشدیرماق، ادبی عنعنه‌لری، قالیبلاری، تکرارلانان حادثه هوُرگولرینی و فوْنکسیونلاری تثبیت ائتمگه چالیشیرلار.

۱۱- آرکه تیپ چی تنقید (Archetypal):

آرکه تیپ تنقیدچی ده اثری نظرده توُتوب اوْنو آچیقلاماق ایستر. اؤزوده اثرده کی عنصرلرین معناسینی آراشدیرار و بوُنو قدیم‌دن بری انسانلارا تأثیر ائدن و اونلارلا سلسه‌نن بیر سیرا ابدی آرکه تیپ‌لری اوْرتایا چیخارتماق اوچون ائدر.

ادبیات اثرلرینده تکرارلانان بوُ آرکه تیپ‌لر (قدیم تیپ‌لر)، آداملار، تصویرلر، سمبوْللار، وضعیتلر و حادثه هوُرگوْلری اوْلا بیلر. بوُنلارا آنا اوْرنک یا ایلک موْدئل ده دئییلیر.

بو ایلک قدیم موْدئللری یالنیز ناغیللاردا یوخ، افسانه و حماسه (Epop) لرده و رومانلاردا

داهی گؤرمک مؤمکون دور. ایلک مودئلچی تنقید متؤدون اؤرتایا چیخماسیندا فریزر (Sir J. Fraser) و کارل یونگ (C. Young) ون رؤللاری اؤلموشدور. یونگا گؤره افسانه (Mythe)لر انسان عرقی نین اؤرتاق شعورخارجی ارثی دیر (Collective Unconscious). اؤنا گؤره ده ادبیاتدا تکرارلانیر. بؤ افسانه لر چوخ قدیم مراسیملردن آلینمیشدیر. افسانه لرین نوعلری چوخدور، اما ان اؤنملیسی بیتگی (نبات) دونیا سیندا هر ایل تکرارلانان اؤلوم و یئنی دن دؤغما حادثه سیله علاقه دار دیر. بو مراسیملرین عمومی شکلی بئله دیر:

همیشه بیر تانری و یا اؤنو تمثیل ائدن بیر تانری ـ شاه بؤ مراسیملرده هر ایل اؤله ر و سؤنرا دیر یله ر. بؤ طبیعت ده گؤردؤیوموز دؤغوم ـ اؤلوم و یئنی دن دؤغما نین یا دیریلیشین سمبؤلؤ ایدی خلق بؤنا اینانیردی کی آرزو اؤلونان حادثه نین اؤز وئرمه سی اوچون بو حادثه نین تقلیدی مراسیم ده تمثیل اولونماسی جادو ـ سئحر یؤلیله حادثه نین گئرچکدن مئیدانا گلمه سینه سبب اؤلار. گویا ایلک زامانلار بؤ آئینلرده تانری ـ شاه حقیقتاً اؤلدورولموش. سونرالار بو اؤلوم سمبولیک (تمثیلی) اؤلدو. شاه سؤزده اؤلدو، سؤنرا دیریلدی.

یونان تراژدیسی نین کؤکو بؤ مراسیملره دایانیر.

ارسطو، تراژدی نین تانری دیؤنیسوس اوچون تؤتولان مراسیملرده اؤخونان دینی تصنیف دن تؤره دیگینی سؤیله میشدی. افسانه (Mythos) بؤ مراسیملرده اؤلوب بیتلرین سؤزله ایفاده سی دیر.

ژ. کمپل (Josef Campbel) «مین چهره لی قهرمان» (۱۹۴۹) آدلی کتابیندا بؤ میتوسلاری اینجه له دیکدن سؤنرا بؤ مختلیف میتؤسلارین بیر آنا میتؤس دا تؤپلاناییله جگینی گؤستردی و تمل میتؤسون قهرمانی آیریلماق ـ امتحان، دؤنوش مرحله لریندن تشکول ائدن بیر ماجرا یاشاییردی. بو آیریلماق (سفر) لاردا بیر شئی و یا بیریسینی آختارماق و تاپماق مسئله سی واردیر.

مؤدرن (یئنی) رومانداد بؤ جور سفر (آیریلماق) داخلی بیر سفره چئوریلیر. بو دا آدامین پسیکولوژیک سویه ده کیملیگینی، هویتینی آختارماسی دیر. افسانه یه دایانان تنقید متؤدو هر کس دن چوخ ن ـ فرای یـن (N. Frye) آدیله باغلی دیر. فرای تملی میتؤس نظریه سینه دایانان بؤیوک بیر سیستم اؤرتایا چیخارتدی. فرایا گؤره ادبیات تاریخینه دقت ائدرسک بیرسیرا قانونلارا گؤره ایشله ین بیر سیستمی گؤره بیله ریک. او «تنقیدین تشریحی» «(Anatomy of Criticism)» آدلی کتابیندا بو سیستمی ایضاح ائتدی. فرای اؤنجه دؤرد نوع تثبیت ائتدی: مزاح (گؤلدورن)، رؤمانس (افسانه و مبالغه)، تراژدی و هجو. اؤ بؤنلارین هر

بیری نین ایلین دؤرد فصلیله علاقه دار میتؤسا عائد اولدوغونو سؤیله ییر، یعنی یاز، یای، گۆز و قیش میتوسلارینا. سؤنرا بؤنلارین هر بیری نین خصوصیتلرینی، صورت (اؤبراز) چئشیتلرینی، کاراکترلرینی و سایره نی ایضاح ائدیر.

اما ایلک مؤدئل تنقید، فراینین تکلیف ائله دیگی یؤلدا انکشاف ائتمه دی و یئنی تنقیدین کؤمکچیسی کیمی تک-تک اثرلرین تفسیری یؤلوندا انکشاف ائله دی.

تنقیدچیلر یازیچی نین قصدی اؤلمادان گئتیردیگی میتؤس دیلینی چؤزمک، آرکه تیپ کاراکترلری، سمبؤللاری، حادثه لر هؤرگۆ قالیبلارینی تثبیت ائده رک اثرین درین معناسینی چؤزمگه باشلادیلار.

استه تیک حؤکم لر (قضاوت):

استه تیک حؤکم وئرمک بیر اثرین یاخشی، گؤزه ل اؤلدؤغونا حؤکم وئرمکدیر، بؤ خصوصدا ایکی گؤروش واردیر. عینی (Objective) گؤروش و حؤکم لر و ذهنی (Subjective) گؤروش و حؤکم لر. گؤزه للیک بیر ذوق مسئله سی اؤلدوغونا گؤره بیر اثرین یاخشی و یا گؤزه ل اولماغینا حؤکم وئرمک عینی اؤلا بیلرمی؟

استه تیک حؤکم لرده خؤشلانماق و یا بگنمک مهم رؤل اوینار. بؤ دا انسانلارا گؤره دگیشه ر و عمومی بیر (Norme) قایدا ساییلا بیلمز.

عینی حؤکملر: اؤبژکتیو گؤروشو مدافعه ائدنلر، بیراسته تیک حؤکمون (قضاوت) اوچ حیصه دن عمله گلدیگینی ایره لی سؤرورلر:

- بیر دگر حؤکمو: بؤ گؤزه ل بیر شعردیر.
- حؤکمون سببی: چونکی فلان خصوصیّته صاحب دیر.
- عمومی بیر قایدا ویا نؤرم: بو خصوصیته صاحب اولان اثرلر گؤزه ل اولار.

صنعت اثرلرینده سبب لر عمومی دگیلدیر. بؤنلارین عمومیت قازانماسی اوچون بیر عمومی قایدایا (Norme) دایانمالاری لازیم دیر. اما بو عمومی قایدا، نؤرملاری نئجه و هاردان سئچمه لی ییک. بؤ قایدالاری تاپیب سئچسه ک ده هر کس اؤچون عینی شکیلده و عینی درجه ده گئچرلی اؤلماز. مثلاً اؤرگانیک بیرلیگی بیر قایدا (نؤرم) قبول ائتسه ک: بیر اثری اؤخویانلار، اؤنون اؤرگانیک بیرلیگی حقینده مختلیف حؤرکم لر وئررلر. چونکی اؤرگانیک بیرلیک آچیق اؤلمایان و هر کسه گؤره دگیشن بیر خصوصیت دیر.

بؤنونلا بئله بعضی خصوصیتلر (نؤرملار) واردیر کی بؤنلار عمومی اؤلاراق مزیّت ساییلارلار.

مثلاً: اثر انسجاملی شکیلده ترتیب اۆلونموش اۆلمالی یعنی اثرده بیر بیرلیک، وحدت اۆلمالیدیر.

بیر صنعت اثری اۇخوجودا تکرار اۇخۇنماق آرزۇسونو اۆیاندیراجاق قدر مرکّب، محتوالی و دۆلغون اۆلورسا داها چوخ به یه نیلیر. اۆحالدا انسجام، وحدت، مرکب لیک و دۆلغون اۆلماق مزیّت سایبلان خصوصیّتلر و نۆرم لاردیر.

ذهنی حؤکم لر یا ذهنی گؤروش:

بو گؤروش طرفدارلاری‌استه تیک اثرلرده هئچ بیر اوبژکتیو حؤکمه اینانمیرلار.

دویغوجولار: جسی (Emotiviste) دئیه آدلانان بومتفکرلره گؤره استه تیک حؤکم لر دۆغرۇ و یا یانلیش اۆلا بیلمزلر. چونکی بۇنلار وصفی (توصیف ائدیجی)، خبری جۆمله لر دگیل. مثلاً «بو گوزه‌ل بیر شعر دیر» حؤکمو بیر خبر جۆمله کیمی گؤرۆنسه ده، اصلینده سؤیله یه نین دۇیغولارینی ایفاده ائدیر یا دا باشقالاریندا بعضی دۇیغولاری اۆیاندیرماق ایسته یر. بۇ جومله نی، «بۇ اۆن مصراعلیق بیر شعردیر» جومله سیله مقایسه ائدرسک آرالاریندا کی فرقی باشا دۆشه ریک. بۇ بیر خبری جومله دیر بیز اۆنون دوغرو یا یانلیش اولدوغونو شعرین مصراعلارینی سایماقلا آنلایا بیله ریک. بونا گؤره استه تیک حؤکم‌لرین خصوصیتی بۇنلارین علمی خبری معنا یۆخ، احساسی (دۇیغوسال) معنا داشیمالاری دیر. دئمه‌لی استه تیک حؤکم‌لرده عینی (Objective) دگردن سؤز ائتمک بیهوده دیر.

ذهنیت طرفدارلاری و دۇیغوجولار، استه تیک حؤکم لرده، حؤکمون قایناغی، حؤکمو وئره نین شخصی بگنمه سی، ذوقی یا دا دۇیغولاری دیر ـ دئییرلر.

حالبوکی عینی حؤکم طرفدارلاری استه تیک حؤکم لرده عینی (Objective) سیبلره دایانان مطقی بیر نتیجه چیخارتماق مومکون دور ـ دئییرلر.

بۆتون بۇنلاری دقت نظرینه آلساق هر ایکی طرفین ده حقلی اۆلدوغونو گؤره ریک. حقیقتاً حؤکم لریمیزین بعضی لری بگنمگه دایانیر، بۇنلارا بگنمه حؤکملری دئمه لی ییک. اما بو بگنمه گه دایانان دگر حؤکمو هر زامان دۇیغولاری دیله گتیره‌ن ذهنی (Subjective) بیر حؤکم دگیلدیر. عینی (Objective) معیارلارا دایانان حؤکم‌لرده اولا بیلر. چونکی هر نه قدر بعضی معیارلارین یئرلشمه سینده «خوشا گلمه، بگنمه» رۆل اویناسادا، جمعیت ده بۇنلار عینی ـ لشمیش سایبلیر. بۇنونلا بئله استه تیک حؤکم لر دۆغرو یا یانلیش یۆخ آنجاق «عقله یاتقین، مقبول» (Plausible) اولا بیلر.

دۆغرو ایله عقله یاتقین آراسیندا بۇ فرقلری گؤسته‌ره بیله ریک. عقله یاتقینلیق،

دۆغرولوغونو تثبیت ائده بیلمه دیگیمیز وضعیت لرده ایشله نیر و دۆغرو بیلدیگیمیز بیر خبر جومله‌سی و یا حؤکمله تضاد تشکیل ائتمز. ایکی دۆغرو حؤکم بیر ـ بیریله ضد اولا بیلدیگی حالدا ایکی عقله یاتقین مقبول جومله و یا تکلیف (پیشنهاد) بیر ـ بیریله ضد اولماز.

بۆتون بۇنلارا باخما یاراق، یاخشی بیر تنقیدچی بیزیم، اثر قارشیسیندا یاشانتیمیزی زنگین ـ لشدیرر. اثرین عنصرلری آراسیندا، بیزیم گؤرمه دیگیمیز علاقه و رابطه‌لری درک ائتمه میزه یاردیم ائدر، بونلارین عمله گلیردیگی تۆخویا و سوسیال مسئله‌لره دقتیمیزی چکه بیلر و بۇ شکیلده اثره باخیشینی بیزه نقل ائتدیره بیلر. بیزده اثره بۇ زاویه ـ بۇجاقدان باخیب، اۆندا داها باشقا شئی‌لر گؤره بیله‌ریک. بئله لیکله تنقیدچی وظیفه‌سینی یئرینه یئتیرمیش اولار.

تنقیدچی دن گؤزله نن، بیر حؤکمو دلیللرله ثبوت ائتمک یوخ، اثری آچیقلاماق، یۇرۇملاماق صورتیله معناسینی اۆرتایا قویوب اثردن لذت آلماق اوچون خصوصیتلرینی آیدینلاشدیرماق دیر. دئمه‌لی عموم مقیاسدا کئچرلی معیارلار اولماسا دا تنقیدچی تنقید وظیفه‌سینی یاخشی گؤروب عقله یاتقین مقبول حؤکم‌لر وئره بیلر.

نتیجه

قاباقکی صحیفه‌لرده بحث ائتدیگیمیز نظریه و متۆدلاری خلاصه ائدیب بعضی نتیجه‌لری چیخاردا بیله‌ریک:

الف ـ صنعتی، عکس ائتدیرمه، یانسیدما بیلنلر ادبیاتی دونیایا و جمعیته تۇتولان بیر آینا کیمی گئرچگی (Reality واقعیتی) عکس ائتدیردیگینی سؤیلرلر. صنعت اثری گئرچگی یانسیدیرکن انسانی و حیاتی دا آچیقلار. بعضی متفکرلر بونو کافی گؤرمه‌ییب صنعتین اخلاقی، اجتماعی یا دا سیاسی باخیمدان تربیه‌وی (پداگوژیک) و فایدالی اولماغینی دا لازیم گؤرۆرلر. بۇ وضعیتده دگرلندیرمک جریانیندا ایکی معیار (اۆلچو) ظهور ائدیر:

۱ - گئرچگین یانسیماسیندا کی باشاری.

۲ - اۆخوجو و یا جمعیت اۆزرینده کی تأثیری.

ب ـ افاده‌چی نظریه‌نی قبول ائدنلره گؤره صنعت ده مهم اولان صنعتکارین دۇیغولارینی دیله گتیرمه‌سی و باشقالارینا نقل ائتدیرمه‌سی دیر. صنعتکارین اۆستون شخصیتی، خیال گۆجو، زنگین ایچ دونیاسی اثرلرینده دیله گلیرلر و اۆخوجولار اۆز شخصی حیاتلاریندا تجربه ائده بیلمه دیکلری بۇ دۇیغو و احوال روحیه‌نی صنعتکارلا پایلاشماق امکانینی قازانارلار. بۇ سبب‌دن بۇرادا دا ایکی جور معیار قارشیمیزا چیخار:

۱ - ایفاده و انتقال دا باشاری و بؤنو تأمین ائده‌ن صمیمی لیک و اؤریژینال‌لیق و خیال گوجو کیمی مزیّتلر.

۲ - دیله گتیریلن دؤیغونون یا دا صنعتکارین اؤز شخصیتی نین اخلاقی جهتدن د گری.

عکس ائتدیرمه نظریه‌لرینده اؤرتایا قوْیولان تربیه چیلیک (پداگوژیک) له ایفاده‌چی نظریه سینده کی تربیه چیلیک آراسیندا کی فرق بیرینجیسی نین داها چوخ علمی ایکینجیسی نین احساسی، دویغوسال شکیلده تامینی، عمله گلمه سی دیر.

ج - فورمالیست لر صنعت اثرینین خارج دونیا، اؤخوجو و یازیچیدان مستقل بیر قوْرولوش (ساختار Structure) اؤلدوغونا اینانیرلار، اوْنا گؤره ده ادبی متنین قوْرولوشونا باخارلار.

د - اؤخوجونو مرکز قبول ائدن تنقیدچیلرده اؤخوجونو نظرده توْتمایان نظریه‌لری قبول ائتمیرلر.

بؤ دئدیکلریمیزه بؤنو دا علاوه ائتمه‌لی ییک کی دگر معیارلاری قارشیسیندا تنقیدچیلرین اختلافی داها چوخ ادبیاتلا اخلاق و جمعیت آراسیندا کی مناسبت دن مئیدانا گلیر. بؤ مسئله ایله علاقه‌دار فیکر آداملاری و ادبیاتچیلار اؤچ گروپا آیریلیرلار:

۱ - ادبیاتی هر شئیدن اوّل اخلاق، دین و سیاست کیمی مسئله‌لره گؤره دگلندیرن و ادبیاتی بؤنلاردان مسئول توْتانلار، یعنی تعهدلی (متعهد) ادبیات طرفدارلاری.

۲ - ادبیاتی هر شئی دن اوّل بیر صنعت کیمی دگرلندیرن و یاخشی اثرین یالنیز گؤزه‌للیگه قارشی مسئول اؤلدوغونو مدافعه ائدنلر.

۳ - ادبیات ایله اخلاق وجمعیّت آراسیندا بیر باغلانتی - علاقه گؤره‌ن اما بؤنلاری ادبیاتین یان تأثیرلری کیمی قبول ائدن ادبیات چیلار. بؤنلارا گؤره ادبیاتی بؤ یان تأثیرلر اوچون بیر وسیله کیمی گؤرمک و اؤندان فایدالانماق دؤزگون دگیل.

بیرینجی گروپ مؤلفلر اثری بؤتؤولوکده و یا بؤیوک بیر اؤلچوده انسانلارا ائده‌جگی یان تأثیرلره گؤره دگرلندیریرلر. افلاطون، توْلستوْی، مارکس و مارکسیستلر بؤ گروپا داخیل دیلر. بؤنلارین تام قارشیسی اولان استه تیکچیلر (ایکینجی گروپ)، خصوصیله صنعتی صنعت اوچون یارادانلار، ادبیاتین ساده‌جه گؤزه‌للیگه قارشی مسئول اولدوغونا اینانیرلار اؤنون دیگر دگرلره وسیله سایلماسینی رد ائدیرلر.

بؤنلارا گؤره صنعت ده استه تیک دگرلرله دیگر دگرلر آراسیندا بیر ضدیّت (چاتیشما) اؤلسا، استه تیک دگرلر (گؤزه‌للیک و ...) اوچون دیگر دگرلری فدا ائتمک لازیم. (حیات صنعت اوچون دور). ادبیات تعلیم (دیداکتیک) رنگی آلمادان و یا بیر ایدئولوژینی اؤنه

چکمه‌دن ده صرف ادبیات کیمی، استه تیک دگرلردن باشقا دگرلری ده تأمین ائده بیلر. ادبیات بیزی، حیاتیمیزین محدود احوال روحیه‌لری خارجینه چیخاردار، دۆشونجه و دۆیغو باخیمیندان داها چئشیدلی بیر دونیا یا آپارار و باشقا انسانلاری داها یاخشی باشا دۆشوب اۆنلارا یاخینلاشماغیمیزی تأمین ائدر.

بیر ادبیات اثری بۆ مثبت یان تأثیرلری آچیقجا درس وئریرمیش کیمی یوخ، مختلیف آداملاری مختلف وضعیتلرده جانلی اولاراق قارشیمیزا قویماقلا داها یاخشی ایفا ائدر. اوحالدا: بیر اثرین فایدالی یان تأثیرلری اولا بیلمه‌سی اوچون اولاً باشاریلی بیر صنعت اثری اولماسی شرط دیر. بونا گۆره ده دگرلندیرمه ده ایشله نن معیارلار هر شئی دن اوّل صنعت معیارلاری اولمالی دیر. آنجاق بعضی حاللاردا صنعت دگری یۆکسک بیر اثرین، یان تأثیرلری جهتیندن ضررلی اولا بیلر. او زامان استه تیک دگرلرله دیگر دگرلر آراسیندا بیر ترجیح اوستونلوک مسئله‌سی قارشیمیزا چیخار. بوگون ادبیات اثرلرینین چۆخوندا بۆ ایکی چئشید دگر ده نظرده توتولور. اما حیاتلا بو قدر سیخ علاقه‌سی اولان ادبیات اثرلرینین ساده‌جه قۆرولوشونو (Structure) نظرده توتماق و حیات دگرلرینه گۆز یۆمماق منطق و عقله سیغان و یاراشان بیر گۆروش و متود سایيلابیلمز. مسئله نی هر طرفلی اله آلماق لازیم دیر.

ادبی تنقید مسئله‌لری: (متن شناسلیق)

ادبی تنقیدین مسئله لری ادبی مکتبلره گۆره دگیشیر. اسکی دن آنجاق اثرین شکلینه دقت یئتیریردیلر و ادبی تنقید ده لفظ، معنا، بلاغت و فصاحت مسئله لرینی تدقیق ائدردیلر.

سون عصرلرده فلسفی، اجتماعی-ادبی مکتبلرین ظهور و یئنی-یئنی مسئله‌لری ادبی اثرلرین تنقید و دگرلندیرمه سینده نظرده توتماغا سبب اولدو. اما بعضی مسئله‌لر واردیر کی بونلار ادبی اثرلرین هامیسیندا مشترک دیر و هئچ بیر مکتبه مخصوص دگیل. بونلار: انتساب یا منسوبیت، متنین تصحیح و تنقیدی، سرقت (اوغورلوق) و نفوذ مسئله لری دیر.

منسوبیت مسئله‌سی:

بۆرادا اثرین کیمه عائد اۆلدوغو و بۆنون نه درجه‌ده قطعی اۆلدوغو تدقیق ائدیلیر. مثلاً صحبت الاثمار (میوه‌لرین صحبتی) اثرینی بۆیوک فضولی یه نسبت وئریرلر. بۆنون نه درجه دۆغرو اۆلدوغو تدقیق اۆلۆنور.

بۆ ایشده خارجی و داخلی تنقید بیزه یاردیم ائدر.

تنقیدچی هم اثری، فیکر و ایفاده اۇسلوبونو تدقیق ائدر و اونون بارز خصوصیتلرینی معین‌لشدیرر: بونا داخلی تنقید دئییلیر. هم ده اثرین یازیلدیغی تاریخی، تثبیت ائتمک اوچون تاریخی-اجتماعی بلیرتی و علامتلری معین لشدیریر. بونا دا خارجی تنقید دئییرلر.

منسوبیت مسئله سینی تدقیق ائدرکن، جعل و انتحال مسئله‌لرینی ده نظرده توتمالی‌یق. بعضاً یازیچی اؤز امضاسیله یازمازو یا اویدورما مستعار امضاایله یازار. مثلاً فرانسه دا ۱۸ - جی عصرده حکومتین تضییقی نتیجه سینده امضاسیز و یا مستعار امضالارلا اثر یازماق هله حکومتی تنقید و یا هجو ائدن، پیسله ین اثرلر اوچون نۆرمال- عادی حساب اوْلونوردو. مشهور وُلتر بعضی تند و کنایه‌لی هجولرینی امضاسیز نشر ائتدیریردی. اسلام تاریخینده بنی اُمیّه دؤرونده ظهورائدن شعوبی نهضت جریانیندا دا جعل (تقلّب و اۇیدورما) و انتحال (باشقاسی نین شعرینی اؤزونه نسبت وئرمک) نمونه‌لری چوخالمیشدی. عرب اوْلمایان و داها چوخ ایرانلیلاردان تشکّول ائدن شعوبی لر و اوْنلارین دوشمانلاری اولان عیرقچی عربلر بیر- بیرلرینین علیهینه و هم ده اؤزلرینین تعریفینده شعرلر قوْشوُر و حکایتلر اۇیدوروردولار. (جعل ائدیردیلر).

متنین تصحیحی:

بونا متنین تنقیدی ده دئییرلر. بوندان مقصد اثرین موجود اولان مختلف الیازما نسخه‌لری تدقیق ائدیلیر و اصل نسخه و یا اصله یاخین نسخه احیا و ترتیبه سالینیر و یازیچی نین یازدیغینا ان یاخین نسخه حاضیرلانمیش اوْلور.

متنلرین تصحیح و تنقیدی بعضاً آسان و بعضاً ده چوخ چتین اولا بیلر. بئله حاللاردا موجود اوْلان نسخه‌لر، یئنی، انسجام سیز، قاریشیق و غلطی‌چوخ اولابیلر تنقیدچی بو نسخه‌لردن اصله ان یاخین اولانی ترتیبه سالمالیدیر متنین اصلاح و تنقیدی هر چنشید تنقیدین اساسینی تشکیل ائدر. ۱۹ - جو عصره قدر بوُ ساحه ده آپاریلان ایش آنجاق سهوی اوْلمایان دوْغرو- دوْزگون الیازما نسخه‌لری آختاریب تاپماق و مومکونسه ان یاخشی نسخه نی اله گتیرمکدی. بئله بیر نسخه املا و انشاء جهتیندن سهوسیز اوْلسادا علمی بیر اساسا دایانمیردی و کاتبلرین تجاوزوندن قوْروُنموش دگیلدی. ۱۹ - جو عصرده کارل لاخمان (Karl Lachman) علمی اساسا دایانان یئنی بیر متود تکلیف ائتدی و اؤز متودونو (عهد جدید) کتابی اوچون (۱۸۴۲) و سوْنرا لوکرسیوس Lucrecius ون اثرلری اوچون تطبیق ائتدی (۱۸۵۰).

لاخمان متودویله متنین اصلاح و تنقیدی ایکی مرحله ده آپاریلیر: ضبط مرحله سی و تصحیح مرحله سی.

اؤنجه تنقیدچی موجود اولان بۆتون الیازما نسخه‌لری تؤپلار و اؤنلاری بیر ـ بیریله قارشیلاشدیرار و آرالاریندا کی فرقلری تثبیت ائدر. سؤنرا نسخه‌لرده کی مشترک غلط و سهولر و آرتیق ـ اسکیکلیگه گؤره نسخه‌لری صینیفلاندیرار.

داها سؤنرا نسخه‌لرین نسب نامه یا شجره‌لرینی حاضیرلار و رسمینی چکر و اصلی نسبلی ان قدیم و موثّق (گۆوه‌نیلن) نسخه‌لری سئچر و اونلار اۆزرینده تصحیح و اصلاح ایشینی آپارار.

سرقت و توارُد:

اثرین کیمه منسوب اؤلدوُغونو معیین لشدیرندن سونرا اثرین الهام منبعی باره‌ده تدقیقی باشلار. بومسئله اسکی یونان و روم ادبیاتلاریندا داحی بحث موضوعسو اؤلموشدور. بیزده ده (اسلام، عرب، فارس و تورک) قدیم ادبیاتچیلاریمیز ادبیاتدا سرقت (اؤغوُرلوق) و توارُد باره سینده تدقیقات آپارمیشلار و مختلیف چئشیدلرینی (توارُد، انتحال، المام، سَلْخ و تصرّف) ادبیات کتابلاریندا ذکر ائتمیشلر.

الهام منبعی باره ده سؤن عصرده علمی تدقیقات باشلامیش و بو نتیجه یه گلمیشلر کی، هئچ بیر اثر یالنیز (مُطلق شکیلده) بیر آدامین فیکر و قلمی نین محصولو اؤلابیلمز. مُطلق اؤریژینال یارادیجیلیق یؤخدور و یا چوخ آزدیر.

ادبیات تاریخینده بحتری، ابوتمام مُتنبّی، ابوُنواس و امْرَوالقیس کیمی بؤیوک عرب شاعیرلرینی و حافظ و سعدی کیمی دونیا مقیاسیندا مشهور ایران شاعیرلرینی سرقت و انتحال لا تُهمتلندیرمیشلر.

اوروپانین بؤیوک شاعیر و یازیچیلاریندان ویرژیل، شکسپیر، گؤته، کؤرنئی، مؤلیر و وُلتره داهی سرقت تهمتی ووُرموشلار. چونکی بونلار خلق حکایه‌لری و قدیم وقایعنامه‌لردن اؤز اثرلرینده استفاده ائتمیشلر. بوُ گؤن بونلاری معمارلیق و هیکلتراشلیقدا ایشله نن داشا و گچه بنزه دیرلر. بوُنلار صنعتین ماده‌سی کیمی دیرلر. صنعت ده ماده مُهم اؤلسا دا اساس صورت دیر. یارادیجیلیق اساس صورتی علاقه دار ائدر، اؤنا گؤره تنقیدچی بوُ باره ده افراطا گئتمه‌ملی دیر.

بوُ گؤن ان چوخ قبول اؤلونان عقیده یه گؤره: شاعیر و یازیچی قدیم اثرلرین مضمون و معنالاریندان اعتداللا فایدالانیر و اونلارایئنی دؤن گئیدیریب اؤز دا مغاسینی ووُرا بیلرسه، نؤرمال ـ طبیعی گؤرۆلور. بوُنونلا بئله تنقیدچی سرقت مسئله سینده چوخ احتیاطلی اولمالیدیر.

تنقیدچی شعرین چئشیدلرینی و مختلیف حیصّه‌لرینی یاخشی تانیمالی دیر و اوُنوتما مالیدیر کی بعضاً شاعیر بیر مضمون و یا معنانی بیر بابدان آیری بابا (بیر حیصه‌دن آیری

حیصه یه) نقل ائدر. مثلاً نسیب (قصیده نین اوّلینده گلن غزل) ده سؤیلنمیش بیر مضمونو مدح قسمینده یئرلشدیرر و یا باشقاسی نین هجوده ایشلتدیگی بیر بیتی اؤز شعرینین فخر حیصه سینده ایشله در و یا خود بیر معنانی نثردن آلیب شعرده و یا شعردن آلیب نثرده گتیرر، بؤنلارا سرقتی گیزلتمک دئیرلر و آنجاق گؤجلو و باجاریقلی صنعتکارلارین الیندن گلر.

اما توارُد سرقت سایلماز. توارد ده ایکی شاعیر بیر-بیریندن خبرسیز و بیر-بیرینین شعرینی گؤرمه میش عینی مضموندا شعر یازارلار و بعضاً لفظ و سؤزلری ده مشترک اولابیلر.

قدیم تنقیدچیلر ادبیاتدا سرقتین چئشیدلرینی معیین لشدیرمیشلر. «المعجم» کتابی نین مؤلفی شمس قیس رازی (ف. هـ.ق ۶۲۸ دن سونرا) دؤرد جور ادبی اؤغورلوق تعریف ائتمیشدیر: انتحال، سلخ، المام و نقل.

انتحال باشقاسی نین اثرینه و یا سؤزونه، کلامینا صاحیب چیخماغا دئیرلر. بورادا نه لفظ نه ده معنادا دخالت و دگیشیکلیک آپاریلماز ویا چوخ جزئی آپاریلار.

سلخ دریسینی سویماق دئمکدیر: شعرده معنا و لفظ آلینار و سؤزلر باشقا شکیلده ایفاده ائدیلر.

المام بیر شئیه قصد ائدیب یاخینلاشماق دیر: شعرده معنا آلینار و باشقا عبارتله و فرقلی شکیلده ایشله دیلر.

نقل ده شاعیر باشقاسی نین شعریندن بیر معنانی آلار و اؤنو باشقا بابدا (شعرین آیری حیصه سی) ایفاده ائدر.

بیر ادبی اثری تدقیق ائدرکن بیر سئوال ذهنیمیزدن گئچر. گؤره سن اثرین الهام قایناغی هارداندیر. بؤ الهام بعضاً شاعیرین حیاتداکی تجربه لریندن و محیطینده جریان ائدن حادثه لردن آلینمیشدیر.

بعضاً شاعیر و یازیچی نین الهام قایناغی بیر کتاب و یا مقاله دیر. بؤنلار شاعیر و یازیچی دا درین تأثیر بؤراخیر و بعضاً صنعتکارین شعورونداندا سیلینه بیلر. اما اؤنون روحونا نفوذ ائدر و بیر صنعت اثری کیمی تجلی ائدر، اؤزه چیخار.

نفوذ و تأثیر مسئله سی:

دگرلی صنعت اثری صنعتکارین چاغداشلاریندا و سؤنراکی نسللرده داحی تأثیر بؤراخار. بیر شعر شاعیرین حیاتیندا بیه نیلیب یاییلماسا شاعیردن سؤنرا دا شهرت تاپماز.

بیر اثرین تأثیر و نفوذؤنو اؤ اثردن اؤلؤنان تقلید و اقتباسلاردان آنلایا بیله ریک. تقلید

باشقاسی نین اۇسلوبونو یازیدا و یا نطق ده عیناً ایشلتمک دئمکدیر. اما اقتباس دا یازیچی باشقاسی نین معنا و مضمونونو آلار و اۇنون ایفاده شکلینی دگیشدیرر و باشقا صورتده ایفاده ائدر.

ادبی اثرلرین تأثیر و نفوذ سببلری مختلیف دیر. بعضاً دین ـ مذهب و یا سیاسی ـ اجتماعی حادثه لر بۇنا سبب اولا بیلر. نئجه کی اسلامین ظهوروندان سۆنرا ایران و تورک شاعیرلری عرب ادبیاتینی تقلید و اقتباس ائتمگه باشلادیلار. بۇ ساحه ده یالنیز عروض شعرینی یۆخ عرب نثری نین اۇسلوب و مضمونلارینی داهی تقلید ائتدیلر. ایران و تورک شاعیر و ادیب لری عربجه نی مکمّل اؤگرندیلر و اؤزذوق، استعداد و قریحه لرینی عرب دیلینده یارادیجیلیغا صرف ائتدیلر و عربجه اولان اسلام ادبیات و معارفینی زنگین لشدیردیلر.

اسلام معارفینده هر شئی دن چوخ قرآن کریم مسلمانلاردا هم ده بو ملتلرین ادبیاتیندا اؤز تأثیر و نفوذونو گۆسترمیشدیر.

مسلمانلارین ادبیات کتابلاری و شاعیرلرینین دیوانلاری بۇنون گۆزه ل شاهدلری دیر. ادبیاتدا عموم خلقین قبولو دا تأثیر و تقلید عامللریندن ساییلیر. مثلاً کلیله و دمنه حکایه لری کیمی. بۇ حکایه لر هندوستاندان آلینمیش و حیوانلار آراسیندا مناظره لردن عبارتدیر. مناظره انسانلارین سؤز و عمللرینی آچیقلاییر و اخلاقی ـ اجتماعی مضمون و معنالاری ایفاده ائدیر.

بو حکایه لردن اسکی یونانستان دا ائزوپ (Esope) داستانلارینین یازیلماسیندا تقلید و اقتباس اؤلونموشدور. ایراندا مرزبان نامه، بختیارنامه، سندبادنامه و فرائدالسلوک و ایتالیادا دکامئرون داستانی (بۇکاچۆ) و کانتربوری حکایه لری (چاسِر) و باشقا حکایه لر هامیسی کلیله و دمنه دن تؤره میشدیر.

ادبی سُنّت لرده تقلید و اقتباس عامللریندندیر: بعضی مجاز و استعاره لر بعضی مثل و تشبیه لر و دئییم لر عموم خلقین اسکی دن بری قبول ائدیب ایشلتدیگی اوچون ادبی سُنّت لر سیراسینا گیرمیشدیر. مثلاً: دل دیوانه، گۆزۆمون نورو...

هر خلقین ادبی سُنّتلری معنوی تجربه لرینین محصولو و ادبی ارثیه سی دیرو ملی ادبیاتین مهم حیصه سینی تشکیل ائدر.

تقلید باره ده سۆن سؤزو بئله ایفاده ائده بیله ریک:

تقلید ایسته ر طبیعتدن و یا صنعت اثریندن اؤلسون صنعتکارین یارادیجیلیغی ایله قاریشیب اۆنون اۇسلوب خصوصیتلرینی گۆسترسه دگرلی اثر اولا بیلر. نظامی اسکندرنامه نی و فضولی لیلی ـ مجنون داستانینی بو سایاق یازمیشلار.

موازنه و مقایسه مسئله سی: اسکی دن بری ادبی تنقید ده بحث اولونان مسئله لردن

بیری ده مقایسه مسئله سی دیر. قدیم یونانستاندا سقراط و افلاطونون معاصری مشهور شاعیر و دراماتورگ اولان (نمایشنامه یازان) آریستوفانُس یازدیغی «قورباغالار» آدلی نمایشنامه سینده یوری پیدیس (Euripidis) و اشیلی مقایسه ائدیر و سؤنوندا اشیلی ترجیح وئریر.

اسلام ادبیاتیندا دا بو حادثه یه چوْخ تصادف اوْلونور.

تطبیقی ادبیات (Litterature Comparée): بو اصطلاحی ایلک دفعه فرانسیز تنقیدچیسی وینمن و اوندان سونرا سنت بوو (Saint Beuve) ایشلتمیشدیر. ایلک زامانلار مختلیف اؤلکه‌لرین شاعیرلری آراسیندا مقایسه‌لر آپاریردیلار. تطبیقی ادبیات سون ۷۰ ایلده انکشاف ائدیب علمی شکیل آلمیشدیر و ائله نظره گلیر کی گله‌جکده تنقیدین ان مهم حیصه‌لریندن اولاجاقدیر.

تطبیقی ادبیات مختلیف دونیا ملتلری و خلقلرینین ادبیاتلاری آراسینداکی مناسبتلری و علاقه‌لری تدقیق ائدر. (Guyard: LA Litterature Comparée. Paris). ۱۹۵۱.

بورادا تدقیقاتچی و تنقیدچی نین مقصدی ادبی اثرین اؤز کیفیتی و رؤلونو نئجه ایفا ائتمه سینده دگیل بلکه اؤنون دیگر ملتلرده کی تأثیرینی و دیگر خلقلرین ادبیاتیندان آلدیغی تأثیری و اونلارین آرالاریینداکی علاقه‌لری اؤرتایا چیخارتماق دیر. بوْنو ملی ادبیات داکی تأثیر و نفوذدان فرقلندیرمک لازیم. مثلاً فضولی مکتبینی تعقیب ائدن و اوندان تأثیر آلان آذربایجان و تورک شاعیری نین اثرلرینده فضولی نین تأثیرینی تدقیق ائدرکن تأثیر و نفوذدان بحث اولونار. اما همان شاعیرلرده شکسپیر، پوْشکین کیمی آیری ملت دن اولان شاعیرلرین تأثیر و نفوذ و تدقیق ائدیلیرسه تطبیقی ادبیاتدان بحث ائدیلیر (مقایسه‌لی ادبیات).

تطبیقی ادبیات دا تأثیر و اقتباس مسئله‌سی طبیعی و مثبت حادثه کیمی تلقی ائدیلیر. بورادا اقتباس دان مقصد ملی ادبیاتین زنگین لشمه سی و انکشافی دیر. فقط بوُ اقتباس فردی و ملی ادبی خصوصیتلرین قوْرونماسینا مانع اوْلما مالی دیر. شاعیر و صنعتکار یابانجی اثرلردن و صنعت دگرلریندن فایدالانار، سوْنرا اؤز یارادیجیلیق اوسلوبو ایله ملی روحونو اوْنا قاتار و یئنی اوْریژینال اثر یارادار، چونکی ادبیات جهانشمول اوْلماقلا یاناشی ملی و خلقی اوْلمالی دیر و اوْنلارین معنوی ـ اجتماعی احتیاجلارینا، ایستکلرینه، جاواب وئرمه‌لی دیر.

تطبیقی ادبیاتین تدقیقی اوچون تدقیقاتچی تاریخ بیلمه‌لی دیر. هم مقایسه ائله دیگی اثرلرین ادبیات تاریخلرینی اؤگرنمه‌لی و مختلف متنلری اؤز اصلی دیللرینده اوْخویوب باشا دوْشمه‌لی دیر. سوْنرا عمومی منبع لردن فایدالانماغی بیلمه‌لیدیر. بوُ سبب دن دیر کی فرانسیز اوْنیوئرسیته‌لرینده تطبیقی ادبیات اؤگرنجیلری فرانسیزجادان باشقا ایکی یابانجی دیلی ده

اؤگرنمه‌لری مجبوری دیر.

دؤنیا ادبیات تاریخی متخصص‌لری ادبیاتدا ایکی حرکتی قید ائتمیشلر:

بیرنجیسی ادبیاتین ملّی سرحدلری آشیب خارج دونیادا یاییلماسی و عینی زاماندا دونیا ادبیاتلاری‌نا قوْشولماسی دیر. ایکینجی حرکت، اؤزونه قاییدیش و دونیا ادبیاتیندان الده ائتدیکلرینی ملی قالیبا توْکوب منیمسه‌مه‌سی و اؤز ادبیاتینی زنگینلشدیرمه‌سی دیر.

بیر ادبیات نه قدر زنگین و گوْجلو اوْلورسا بوُ حرکت‌لر اوْندا داها جانلی وداها آشکار شکیلده اؤزوْنو گؤستریر.

دؤنیا ادبیاتلاری تاریخینده منزوی قالان ادبیاتلار دؤرغونلوق و گئریله‌مگه محکوم اوْلموشلار. لاتین ادبیاتی یونان ادبیاتیله آشیلاندیقدان سوْنرا ایره‌لیله‌مگه باشلادی. ایتالیا و اسپانیا ادبیاتلاری، رؤنسانس دؤرونده اوروپا اؤلکه‌لری نین ادبیاتلارینا رهبرلیک ائتدیلر. فرانسیز ادبیاتی کلاسیزم دؤرونده باشا گئچدی. انگلیس و آلمان ادبیاتلاری ۱۸ - جی عصرین سوْنلاریندا اوروپا ادبیاتی نین بیرینجیلری اوْلدولار. ۱۹ - جو عصردن بوُ گوْنه قدر دونیا ادبیاتی ملّی ادبیاتلارین بیر - بیرینده بوُراخدیقلاری تأثیر و آلدیقلاری تأثراتلا انکشاف ائتمیشدیر.

عرب ادبیاتی دا واختیله باشداگلن ادبیاتلاردان اوْلموشدور. قدیم عرب ادبیاتی (اسلام دان سوْنرا) یونان و ایران ادبیاتیندان فایدالانمیشدیر. اوْرتا عصرلرده اوروپا ادبیاتیله علاقه ساخلامیش و اروپا ادبیاتینی شعر، عشق و قهرمانلیق (ایگیدلیک) داستانلاری موضوعلاریندا زنگین لشدیرمیشدیر.

عرب ادبیاتی رؤمانتیزم دؤرونده ده اوروپا ادبیاتیله علاقه قوُرموش و تجدّد دؤرو ادبیاتیندا اوْندان تأثیر آلمیشدیر.

دؤنیا ادبیاتلاریندا ایلک تطبیقی ادبیاتین نمونه‌سینی لاتین ادبیاتیندا گؤروْروک. اسکی رؤمالیلار (۱٤٦ م.ق) دا یونانلیلاری مغلوب ائله دیکدن سوْنرا اوْنلارا حاکیم اولدولار. اما مدنی - ادبی ساحه‌ده یونانلیلارین تأثیری آلتیندا قالدیلار.

اسکی لاتین ادبیاتی، تاریخ و خطابت دن باشقا ساحه‌لرده انکشاف ائتمه‌میشدی. روما لیلار یونان ادیبلرینی و یازیچیلارینی تقلید ائتمه‌یه باشلادیلار (محاکات) و زامانلا ادبیاتلارینی انکشاف ائتدیردیلر.

هؤراس (۸ - ۸۵ م.ق) لاتین ادبیاتی نین مشهور غزل شاعیری یازدیغی «شعرفنی» منظومه‌سینده دئییردی کی «یونان آتالار سؤزو و حکمتلی سؤز و متنلرینی تقلید ائدین، گئجه -

گؤندوز اونلاری تدقیق ائدین». هؤراس اؤز و یونان شاعیری پئداروس دان، ویرژیل ده هؤمر و تئوکریت دن الهام آلاراق شعرلرینده یونان شاعیرلری نین تأثیری آلتیندا قالمیشلار.

رؤنسانس دؤرونده ایتالیان ادبیاتی یونان و روم ادبیاتی نین تأثیریله انکشاف ائتدی.

اسکی یونان اثرلرینی خصوصیله ارسطونون کتابلارینی مسلمانلار (هارون الرشید و مامون زامانیندا ...) عربجه یه ترجمه ائدیب اسلام معارفینی قدیم یونان فیکر دونیاسیله تانیش ائله دیلر. بؤ ترجمه لر اسپانیا و سیسیل یؤلیله اوروپا عالیملری نین الینه گئچیب اونلارین دقتینی جلب ائتدی. اوروپا عالیملری بؤ کتابلاری اؤخویاندان سؤنرا اونلارین اصلی متنلرینی، اؤریژینالّلارینی اؤخوماغا هوس گؤستردیلر. سؤنرا اونلاری اؤز دیللرینه ترجمه ائتدیلر. بؤ دؤر ده اسکی یونان و رؤما ادبیاتینی تقلید ائتمک بیر نهضت - اؤیانیش کیمی قبول ائدیلدی. بؤ عینی زاماندا اؤرتا عصر کلیسا ادبیاتینا دا بیر عُصیان کیمی ایدی. بؤ دؤرون بؤیوک یازیچیلاری اسکی یونان و رؤما ادبیاتیندا اؤلان هؤمانیزمی اؤزلرینه ادبی گؤروش و مفکوره کیمی قبول ائدیب اوروپا ادبیاتیندا هومانیزم جریانینی یاراتدیلار. دئمه لی قدیم یونان - لاتین ادبیات لاریندان تقلید (محاکات)، رونسانس (انتباه) دؤرونده تکرار اؤلوب هومانیست و کلاسیک ادبیاتین ظهورونا سبب اؤلموشدور.

فرانسه ده یئددی مشهور یازیچیدان تشکّول ائدن پلئیاد (یئددی اؤلدوز) گروپو ۱۶ - جی عصرده (۱۵۵۳ م) یونان و لاتین ادبیاتینی مؤدئل سئچمکله یاناشی آنادیللرینده یازیب یاراتماغا قرار وئردیلر و ایتالیا لیلار کیمی اؤز دیللرینده اثرلر یازدیلار.

یاواش - یاواش یازیچیلار و شاعیرلر اسکی یونان ولاتین ادبی ارثینی اؤیرنمکله یاناشی اؤنؤ گئچمگه و یئنی اؤرنکلر یاراتماغا باشلادیلار. بو فیکر کلاسیزم مکتبینده بیر اساس - قایدا کیمی قبول اولونموشدور.

۱۸ - جی عصرده اوروپا ادبیاتلاری نین بیر - بیریله علاقه لری آرتدی و بو عصرین ایکینجی یاریسیدا رؤمانتیزم ادبی مکتبی نین ظهورو ایله ادبی گؤروش و اؤسلوبدا اساسلی دگیشیکلیکلر عمله گلدی.

رومانتیک یازیچی و شاعیرلر رونسانس و کلاسیک یازیچی و شاعیرلرین عکسینه، اسکی یونان فلسفه و دؤشونجه سینی یعنی عقل و منطقین صنعت ده حاکمیتینی قبول ائتمه ییب دؤیغو - حسّیاتی اؤنون یئرینه قؤیدولار. بونلار شعری عقلین دیلی یوخ، دؤیغو و خیالین دیلی کیمی قبول ائله دیلر و ادبیاتدا بؤ شرطلری قؤیدولار:

۱ - باشقا مللتْرین ادبی اثرلریندن فایدالانماق.

۲ - مللتلرین ادبیاتینی اونلارین اؤز دیلینده تدقیق ائتمک.

۳ - ملی ـ ائتنیک ادبیاتی زنگین لشدیرمک اوچون یئنی اۇفوقلار آچماق.

٤ - علمی اساسلار اۆزرینه ادبی تنقید آپارماق، بو مسئله یئنی تنقید و تطبیقی ادبیاتین یارانماغینا سبب اولموشدور.

۵ - یازیچی نین کؤلتور و تحصیلینی تشکیل وئرن عنصرلرین تدقیقی «سنت بؤوون نظریه سینه گؤره»، (سنت بؤوو فرانسه نین بؤیوک تنقید چیسی دیر و یئنی ادبی تنقیدین آتاسی سایلیر).

سیراسی گلمیشکن قید ائتمه لی ییک کی ۱۸ - جی عصرین سؤنونا قدر ادبیات تاریخچیلری تذکره چیلیک له کفایت له نه رک ادبی متنلری آنجاق فصاحت و بلاغت باخیمیندان تدقیق ائتمیشلر.

تطبیقی ادبیاتدا ایکی ادبی شخصیتین رؤلوچوخ اؤنملی اولموشدور:

بیری گاستؤن باری (Gaston Baris ۱۹۰۳ - ۱۸۳۹) مشهور فرانسیز ادبیات تاریخچیسی و اوستادی دیر. گاستون باری نین فیکرینه گؤره: بؤتون ادبی موضوعلار باشلانغیچدا ساده عنصرلردان عمله گلمیشدیر. سونرادان گلنلر اؤنلارین اۆزرینده ایشله یه رک اونلاری مرکبلشدیرمیشلر.

گاستؤن باری بۇ گؤروشله اؤرتا چاغداکی فرانسیز ادبی موضوعلارینی تدقیق ائتمیش و بو نتیجه یه گلمیشدیر کی فرانسه ادبیاتی دیگر ادبیاتلاردان اقتباس ائتمیشدیر. اؤ، فابل آدلانان بۇ منظوم خلق حکایه لرینی تدقیق ائدرکن اؤنلاردا عرب (شرق) و ایران ادبیاتی نین تأثیرلرینی گؤرموشدور. بۇ خلق حکایه لری میلادی ١٤ - ١٢ ـ جو عصرلرده فرانسه ده یاییلمیشدی و محتوالاری اخلاقی ـ اجتماعی اؤلدۇغو حالدا طنز واگلندیریجی خصوصیتلری واریدی. گاستؤن باری بۇ حکایه لرین هند ـ ایراندان عرب ادبیاتینا و سونرا بیزانس یؤلیله اوروپایا گئچدیگینی ایره لی سؤرور و بۇنلاردان بئله نتیجه چیخاردیر: مختلیف مللتلرین ادبیاتی اؤز ملی ـ اجتماعی احتیاجلارینی قارشیلاماق و ادبیاتلارینی انکشاف ائتدیریب اؤلغۇنلاشدیرماق اوچون بیر ـ بیرلریندن فایدالانمالیدیلار. بئله حکایه لردن بیری ده ابراهیم بیهقی نین (کتاب المحاسن و المساوی) ده نقل ائتدیگی خسروپرویز و مؤبد حکایه سی دیر. بو حکایه نین خلاصه سی بئله دیر:

بیر گؤن مؤبد موبدان (مؤبدلرین باشی) خسرو پرویزین حضورونا گلدی و سلام و سایقی دان سونرا بئله دئدی: «موفّق اؤلاسان و قادینلارین اطاعتیندن اؤزاق» بۇ سؤزو شیرین (ملکه) ائشیتدی و حبرصلندی و ایسته دی موبد موبدانا بیر دۆزاق قوروسون. بۇ مقصدله مُشگدانه آدلی بیر کنیزینی

اوُنا هدبه ائتدی و کنیزه تاپیشیردی کی موبدین ایسته گینی بیر شرطله یئرینه یئتیررسن؛ بئله کی اوُنجه اوُنون آرخاسینا یهر قوُیوب آغزینا گم ووُرارسان و دالینا مینرسن. بوُ کنیز بوُ ایشی شیرینله قرارلاشدیعی بیر ساعاتدا گوُردو و اوسیرادا، شیرین خسرولا برابر خبرسیز اونلارین اوتاغینا گلیرلر و موبد موبدانی او وضعیتده گوُرورلر. موبد موبدان خسروو گوُرنده بئله دئییر: «قادینلاردان اطاعت ائتمگین نتیجه‌سی بوُدور. دیلده دئدیگیمی عملده گوُردوم.»

بوُ حکایه‌نین موضوعسونو فرانسیز شاعیری هانری داندئلی (Henri D'andeli) ۱۳ - جو عصرین اولینده «ارسطو منظومه‌سی» «Le Lai D'aristote» آدیله نظمه چکمیشدیر و بو حکایه ده خسرو پرویزین یئرینه اسکندری و موُبد موبدان یئرینه ده ارسطونو قوُیموشدور.

۲ - فردینان بروُنتییر (Ferdinand Brunetiere ۱۹۰۶ - ۱۸٤۹) فرانسه‌نین بوُیوک تنقیدچیسی دیر و داروین و عصری‌نین تأثیرینده قالمیشدیر. برونتییر ادبیاتدا دا حیوانلاردا اوُلدوغو کیمی تکامل طرفداری دیر ودئییر کی ادبی نوعلر اوُچ مرحله‌دن (دوُغوم، بوُیوُمه (اوُلغونلاشما) و اوُلوم (فنا) گئچیرلر. هر بیر ادبی نوعون دوُغولوشو (یارانماسی) اوُندان اوّلکی نوعون فنا و آرادان گئتمه‌سیله علاقه‌داردیر. یئنی ادبی نوعلر قاباقکیلارینا نسبتاً داها اوُستون اوُلورلار. مثلاً درام، قهرمانلیق حماسه Epos لریندن و یئنی داستان (رومان) لار، اسکی خلق حکایه‌لریندن اوُستون دوُرلر.

برونتییر انل ملی ادبیات تاریخی‌نین دوُز گون آنلاشیلماسی و اوُلغونلاشماسی اوچون دیگر مللتلرین ادبیاتلاری‌نین تدقیقینی ضروری بیلیر.

۱۹ - جو عصرین سوُنوندا ژوُزف تکست (J. Texte) اوُستادی برونتییردن الهام آلاراق اوروپا ادبیاتلاری‌نین بیر - بیرلریله علاقه‌لرینی تدقیق ائتدی و بوُ نتیجه‌یه گلدی کی آنجاق ادبیاتی اجتماعی حیاتلا علاقه‌ده ایضاح ائتمکله تطبیقی ادبیات موضوعلارینی اینجه‌له‌مک و اوُنون صورتینی آیدین شکیلده تصویر ائتمک موُمکون دور. تکجه ادبی متنلرین تدقیقی ناقص و یئترسیز اوُلاجاقدیر.

ژوُزف تکستی، تطبیقی ادبیاتین آتاسی بیلیرلر. اوندان سونرا بالدانس پئرژه B. Perger و جان ماری کاره (J. M. Carré) و دیدیه (Didier) بوُ علمین اوُنجولری اوُلموشلار.

بوُگون تطبیقی ادبیات ادبی تنقید و ادبیات تاریخی‌نین اساس حیصه‌سی کیمی قبول اوُلونموش و اروپا و آمریکا اوُنیوئرسیته‌لرینده مُستقل بیر درس کیمی تدریس اوُلونور. تطبیقی ادبیات بیر ادبی اثری تدقیق ائدرکن اوُنو فنّی نقطه نظردن و یازیچیسی‌نین دوُشونجه سینده و اثرین یازیلماسیندا تأثیری اوُلان تاریخی و اجتماعی شرایطی نظرده توُتار.

تطبیقی ادبیاتشناسلیقدا بوُ علملری اؤیرنمک ضروری دیر:

۱ - تاریخ: تدقیق ائتمک ایسته دیگیمیز دؤرون تاریخینی بیلمه‌دن تاریخی حادثه‌لرین ادبی اثرین یارانماسیندا و ادبی جریاندا کی تأثیرینی آنلاماق مومکون دگیل.

۲ - تدقیقاتچی مقایسه ائتمک ایسته دیگی ادبیاتین تاریخینی خصوصیله تدقیق ائتدیگی دؤرو و اوْنا تأثیرائدن عامللری تانیمالی دیر.

۳ - مقایسه ائده‌جگی متنلری اصلی (اوْریژینال) دیلده اوْخویوب باشا دوْشمه‌لیدیر.

٤ - تدقیقاتچی عمومی مآخذ و قایناقلاری تانیمالی و اوْنلاردان نئجه استفاده ائده‌جه گینی بیلمه‌لیدیر.

تطبیقی ادبیاتدا آشاغیداکی موضوعلاردا تدقیقات آپاریلار:

۱ - ادبیاتین باشقا دیله گئچمه گینده تأثیری اولان عامللر: ایکی دؤرلودور:

الف - اثرلر.

ب - یازیچیلار.

کتابلار و اثرلر ملتلر آراسینداکی علاقه‌لری گؤسترمگه یاردیم ائدر. بوُنلاری تدقیق ائدرکن تأثیر آلان و تأثیر ائدن یازیچی و اثرلری آیدینلاشدیرماق لازیم دیر.

بیر یازیچی اثرینی باشقا بیردیلده یازمیشسا اوْنون اثری یازیچی نین باشقا دیل - ادبیاتیندان تأثیر آلدیغینا دلیل سایبلیر. بوُ خصوصدا ترجمه‌لرین رؤلو چوخ اوْنملی دیر.

کتابلاری تدقیق ائدرکن یازیچیلاری نین حیاتی، یابانجی اوْلکه ایله اوْلان علاقه و مناسبتی و اثرینده تصویرینی وئردیگی ملّتین اوْندا بوُراخدیغی انتباه (Impression) وحسّیاتینی نظرده توُتمالی ییق. مثلاً وُلترین اثرلرینده اوْنون انگلستاندا یاشادیغی زامان انگلیس لرین احوال روُحیه، عادت - عنعنه و یاشاییشلاری باره‌ده اوْندا عمله گلن دوْشونجه و حسّیاتی نظرده توُتمالی و یاخود ابن مُقفّع ین ایران ادبیاتیندان عرب دیلینه ائله دیگی ترجمه‌لری اوْخویارکن مترجمین حیاتی، گؤروش و دوْشونجه‌لری و ایران مدنیتینی گؤز اوْنونه آلماق لازیم دیر. دئمه‌لی اثرلری تدقیق ائدرکن یازیچیلاری نین یاشاییش، احوال - روحیه و اوْلکه‌لری نین دیل - ادبیات و وضعیتینی اؤگرنمک لازیم دیر.

۲ - ادبی نوعلرین تدقیقی: بورادا یازیچی نین سئچدیگی قالب و اوُسلوبدا نظرده توُتولور. ادبی نوعلرین تدقیقی تاریخی بیر آراشدیرمادیر. بوُ ادبی نوعلرین تاریخینی هر ایکی آیری ادبیاتدا تدقیق ائتمه‌لی دیر. مثلاً روْمانتیک اوُسلوبدا روْمان - حکایه یازماغین فرانسه ده کی تاریخینی تدقیق ائدیب شرق ده و بیزده نئجه تأثیر بوُراخدیغینی آراشدیرماق و یا ایکی

مللتین ادبیاتلارینی مقایسه ائتمک کیمی.

۳- ادبی موضوعلارین تدقیقی: مثلاً «دۆن ژۇوان» موضوعسونون اسپانیا و فرانسه ادبیاتیندا و یا «فاوست» ون آلمان و فرانسه ادبیاتیندا و یا «کلئوپاترا»نین انگلیس، فرانسه و عرب ادبیاتیندا تدقیقی و مقایسه‌سی کیمی. بعضاً تأثیر منفی ده اولا بیلر (عکس تأثیر) مثلاً: کلئوپاترانی اوروپالیلار همیشه منفی شکیلده تصویر ائدیب اۆنو لائۆبالی، ماجراپرست و اگوئیست بیر شرقلی (مصرلی) قادین کیمی گؤسترمیشلر. حالبو کی مصرلی یازیچی احمدشوقی اۆنو، اؤز درام اثرینده وطنپرور بیر شخصیت کیمی تصویر ائتمیشدیر کی وطنی نین اۇغروندا اؤز عشقینی ده فدا ائتمیشدیر.

٤- یازیچی نین باشقا ملتلرین ادبیاتیندا کی تأثیری: مثلاً شکسپیرین دراملاری نین فرانسه رومانتیک مکتبینه تأثیری و یا وُلترین اوروپا ادبیاتیندا اولان تأثیری کیمی.

۵- مآخذ (قایناق)ین تدقیقی.

٦- دۆشونجه جریانلارینین تدقیقی: مثلاً ۱۸- جی عصرده اوروپا دا اولان فیکر جریانلارینین تدقیقی و یا تصوّف جریانی نین شرق ادبیاتلاریندا تدقیقی کیمی.

۷- ملت و اؤلکه‌لرین باشقا ادبیاتلاردا کی تصویرینین تدقیقی: مثلاً سفرنامه‌لر و داستان و درام اثرلرین تدقیقی کیمی بونلار مقایسه‌لی ادبیاتین یئددی شاخه‌سینی تشکیل ائدیرلر.

عصریمیزده ادبیات جهانشمول اۏلموش دۇرومدادیر. بۇنون مختلیف سببلری واردیر. اۏنلاردان مهاجرتلری، ساواشلاری، یئنی لیک (تجدد) و یئنی عمومی انفۆرماسیون و ارتباط (عمومی اطلاعات و ارتباط) واسیطه‌لرینی سایماق لازیم دیر.

مثلاً ۱۹- جو عصرده کی فیکر و سیاسی جریانلار بؤیوک مقیاسدا سفر و مهاجرتلرین نتیجه سینده ظهور ائتمیشدیر.

ادبی نوعلرین تدقیقی: بۇنلاری نثر و شعر دئیه ایکییه آییریرلار. بۇنلار حقینده ادبی نوعلر فصلینده ایضاحات وئریلمیشدیر.

ادبی نوعلرین ان مهم‌لریندن بیری حماسه (Epos) دیر.

حماسه: پهلوان و یا قهرمانلارین داستانلارینی و اونلارین ایگیدلیکلرینی تصویر ائدر و مختلف چئشیدلری واردیر. مثلاً ملی، افسانه وی و پهلوانلیق حماسه‌لری، تاریخی- مذهبی حماسه‌لر کیمی. بو نوع اثرلری تدقیق ائدرکن داها قاباقدان یازیلمیش اثرلرین تأثیرینی گؤرمک مومکون دور.

مثلاً بؤیوک لاتین شاعیری ویرژیل (م.ق ۱۹ - ۸۹)ین یازدیغی انه ئید یا ائنه‌ایس

(Aeneis) آدلی منظوم حماسه ده یونانین و هۆمرین (اۆدیسه و ایلیاد) تأثیری آشکاردیر.
مشهور آلمان شرقشناسی دیتس دده قۆرقۆد داستانلاریندان «تپه گۆز» داستانینی آلمانجایا ترجمه ائدیب نشر ائتمیشدیر (۱۸۱٦). دیتس بۆ مناسیبتله یازدیغی مقاله ده تپه گۆز بۆیۆنو هۆمرین «اۆدیسه، (Cyclopes)» سیله مقایسه ائتمیش و اودیسه نین یارادیلماسیندا بو بۆیدان استفاده اۆلوندۆغونو بیلدیرمیشدیر.
اوروپادا دینی حماسه لر سمبولیک شکیلده دانته نین ایلاهی کومئدیسی Ladivina) (Commedia ایله باشلامیشدیر (۱۳۲۱ - ۱۳۱٤) بو حماسه نین موضوعسو آخرت سفری دیر.
ایلاهی کومئدی، یۆز ماهنی (تصنیف)دان عبارتدیر. هر ماهنی اۆچ مصراعلی بندلردن تشکول ائتمیشدیر، هر ماهنی ۱٦۰ - ۱۱۰ مصراعلی دیر.
کومئدی اۆچ حیصه دن عبارتدیر:
جهنّم، برزخ و جنّت. بۆنلارین هر بیری اوٌن مرتبه دیر. سفرین باشلانغیجی یئرین آلتیندا، قارانلیقدا، بۆیوک بیر اۆیۆق، جهنمی تمثیل ائدیر. بۆرا ظلمت، سۆیۆق، کین، جهل، قۆرخو، چیرکینلیک، پیسلیک و محرومیت سمبۆلۆدور و انسانلیقدان اۆزاق اۆلان فضیلت سیز آداملار بۆرایا سقوط ائدیرلر.
دانته علم و حکمت رمزی اۆلان ویرژیل ایله بۆسفره گئدیر. سۆنرا برزخ دونیاسینا گلیر و اۆرادا یۆیونوب توبه ائله دیکدن سونرا جنّته گتمگه حاضیرلانیر.
برزخ یۆکسک بیر داغ دیر.
بۆ داغین زیروه سینده یئرین جنتی یئرله شیب. دانته بۆ داغا چیخاندان سونرا اۆشاقلیق زامانی معشوقه سی بئاتریسی (Beatrice) گۆرور، اوندان سونرا ویرژیلی بۆراخیر و قالان سفرینه بئاتریس ایله داوام ائدیر. گۆی ده ۸ - جی مرتبه یه قدر یۆکسه لیر. اۆرادا، ملکلری گۆرۆرکی تانرییه پرستش ائدیرلر. ملکلرله برابر مؤمن انسانلار اۆرادا گۆزه ل منظره لری سیر ائدیر و تانری نین جمالینا جذب اۆلوب اوندا محو اۆلماغی گۆزله ییرلر.
دانته تانرییه دۆغرۆ یوکسلمه یه داوام ائدیر. بئاتریس عشق، گۆزه للیک، صمیمیت و پاکلیق رمزی دیر و شاعیره تانری درگاهینا چاتانا قدر همراهلیق ائدیر. دانته نین بو حماسه سی ایتالیا ادبیاتی نین شاه اثری سایلیر و اۆز نوعونده تک دیر.
دانته بو اثری آنادیلینده یازماقلا ایتالیا دیلینی دیرچلتمیش و ایتالیا ادبیاتی نین تملینی قویموشدور.
دانته حماسه نین نوعو خصوصوندا ویرژیلی ایزله ییب بدیع اثر یاراتدیغی حالدا اسلامی

قایناقلاردان تأثیر آلمیشدیر.

سون سنه لرده آپاریلان آراشدیرمالار گؤسترمیشدیر کی دانته بو کومئدینی یازماقدا اولو پیغمبریمیزین معراجی بارەده اولان حدیث دن الهام و تأثیر آلمیشدیر. پروفسور پالاسیوسون ۱۹۱۹ دا استانبول تورکجه سینده یازدیغی کتابدا بو مسئله آیدین شکیلده گؤستریلمیشدیر.[1]

محی الدین عربی نین (٦٣٨ - ٥٦٠ هـ.ق) «فتوحات مکیه» آدلی اثریندن اورتا چاغ اوروپا مؤلفلری بؤل ـ بؤل فایدالانیب اقتباسلار ائتمیشلر.

چاغداش ایتالیالی عالیم و ایتالیانین ایراندا اسکی سفیری اولان اِنریکۆچئرۇلی (E. Ceruli) و اسپانیالی شرقشناس منوس ساندیانۆ یازدیقلاری (معراج نامه، ایلاهی کومئدی نین اسپانیالی عربی الهام قایناغی) و «محمد (ص) ین معراجی» آدلی تحقیقی اثرلرینده گؤسترمیشلر کی، ینی تاپیلان معراجنامه نین قدیم نسخه سی و اۆنون پاریس ملی کتابخاناسیندا ساخلانیلان لاتین دیلینده کی ترجمه سی، همچنین واتیکان دا ساخلانیلان اسپانیولجا ترجمه سی دانته یه الهام منبعی اۆلموشدور. بۇ ترجمه لر کاستیل شاهی و آلمان امپراطورو اۆنۇنجو آلفۆنس (٨٤ ـ ١٢٥٢) ۇن امریله آپاریلمیش دیر. بو آدام اسلام معارفی نین اوروپایا انتقالیندا بؤیو ک رؤل اوینامیشدیر.

ایلاهی کومئدی نین متینده کی خصوصیتلر ده اۆنون اسلامی مِعراجنامه یه بنزه دیگینی گؤستریر.

حتّا بعضی مؤلفلر عربجه یازیلان معراجنامه لرین ده کؤکۆنو ۱٦۰۰ ایل قاباق بیر زردشتی مصلحی نین یازدیغی ارداویرافنامه آدلی اثره باغلاماق ایسته ییرلر.[2]

دانته نین کومئدیسی اوروپالیلارین اؤز اثرلرینی حتّا شاه اثرلرینی یازارکن نئجه شرق ـ اسلام منبعلریندن فایدالاندیقلارینی و چوخ واخت بۇ قایناقلاردان آد آپارمادیقلارینی گؤسترمک اۆچون بیر مثال دیر.

بیر مثال دخی وئره ک:

مشهور لافۆنتن (Lafontaine) حیوانلارین دیلیندن یازدیغی فابل (Fable) مجموعه لرینده ۲۰ حکایه نی هراتلی واعظ کاشفی نین «انوارسهیلی» کتابیندان آلمیشدیر. هابئله گؤته نین شرقی دیوانی حافظ دن الهام آلاراق یازیلمیشدیر. اما گوته بو مسئله نی گیزلتمه میش، لافونتن

1- Prof Don Miguel Asin Palacios 1871-1944, Laescatologin Musulmana en

۲- دوقتور محمد. عسمی هلال ـ ادبیات تطبیقی ـ ترجمه دکتر آیت الله زاده شیرازی ـ تهران ۱۳۷۳.

ده بونو کتابینا یازدیغی مقدمه ده قید ائتمیشدیر.

اسلام دونیا سیندا دخی بئله ادبی آلیش-وئریشلر چوخ اوْلموش دور. مثلاً:

شیروانلی خاقانی مشهور «ایوان مدائن» قصیده سینی عرب شاعیری بحتری (ولیدبن عبیدطائی، ابو عباده ۲۸٤-۲۰٦ هـ. ق)نین ایوان کسرا حقینده یازدیغی سینیه قصیده سیندن آلدیغی الهام و تأثیرله یازمیشدیر.[1]

عشق داستانلاری (پاک عشق) دا اسلام دونیاسیندان اوروپا یا گئتمیش دیر. میلادی ۱۲-جی عصره قدر بو چئشید داستانلار اوروپا دا یازیلمامیش دیر. بو عصرین ایکینجی یاریسیندا آندره لوْشاپلن ایلک دفعه اولاراق «پاک عشق» (Ars Honeste Amande) آدلی کتابینی یازدی و بو کتابدا عشق باره ده یئنی بیر معنا ایفاده ائتدی و قادینا اوْ زامانا قدر گوْروْلمه میش یوْکسک بیر موقع تانیتدی. بوْ اثرده شوْوالیه لر قادین قارشیسیندا دیز چوکوْرلر و بوْنو بیر چئشید اصالت علامتی ساییرلار. بوْرادا تمیزلیک (پاکلیق)، حیا، عهده وفا، دوْزلوک و فداکارلیق هامیسی پاک عشقین اساسلاری کیمی ساییلیر. تمیز عشق همیشه ناکاملیق، درد و مشقّت له برابر اوْلور و وصال یوْلوندا درد و مشقته دوْزمک لذت و شادلیق ساییلیر. بوْ کتابی یازارکن آندره شاپلن مسلمانلارین تأثیرینده قالمیش و تمیز عشق باره ده یازیلان کتابلارین (کتاب الزهرة-تألیف ابوبکر محمدبن داود اصفهانی ظاهری، وفات ۹۰۹) و بو کتابین تقلیدی کیمی یازیلان اندوْلوسلو ابن حزم ین (وفات م ۱۰۲۲)، «طوق الحمامه» کتابی نین تأثیری آلتیندا قالمیش دیر.[2]

عشق داستانلاریندان مسلمان مللتلرین ادبیاتلاریندان بیرمثال کیمی لیلی و مجنون داستانینی ذکر ائده بیله ریک. بو داستان عرب ادبیاتیندان فارس ادبیاتینا (گنجه لی نظامی) و اوْرادان تورک ادبیاتلارینا گئچمیشدیر. اما بوْ سیرادا اوْنون مضمونو عرفانیّ و سمبولیک ماهیت قازانمیشدیر.

گنجه لی نظامی دونیا ادبیاتیندا ساییلی زیروه لردن دیر و ادبیاتداکی روْلو تطبیقی ادبیات باخیمیندان چوخ مرکّب اولموشدور.

نظامی آذربایجانلی تورک اولدوغو حالدا فارسجا یازمیشدیر و مضمونلارینی داها چوخ ایران و عرب منبعلریندن آلمیشدیر (خسرو-شیرین، لیلی مجنون و ...) دیگر طرفدن فارسجا یازدیغی اثرلرینده (خمسه) ایشلتدیگی تورکجه سوْزلر، مفهوملار و آتالارسوْزلریله فارس

۱- دوقتور محمد غسمی هلال-ادبیات تطبیقی-ترجمه دکتر آیت الله زاده، تهران صفحه ۲٤۹-۱۳۷۳.

۲- همان کتاب-صفحه ۲٦۹

ادبیاتینا تورک تأثیرینی گتیرمیشدیر.

سؤن عصر شاعیر و یازیچیلاریمیزدان صابر، شهریار و جلیل محمدقلیزاده نین شعر و یازیلاری تطبیقی ادبیاتین تدقیقینه یاخشی نمونه لر دیر.

صابرین طنز (ساتیریک) شعرلری ایرانین مشروطه انقلابیندا و ایران شاعیرلرینده (فارس و تورک) درین تأثیر بوُراخمیش و اوْنون اوسلوب و مضمونلاریندا شعر یازماغا الهام قایناغی و نمونه اولموشدور. حتّا بعضی شاعیرلر صابرین شعرلرینی ترجمه ائدیب قایناق گؤسترمه دن اونلاری نشر ائتدیرمیشلر. مرحوم اوستاد شهریارین حیدربابا منظومه سی دیللره دستان اوْلوب بیر چوخلاری طرفیندن فارسجایا و دیگر دیللره ترجمه ائدیلمیشدیر.

جلیل محمد قلیزاده نین چیخارتدیغی ملانصرالدین ۸۰ ایلدیر ایران دا و یاخین شرقده بوُ نوع مطبوعاتا و یازیلارا اؤرنک ایشینی گؤرموشدور.

تطبیقی ادبیات ادبیاتشناسلیق دا بیر اختصاص شعبه سی دیر و بونئچه صحیفه ده وئردیگیمیز ایضاحات اوْنو اؤگرنمگه کافی دگیلدیر. بیز بوْرادا تطبیقی ادبیاتین نه دن بحث ائتدیگینه و تدقیق موضوعلارینا بعضی مثاللارلا برابر اشاره ائتدیک. اوخوجو بو موضوعلارلا ماراقلانیرسا بو ساحه ده باشقا دیللرده یازیلان کتابلارا مراجعت ائتمه لیدیر.[1]

ادبی تنقید بحثی نین سونوندا بو نتیجه یه گلیریک کی مختلیف ادبیات نظریه لرینه ایناناِن مختلیف تنقید متؤدو طرفداری تنقید چیلر بیر ادبی اثری مختلیف شکیلده تدقیق ائدیب، مختلیف نتیجه لر آلا بیلرلر و سوْنوندا مختلیف و بعضاً بیر ـ بیرینه ضد دگرلندیرمه لر آپاریب و اثری مختلیف شکیلده قیمتلندیره بیلرلر. بوتون بونلاري دقت نظرینه آلاراق بئله بیر نتیجه یه وارا بیله ریک کی بیر ادبی اثری تدقیق ائدیب دگرلندیریر کن مختلیف ادبی دگرلری نظرده توتمالي و التقاطی، سنجمه و تألیفی تنقید متؤدوندان فایدالانمالی ییق. بونا فرانسیزلار (Critique Eclectique) دئییرلر.

1- Guyard: La Litterature Comparée Paris. 1951.

- ادبیات تطبیقی ـ دکتر محمد غنیمی هلال ـ ترجمه دکتر آیت الله زاده شیرازی انتشارات امیرکبیر ـ تهران ۱۳۷۳.

۳

ادبی مکتبلر

ادبی مکتبلر و یا ادبی جریانلار، معین بیر چاغدا اۆرتاق بیر دۆشونجه، احساس و صنعت (هنر) مقصدی اطرافیندا تۆپلاشان یازیچی و شاعیرلرین اۇسلوب، دۇیغو و دۆشونجه باخیمیندان بیر ـ بیرلرینه آز ـ چوخ بنزه ین اثرلر وئرمکلریله اۆرتایا چیخیمیشدیر. یئنی ادبی مکتب یازیچیلاری کؤکلشمیش (ریشه سالمیش) بیر ادبیات و صنعت تلقی سینه قارشی گؤروشلر تکلیف ائدر و اؤز فیکر ـ عقیده لرینه اۇیغون اثرلر یازارلار.

ادبی مکتب و جریانلاری اؤز ـ اؤزونه و بیردن بیره اۆرتایا چیخمامیشدیر. جامعه ده کی سیاسی ـ اجتماعی دگیشمه لر، یئنی علمی، فلسفی گؤروشلر صنعتین باشقا قۆللاریندا عمله گلن یئنی لیکلر ادبی جریانلارین ظهورونا سبب اۆلموشدور. بیر چاغدا صنعتین بیر قۆلوندا ظهور ائدن جریانلار اۆ بیرلرینده ده تأثیر بۇراخمیشدیر.

بو گونه قدر غرب ادبیاتلاریندا ظهور ائدن ادبی مکتبلرین مهم اولانلاری سیراسیله بونلاردیر: هومانیزم، کلاسیزم، رومانتیزم، رئالیزم، ناتورالیزم، سمبولیزم، پاراناسیزم، سۆررئالیزم و اگزیستانسیالیزم.

بۇ جریانلارین چۆخو فرانسه ده ظهور و انکشاف ائدیب باشقا اۆلکه لره یاییلمیشدیر.

هومانیزم یا انسانجیلیق (انسانگرائی)

هومانیزم فلسفه ده انسانلار آراسیندا عرق، دین فرقی قۆیمادان، هامی انسانلارین خیرینی دۆشونمک و اۆنلاری بیر گؤزده گؤرمک دۆشونمه طرزی (تلقیسی) دیر، اما ادبیاتدا رونسانس (یئنی دن دۆغما) معناسیندا ایشلنمیشدیر.

ادبی هوٚمانیزم ده رونسانس جریانی کیمی ایتالیادا اوٚن دؤردونجو عصرین باشلاریندا باشلامیشدیر.

دانته (۱۳۲۱ - ۱۲۵٦ Dante)، پترارک (۱۳۷۱ - ۱۳۰٤) و بوکاچیو (۱٤۱۳ - ۱۳۷۳ Boccacio). بوٚجریانین ایتالیاداکی بؤیوک نماینده‌لری اوٚلموشلار. بوٚجریانین ظهورونا ایکی مهم عامل سبب اوٚلموشدور:

- بیری کلیسا و حکومت تضیقینه قارشی آزادلیق فیکری.

- بیری ده کلاسیک یونان - لاتین ادبیاتلارینا اوٚلان حسرت وحیرانلیق. اوٚنا گؤره هومانیزم یونان - لاتین مدنیت عصرینه صمیمی و جدی بیر یوٚنلمه - قاییدیشی ایفاده ائدر.

هومانیزم مفکوره‌سی عینی زاماندا کلیسا حاکمیتی، خریستیان روحو و دوٚشونجه طرزینی و داورانیشلارینی آرادان آپارماق معناسینی دا داشییردی. بوٚندان باشقا مطبعه‌نین ایجادی، یئنی جغرافی کشیفلر، شهرلرین زنگین لشمه‌سیله آرتان رفاه، سیاحتلر و ساواشلار و اسپانیا دا انکشاف ائدن اسلام مدنیتی هومانیزمین ظهورونو سرعتلندیره‌ن سببلردیر.

بوٚ جریانین تأثیرینده قدیمکی‌لر کیمی یازماق هوسی، اونلارین تقلیدی، اوٚسلوب و ذوق ده یئتگینلیک قایغیسی ظهور ائتدی. قدیمکیلرین نوع، شکیل و اوٚسلوبلاری ایله یاناشی دونیا گؤروشلری، موضوع و فیکرلری ده تقلید ائدیلدی. فقط قدیم چاغلارین مالی اولان بو گؤروشلر یئنی جامعه‌لره اوٚیمادیغی اوچون ادبیات ملی یاشاییشدان اوٚزاقلاشدی و عینی زاماندا لائیک دوٚشونجه و اصلاحاتا اوٚیغون بیر زمینه حاضیرلاندی.

هومانیزم ایتالیادان باشلیاراق اسپانیا، فرانسه، انگلستان و آلمان دا یاییلدی و بیر - بیرینه آز - چوخ بنزه‌ین ادبیاتلارین ظهورونا سبب اوٚلدو. ایتالیا هومانیستلری‌نین الهامیله جانلانان بوٚ گؤروشلر ۱٦ - ۱۵ - جی عصرلرده بوٚ ملتلرین ادبیات دیللرینی قوٚردو و انکشاف ائتدیردی.

هومانیزمین ایتالیادان سوٚنرا ان بؤیوک نماینده‌لری فرانسه ده ظهور ائتمیشدیر، رابله (۱۵۵۳ - ۱٤۹۰ Rabelais) و مونتئین (۱۵۹۲ - ۱۵۳۳ Montaigne) و روٚنسارد (۸۵ - ۱۵۲٤) کیمی. هومانیزم جریانی عینی زاماندا اوروپا ملتلرینین اوٚز آنادیللرینده یازماغا و ملی ادبیاتلارینی قوٚرماغا سبب اوٚلموشدور.

کلاسیزم (Classicisme)

کلاسیکوس لاتینجه سئچمک معناسینی وئریر. سوٚنرادان لاتینجه و یونانجانی اوٚگرنمک و بو دیللرده یازا بیلمک اوچون اوخونان اثرلره کلاسیک آدی وئریلدی.

بؤ گون ده ابدی اؤلموش شاه اثرلره، آنادیلینی ان گؤزه‌ل یازان صنعتکارلارا و اؤنلارین اثرلرینه مکتب ـ مدرسه لرده اؤیره‌دیلن مثبت علملره و ... بو آد وئریلیر.

بورادا قاعده‌لره باغلیلیق و یئتگینلیک مفهومو واردیر. ادبیات دا ۱۷ - جی عصرین ایکینجی یاریسیندا فرانسه ده انکشاف ائدن بیر جریانا دئیلیر. بو جریان ۱۷ و ۱۸ جی عصرلرده بؤتون اوروپا دا یاییلمیش و ان سجیّه‌وی اثرلرینی ۱۷۰۰ - ۱۶۵۰ ایللرینده فرانسه ده وئریب هومانیزمین داها شعورلو بیر داوامی اؤلموشدور.

کلاسیزم مکتبی ارسطو و دکارتین فیکرلرینه دا یانیر. بو مکتبده صنعتین اساسی عقله دایانیر، عقل لذت و منفعت آراسیندا هارمونی، اؤیغونلوق (هماهنگی) قؤرار. یازیچی نین دؤشونجه‌سی عقل و منطقه دایانمالی و غرضلی اؤلمامالی دیر. ادبیات حقیقتین آیناسی دیر. حقیقت ده هر زامان و هر یئرده عینی دیر.

کلاسیزم مکتبی شاعیرلریندن (Boileau) یازدیغی «شعر صنعتی» (Art Poetique) آدلی کتابیندا بو مکتبین مقصد و قاعده‌لرینی ایضاح ائدیر و بئله دئییر:

عقل و منطقی سئوین، اثرلرینیز زینت و قیمتینی اؤندان آلسین، طبیعتدن هئچ آیریلمامالی ییق، چونکی طبیعت، حقیقت دیر. حقیقتدن باشقا هئچ بیر شئی سئومه‌لی و گؤزه‌ل دگیل. ساختا شئیلر، داریخدیریجی و یؤرؤجو دور. طبیعتی تقلید و تصویر ائدین.

کلاسیک ادبیاتین مقصد و غایه‌سی اخلاقی اؤلموشدور. اؤنا گؤره حماسه و شعر اخلاقی مقصدله یازیلمالی و دینی ـ اجتماعی فضیلتلری یایمالیدیر.

شعر عقلین دیلی دیر و حقیقی شاعیرین شعری هم فایدالی دیر، هم ده لذت وئرر.

بؤ مکتب ده عقله دایانان اراده، دؤیغو ـ احساس حاکیم دیر و خطاب ائله‌دیگی آدام دا سئچگین آدام دیر.

کلاسیزمین بیرسیرا قاعده‌لری، نؤرملاری، چرچیوه‌لری واردیر، یازیچی بؤ نؤرم و قاعده‌لردن خارجه چیخابیلمز وابسته دیگی بدیعی ذوقی حیاتا گئچیره بیلمزدی. اؤ دربارـ سارای ذوقینی اؤخشاما لی ایدی. یازیچی تئم سئچنده و پرسؤناژلار (صورتلر) یارادندا استاندارد (معین لشمیش)، قانونلاردان کنارا چیخابیلمزدی. او، اؤز قهرمانلارینی سارای دان و یا یؤکسک، زنگین طبقه‌لردن سئچمه‌لی ایدی. یؤخسول طبقه‌نین نماینده‌لری آنجاق کومئدی ده گتیریئه بیلردی. بؤ سببدن بؤ مکتبده ادبی نوعلر ده محدود اؤلوب بؤنلاردان عبارت ایدی: تراژدی کومئدی، قهرمانلیق درام (نمایشنامه) لاری، قهرمانلیق منظومه‌لری، غنائی نوعدن ده قصیده، مدحیه، مناجات و ...

کلاسیزم مکتبی یازیچیلاری حیاتی اؤلدوغو کیمی یوْخ، سارایین، زنگین، حاکیم و سنچگین طبقه نین ایسته دیگی کیمی تصویر ائتمه‌لی ایدیلر.

بوْ مکتبین محدود قایدالارینداندرام اثرلرینده «اوْچ وحدت» قاعده سینی ذکر ائده بیله‌ریک. بوْنلار: زامان وحدتی، مکان وحدتی و حادثه - حرکت (موضوع) وحدتی ایدی.

زامان وحدتی: اثرده وئریلن حادثه‌لر مدت باخیمیندان ۲۴ ساعتی گئچمه‌مه‌لی ایدی.

مکان وحدتی: مکان وحدتی قاعده‌سینی ۱٤۵۵ده ایتالیالی ماگی (Maggi) علاوه ائتمیشدیر. اثرده تصویر اولونان حادثه‌لر آنجاق بیر یئرده وئریلمه‌لی ایدی. پی یئس (نمایشنامه) ین بیرینجی پرده سینده شهر، دیگر یئرلرینده کند و یا باشقا یئرلر گؤسته‌ریله بیلمزدی. بونون نتیجه‌سینده یازیچی گئنیش سوژئت، موضوعلار اؤزرینده ایشله‌یه بیلمزدی.

- حادثه‌و حرکت (موضوع) وحدتی طلبینه گؤره اثرده یالنیز بیر موضوع، حادثه‌لر خطی اولمالی، بیر - بیریندن دوغان حادثه‌لر بیر خطدن کنارا چیخابیلمزدی و فرعی، اضافی حادثه‌لره یئر وئریلمزدی.

زامان و موضوع دا وحدت قاعده‌سی ارسطودان قالمیشدیر و درام اثرلرده اؤزون زامان حاکیم اؤلموشدور.

ایلک دفعه شکسپیر اثرلرینده بوْ اوْچ وحدت قاعده سینی پوْزموشدور. کلاسیزم ده دیل ده معین چرچیوه‌یه یئرلشدیریلمیش و وارلی، سارای دیلی اساس گؤتورولموشدو. آنجاق کومئدی ده خلقین عادی دانیشیق دیلیندن استفاده اوْلونوردو. بوْ دؤرده داها چوخ شعر دیلی انکشاف ائتدی، حتّا درام اثرلری (نمایشنامه‌لر) شعر ایله یازیلیردی شعر نوعوندان قصیده، مناجات، منظومه و غزل داها چوخ یازیلیردی.

کلاسیزم مکتبی طبیعت و قدیم یونان - لاتین یازیچیلاری نین تقلیدینی بیر اساس کیمی قبول ائدیردی و هر شیئی حتا گؤزه‌للیگی ده عقل ایله اؤلچوردو.

بو مکتب اؤنجه ایتالیادا یاراندی لاکین فرانسه ده انکشاف ائتدی و اوْرادان آلمان و انگلستانه یاییلدی.

کلاسیک جریانین بؤیوک یازیچی و شاعیرلریندن نمونه اولاراق بونلاری ذکر ائده بیله‌ریک: کورنی ۸٤-۱٦۰۱ (Corneille، هوراس Horace ترازدیسی نین مؤلفی، لافونتئن Lafontaine، ۵۹-۱٦۲۱ - مشهور شاعیر و قابل حکایه‌لری نین مؤلفی)، راسین Racine) آندروْماک Andromaque ترازدیسی نین یازیچیسی و مؤلیر Moliere خسیس L'avare نمایشنامه‌سی نین مؤلفی).

رۆمانتیزم (Romantisme)

رۆمانتیزمین قدیم معناسی: خیالی، شاعیرانه، مُحتشم و عجایب دیر. ۱۸۱۵ دن سۆنرا بۆتون اوروپا دا یاییلان دۆیغو، هیجانا دایانان و انسان آزادلیغینی مدافعه ائدن رۆمانتیزم ادبی جریانی اۆنجه (۱۷ - جی عصرده) انگلستاندا ظهور ائتدی، سونرا آلمان، فرانسه، ایتالیا، اسپانیا و روسیه ده یاییلدی و ۱۸۵۰ - یه قدر اوروپا ادبیاتینا حاکیم اولدو.

رۆمانتیزمین ظهورونا سبب اۆلان عامللرین باشیندا محیط و حاکیم اۆلان طبقه و شرایط دن آیدینلارین و عموم خلقین ناراضیلیغی اولموش دور.

۱۸ - جی عصرین بیرینجی یاریسیندا حاکیم طبقه، اشراف و زادگان اخلاقسیزلیق و فسادا آلوده اۆلوب یاواش - یاواش اۆز نفوذ و اعتبارینی الدن وئریردیلر. بیر طرفدن ده اقتصادی وضعیت گنت - گنده پۆزولماغا باشلامیشدی. بۆ شرایط ده خلقین دۆشونجه سیله کلاسیک یازیچیلارین ایسته دیکلری بیر - بیرینه اۆیموردو.

کلاسیزم جریانی نئجه شاهلیغی و استبدادی تمثیل ائدیردیسه، رۆمانتیزم ده اۆنا قارشی رئاکسیون، عکس العمل اۆلان آزادلیق، دموکراسی و بیر آز دا آنارشیزم هوسی و ایسته گیندن دۆغموشدور. بۆ ادبی جریانین ظهورو اوروپا دا بۆرژوا طبقه سی نین ظهورو و ایش باشینا گلمه سیله علاقه داردیر. بۆ جریانین طرفدارلاری اۆرتا طبقه دن و یئنی تۆره میش شهرلی - بۆرژوا طبقه سی ایدی.

رۆمانتیزمین دایاندیغی متفکر و فیلسوفلار، مونتسکیو (Montesqiueu) ولتر (Voltaire) و ژان ژاک رۆسۆ (Jean Jaque Rousseau) دور. بونلار ۱۸ - جی عصرین آیدینلیق چاغی نین فیکر آداملاری دیر. بونلار طرفیندن دین، دولت، اخلاق و حقوق مسئله لری و عنعنه لر اۆزرینده مناقشه آپاریلیب و باشقا اۆلکه و ملتلرده کی یاخشی خصوصیتلر نمونه گۆستریلیردی. انسانین، حیات، شرف، مالکیت و آزادلیق حقلری اۆستونه قۆرولان یئنی آمریکا دولتی بیه نیلیر و فردیتچیلیک مدافعه ائدیلیر و قولدارلیق عنعنه سی محکوم ائدیلیردی.

نیوتون و بوفون کیمی عامللرین فن و طبیعت ساحه سینده کی کشفلری و آرکئولوژی تاپینتیلاری انجیلین اسکولاستیک دونیا گۆروشۆنو اعتبارسیز ائدیردی. فیلسوفلار، یئنی دۆرون اساسلارینی قۆیوُب ایضاح ائدرکن بۆ دگیشمه لر ادبیات عالمینه ده تأثیر ائدیردی. اۆنا گۆره رۆمانتیزم یئنی دۆشونجه و ادبیات چاغی نین باشلانغیجی ساییلیر، اۆنون تملی ۱۸ - جی عصرده قۆیوُلدوغو حالدا، انسانلارین حقلرینی مدافعه و انقلابلارین حاضیرلانماسینا یۆل آچمیش و اۆنلارلا برابر انکشاف ائتمیشدیر.

روماٰنتیزم بیر ادبی جریان کیمی ۷۰ - ۱۸۲۰ ایللرینده فرانسه ده یا ییلدیغی حالدا، بیر مکتب حالینا گلمه دن اؤنجه انگلستاندا، آلمان دا و فرانسه ده اوْنو حاضیرلایان اؤنجو روْمانتیکلر اوْرتایا چیخمیشدیر. انگلستاندا لوْرد بایرون (Bayron Lord ۱۷۸۸-۱۸۲٤) و شئلی (P. B. Shelleye ۱۷۹۲ - ۱۸۲۲) و جان کیتس (John Keats ۱۷۹۵ - ۱۸۲۲) کیمی شاعیرلر، عصیانچی روحلاری، آزادالهاملاری، احتراصلی قادین و طبیعت عشقلریله رومانتیک جریانین گوجلندیردیلر. شکسپیر (۱٦۱٦ - ۱۵٦٤) رومانتیک درام (نمایشنامه) اثری یازماقلا و والتر اسکات (۱۸۳۲ - ۱۷۷۱) Walter Scott تاریخی رومانلاریله رومانتیزمه زمینه حاضیرلادیلار.

آلماٰن شاعیرلریندن گوته (Goethe ۱۷٤۹ - ۱۸۳۲)، شیلر (Schiller ۱۷٦۹ - ۱۸۰۵) و برناتوْ (Bernato ۱۷۷۸۱ - ۱۸٤۲) روْمانتیزمین خصوصیله ملتچیلیک - وطنپرورلیک و خلق قایناقلارینا دایانماغین اساسلارینی قوْیدولار. آلمان دا شلیگل قارداشلاری Wilhelm Schlegel، Frederic Schlegel بو مکتبین قوْروجوسو سایپلیرلار. فرانسیز قاباقجیل روْمانتیکلردن ژان ژاک روْسوْ (J. J. Rousseau ۱۷۷۸ - ۱۷۱۲)، لامارتین (۱۸٦۹ - ۱۷۹۰ Lamartine) ویکتورهوگو (م ۱۸۸۵ - ۱۸۰۲) دویغو، خیال، درینلیک و عشق عنصرلاریله رومانتیزمه یئنی اوفوقلار آچدیلار.

روْمانتیزمین ادبی گؤروشلری: فردیتچیلیگی و صنعتکارین آزادلیغینی هر شئی دن اوْستون گؤره‌ن روْمانتیک یازیچیلاری آراسیندا آشکار فرقلر واردیر. بوْنلاری بیرلشدیرن اساس نقطه کلاسیک قاعده‌لره قارشی چیخماقلاری دیر. کلاسیکلر عقل و منطقی اؤزلرینه باش تاجی سئچدیکلری حالدا بوْنلار عقلین کنتروْلوندان قوْرتولوب دوْیغو و الهاما قاپیلماق ایسته ییردیلر. رومانتیک شعر: اؤلچو، نظام و آچیقلیق یئرینه باشدان باشا جوْشغوْنلوق، سئزمک و صمیمیت دیر. شاعیر هئچ بیر حد تانیما دان، قایدا - اصولا بوْیون اگمه دن ایچیندن گلنی یازمالی دیر. زامانی و طبیعتی و حتا اؤزوْنو ده آشیب گنچمه لی، چالیشمالی و گره کیرسه شعور آلتی ایستک و سئزدیکلرینی ده ایفاده ائتمه لی دیر.

کلاسیکلر احتراصلاری یاساقلاییب، ضعفلری پیسله ییب و اراده نی اوْستون توْتارکن، رومانتیکلر، صنعتکارین احتراصلاری سوْنسوز اوْلمالیدیر - دئییردیلر. چونکی بوْیوک اثرلر، سوْنسوز عشق، سوْنسوز کین، نفرت و آرزولاردان دوْغار. رحم، عشق، ایدئال، پیسه دوشمانلیق و یاخشی یا محبت هم انسانی هم ده جامعه نی و نتیجه ده ادبیات اثرینی اوْجالدار.

کلاسیکلر، «طبیعتی تقلید ائتمه‌لی»- دئییردیلر، حالبوکی رومانتیکلره گؤره طبیعتی تصویر ائتمه‌ک، هم گؤرونن هم ده گؤرونمه‌ین یانلارینی، اوْنون درینینده کی معنانی دا

سئزمک لازیم دیر. چونکی صنعت بیر تقلید یوْخ بیر یاراتماق ایشی، یارادیجیلیق دیر.

کلاسیکلر یالنیز سئچگین انسانا خطاب ائدیر و دوْز گون نوْرمال، منطقی شئیلره اهمیت وئریردیلر.

رومانتیکلر بوُنلارین یانیندا خصوصاً عجایب، گوْلونج، چیرکین انسان و شئیلره ده بوْیوک یئر وئریردیلر. چونکی طبیعت ده بوُنلاردا واردی. بو سقط، غیرطبیعی، خسته، دوْشگون و اوْستون انسانلار حیاتا مختلیف رنگ و احتراص وئریرلر. بونا گوْره چوخ یاخشی و یا چوخ پیس آداملاری و فوق العاده حادثه‌لری اوْز اثرلرینه موضوع سئچیردیلر.

کلاسیکلرین، قدیم یونان دان بری ثابت قالان و هر اوْلکه‌ده یاشایابیلن ایدئال انسان تیپینه قارشی بوُنلار اوْزلرینه معاصیر و یا اوْز آتالاری اوْلان یئرلی و ملی آداملاری تصویر و ایفاده ائدیردیلر. بوُنلار عمومی کاراکترلر یوْخ خصوصیتی اولان آداملار اوْزریـنـده دوُروردولار. رومانتیکلره گوْره ثابت بشری تیپ یوْخدور. انسانلار چاغدان چاغا، اوْلکه‌دن اوْلکه‌یه، اجتماعی شرطلره و دینی ـ ملی اینجانلارینا گوْره دگیشیرلر. بوْیوک فرانسیز رومانتیک شاعیری ویکتوْر هوْگویا گوْره انسانلاران آز اوْچ چاغ (دوْر) گئچیرمیشلر. ایلک چاغ، اوْرتا چاغ و یئنی چاغ. شعرده بوُ چاغلارا اوُیاراق اوچ مرحله ـ منزل گئچیرمیشدیر: لیریزم (غنائی)، داستان (تحکیه) و درام (نمایشنامه). رومانتیک مرحله‌نین شعری اولان درام، عادی ایله اوْستونو، قابا ایله اینجه‌نی، یاخشی ایله پیسی بیرلیکده افاده ائدیر.

کلاسیکلر، بشری ـ انسانی اولماق قایغی سیله یونان ـ روم تاریخلرینه، او دوْرلرین داستان و افسانه‌لرینه و صنعت و کوْلتورونه و یازی اوُسلوبونا حیران قالدیلار.

رومانتیکلر اوْز یاشادیقلاری زامانا و یا ملی تاریخلرینه باغلاندیلار. منسوب اوْلدوقلاری ملتین افسانه‌لرینی داستانلارینی، فولکلور اثرلرینی منیمسه دیلر، خلق ناغیل و ماهنیلارینی دگرلندیردیلر. معمارلیقدا دوْریک، ایوْنیک اوُسلوبون عکسینه اوروپا اورتاچاغینین ملی اثرلری اولان گوْتیک صنعته یوْنلدیلر.

اوُسلوبدا آنتیک و کلاسیک اوْلچو و ساده‌لیگی بوراخیب مبالغه‌یه، خیالی تصویره، بوْل مجازلارلا دوْلو سوْسلی ـ بزه کلی ودوُیغولو ایفاده‌یه دگر وئردیلر. چونکی دوُیغو و الهاملار آنجاق بوُ آزاد و شاعیرانه طرز ـ اوُسلوبا اوُیوردو. رومانتیکلر خریستیانلیغی دا کلاسیکلردن آیری شکیلده دوْشوندولر، اوْنا بیر باسقی و قاعده‌لر سیستمی کیمی، یوْخ، جوْشغون و یاخشیلیغا آپاران بیر ایمان کیمی باخدیلارو تصوّفده کی وجده (شوق، عشق) بنزه‌ین بیر دینی عشقی ترنم ائتدیلر.

کلاسیکلر، کلیسا و شاهلیق مطلقیّتی اداره سینده اجتماعی موضوعلارا و ملی ایشلره قاریشمیردیلار. رومانتیکلر فرانسیز، انقلابی نین گتیردیگی دؤشونجه نین تأثیریله خلقچی اؤلدولار. انسانلارین برابرلیگی و قارادشلیغینی مدافعه ائتدیلر و یؤخسول، بدبخت آداملارین حقّین و یاحشیلیغین دؤستو اولدولار.

رومانتیزم مکتبی نین ان مشهور یازیچی و رومانچیلاریندان مادام دؤستائل (۱۸۱۷ - ۱۷٦٦ Madame Destael) بو جریان باره ده بئله دئمیشدیر:

«رومانتیک کلمه سی، آلمانا یئنی گیرمیشدیر: تروبادور (ساز) شاعیرلرینین ترنّؤملرینه، شؤوالیه لیک و خریستیانلیق حیاتیندان دؤغموش اؤلان شعره دلالت ائدر. من کلاسیک شعری قدیمکی لرین شعری، رومانتیک شعری ده شؤوالیه لیک و دره بیگلیک عنعنه لرینه باغلی شعر معناسینا آلیرام...

قدیم چاغین تقلیدی اولان کلاسیک اثرلری نه قده ر ده مکمل اولسالار خلقه ائنه بیلمیر و زامانیمیزداکی هئچ بیر ملی دؤیغو دؤشونجه یه جاواب وئره بیلمیردی. رومانتیک ادبیات کؤکلری اؤز تؤرپاغیمیزدا اؤلدوغو اوچون، یؤردوموزدا یالنیز اؤنو بؤیوده بیلر و جانلاندیرا بیله ریک.»

رومانتیزم دؤرو اوروپادا ناسیونالیزم و وطنپرورلیگین چیچکلنمه دؤرو دور. درام ساحه سینده ترازدی و کومئدینی بیر - بیرینه قاتیب و شکسپیرین تعبیریله «رومانتیک درام» آدلاندیردیلار.

فرانسیز ادبیاتیندا رومانتیک ادبیاتین باشیندا ویکتور هوگو (۸۵ - ۱۸۰۲ Victor Hugo) گلیر اونون شعرلری و رومانلاری (سفیللر) و درام‌لاری دونیاجا مشهور اولموشدور. لیریک شعر و رومان‌دا آلفرددوموسه (۷۵ - ۱۸۱۰ Alfred De Musset)، درین فلسفی شعرلریله مشهور آلفرد دوویگنی (۱۸٦۳ - ۱۷۱۷ Alfredr de Vigny) و ماجرا رومانلاریله و شعرلریله مشهور اولان الکساندر دوما (آتا) (۷۰ - ۱۸۰۳ Alexandre Dumas).

رومانتیکلرین اساس گؤجو شعرده گؤرولور.

روسیه ده پوشکین (۱۸۳۷ - ۱۷۹۹ A. Pouchkin) ان بؤیوک رومانتیک شاعیر سایلیر. ایلک زامانلار یازدیغی هیجانلی و تنقیدچی شعرلرینه گؤره قفقاز و کریمه یه سؤرگون ائدیلدی. پوشکین اؤنجه وؤلتردن، سؤنرالاری شکسپیر و بایرؤن دان تأثیر و الهام آلدی.

«قفقاز محبوسو» و «باغچه سرای فانتانی (فواره سی)» اونون سورگونلوک حیاتیندان آلدیغی الهاملا یازیلمیشدیر. پوشکین-ین شاه اثری سایلان یئر گنی اونئگین (Y. Oniegine) (۱۸۳۰) منظومه سی یئددی مین بیت دیر. بؤ منظومه ده لؤردبایرؤنون «دؤن

ژوان») اثری نین تأثیری گؤرولمکده دیر. پوشکین ۳۸ یاشیندا ایکن بیر دوئل ده اؤلدؤرولموشدور.

روسلارین ایکینجی رومانتیک شاعیری لرمانتوف (Lermantov ۱۸۱٤ - ۱۸٤۱) دور او دا ۲۷ یاشیندا ایکن بیر دوئل ده اؤلموشدور. اونون «شیطان» و منثور اثری اولان «عصریمیزین قهرمانی» مشهور دور.

رومانتیزم ادبی جریانی شرقده اسلام یازیچی و شاعیرلرینه ده تأثیر ائتمیش، عینی روحدا و اؤسلوبدا اثرلرین ظهورونا سبب اؤلموشدور.

۱۸٦۰ دان سونرا باشداشناسی اؤلماق اؤزره تنظیمات یازیچی و شاعیرلری فرانسیز رومانتیزم مکتبینی تعقیب و تقلید ائتمگه باشلادیلار. نامق کمال، احمد ثابت، عبدالحق حامد، رجائی زاده اکرم بو جریانی منیمسه دیلر و بو اؤسلوب و گؤروشله اثرلر یازدیلار. تنظیمات دؤرونون بؤتون رومان و درام (نمایشنامه)لارینده رومانتیک عنصرلر آشکار شکیلده گؤرولمکده دیر.

آذربایجاندا رومانتیزم جریانی: ۲۰ - جی عصرین ایلک ایللرینده آذربایجاندا وجوده گلن سیاسی ـ اجتماعی شرایط رومانتیک شاعیرلرین ده ظهورونا سبب اؤلدو. بو شاعیرلر خلقی جهالتدن قورتارماغا و علم اؤگرتمه گه تشویق ائدیب استبداد و ظولمه قارشی مبارزه یه دعوت ائدیردیلر. بونلار عینی زاماندا آذربایجانین آزادلیق و استقلالی اوچون ده چالیشیردیلار و بعضیلری بو یولدا جانلارینی دا فدا ائتدیلر. بو ادبی مکتبین گؤرکملی نماینده لری محمدهادی، عباس صحت، حسین جاوید، عبدالله شائق و دوقتورعلی بیگ حسین زاده دیر.

محمد هادی، شاماخی لی دیر. نامق کمالین تأثیری آلتیندا قالمیش دیر. ۱۹۰۵ ـ انقلابی اؤندا بؤیوک سئوینج و اومید یاراتمیش و شاعیر (احرارانه) قصیده لر یا زیب وطنداشلارینی آزادلیق و استقلالا چاغیرمیشدیر. محمدهادی شعرلرینده یالنیز روس تزاری نین استبدادینا دگیل، ایراندا حوکم سورمان محمد علیشاه استبدادینا دا شعرلر یله آلؤولو نفرت یاغدیریر. مثلاً:

گؤل، بو گؤن ظولمیله انظار عدالت آغلاسین
منتظر اؤل انتقامین رعد وار فرداسینا
غافل اؤلما، ملتین ناحق قانیندان قیل حذر
تاج و تختین غرق اؤلور آخیرده قان دریاسینا

دوقتور عباس صحت: اؤ دا شاماخی لی دیر. گنجلیگینده ایرانا، مشهد و تهران شهرلرینه گلمیش و طب دوقتورو اؤلموش. صحت شعرده فیکردن چوخ دویغو طرفداری دیر عینی زاماندا تصویره چوخ اهمیت وئریر.

نمونه اوچون (یای سحری) شعریندن بیر پارچا نقل ائدیریک:

اوْد توُتوب قیرمیزی آتشله گئنه یاندی اوُفوق
شفقین قیرمیزی رنگیله ایشقلاندی اوفوق
بیر قدر چایدان اوُزاق اوْد قالامیش داغدا چوبان
اوْیادیر اوْز سوْروسون اوْتلایا یایلاقدا چوبان
یوُموشاق گؤی چمنین اوْسته دوْشوب شئه گئجه دن
ایستی یوْخدور هله وار بیر بالاجا مه گئجه دن
آغ دوُمانلار (مه) اوُجالیر گؤی اوْزونه داغلاردان
چوخ سرین دیر هاواسی گئچمه یوُ یایلاقلاردان
گوْن چیخیر گؤیده بوُلود قیرمیزی رنگه بوْیانیر
کندلیلر چوخ یوْرولوب اوُیخودان ایندی اوْیانیر
ییه دن مال ـ قازانی بعضی چیخاردیر قیراغا
بعضی صحرایا گئدیر ایشله مگه، بعضی باغا...

صحت ده هادی کیمی وطنپرور و خلقی نین طالعی ایله یاشایان واوْد یله یانان شاعیرلردندیر.

حسین جاوید (۱۹٤٤ - ۱۸۸۲)، نخجوانلی دیر و آذربایجان رومانتیک شاعیرلری نین ان گؤر کملی نماینده سی سایلیر. بیر مدت ایراندا و استانبولدا یاشامیش و تورکیه شاعیرلریندن توفیق فکرت و رضا توفیق له تانیش اوْلموشدور.

جاوید شعر یازماغا عاشقانه، لیریک ـ رومانتیک اثرلرله باشلامیش تورکجه و فارسجا شعرلر یازمیشدیر، اؤ دونیایا و انسانلیغا گؤزه‌ل لیک معیاریله باخیردی. غنائی اثرلرینده کدر، گؤز یاشی و بدبین لیک خصوصیتلری بارز شکیلده اؤزوْنو گؤستریر. او آذربایجان ادبیات تاریخینده شعرله درام اثرلری یازان ایلک شاعیر دیر. او شعری صحنه یه گتیره ن، صحنه ده یوْکسک آهنگلی شعر دیلینی دب سالان و خلقینه گوْجلو تأثیر ائدن قدرتلی شاعیردیر، جاوید استالین دؤرونده رژیم دوشمانی کیمی حبس اوْلونوب سیبریه سوْرولموش و ۱۹٤٤ ده سیبری زندانیندا اؤلموشدور. اونون مشهور اثرلریندن شیخ صنعان، ابلیس، پیغمبر، توْپال تیمور، سیاوش، خیام و ابلیسین انتقامینی ذکر ائده بیله ریک. جاویدین دیلی استانبول لهجه سینه یاخین دیر.

جاوید دن نمونه اولاراق «چوبان توْرکوسو» شعریندن دؤرد بیت نقل ائدیریک:

آجماسین چیچکلر گوْلمه سین گوْللر
اؤتمه سین شیرین دیللی بولبوللر

دردیم چوخدور ائللر، ائللر آی ائللر
یار - یار دئییب گئجه - گوندوز آغلارام
اؤز یوردومدا بیر غریبدن سئچیلمم
اسیر کیمی بیر دوست، بیر یاخین بیلمم
جهان جنّت اولسا، بیر لحظه گولمم
یار - یار دئییب گئجه - گوندوز آغلارام

بیر ده ابلیس اثریندن «اولوتانریا» خطاباً دئدیگی بئش بیتی نقل ائده ک:

یئرلرده سوروندوم یئتیشیر، گؤیلره قالدیر، دیندیر قوجاغیندا
قالدیر منی بیر سیرائدئییم خوش مو گؤزه‌ل می جنّت ده ملکلر
قالدیر منی تا گؤرمئییم انساندا کی ظولمی باخ یئر اوزواینلر
یا رب بو جنایت بو خیانت بو سفالت بولماز می نهایت
انسانلاری خلق ائتمه ده وار بلکی ده حکمت ابلیسه نه حاجت

آذربایجاندا بو دؤرده دوقتور علی بیگ حسین زاده طرفیندن نشر اولونان فیوضات ژورنالی (مجله) و مکتبی داها چوخ رومانتیزمی تمثیل ائدیردی.

رئالیزم مکتبی (Realisme)

رئالیزم خارج دونیا گئرچگینه اویماق، تطابق ائتمک دئمکدیر. رئالیست یازیچی، انسانی و جامعه نی، یاخشی - پیسینه و یا گؤزه‌ل چیرکینینه باخما یاراق، اولدوغو کیمی یانسیدار، عکس ائتدیرر.

رئالیزمین ظهوروندا ۱۹ - جو عصرین ایکینجی یاریسیندا تجربی علملرده کی کشفلرین مهم رؤلو اولموشدور. کلود برنارد، داروین - ین کشفلری و اوگوست کونتون علمی نظریه لری فلسفه ده مثبت چیلیک Positivisme جریانی نین ظهورونا سبب اولدو.

هر شئیی مثبت علملرله ایضاح ائتمک ایسته ین بو جریان، تجربه یه دایانمایان خیالی و متافیزیک اولان هر شئیی فلسفه خارجی سایردی. پوزیتیویست فلسفه نین قوروجوسو ساییلان اوگوست کونت (Auguste Conte) انسانلیغین طبیعت ایچینده اوچ مرحله دن گئچدیگینی ادعا ائدیر و بونا اوچ حال قانونو دئییردی. بونلار: ایلاهی دؤره، متافیزیک (فلسفی) دؤره و مثبت دؤره دن عبارتدیر. بو گون مثبت دؤره گلن انسان آنجاق مادّی و ثبوتو مومکون شئیلره اینانمالی دیر و اساساً مشاهده و تجربه خارجینده حقیقتی دوزگون باشا دوشمگه امکان یوخدور. اونا گؤره

تجربه و حسلره باغلانمایان حادثه‌لرله مشغول اولماق فایداسیز دیر بۇ دؤره ده علمین صنعته تطبیقیندن بیرسیرا مسئله‌لر اوْرتایا چیخمیشدیر.

هیپولیت تئن و سنت بؤو کیمی پۆزیتیویسیت تنقیدچیلر دئییردیلر کی انساندا کی هر داورانیشین (رفتارین) بیر طبیعی و علمی سببی اوْلمالی دیر. یازیچی بیر اخلاق معلمی یوْخ بیر تشریح متخصصی کیمی گؤردوکلرینی سؤیله مه‌لیدیر. ادبی رئالیزم رومانتیزمه قارشی بیر رئاکسیون کیمی ظهور ائتدی. اما کلاسیسیزمه بیر دؤنوش اولمادی. رئالیزم رومانتیزمین اخلاقچی، غنائی و خیالچی گؤروشلرینی رد ائتدی.

رئالیزم بیر ادبی مکتب کیمی اؤنجه فرانسه ده ظهور ائتدی و ایلک دفعه صنعت، صنعت اوْچون دور شعارینا قارشی چیخدی. اولاً رساملیقدا اؤزونو گؤستردی. رئالیست بیر رسام اولان گوستاو کوربه Gustave Courbet دئدی کی «صنعت اوچون صنعت» سؤزو بوْش سؤز دور، صنعتین موضوعسو جامعه، جمعیت اولمالی و اوْنو تصویر ائتمه‌لی دیر. اوْنون صنعت باره ده کی فیکرلرینی دؤستو شانفلوری (Champfleury) یازیلاریندا عکس ائتدیردی و ادبی محفللره چاتدیردی. بو فیکیرلر ناتورالیست اولان امیل زوْلانین یازیلاریله ده گؤجلندی و یاییلماغا باشلادی.

امیل زوْلا کوْربه دن باشقا کلوْد برناردین دا فیکرلریندن تأثیر آلمیشدی.

رئالیزم حیاتدا اوْلان گئرچکلیکلرین دقتله مشاهده‌سی، عامللرینین تشخیصی و اوْنلارین تشریحی و ایفاده‌سی و تصویری دیر.

رئالیزم داها چوخ رومان و حکایه ده اؤزونو گؤسترمیشدیر و باشلیجا تمثیلچیلری هوْنوْره دوْ بالزاک (Honore de Balzac ۱۷۹۹ - ۱۸۵۰) و استندال (Stendhal) دیر. استندال بیر چوخ جهتدن رومانتیک خصوصیتلرینه باخمایاراق رئالیزمین ده اؤنجولریندن ساییلیر. بونلاردان باشقا رئالیزمین اساس تمثیلچیسی گوْستاو فلوْبرت (Gustave Flaubert ۱۸۲۱ - ۱۸۸۰) دیر. سونرا گوْنکوْرت قارداشلار Concourt و آلفونس دؤده (Alphonse Daudet ۱۸٤۰ - ۹۷) و گی دوْ موْپاسانی (Guy de Maupassant ۱۸۵۰ - ۹۳) سایا بیله‌ریک. رئالیست یازیچیلار زحمتکش، ایشچی - فعله صینیفینی اؤز رومانلارینا داخیل ائدیب، اوْنلارین حقلرینی مدافعه ائده‌رک خلقین و ضیالیلارین دقتینی زحمتکش طبقه‌یه جلب ائدیردیلر. حکایه و درام (نمایشنامه) لاریندا زحمتکش طبقه‌نین حیاتیندا کی چتینلیکلردن و اوْنلارا اوْلان ظولمدن بحث ائدیردیلر. اوْنلار جمعیت ده کی چیرکینلیکلری و حقسیزلیکلری گئرچک شکیلده تصویر و ایفاده ائتمکله خلقی اوْیاندیرماق ایسته‌ییردیلر.

بۇ یازیچیلار رومانتیکلرین حمایه ائتدیگی بۇرژوا طبقه‌سینی تنقید آتشینه تۇتوردولار.

گۆستا و فلۆبرت-ین شاه اثری سایلان مادام بوواری (Madame Bovary) داستانی رئالیزمین مقدس کتابی سایلیر. بو داستانین موضوعسو فرانسه ده اولان گئرچک بیر حادثه دن آلینمیشدیر.

فلوبرت یازیلاریندا و مکتوبلاریندا رئالیزم حقینده فیکرلرینی بیان ائده‌رک اۇنون اساسلارینی قۆیموشدور. اۆنون فیکرینه گۆره یازیچی گئرچگی یاخشی تشخیص و ایضاح ائده بیلمه سی اوچون قهرمانلارینین قارشیسیندا حاکیم (قاضی) کیمی طرفسیز اولمالیدیر. ژورژساندا یازدیغی بیر مکتوبدا دئیر کی عجبا عدالتی صنعته داخیل ائتمک زامانی گلمه‌دی می؟ رومانچی بیر حادثه نی ایضاح ائدرکن اونا مداخله ائتمه‌لیدیر. رومانین ماراقلی اولماسی اوندا کی قهرمانین مستثنیٰ بیر تیپ اۆلماسیندا دگیل چونکی صنعت مستثنا تیپ‌لرین تصویر و ایضاحی دگیلدیر. صنعت گۆزه‌للیگی آرادیغی کیمی اخلاقی و فایدالی دا اولا بیلر.

استندال-ین یازدیغی پارم صومعه‌سی (ماناسیتر) (Lachartreuse de Parme) رومانی سجیه‌وی بیر رئالیست اثری دیر. رومانتیک اثرلری رئالیست اثرلرله مقایسه ائدرکن پارم صومعه سینده گئچن واترلۆ صحنه سینی ویکتۆرهۆگونون رومانتیک اۆسلوبدا یازدیغی سفیللر رومانیندا کی واترلۆ صحنه سیله مقایسه ائدیرلر. ویکتۆرهۆگو واترلۆ ساواش صحنه سینی ذهنی (Subjective) و مبالغه‌لی شکیلده تصویر ائدیر. حالبوکی استندال بۇ صحنه نی عینی Objective و رئالیست بیر گۆروشله ایضاح ائتمیشدیر.

بالزاک-ین اثری اۆژنی گرانده (Eugenie Grandet) ده عینی رئالیست اوسلوب دا یازیلمیش رومان دیر.

انگلستاندا رئالیزم جریانی نین باشلیجا تمثیلچیلری چارلزدیکنز ۱۸۷۰-۱۸۱۲ و جیسینگ (Gissing ۱۸۵۷-۱۹۰۳) و هنری جیمی (Henry James) اولموشلار.

چارلز دیکنز و جیسینگ آشاغی طبقه‌دن و فقیر عائله لردن اولوبلار. دیکنزین رئالیزمی، هومانیزم و انسان سئورلیک مفکوره سینه اساسلانیر او ۱٤ رومان یازمیش و رومانلاریندا انگلستاندا کی آشاغی طبقه‌نین یاشاییشینی طنز بیر شیوه ایله تصویر ائتمیشدیر.

روسیه ده رئالیزم: روسیه ده رئالیزم جریانینی اۆج دۆره‌یه آییرماق لازیم:

۱- ایلک رئالیزم. ۲- تنقیدچی رئالیزم ۳- اجتماعی رئالیزم.

رئالیزم جریانی روسیه ده ادبیاتین عظمت دۆره‌سی دیر. بۇ دۆره‌ده گوگول (Gogol ۱۸۰۹-۱۸۵۲)، تۆرگنیف (Tourgeniev ۱۸۱۸-۱۸۸۳) و تۆلستۆی Leon

Tolstoy کیمی بؤیوک یازیچیلار ظهور ائتمیشدیر.

گوگول «شنل» آدلی حکایه سیله روسیه ده رئالیزمین ایلک اثرینی یازمیشدیر. اؤنون اؤسلوبو طنز (ساتیریک) له قاریشیق دیر. گئرچگ قهرمانلار عوضینه اؤنلارین گؤلۆنج ـ مسخره صورتلرینی تصویرائتمیش دیر. اؤنون اثرلری تزار روسیه سینده کی اجتماعی وضعیتین هجویه سی کیمی و ان سامبالی اثری «اؤلو جانلار» دیر.

تؤرگنیف اؤزون مدت پاریس ده یاشامیش و فلوبر، زولا و آلفونس دؤده ایله دؤست اؤلموش و اؤنلاردان تأثیر آلمیشدیر. یازدیغی «رؤدین» Roudine و «آتالار و اوغوللار» آدلی رومانلاریندا روسیه ده کی مختلیف تیپ لری تحلیل و تصویر ائتمیشدیر. اثرلری گؤزه ل اما بدبین روحدادیر (Pessimiste).

اونون اثرلری انگلستاندا، دانمارک و نروژ ده اؤخونموش و درین تأثیر بؤراخمیشدیر.

لئو تؤلستؤی روسیه رئالیزمی نین ان بؤیوک نماینده سی سایلیر، او روسیه کندلیلرینین یازیچیسی دیر. اثرلرینده خلقی نین یاشاییش خصوصیتلرینی و دردلرینی کشف و تحلیل ائتمیشدیر. تولستویون رئالیزمی بسیط ـ آچیق و حسابلانمیش دگیلدیر. اؤ هر زامان ژان ژاک رؤسؤنون تأثیری آلتیندا قالمیش و اجتماعی چتینلیکلرین حلینی، نصیحت، اخلاقی وعظ ده و انجیله ساریلماقدا گؤرموشدور. اؤنون «حرب و صلح» آدلی رومانی روسیه رئالیزمی نین شاه اثری سایلیر.

تؤلستویون (حرب و صلح) رومانی ۱۳ - ۱۸۰۵ ایللرینده کی حادثه لری تصویر و ایضاح ائدیر. بو ساواش حادثه لری مسکودا، پترزبؤرگ و بعضاً اؤسترلیتز ساواش مئیدانلاریندا جریان ائدیرومسکونون یاندیریلماسی و فرانسیز عسگرلرینین قارلی، بؤز توتموش چؤللردن گئریله رکن قیریلیب محو اؤلماقلاری تصویر اولونور.

بؤ رومان تاریخی و عینی زاماندا اخلاقی بیر اثردیر.

داستایووسکی (Dostoievski ۱۸۲۱ - ۱۸۸۱) بو دؤره نین بدبین یازیچیسی دیر.

روسیه ده تنقیدی رئالیزمین بؤیوک نوماینده سی ماکسیم گؤرکی دیر. اؤنون «آنا» آدلی رومانی تنقیدی رئالیزمین هم ده اجتماعی رئالیزمین تمل اثری سایلیر. اؤنون قهرمانلاری موجود وضعیت دن ناراضی دیر و اؤنو دگیشدیرمگه چالیشیرلار.

آذربایجاندا رئالیزم جریانی: اوروپادان گلن ادبی جریانلار دا اجتماعی ـ سیاسی فیکر جریانلاری کیمی شمالی آذربایجاندان و یا استانبولدان ایرانا گلمیشدیر.

رئالیزم جریانی ۱۹ - جو عصرده اؤنجه شمالی آذربایجاندا ظهور ائتمیش، اولاً معارفچی

رئالیست سونرا تنقیدی رئالیست شکلینی آلمیش و سوئت رژیمی حاکیم اولاندان سونرا دا اجتماعی رئالیزم جریانی حاکیم اولموشدور.

اوروپا تأثیریله ظهور ائدن بۇ جریانلاردان قاباق دا آذربایجان شاعیرلرینده مثلاً واقف ین شعرلرینده رئالیزم فیکر و اوسلوبونو گؤره بیله ریک.

معارفچی و تنقیدچی رئالیزم جریانی عباسقلی باکیخانوف، اسماعیل قوُتقاشانلی، میرزا شفیع واضح و قاسم بیگ ذاکرله باشلامیش و م.ف آخوندوف ون اثرلریله انکشاف ائتدیریلمیشدیر.

بو یازیچیلار معاصر حیاتی، اجتماعی توُققوشمالاری، خلق معیشتینی تصویر و کهنه معیشتی تنقید ائدیردیلر. خلقه، وطنه حدسیز محبت و صداقت، انسان پرورلیک و آزادیخواهلیق، تضییقه قارشی مبارزه، فئودالیزم قوُرولوشونداکی قصورلاری افشاء و تنقید ائتمک بو ادبی جریانین اساس ایدئولوژیک استقامتینی تشکیل ائدیردی. طنز و ساتیرا بوُ یازیچیلارین اساس یارادیجیلیق اوُسلوبو ایدی. بونلار ساده رئالیست بیر دیل ـ اوسلوبدا خلق کوُتله لرینین خبرینی مدافعه ائدیر و خلقه سؤیکه نیردیلر. بوُ یازیچیلار عینی زاماندا شرق مدنیتینه، اسلام دینی و معارفی ایله ده تانیش اولدوقلاری اوچون اثرلرینده هر ایکی دونیا گؤروشونون تأثیرینی گؤرمک مؤمکون دور.

بو عصرده یارانان رئالیزم، واقف دؤرو رئالیزمیندن فرقلی اولاراق حیاتین و دؤرون گئنیش تصویرینی وئریردی.

تنقیدی رئالیزم ۲۰ - نجی عصرین اولینده علی اکبر صابرین شعرلرینده و جلیل محمد قلیزاده و اونون نشر ائتدیگی ملانصرالدین ژورنالیندا یازیلان شعر و مقاله لر ده ان پارلاق نمونه لرینی وئرمیشدیر.

صابر عینی زاماندا انقلابی بیر شاعیر اولوب اونون شعرلری ایران دا مشروطه انقلابینا تأثیر ائتمیشدیر.

صابر تنقیدی رئالیزم مکتبی نین ان بؤیوک شاعیری دیر. صابر آذربایجاندا بیرینجی دفعه اولاراق حیات ـ یاشا ییشی، دؤیوب دؤشوندویونو خلق دیلیله یازماغی و شعری ان عادی حیات مسئله لرینه ائندیرمه گی و یاخود بو مسئله لری شعر سویّه سینه یوُکسلتمه یی، باجاران بیر شاعیردیر. اوُ، کوچه ده گزه ن دیلنجی اوُشاقدان، بالاسی نین چوُل ـ چوُخاسین بیتله ین ائو قادینیندان توُتموش میرهاشما ظل السلطانا و محمد علیشاها قدر، فهله، اکینچی دن توُتموش ستارخانا جان هامیدان و هر شئی دن یازابیلمیشدیر. صابر شعرده انقلابی طنز (ساتیرا)

اوُسلوبونون اساسینی قوْیموشدور. صابر ملانصرالدین ژوُرنالیندا استبدادا قارشی کسکین شعرلر یازیردی. بونلارین چوخو اوْست اؤرتولو، بیر آز دا رمزلی اوْلوُردو. آنجاق اوْنون اوُسلوبو اوُ قدر خلقه یاخین ایدی کی جماعت اوْنون بوْتون رمز و اشاره‌لرینی باشا دوْشوردو. بوُرادا نمونه اوجون «سؤال ـ جاواب» آدلی شعرینی نقل ائدیریک. بو منظوم دانیشما ـ مکالمه ده شاعیر چار حکومتی نین اؤز وطنداشلاریندان ایسته گینی و سایق بیر وطنداشین اونا جاوابینی بیان ائدیر:

گؤرمه! باش اوْسته یوُمارام گؤزلریم
دینمه! مطیعم کسه‌رم سؤزلریم
بیر سؤز ائشیتمه! قوُلاغیم باغلارام
گوْلمه! یکی (چوخ یاخشی) شام و سحر آغلارام
قانما! باجارمام منی معذور دوت!
بویله جه تکلیف محالی اونوت!
قابل امکان می اوْلوُر قانماماق
مجمر نار ایچره اوْلوب یانماماق
ائیله خموش آتش سوُزانمی
قیل منی آسوده هم اؤز جانینی!

صابر قوْنشو ـ قارداش اؤلکه‌لرده یعنی ایران و تورکیه‌ده اولان حادثه‌لری ده یاخیندان ایزله‌ییب حتّا ایران حادثه‌لرینه ایرانین بیر چوخ شاعیرلریندن آرتیق علاقه گؤسترمیشدیر.

صابرین مشروطه ادبیاتی نین یارادیلماسیندا بؤیوک روْلو اوْلموش دور. اوْ مشروطه انقلابینی یاخیندان ایزله‌ییب حادثه‌لرله علاقه‌لی شعرلر یازمیش و ملانصرالدین ین هر سایسیندا ایران حادثه لرینه عاید تنقیدی و یا آلقیشلایان شعرلر یازمیشدیر. صابرین شعرلری «هوْپ ـ هوپ نامه» آدیله دفعه‌لرله باکی دا و تبریزده و تهران دا چاپ اولونموشدور.

جلیل محمد قلیزاده (۱۹۳۲ - ۱۸٦۸) آذربایجان ادبیاتیندا یئنی بیر مکتب آچمیش بیر یازیچی دیر. ۱۹۰٦ دا ملانصرالدین درگیسینی نشر ائتمگه باشلامیش و ۲۵ ایل اوْنون رداکتورو اوْلموشدور. اونون چیخاردیغی ملانصرالدین درگیسی یالنیز آذربایجاندا یوخ ایراندا و تورکیه ده ده اوْخونور و سئویلیب و تقدیر اولونوردو.

ملانصرالدین درگیسی نین اطرافیندا توْپلاشان یازیچیلاری، بعضیلری فرانسه بؤیوک انقلابینا زمینه حاضیرلایان آنسیکلوپدیستلره بنزه‌دیرلر. بوُ یازیچیلار آذربایجان خلقی اوچون اونداندا آرتیغینی ائله میشلر. اساساً روسیه انقلابیله باشلانان ۱۹۲۰ - قدر اولان دؤرو ساتیریک ـ

طنز ادبیاتین قیزیل - آلتین دؤرو حساب ائدیرلر. بو دؤرده آذربایجاندا بیر چوخ طنز و ساتیریک ژورنالار بوراخیلیردی. بونلاردان ملانصرالدین دن باشقا، طوطی، زنبور، کشکول، مرآت، مشعل، مزه‌لی، لک‌لک و شیپورو سایا بیله‌ریک.

ملانصرالدین ین بحث ائتدیگی مسئله‌لر تکجه آذربایجانا عائد اؤلماییب بؤتون اؤرتاشرق و اسلام مملکتلرینی علاقه‌لندیرن مسئله‌لر ایدی. اؤنا گؤره تورکجه دانیشیلان اؤلکه‌لرده بؤ درگی اؤخونور و علاقه ایله تعقیب اؤلؤنوردو.

صابرین تأثیریله ایران آذربایجانیندا دا شاعیرلر طنز اؤسلوبو ایله شعر یازماغا باشلادیلار، معجز بؤ مکتبین ان بارز نماینده‌سی دیر. معجز مختلف موضوعلاردا یازسادا، شعرلری نین هامیسیندا، معارفی، مدنیتی و آزادلیغی تبلیغ و جهالتدن شکایت ائتمیشدیر.

ساتیریک شعرلرینده صابرین کسکین سیاسی ساتیراسی اولماسا دا شوخ و شیرین گولوش مهارتی واردیر. اونون معیشت و سیاسی - اجتماعی موضوعلاردا یازیلان هجولری ایرانین و حتا عموم شرق زحمتکشلری نین احوال - روحیه‌سینی و استبداد علیهینه غضب و نفرتینی ساده بیر دیلله تصویر ائتمیشدیر.

اجتماعی رئالیزم یا سوسیالیست رئالیزیم: اجتماعی رئالیزم سووئت ادبیاتی نین اساسینی تشکیل ائدیر. بو جریان روسیه ده بؤلشویک رژیمی حاکیم اولاندان سؤنرا صحنه یه چیخمیش و ۱۹۲٤ دن سؤنرا (ایش)، امکین فوق‌العاده دگرینی نظرده تؤتاراق ایشه یارادیجیلیق گؤجو تانیمیش و صنعتی ایش - امکین یارادیجیلیق قابلیتی نین تصویری و عکس ائتدیریلمه‌سی کیمی ایضاح ائتمیشدیر. بؤندان باشقا ادبیاتی یالنیز گئچمیشده کی و بؤ گؤنکو دونیا و حیاتی عکس ائتدیرمکله کفایتلنمه ییب گله‌جک حیاتی و جمعیتی ده تصویر ائتمکله وظیفه‌لندیرمیشدیر.

بؤ ادبیات رئالیست اولماقلا برابر ایشچی - زحمتکش (پرؤلتار) صینفی نین منفعتلرینی مدافعه ائدر. بو ادبیات پلانلی - پرؤگراملی ادبیات دیر و اؤنون پلانینی - پروگرامینی کؤمؤنیست پارتیسی (حزب) تنظیم ائدر.

اجتماعی رئالیست ادبیات مارکس - انگلس و لنین - ین ادبیات حقینده گؤروشلریندن الهام آلاراق یارانمیشدیر و گورکی نین «آنا» آدلی رومانی اونون مکمل نمونه‌سی کیمی دگرلندیریلمیشدیر.

بؤ ادبی جریان سووئت حاکمیتی دؤرونده بؤتون سووئت جمهوریتلری نین ادبیاتینا حاکیم اؤلموش و سووئت دؤرو ادبیاتی نین یارانماسی نا باشلیجا عامل اؤلموشدور. سووئت ادبیاتی هم مضمون - محتوا هم ده شکل و اؤسلوب جهتیندن گئچمیشده کی ادبیاتدان فرقلی دیر. ائله بونا

گؤره دیر کی بۇ دؤرده یازان شاعیرلرین اکثریتی، مین ایلدن بری عمومی لشمیش اؤسلوبدا، عروض وزنیله یوْخ هجا وزنیله یازمیشلار. ماکسیم گورکی سوسیالیست رئالیزمی باره ده بئله دئمیشدیر: بیز آنجاق گئچمیشدن و یارانماسیندا معین درجه ده اشتراک ائتدیگیمیز حال حاضردان عبارت اولان ایکی وارلیغی (دونیانی) بیلمکله کفایت لنمه مه لی ییک. بیز اوْچونجو وارلیغی دا، گله جک وارلیغی دا بیلمه لی ییک... بیز بۇ اوْچونجو وارلیقلا ایندی دن مشغول اولمالی و اونو تصویر ائتمه لی ییک. بۇنسوز سوسیالیست رئالیزمی اؤسلوبونو باشا دوشه بیلمه ریک.[1]

بئله لیکله سووئت ادبیاتی اؤزوندن اوّل گلن ادبیاتی و ادبی ارثی تدقیق ائدیب اؤگره نیب، اوندان سوسیالیست جمعیتی نین منفعتی اوچون تنقیدی اولاراق استفاده ائتمیشدیر.

اجتماعی رئالیزمین رئالیست اولماقلا یاناشی گله جک اوْچون روْمانتیک طرفی ده واردیر. چونکی گله جگی دوْشوندویو کیمی تصور و تصویر ائدیر.

آکادمیک بکیرنبی اوف ۱۹۷٦ دا باکی دا نشر ائتدیردیگی «تنقید و ادبی پروْسس» آدلی کتابیندا یازیر کی: «معلوم اولدوغو کیمی، ادبیاتشناس آ. ای اؤوچارئنکو» سوْسیالیست رئالیزمی و معاصر ادبی پروْسس کتابیندا (مسکو ۱۹٦۸) ها بئله بعضی مقاله لرینده («مباحثه نین داوامی»، «نوْوی میر» ژوْرنالی نوْمره ۵ - ۱۹۷۱) بئله بیر ادعا ایره لی سوْرور کی، سوْوئت ادبیاتی نین تجربه سی بیزه سوسیالیست رئالیزمی ایله یاناشی سوْسیالیست روْمانتیزمی یارادیجیلیق متوْدونوندا وارلیغینی تصدیق ائدیر.»

آکادمیک بکیرنبی اوف باشقا یازیچیلارلا برابر بو فیکری قبول ائتمیر و اوْنو بۇ شکیلده اصلاح ائتمک ایسته ییر: «سوسیالیست روْمانتیزمی سووئت ادبیاتی نین یارادیجیلیق متودو دگیل، اونون اوسلوب مختلیف لیکلریندن بیری دیر. سونرا علاوه ائدیر کی: «هئچکس انکار ائده بیلمز کی معاصر آذربایجان ادبیاتیندا رومانتیک اوسلوبی خصوصیتلر چوخ قوْوّتلی دیر. بیزیم سوسیالیست رئالیزمی ادبیاتیمیز کامللشدیکجه، کلاسیک ارثیمیزین و خلق ادبیاتی نین گؤزه ل رومانتیک قایناقلارینا سؤیکه نیب اونلاردان یارادیجیلیق یوْلو ایله فایدالانان اثرلریمیزین ده سایی آرتیر. بۇنون ماراقلی نمونه لرینی هله صمد ووْرغونون بیرسیرا پوئما و شعرلرینده گؤرموشدوک. م. راحیم ین «لنینگراد گؤیلرینده»، ر. رضانین «قیزیل گوْل اوْلمایایدی»، نبی خزری نین «گوْنشین باجیسی» قابلین «نسیمی» پوئمالاریندا، الیاس افندی یفین ا. محمد خانلی نین پیئس

[1] - م. گورکی، ادبی تنقیدی مقاله لر ۱۹۳۷.

لرینده، عیسی حسینوف و اکرم اگلیسلی نین پؤوئستلرینده ده بوُ جهت آیدین صورتده نظره چارپیر. بورادا آدلارینی چکمه دیگیمیز یازیچیلارین دا بیر چوْخونون یارادیجیلیغیندا اونلارین هر بیری نین صنعتکار فردیتیندن، اثری نین موضوعسوندان، حیات ماتریالی نین خصوصیتلریندن و مؤلف مقصدیندن آسیلی اولاراق رومانتیک تصویر مئیللری ایله قارشیلاشیریق. نه اینکی پوئزیامیزین، حتا بدیعی نثریمیزین ده ان یاخشی نمونه‌لرینده بیز وارلیغا تام رئالیست باخیشین رومانتیک تصویر چالاریله موفقیتلی سنتزینی مشاهده ائدیریک.»[1]

سووئت حاکمیتی دؤرونده شمالی آذربایجاندا چوخ نوعلو و بؤیوک مقداردا ادبیات عمله گلمیشدیر. اما بو ادبیاتین هامیسی اجتماعی رئالیزمی تمثیل ائدن اثرلردن عبارت اولمامیشدیر. بو دؤرده اسکی غنائی شعر و حتا ملی مفکوره‌دن الهام آلان شعرلرده یازیلمیشدیر.

سووئت ادبیاتینی تمثیل ائدن شاعیرلردن صمد وورغون، سلیمان رستم، محمدراحیم، رسول رضا و داها بیر چوخلارینی ذکر ائده بیله‌ریک، یازیچیلاردان میرزه ابراهیموف، م.س. اوردوبادی، جعفر جبارلی (دراماتورگ)، مهدی حسین و داها باشقلارینی سایا بیله‌ریک. بختیار واهابزاده نین شعرلری فلسفی ـ ملی مضمونلودور. نبی خزری تیپیک آذربایجان شاعیری دیر. محمد آراز، آراز و حقیقت شاعیری دیر. علی آقا واحد اسکی غزل شعری نین اوستادی دیر.

صمد وورغون سووئت دؤرونون ان بؤیوک کومونیست شاعیری کیمی تانیندیغی حالدا اوْنون دا شعرلرینده هم ایده‌ئالیستیک هم ده ملی دؤشونجه ـ دؤیغو واردیر. مثلاً بوُ گوْن آذربایجانین ملی سرودی کیمی دگرلندیریلن آذربایجان شعری و یا ۱۹٤٦ دا تبریزده یاندیریلان کتابلارا اعتراض ماهیتینده یازیلان مظومه سی و یا گؤیرچین شعری بو قبیلدن دیر. بورادا گؤیرچین شعریندن بیر پارچاسینی نقل ائدیریک:

اوکراینانین سوْن باهاری — یاغیش یاغیر نارین نارین
ساپ ساری دیر آغاجلارین — خزل اوْلموش یارپاقلارین
یئرین، باغرین زوْلاق ـ زولاق — قیلیج کیمی کسیر کوْله‌ک
پریشاندیر قارا توْرپاق — نه بیر گوْل وار نه بیر چیچک

.... — ....

سن ده اینان ای گؤیرچین — اینبلده‌یب ایچین ـ ایچین
چوخ آغلاما سرین ـ سرین — ایتیردیگین او دلبرین

۱ـ تنقید و ادبی پروسس. بکیر نبی اوف. باکی ۱۹۷٦.

سجیب رُوحو بوُ دیاردا سئیر ائده‌جک ملک کیمی
یاناقلاری چیچک کیمی آلیشاجاق ایلک باهاردا
ناکام اؤلن اوصاف پری باشقا عالم گؤره‌جکدیر
اوُنوداراق بوُ غملری چمن دن گوّل دره‌جکدیر
قانسیز گئچن اوْ گونلره خیر - دوُعا وئره‌جکدیر!

(جبهه خاطره‌لریندن ۱۳ نوامبر ۱۹۴۳ ـ مه لیتوال اطرافیندا)

سلیمان رستم جنوب (جنوبی آذربایجان) شعرلریله مشهوردور. اوْنون سووئت حز کمیتی نین اوللرینده یازدیغی شعر مجموعه سی «المدن نشئه یه» آدیله مشهور اوْلموشدور. بوُرادا اوْ مجموعه دن بیر شعرینی نقل ائدیریک:

اوْزوم گوّلدو، آتدیم آرتیق آغلاماغین داشینی
سیلدیم سئوینج یابلیغیله گؤزلریمین یاشینی
آرتیق ایندی ساغالمیشدیر اوْره گیمین یاراسی
بوُ دوُر سازیم یوْرولمادان چالیر شنلیک هاواسی

....

یئنی حیات باشلاییرکن اوْزوموزه گوّلمه گه
گئچدیم آرتیق گوّله ـ گوله من المدن نشئه یه
ایندی منیم شعریم بنزه‌ر بیر لکه سیز آینایا
اوْز عیبینی گؤرر گنجلیک باخشی باخارسا اونا
گؤنلوّم گوّلر، شعریم گولر حیات گولر ائل گولر
سئوینجلرله چیرپیناراق سازیمداکی تئل گولر.

ناتورالیزم جریانی (Naturalisme)

ناتورالیزم فلسفه ده طبیعتی ان اوْستون قدرت بیلن و اوْنون اوستونده آیری بیر قدرته اینانمایان عقیده و ایناما دئیلیر. ادبی مکتب اولاراق ۱۸۷۰ و ۱۸۹۰ ایللرینده ظهور ائدن بیر ادبی جریانین آدی دیر. طبیعت علملرینه افراط درجه ده باغلی اوْلدوغو اوچون رئالیزمین رادیکال بیر دوامی کیمی قبول ائدیلیر. ناتوُرالیستلر، طبیعت حادثه‌لرینده اولدوغو کیمی، انسانلارین حیاتیندا دا بیر جبره Determinisme اینانیرلار و دئییرلر کی عینی سببلر، معین شرایط ده عینی نتیجه‌لری وئرر. اوْنا گؤره روْمانچی، قهرمانین یاشاییش ماجراسینی یازمادان قاباق، بیر

بیولوژی عالیمی کیمی اؤنون فیزیکی و روحی شخصیتینی حاضیرلایان شرایطی تدقیق ائتمه‌لی دیر. علم ده اؤلدؤغو کیمی حیاتدا دا تصادوفون یئری یؤخدور. تدقیق اؤلوناجاق شئیلرین باشیندا ارثیت گلیر. ناتورالیزمین اؤنجؤسو اؤلان امیل زؤلا (Emile Zola): «ارثیتین ده یئر جاذبه‌سی کیمی اؤزونه مخصوص قانونلاری واردیر»- دئییر. زولا کلؤدبرناردین تأثیری آلتیندا قالمیشدی. بونلار هر شئیی مادی باخیمدان چؤزمک ایسته ییردیلر. او حالدا رومانچی اؤنجه یاشاداجاغی آدامین سؤیؤنو تدقیق ائده‌جک، اوندان سونرا او آدامین یئتیشدیگی اجتماعی محیطین، آلدیغی تربیه‌نین ایشی نین، اقتصادی وضعیتی نین تدقیقینه گئچه‌جک دیر. زؤلا یازدیغی ۲۰ جلدلیک رؤقان ماکوارت Rougan-Maquart رومانینی ۲- جی امپراطورلوق دؤرونده یاشایان بیر عائله نین بئش نسلی نین ارثی خصوصیتلری نی مختلف شرطلرده آراشدیریب یازمیش دیر.

زؤلا تدقیقلری نین سؤنوندا بؤ نتیجه‌یه وارمیشدیر: انسانین طالعینی یاشادیغی محیط ایله سؤیو تعیین ائدر.

ناتورالیستلر روماندا کی آداملاری تجربه حیوانی کیمی نظرده تؤتورلار. مثلاً بیر کارخانادا پیس شرایط ده ایشله ین بیر ایشچی نین معین بیر مدت ده هانسی عادتلره، مادی و معنوی دگیشمه‌لره معروض قالاجاغینی آراشدیریب تثبیت ائدیر و آدامی اؤنا اؤیغون و یاراشان ماجرالارا سؤخورلار. بؤ جریان ۱۸۸۰ - ۱۸۹۰ ایللرینده اوروپادا حاکیم ادبی مکتبی کیمی یاییلدی. اؤندان سؤنرا نفوذونو ایتیردی، اما ۲۰- جی عصرین بعضی یازیچیلاریندا داحی تأثیرینی داوام ائتدیردی. ناتورالیستلر صنعتی، جمعیت یارالارینی، انسانین چیرکینلیکلرینی دئشیب اؤرتایا قؤیان تأثیرلی بیر وسیله کیمی قبول ائدیردیلر. او زامانکی فرانسه جامعه‌سی چوخ قاریشیق و مرکب ایدی. دینه، دولته، عدالته قارشی سرت عکس العمل (رئاکسیا) باشلامیشدی، هر یاندا اسفالت، اخلاقسیزلیق و گؤونسیزلیک گؤرونوردو، ناتورالیستلر بو اجتماعی وضعیتی بدبین و عصیانچی بیر شکیلده دقت نظرینه آلیب، هر شئیی اولدوغوندان داها پیس گؤروردولر؛ بونا گؤره بعضیلری ناتورالیزمی طبیعتین و انسانین ان چیرکین و ایگرنج طرفلرینی گؤسترمک صنعتی کیمی تعریف ائدیردیلر. امیل زؤلا بؤ گؤروشون سببینی بئله آچیقلامیشدیر:

کلودبرناردا گؤره، چاغداش اخلاق، پیسلیک و یاخشیلیق مفهوملارینا حاکیم اولاراق یاخشیلیغی یایماق، پیسلیگی ده محو ائتمک ایسته ر. بیز ناتورالیستلر، اجتماعی یارالارین سببلرینی بؤنون اؤچون آراشدیریریق. بیز جمعیت ده و انساندا اولان پوزغونلوقلاری ایضاح ائتمک اوچون صینیفلاری و آداملاری تشریح ائدیریک و بؤنون اؤچون اکثریتله

قۆخوموش و چۆروموش موضوعلاری اله آلماغا، انسان سفالت و چیلغینلیقلاری نین دۆشدوگو اوچورومون دیبینه قدر ائنمگه مجبور اولوروق.

ناتورالیست لرین روما نلارینـدا رئالیست لردن فرقلی اولاراق تیپلر و قهرمانلار دا عمومی لیک یوخدور بلکه هر بیری ارثیت و محیطین مئیدانا گتیردیگی آداملاردیر. اونا گۆره ده ناتورالیست یازیچی نین روماندا کی حادثه لرده مهم رولو یوخدور، حادثه لر معیین سببلردن تۆره ییب و یازیچی دان آسیلی اۏلمایاراق معیین نتیجه یه واراجاق دیر. بئله لیکله ناتورالیزم اثرلری داها چوخ خسته نین حکیمی طرفیندن یازیلان مشاهده (Observation) کاغذینا و یا دۆسیاسینا بنزه مکده دیر.

ناتورالیست لرین افراط ماده چیلیگی و هر زامان عادی، بایاغی و چیرکین شئیلری گۆسترمگه ماراقلاری، اونلاری رئالیست لردن آییرمیش و بیر نوع مقصدلی جمعیت هجویه‌چیسی (ساتیراچی) موقعینه دۆشورموش دور.

امیل زولا زامانلا تجربی رومانی بوراخاراق داها چوخ اجتماعی رئالیست بیر رومان اوسلوبو سئچمیشدیر. بۆ نوعدن رومانلارین نمونه لرینی «حقیقت»، «چالیشما» و «برکت» آدلی اثرلریله وئرمیشدیر.

مئدان گروپو: امیل زولا گنجلیگینده یۏخسوللوق ایچینده یاشادیغی حالدا یازدیغی آسوموار (L'Assommoir) آدلی اثری نین ساتیلماسیله کافی مقداردا پول قازاندی و پاریسین اطرافیندا مئدان دا بیر ائو آلدی. بۆ زامان اۏنون علیهینه بعضی یازیلار نشر اۏلونور، بعضی گنج یازیچیلار دا اۏنو مدافعه ائدیردیلر. زولانین دوستلاری و اۏنو مدافعه ائدن گنجلر باهار و یای فصللرینده اۏنون مئدان داکی ائوینده تۆپلاشیر و اجلاسلار آپاریردیلار. اۏجومله دن گی دومۆپاسان (Guy de Maupassant) و پول آلکسی (P. Alexi) اۏنونلا همکارلیق ائدیردیلر.

پارناس مکتبی و صنعت اوچون صنعت تلقیسی

پارناس قدیم یونان افسانه لرینده گئچن بۆیوک بیرداغین آدی دیر. افسانه یه گۆره بۆداغ گۆزه للیک و صنعت تانریسی آپۆلۆنۆن (Apollon) و اۏنا الهام وئرن پریلرین (Nympha) یئری دیر. ۱۸۵۰ - ٦۰ ایللری آراسیندا بیرنئچه فرانسیز شاعیری یئنی بیر ادبی جریان یاراتدیلار و آپولونون قصورسوز گۆزه للیگینه باغلیلیق لارینی گۆسترمک اوچون اۏزلرینه بۆ آدی سئچدیلر.

پارناس ادبی جریانی، رئالیست جریانی ایله عینی زاماندا و عینی اجتماعی سببلردن دۆغموشدور. رئالیست لرین روماندا تطبیق ائتله دیکلرینی بۆنلار شعرده حیاتا گئچیرمیشلر.

بۇایکی ادبی جریانین بنزه‌رلیکلری رۆمانتیزمه قارشی اۏلوب، مثبت علم Positivisme طرفداری اۏلماقلاری دیر. بۇنلار شعر ده «صنعت، صنعت اوچون دۆر» فکرینی مدافعه ائدیردیلر. پارناسچیلار اثسته تیک دۆشونجه ده کانت ـ ین فیکرلریندن تأثیر آلمیشدیلار. کانتا گؤره گۆزه‌ل شئی اؤزو لذت وئریر و اۏندا باشقا مقصد و هدف آرانماز و اۏنون منفعت و اخلاقلا علاقه‌سی یۏخدور. پارناسچیلارا گؤره صنعتین مقصدی، گۆزه‌للیک و یئتگینلیک دیر. اۏسلوبدا تام یئتگینلیگه چاتماق ایسته‌ین شاعیر «آنلاییشسیز و سفیل» جمعیت‌دن اؤزونو آییرمالی و گۆزه‌لی هر زامان فایدالی یه ترجیح ائتمه‌لیدیر. بو جریانین اوستادی اولان لوکونت دولیل Leconte de Lisle بئله دئمیشدیر: «بؤیوک بیر صنعت اثری میلیونلارجا سیاسی مقاله‌لردن داها دگرلی دیر.»

بونلار ملی و اجتماعی مسئله‌لره باغلی شعردن قاچیب، قدیم ذوقه باغلی سئچکینلر صینیفینا خطاب ائتمگه چالیشیردیلار و بو شکیلده یئنی دن کلاسیزمه دؤنمک ایسته‌ییردیلر.

پارناسچیلار رومانتیکلرین محتوالی شعر دۆشونجه‌سینه قارشی صاف شعر (La Poesie pure) شعارینی قویدولار. اونلارا گؤره شعرین هرشئی دن اۏنجه شکلی گۆزه‌ل اولمالیدیر. شعرده هیجاندان چوخ ریتم ـ آهنگ و رسمه ـ عادته اۏیغونلوق مقبول دور. حتا «شعر، وزن و قافیه‌دن عبارتدیر»ـ دئدیلر. اونا گؤره آلیتراسیونا اؤنم وئردیلر. نظم شکیللریندن ان چوخ سونه Sonnet نی سئچدیلر و داها چوخ خارج دونیانین تصویرینه، منظره‌یه، دیل گۆزه‌للیگینه و سؤز سئچمه‌گه دگر وئردیلر. شعرده ذهنی لیگی بوراخیب عینی (Objective) اولماغا چالیشدیلار. بونلارین خدمتلری، شعره بؤیوک حؤرمتله باغلیلیقلاری و اۏنو محیطلرینده ده یایماقلاری اۏلموشدور.

پارناس ادبی جریانینی حاضیرلایان تئوفیل گوتیه (Theophile Gautier ۷۲ - ۱۸۱۱) و تئودۆر دۆبان ویل (Theodore de Banville ۱۸۲۳ - ۹۱) اولموشلار. هر ایکیسی ده اۏنجه رومانتیکلردن اۏلموشلار.

بۇ جریانین اۏنجوسو اۏلان لوکونت دولیل ده رومانتیک محیط ده یئتیشمیشدیر. سۏنرا فرانسوا کۏپه (Francois Coppée) و ژۆزه ماریا دۆهرئدیا (Jose Maria de Heredia) و باشقالاری معاصر پارناس (Parnasse Contemporain) درگیسی نی یایمیشلار. (۱۸٦٦)

ژوزه ماریانین شعر کتابی تروفه‌لر (Les Throphees) زامانیندا چوخ شهرت قازانمیشدیر.

پارناس ادبی جریانی خارجده ده بعضی طرفدارلار تاپمیشدیر. تۆرکیه ده «ثروت فنون» شاعیرلریندن جناب شهاب الدین بۇ جریانی تانیدیب تمثیل ائتمگه چالیشمیشدیر. توفیق فکرت خصوصیله فرانسوا کۏپه نی منیمسه میش، اساساً سۏنه (Sonnet) شعر شکلی تورک ادبیاتینا

پارناسچیلار واسیطه سیله گلمیشدیر.

سمبۆلیزم (Symbolisme)

سمبۆل سۆزو دانیشیق دیلینده رمز، علامت و تمثال معناسینا گلیر و اصلی یونانجا Sumbolon دان آلینمیشدیر. مثلاً: بایراق وطنین سمبۆلۆدور.

سمبۆلیزم بیر ادبی جریان کیمی ۱۹ - جو عصرین سۆنوندا (۱۸۸۵ - ۱۹۰۲) فرانسه و اوروپانین باشقا اؤلکه‌لرینده ظهور ائتمیش و ایلک باشدا پاراناسچیلارا قارشی بیر عصیان کیمی اۆرتایا چیخمیش دیر.

۱۸۹۰ - جی ایللرده مثبت علملر حیرانلیغیندان، پۆزیتیویزم دن و اۆنا سۆیکه نن رئالیزم، ناتۆرالیزم و پارناسیزم جریانلارینداان بئزگین لیک و اۆسانماق حاکیم اۆلماغا باشلاییر و یئنه متافیزیک مفهوملار دگر قازانیر و روحون وارلیغینا، سئزگی نین یارادیجیلیغینا و ماده نین اۆستونده بیر وارلیغا یئنی دن اینام آرتیردی. عینی زاماندا شعور آلتی، غیب و گیزلی عالملره ماراق چوخالیر و عقلین و تجربه نین خارجینده ساحه‌لر اۆلدۆغونا ایناناراق مثبت علمه عصیان ائدن صنعتکارلار چوخالمیشدی.

بۆ کیمی فیکلرلرین تکرار ظهوروندا عینی زاماندا آلمان فیلسوفی شۆپنهاور (Schaupenhauer) و فرانسیز فیلسوفی برگسون (Bergson) ون دا تأثیری اولموشدور.

سمبولیزم داها چوخ بیر شعر جریانی دیر و اۆنجه شعرده بۆدلر (Baudelaire) له باشلامیشدیر. سونراداں بلژیکلی مۆریس مترلینگ (Maurice Maeterling) سمبولیست گۆرۆشلری تیاترداتطبیق ائتمیشدیر.

شارل بۆدلرین «شر چیچکلری» (Les Fleures Du Mal) آدلی شعر دیوانی نین نشری شعر دونیاسیندا بۆیوک بیر حادثه کیمی سسلندی، بۆدلر مکتبی نین اساسلارینی «قاباقکی حیات» و «مکتوبلاشما» (Lavie Anteriere ،Correspondance) شعرلرینده ایضاح ائتدی. اۆندان سۆنرا بیر نسل ۸۰ - ۱۸۵۷ ایللرینده بۆدلری اۆزلرینه رهبر کیمی قبول ائتدیلر.

بۆدلره گۆره دۆنیا علامت و اشاره‌لرله دۆلو بیر مئشه یه بنزه‌ر و حقیقت عادی خلقین گۆزۆنه گۆرۆلمز. آنجاق شاعیر ادراک گۆجوایله بۆ علامتلری تفسیر ائتمکله اۆنو دۆیار، حس ائدر. بیزیم حسلریمیزه تأثیر ائدن شئیلرین آراسیندا اینجه باغلانتی (ارتباط) لار واردیر، شاعیر اۆنلاری کشف ائدیب اۆز مطلبینی داها یئنی بیردیلده ایفاده ائتمک اوچون اۆنلاردان فایدالانمالیدیر.

بؤدلردن پؤل وئرلن ۹۶ - ۱۸٤٤ (Paul Verlaine)، آرتؤر رمبؤ (۹۱ - ۱۸۵٤ Arthur Rimbaud) و استفان مالارمه (۹۸ - ۱۸٤۲ S. Malarmé) کیمی شاعیرلر الهام آلاراق یازدیقلاری شعرلریله سمبؤلیزم مکتبینه زمینه حاضیرلادیلار.

وئرلن بؤیوک بیر شاعیر اؤلدوغونا رغماً، الکولیک و سرسری و شهوت دؤشگونو بیر آدامـدی. اؤ طالعیندن، عذابدا اؤلان رؤحونون فریادلارینی شعرلرینده عکس ائتدیرمکله رؤمانتیزمه ده یاخینلاشیردی.

رمبؤ ۱۹ یاشینا چاتاناجان ان گؤزه‌ل شعرلرینی یازدی و سؤنرا شعری بؤراخدی. شعرده بؤیوک دهایا صاحب ایدی. اؤسسلر (حرفلر) اوچون مخصوص رنگلر سئچدی: آ ـ قارا، ائ= آغ، ای = قیرمیزی، اؤ= یاشیل و اؤ= ماوی کیمی. اؤ اثرلرینده گؤرمه‌دیگی یئردن بحث ائدیردی. مثلاً هئچ دنیزی گؤرمه‌دیگی حالدا «کئفلی قایق» آدلی منظومه‌سینی یازدی.

استفان مالارمه شعره یئنی بیر صورت، شکیل وئرمک ایسته‌ییردی. او آنجاق سؤز (کلمه)ه اهمیت وئریردی. صنعتکار شاعیر بو ایسته‌تیک ـ شاعیرانه و سحرلی سؤزلردن شعرینی قوشمالیدیر. اونون شعرلرینده، غم ـ غصه، عشق و نفرت یوخ، شادلیق واردی، اما اونون شعرینی آنجاق سئچگین طبقه نین تک ـ توک آداملاری باشا دؤشه بیلیردی. ۱۸۸٤ - ده وئرلن ین «نفرین اولونموش شاعیرلر» (Les Poetes Maudits) آدلی شعر کتابی چیخدی و بیر چوخ گنج شاعیرلری اطرافینا توپلادی، بونلارا منحط شاعیرلر و منحط مکتب (Decadantisme) آدی وئریلدی (گابریل ویکر). بونلار وئرلنی ایزله‌ییردیلر.

منحط شاعیرلرین خصوصیتلری بئله ایضاح اؤلؤنوردو: مبهم روحلو، دؤیغوسوز، اخلاقا قارشی لاقید و شعرلری ده بیر ـ بیریله اؤیوشماز. اؤنلار انزوایا چکیلمیش روحلاری نین ماهنی سینی ترنّم ائدرلر.

بؤنلارین شعرلری بدبین و مسخره ایله برابر دیر. انحطاط دؤرونون ان مشهور شاعیری ژؤل لافورگ (J. Laforgue) چوخ حساس و بدبین بیر شاعیردی. او حیاتدا جبره اینانیر و انسانلیغا ترحّمه ده بیر آز مسخره ایله باخیردی.

لافورگ شعر اوچؤن قاریشیق بیر دیل یاراتدی. فلسفی سؤزلری، صنعت اصطلاحلارینی عوام خلق دیلیله و پاریس آرگو (سرسریلرین لهجه‌سی) سو و اؤشاقلارین تردیدلی دانیشیغیله قاریشدیریردی. سونوندا بدبین بیر عارف شخصیتینی تاپدی. لافورگون دوشونجه، دیل و اوسلوبو بو دؤره شاعیرلره اؤرنک اولموشدو.

۱۸۸۸ ده لافورگ اؤلدو. عینی زاماندا انحطاط مکتبی اصطلاحی یئرینه ژان مؤره آنین

تکلیف ائتدیگی سمبولیزم سؤزو بوُ مکتب اوچون ایشلندی (۱۸۸٦).

مشهور فرانسیز ادبیاتی تاریخچیسی دانیل مؤرنه (Daniel Mornet) «چاغداش فرانسیز دؤشونجه‌سی و ادبیاتی» آدلی کتابیندا سمبؤلیزمی بئله ایضاح ائدیر: سمبولیزمین اساسلارینا گؤره شعر ذکانین یوْخ حساسیتین ایفاده‌سی دیر و اوْخوجونون حسلرینه خطاب ائدر.

شاعیر هدفینه چاتماق اوچون مختلیف واسیطه‌لردن فایدالانیر. آیدینلیقدان ساقینیر، چونکی شاعیرین هیجانلاری نین چوْخو قاریشیق، مبهم (بلیرسیز) و قارانلیقدیر.

مالارمه دئییردی کی: آچیق بیر معنا، سنین یاراتماق گوْجونو کسر.

آناتول فرانس: گیزلی بیر معناسی اولمایان منظومه شعر سایلماز ـ دئییردی. شاعیر بوُ گیزلی معنالاری، بوُ سیرّلاری آنلادا بیلمک اوچون سمبؤللارین (Symbole) گلمه‌سینی گؤزلیه‌جک. سمبول، ذکانین آز ـ چوخ قبول ائله‌دیگی، خوشا گلن بیر تشبیه و استعاره دگیل. بو اؤز ـ اؤزونه فیشقیران بیرخیال، تصویر و یا خیاللار سلسله‌سی دیر کی احتوا ائله‌دیگی فیکری و یا شعر هیجانینی ترجمه یوخ، ایفاده ائدر. بیر چیچگین بنزه‌مه‌دیگی بیر بیتگینی ایفاده ائتمه‌سی کیمی.

هم ده بو تلقینچی، اسرارلی، سمبولیک شعر، هر شئیین اوْستونده، موسیقیلی (موزیکال) اولماسی لازیم دیر.

سمبولیست شعرده مجاز، استعاره اساسلی عنصر سایلدیغی حالدا بورادا کی مجاز آچیق و یا عقل و منطقله آچیقلانا بیلن تشبیه، مجاز و استعاره دگیلدیر. اونلار اوچون مجاز، رویادان، شعور آلتیندان و یا سیرّلر اؤلکه سیندن بیردن بیره گلن بیر ایپ اوُجو و یا ایفاده امکانی دیر و یا شعوردا بیردن بیره ظهور ائدن ایلدیرملار کیمی دیر و شاعیر بونلارلا مجازدان مجازا گئچیر. بیر ارمیش و یا عارف کیمی حس ائله دیگی و سئزدیگی شئیلری سمبوللارلا ایفاده ائتمگه و سئزدیرمگه چالیشار.

سمبولیست شاعیرلر کلاسیک تشبیه و استعاره‌دن چوخ مُرسل مجاز، آنالوژی (سؤیله‌مک ایسته‌دیگینی اوْنا معادل بیر مفهوملا آنلاتماق) و سینستئزی (Sinestezi) (بیر حسّی باشقا بیر حسّین یئرینه قویماق مثلاً گؤل قوْخوسونو موسیقی نغمه‌سی کیمی گؤتورمک) کیمی صنعتلره رغبت گؤستریرلر.

سمبولیک شعر سِحرلی سؤزلرله تلقین ائدیلن خیال عالمی دیر، و معلوم دؤزنلی دونیانی یوخ قاریشیق بیر عالمی، بیر کائوسو (Kaos = قاریشیقلیق) ایفاده ائدر.

اونلار دونیادا گؤردوکلرینی یوخ، سئزدیکلرینی یازمیشلار. هر شئی ده اولدوغو کیمی طبیعت ده ده آیدینلیغی، آچیقلیغی گؤرمک ایسته‌مه میشلر و اونو تحقیر ائتمیشلر. اساساً

مقصدلری طبیعتی یوخ، اونون انتباه‌لارینی اؤرتولو، ایچ اؤزونو ایفاده و تصویر ائتمکدیر.

بو سیّر دؤلو دونیانین دکؤر و تصویرینی وئرمک اوچون دوُمانلی، توُتوق پائیز گونلرینی، سحر و آخشامین آلاجا قارانلیغینی و آی ایشیغینی سئچمیشلر. شعر قالیبلارینی پوُزماق ایسته‌ین سمبولیست‌لر آزاد شعر یا سربست شعری سئچدیلر. سربست شعرده فرانسه‌نین ۱۲ هجالی مصراع قالیبینی بیرطرفه بوُراخیب اوُزون و قیصا مصراعلی شعرلر یازدیلار و کلاسیک قافیه‌نین یئرینه ناقص قافیه و آلیتراسیونلار ایشلتدیلر. او حالدا آزادشعر برابر اولمایان آهنگدار، موُزوُن پارچالاردان عبارت اولدو و شعرین وحدتی، قالیبیندا یوُخ فیکر و تصویرده آراندی. فرانسه‌ده ایلک دفعه آزاد شعری آرتوُررمبوُ ۱۸۸٦ ده یازدی. فقط عینی ایللرده آمریکالی والت ویتمن (Walt Whitman - ۱۸۱۹ - ۹۲)ده آزاد شعر یازیردی.

۲۰ - جی عصرده آندره ژید، پوُل والری کیمی بوُیوک یازیچی و شاعیرلر سمبولیزمی داوام ائتدیردیلر.

پول والری شعری اؤیونا و یا مذهبی مراسیمه بنزه‌دیر و دئییردی کی شعرین اؤزوندن باشقا هدفی یوخدور. شعر رقصه و نثر یئریمگه بنزه‌ر. انسان بیر مقصده چاتماق اوُچون یوُل یئریر اما بیر یئره وارماق اوچون رقص ائتمز. پوُل والری نین شعرلری تشبیه و استعاره‌لرله دؤلودور، (دنیز قبرستانی کیمی)، ائله کی اونلارین چوخونو تفسیرسیز باشادوُشمک موُمکون دگیل.

ایندی نمونه اوچون پوُل والری- نین سمبولیزمی ایضاح ائدن بیر شعری نین منظوم ترجمه سینی نقل ائدیریک:

شعر صنعتی

موسیقی هر شئی دن اؤنجه موسیقی
اونون اوچون تکلی مصراعلاردان چاشما
قیوراق اولار، اریر هاوادا سانکی
آغیر آقساق سؤیله بیشه یاناشما
کلمه سئچر کن ده میدان سنبن
بیله بیله بیر بضه آلدانمالی
دوُمانلیسی گؤزه‌لدیر ماهنیلارین
اؤیله هم سئچیک اولسون، هم قابالی
گؤزه‌ل گؤزلر توُر آلتینه‌دا گؤرونسون
گوُن ایشیغی تیتره‌مه‌لی شعرینده

آغ اوُلدوزلار ماویلیگه (آبی) بۆرونسون
باواش- باواش سوْن باهار گؤیلرینده
آرا (اورتا) رنگین دالیندابیق چونکو بیز
رنگین دگیل آرا رنگین ساده جه
آنجاق اؤیله سارماش دوْلاش ائدریک
تۆته گی بوْرویلا، خیالی دۆشله
نکته بلاسیندان قوُرتولماغا باخ
آجی ذکاء، سوُلو گۆلوش نه بینه؟
ایشته قاریشدیمی بوُ جنس ساریمساق
ماویلیگین یاش دوْلار گؤزلرینه
توُت بلاغتی بوْغازیندان، سوُسدور
ال ووُرموشکن بیر زحمته داها گیر:
قافیه نین آغزینا دا بیر گم (افسا) ووُر
بوُراخیرسان نه لر ائتمز کیم بیلیر
نه دیر بوُ قافیه دن چکدیگیمیز!
هانسی کار اوُشاق یا دلی زنگی
سارمیش باشیمیزا بوُ میمنت سیز
بوْش (کوْف) سسلر چیخاران بو ساخته اینجینی؟
هپ موسیقی بیر آز داها موسیقی
هاوالانان بیر شئی اولمالی مصراع
بیر دلی گؤنولدن قالخیب گئتمه لی
باشقا گؤیلره، باشقا سوُدالارا
داغیدیب توْزو سحر یئلینه
مصراعلارین آلسین باشینی گئتسین
کهلیک اوتو، نانه قوْخاراقدان دؤرد یانا...
اوْست طرفی ادبیات بو ایشین.

چئویره نلر: س. ایّوب اوْغلو - م. ج. آندای.[۱]

۱- تورک ادبیاتی - احمد قاباقلی ۱- جی جلد استانبول ۱۹٦۷.

بؤدلردن بیر پارچا:

ایچه قاپانمیش

دردیم یئتر، ساکن اوْل، دینلن بیر آز آرنیق
آخشام اولسا دئییردین، ایشته اوْلدو آخشام
سیاه اؤرتولرله ساردی شهری قارانلیق
کیمینه حضور ائنه‌ر گؤیدن، کیمینه غم
بوُراخ شهرین ایگرنج قالابالیغی (شوُلوُخلوغو) گئتسین
یئسین قامچیسینی حظین سفیل جُنبُش (اگلنجه ـ طبل) ده توْپلاسین آجی میوه سینی ندامتین
سن گل، دردیم، وئر الینی منه، گل شؤیله
..

چئویرن: س. ایّوب اوْغلو

سمبولیزم باره ده بحثیمیزین سؤنوندا قید ائتمه‌لی ییک کی بیزیم تصوّف شاعیرلریمیز ده سمبؤلیزمه بنزه ین بیر تلقّی، گؤروش اؤلموش دوُر. بوُندان باشقا سبک هندی جریانی (۱۷، ۱۸ - جی عصر) بیزده اوروپا دان قاباق ظهور ائدن سمبؤلیزمین عینی دیر. آنجاق اوْنون معقول و معتدل شکلی دیر.

اروپا سمبؤلیزمی ۲۰ - جی عصرده ظهورائدن سؤررئالیزم و امپرسیؤنیزم جریانلارینا زمینه حاضیرلامیشدیر.

۲۰- جی عصرده ادبی جریانلار: ۲۰ - جی عصرده، اوْندان قاباقکی عصرده کی کیمی ائله بؤیوک و داواملی ادبی جریانلار گؤرولمه میش و رساملیق دا اوْلدوغو کیمی ادبیاتدا اؤرتاق بیر گؤروؤش و هم رأیلیک تشکّول ائتمه میشدیر. چاغداش صنعتکارلار باشقاسینا بنزه مک و معیین اسالارا دایاناراق یازیب یاراتماق ایسته میرلر. بو عصرده ظهور ائدیب بیرمدت سؤنرا آرادان گئدن هر شاعیر توْپلوُلوغو یا سمبولیزمین داها قوُیوُ بیر داوامی یا دا اوْنا تامامیله قارشی اؤلان عقیلچی و اجتماعی کاراکترلی اؤلموشدور. بوُرادا چاغیمیزدا ظهور ائدن و دونیا ادبیاتینا تأثیر ائدن سؤررئالیزم و اگزیستانیسالیزم ادبی جریانلارینی ییغجام شکیلده ایضاح ائده جه ییک. فؤتوریسم و دادائیزم و امپرسیؤنیزم کیمی جریانلار چوخ

قیسا عؤمۆرلو اۆلوب سورئالیزمین مرحله‌لری کیمی اۆلموشدور.

سۆررئالیزم (Surrealisme) یا گئرچک اۆستوجولوک

سورئالیزم، عقلین کۆنترۆلۆ اۆلمادان، هئچ بیر عادت، اخلاق و ایسته‌تیک تضییقینی تانیمادان، حتا صنعتکارین یارادیجی گۆجونه دخی مئیدان وئرمه‌دن، انساندا کی داخیلی من ین (شعور آلتی نین) یۆزۆمو (تفسیری) نو ائتمگه چالیشان بیرصنعت تلقی سی، گۆرۆشودور. بۆ جریان و گۆروش ۲۰ - جی عصر شعرینده، رسمینده و رومانیندا درین ایزلر بۆراخمیشدیر.

بۆجریانا، گئچن عصرین سۆنوندا ظهور ائدن علمیلیگه، ماده چیلیگه و عقیلچیلیگه قارشی بئز گینلیک و عصیان زمینه حاضیرلامیشدیر. هله بۆسیرالاردا ظهور ائدن روحچو فلسفه جریانلاری و بۆیوک پسیکولوژیک کشفلر علمه، مادّه یه و عقله وئریلن افراط - آشیری دگری سارسیتمیش و نتیجه ده عقلین و ماده نین انکارینا قده‌ر ایره‌لی گئدن یئنی صنعت جریانلاری مئیدانا چیخمیشدیر. بۆسیرادا عرفانی - اشراقی فلسفه نی اوروپادا ان یۆکسک سویه ده تمثیل ائدیب عصرینه تأثیر ائدنلرین باشیندا فرانسیز فیلسوفو هانری برگسۆن (۱۸۵۹ - ۱۹۱٤ Henri Bergson) گلیر. اۆنون قۆردوغو فلسفه یه سئزگیچلیک (Intuitionisme) آدی وئریلیر. برگسون ون فیکرینه گۆره روح بئینه باغلی بیر کیفیّت اۆلماییب عقل و منطق دن داها اۆستون و مستقل بیر وارلیقدیر. روحلا بئیین آراسیندا پارالئللیک - موازیلیک و قۆشۆقلوق یۆخدور. بئیین یالنیز کلمه‌لری ساخلایان بیر مخزن - آنبار دیر. ذهن یا ذکاء اشیانی فایدالی بیرحالا گتیرمک و آلت - واسیطه قاییرماق قابلیتی دیر. آنجاق ماده نین خارجینه (خارج اۆزونه) عاید حقیقتلری قاورادیغی اۆچون ذهنین گۆجو محدوددور. تجربه ده بیزه ماده نین بیر حالدان دیگر حالا گئچمه گینی ایضاح ائدر. اۆ حالدا بیز حقیقتلری ذهن (ذکاء) و تجربه ایله یوخ روحا عاید اۆلان سئزگی (Intuition) (شهود - فراست، واسیطه سیز درک) ایله قاورار - درک ائدریک. سئزمک واسیطه میز اساس منلیگیمیز اولان انساق - سۆق طبیعی لر دیر. حیات بۆ آتیلما (Elan) وسئزگینین اۆزودور.[1]

برگسۆنون ذکاء و عقله قارشی، سئزگی و سۆق طبیعی نی قۆیان فلسفه سی سۆررئالیزمین اساسی کیمی قیمتلندیریلمیشدیر. بۆ سیرادا زیگموند فروید (S. Freud) دا روح خسته‌لری و هیستریک لر اۆزرینده آپاردیغی آختاریشلاردان انساندا بیر - بیرینه باغلی ایکی منلیگین

۱- برکسون یوکسه لن حیاتی گۆجه اِلان ویتال دئییر.

(شخصیتین) اوْلدوُغونو ایره لی سوْردو. بوُنلار ایکی عالم کیمی دیر: شعور آلتی و شعور عالمی. شعور آلتی کوْنترول ـ تفتیش تانیمایان اساس منلیگیمیزدیر. بوُ عالمی سوق طبیعی لریمیز گئرچک و صمیمی آرزولاریمیزلا مئیللریمیز اداره ائدیر. بوُ عالم جمعیت، تربیه و اخلاق تضییقینی تانیماز. فرصت تاپاندا مثلاً: رؤیا، سرخوْشلوق، عقل پوْزوقلوُغو، قیزدیرما حاللاریندا اوْزه چیخار. بوُ ایچریدن گلن حقیقی آرزولار، عادت و اخلاقین طلبی و جمعیت قوْرخوسو ایله شعور آلتینا سوْخولوب بوْغولوبلار. فروید گوْره بوُ شعور آلتینا یئرله‌شن آرزولارین ان گوجلوسو جنسی ایستکلر (Libido) دیر. بوُنون یانیندا گیجیک، قوْرخو، یوْ کسلمه حرصی، دوْشمانلیق و نفرت کیمی بیر چوخ گیزلی مئیللرده شعور آلتیندا قالیرلار. رؤیا (یوْخو)، بحران و هذیان کیمی شعورون ضعیفله دیگی حاللاردا بوُنلار ائشیگه چیخار.

شعور بوُ ایستکلری داواملی تضییق آلتیندا ساخلاییب بوْشالتماق امکانی وئرمه سه روحی خسته لیکلر مئیدانا چیخار.

فروید پسیکو آنالیز، تلقین و سایر متوْدلارلا بوُ گیزلی آرزولاری تثبیت ائتمک و سوْیله دیب فرحلندیرمک صورتیله خسته لرینی معالجه ائتمگه چالیشیردی.

شعور عالمی جمعیت عادت لرینه، اخلاق و تربیه قایدالارینا اوُیان ایدئال و لاکین صُنعی (ساختا) منلیگیمیز، شخصیتیمیزدیر. شعور دوْشونجه و داورانیشلاریمیزی قاطی بیر کوْنتروْل آلتیندا ساخلار و چوخ صمیمی، عادت خارجی و اوُیغونسوزلوق حاللاریمیزین قاباغینی آلار. شعور، ایستکلری شعور آلتینا ایته لر و بیر معنوی پوْلیس کیمی اوْنلارین اوْزه چیخماغینا مانع اولار. فروید گوْره شعور ایله شعور آلتی و یا داخلی و خارجی منلیکلریمیز داواملی بیر مجادله حالینداد یلار. اوْ شعورون وارلیغینا باخمیاراق شعور آلتی نین تظاهرلرینی بوُ حاللاردا تثبیت ائدیر: خسته لیک حاللاریندا، هیستری ده، رویا و یوُخودا، اوْیاقکن یانلیش و چارپیق حرکتلر و افراط سئوگی و نفرت و حیرانلیق دا، قوْرخو و هذیاندا و آغیزدان قاچان سوْزلرده و سوْز وال شوُخلوُقلاریندا.

فریدون خصوصیله شعور آلتی تظاهرلری و جنسی آرزو (Libido) باره ده گوْروشلری سوْررئالیسترین توْکنمز سرمایه لری اولموشدور. اوْنلاردا فروْید کیمی، شعور و یوْخ، شعور آلتی و یا آلت شعور تظاهرلرینی یوْروملایاراق شعر یازماق و یا رسم چکمک ایسته میشلر.

بو فلسفه و پسیکولوژی نظریه لرله یاناشی عصریمیزده ظهور ائدن نازیسم، کوْموْنیزم و عموم دونیا محاربه سی نین منفی تأثیرلری سوْررئالیزم جریانینی گوْجلندیرمیشدیر.

ایلک سوْررئالیست مئیللر روْمانتیک لرده و سوْنرا سمبوْلیست لرده خصوصیله آرتور رمبوْدا

گؤرولموشدور. اۏ شعور آلتی عنصرلاریندان فایدالاناراق خیالی و گیزلی دونیالارا گیرمک و یاشانان حیاتین ایکی اۆزلولوگو ایله بۆغوشان ناراحات شعرلر یازماقلا سوررئالیست‌لرین مژده چیسی اولموشدور.

سمبولیزمله عینی زاماندا ظهور ائدن هم رساملیق جریانی هم ده ادبی جریان اۏلان امپرسیونیزم (Impressionisme) ده خارج دونیا یا عاید مشاهده‌لری داخلی عالمده مئیدانا گلن روح حاللارینا گؤره عکس ائتدیرمه سی، یعنی خارج دونیانین انسان اۆزریندە بۇراخدیغی انتیباها گؤره یانسیدسی و منظره‌نین قاطی گئرچگینی سیلیک رنگلر آلتیندا آرادان آپارماسی باخیملاردان سۆررئالیزمه زمینه حاضیرلامیش سایپلیر. امپرسیونیست صنعت گؤروشو ۲۰- جی عصرین اوللرینه قدر داوام ائتمیشدیر.

کوبیزم (Cubisme): ۱۹۱۰- جو ایلده اۏنجه رسم ده تظاهر ائدن بۇ گؤروش سۆنرا شعره گئچدی و ۲۰ ایل داوام ائتدی. شعره گییۆم آپۆلینئر ۱۸۸۱-۱۹۱۸ (G. Appolinaire) طرفیندن گتیریلدی. بۇنلار امپرسیونیست‌لرین عکسینه بیر آنی-لحظه‌نی یۆخ آداملارین و اشیانین ابدی اۏزونوجانینی، شعور آلتی نین سیّرلرینی عکس ائتدیرمک ایسته دیلر. خارج دونیا یا باخیش زاویه سینی (گؤروش) دگیشدیردیلر. اشیانی باشقا باشقا زاویه‌لردن گؤسترمگه چالیشدیلار. موضوعلارینی تکجه بیر اۆزو ایله یوخ اۆچ بُعد ایله (طرفیله) و درینلیگیله هندسی شکیللر آلتیندا چکمک ایسته دیلر.

بۇ اوچ بُعد و (طرفی) گؤسترمک اۆچون رسمینی چکدیکلری آدامین یالنیز گؤرۆنوشونو، دۇروشونو، اۏلدوغو یئری یۆخ، عینی زاماندا ذهنیندن، عقلیندن گئچنلری، خیاللارینی، آرزولارینی، حتّا گۆناه و ثوابلارینی دا همان تابلویا یئرلشدیرمگه چالیشیردیلار. هم ده او آدامین صورتینه-اۆزونه ایسته دیکلری معنانی وئریردیلر.

رساملیق دا کوبیزمین قۇروجولاری باشدا پیکاسو (Picasso) و براک (Braque) و دئرن (Derain) اولموشلار.

کۆبیزم آدینی ایلک دفعه هانری ماتیس (H. Matisse) ایشلتمیش دیر. دئییلنلره گؤره بیر گۆن براک ین بیر تابلوسونو سیر ائدرکن اۏه، نه قدر کۆب (Cube = مکعب) دئمیش، اوندان سونرا بۇجور رساملیق تابلولارینا کوبیست تابلو دئییلدی.

کوبیست شاعیرلر ده بۇ متۆدو شعره تطبیق ائله دیلر. بیر لحظه ده گلن چئشیدلی، مختلف احساسلاری، دۆشونجه و منظره‌لری عینی شعرده تۆپلادیلار. مقصدلری اۏ زامانا قدر کی خارج گئرچک تلقیسینی (آنلاییشینی) پۆزماق ایدی.

اثرلریمیزی خلقین باشا دۆشمه‌مه‌سی طبیعی دیر، چونکی اۆنلاری بیز ده باشا دۆشمورو ک ـ دئییردیلر. اۆنلار شعورون مداخله‌سی اولمادان داخیلی منلیگی عکس ائتدیرمک ایسته‌ییردیلر.

بۆنلاردان هم رسّام و هم شاعیر اولان سالوادۆر دالی (Salvador Dali) تابلولارینین بیرینه آلتی آیری منظره‌نی یئرلشدیرمیشدی. بیر ایدمانجی بدنی، بیر آصلان باشی، بیر ژنرال، بیر آت، بیر چوبان بیر ده ابوالهول (Sphinx) صورتی و ایسته‌ییردی کی بۆ تابلویا باخانلار، بیر سنفونینی دینله‌ینلر کیمی اۆندان آیری ـ آیری معنالار چیخارتسینلار. بیر چوخ شاعیرلر بیر مدت بو جریانی ایزله‌دیکدن سونرا یۆللارینی دگیشدیردیلر. بۆنلاردان گیوم لینر، آندره‌سالمۆن، ماکس یاکۆب و ژان کوکتو و پییئر روردی (P. Reverdy) نین آدلارینی سایابیله‌ریک.

فۆتوریزم (Futurisme): کوبیزمله یاشید اۆلان بۆ رسم و ادبیات جریانی اۆنجه ایتالیادا ظهور ائتدی. کوبیزمی منیمسه‌ین فوتوریستلر عینی زاماندا تابلو و یا شعرده، بیر آدامین گئچمیشه، ایندیه، و گله‌جه‌یه عائد بوتون احساسلارینی یانسیدماغا چالیشیردیلار. کلمه‌لره و رنگلره آزاد بیر معنا وئرمک ایسته‌ییردیلر. بونلاردا داداجیلار کیمی جمعیته و منظره‌یه مسخره گۆزیله باخیردیلار.

فوتوریستلر عصریمیزین سمبولو کیمی گۆردوکلری ماشینی تعریف ائدیر و شولوق شهرلرین سس ـ صدالی آهنگینی، موتور سسینی شعرده ترنم ائتمگه چالیشیرلار.

بو جریاندا اونودولمایان تک بیر شاعیر ایتالیالی مارنتی (Marinetti) دیر.

دادائیزم (Dadaisme): بو ادبی حرکت بیرینجی دونیا ساواشیندا سوئیس ده ظهور ائتمیش و همان ایللرده فرانسه و آمریکادا عکس صدا تاپمیشدیر. بو ادبی حرکته زوریخ ده رومانیالی تریستان تزارا (Tristan Tzara) رهبرلیک ائدیردی. بۆنلار اۆزلرینه آد سئچمک اوچون لاروس سۆزلویو کتابی نین صحیفه‌لری آراسینا بیر پیچاق سۆخدولار، پیچاق دادا کلمه‌سی اۆستونده دۇردو، اۆنا گۆره اۆزلرینه داداچی (Dadaistic) آدی وئردیلر.

تریستانین اطرافینا ییغیشان بۆ گنجلر هئچ بیر ادبی جریان و قایدایا باغلی اۆلمایب، هامینی اله سالماغی اۆزلرینه مقصد قرار وئرمیشدیلر. پاریس ده بیر ییغینجاقدا بۆنلارا نه ائیله‌مک ایسته‌ییرسینیز سؤالینی وئرن بیر ماراقلی اشتراکچییه، فرانسیس پیکابیا (Francis Picabia) بئله جاواب وئرمیشدیر: «نه ائله دیگی میزی باشا دۆشمورسوز، بئله دگیل می، عزیز دۆستلار. اۆنو بیز ده باشا دۆشمورو ک. نه قدر گۆزه‌ل، دگیل می؟ حقینیز وار! پاپ ایله بیر کز داها یاتماق ایسته‌ییرم. یئنه ده باشا دۆشمه‌دینیز، من ده باشا دۆشمورم. نه قدر آجی دیر، دگیل می.»

بیر آیری ییغینجاقلاریندا قاباقدان دا خبر وئردیکلرینه گؤره بیر محاضره اۏخویاجاغیدیلار: اۏنون یئرینه تریستان تزارا، الینه گئچن غزئتین بیر مقاله سینی اۏخودو. اۏ بیرلری ده زنگ و طبیل چالدیلار. اۏنلارین اکثر ییغینجاقلاری مشاجره و دؤیۆشمک له قوْرتاراردی و پۏلیس مداخله ائدیب داغیداردی. دادائیزم صنعته و ادبیاتا و جمعیته قارشی بیر هجو و مسخره کیمی دیر. بۇنلار بۆتون دگرلره عصیان ائدرک حیاتین معناسیزلیغی، بۏغوجو و اعتدالسیزلیغی اۏستونده اصرار ائدیردیلر. بۇنلار اؤز آرالاریندا داحی اۏرتاق بیر گؤروشه صاحیب اۏلماییب، هئچ بیر ادبی، ایسته تیک قایدا ـ قانۇنا تابع اۏلمادیلار. بۆتون عادت ـ عنعنه لری لاغا قۏیوب روحلاری نین هر گوشه سینی اۇتانمادان آچیغا چیخاردیردیلار. داداچیلارین قایداسیزلیغی، ییخیجیلیغی و داشقینلیقلاری، سوررئالیزم جریانینا زمینه حاضیرلادی، اؤزلری ده ۱۹۲۲ ـ دن سونرا داغیلیب گئتدیلر و یاباشقا ادبی جریانا قۏشولدولار.

سۆررئالیزمین اساسلاری: داداچیلیق خرابه لری اۏستونده قوْرولان بۇ مکتبین اساسلاری آندره برئتون (André Breton) ون ۱۹۲٤ ده نشر ائتدیگی سوررئالیزمین بیرینجی مانیفستی ایله آچیقلانمیشدیر. آندره برئتون ٤۰ ایل بو یۏلدا آراشدیرمالار آپارمیش و لوئی آراگون، فیلیپ سؤپۏ و بیر نئچه دۏستو و همکاریله بۇ مکتبین اساسلارینی قۏیموش و اۏنون رهبری اۏلموشدور. برئتون و آراگون هر ایکیسی ده روح خسته لیکلری متخصصی اۏلوب، فرویدون فیکرلری نین تأثیری آلتیندا قالمیشلار.

بۇ مکتب شعور آلتی (Inconscience) نین فعالیتی اۏزرینده قوْرولموشدور.

سۆررئالیزم یاری عرفانی یاری ماتریالیست، فقط تماميله فردچی بیر گؤروش دور وعصریمیزده خصوصیله شعرده هله ده ایزلری داوام ائتمکده دیر. اۏنون اساسلارینی بئله ایضاح ائده بیله ریک:

بۇ گونه قدر انسان حیاتینی و صنعت حادثه لرینی یالنیز عقل، ذکاء و منطق اداره ائتمیشدیر. حقیقتده بۇنلار انسانین قصورلو و ساختا طرفلرینی گؤستریرلر. انسانی بۇنونلا باشا دۆشوب ایضاح و ایفاده ائتمک و مطلق گئرچگه بۇ کیمی سندلرله (یازی، رسم و سایره) چاتماق مۆمکون دگیل. انسانی بۆتۆولو کده قاورایيب باشا دۆشمک اۏچون شعور آلتی، یۇخو (رؤیا)، خیال گۆجو و جنسی (سئکس) قایناقلار دا واردیر. بونلار انسانی تحلیل ائتمک و باشا دۆشمک و صنعتله یۏروملاماق جهتیندن عقل و منطقدن اۏستوندور.

سۆررئالیست لر بۇ گؤروشه دایاناراق عقله و عادتلره عصیان ائتدیلر. برئتونون فیکرینه گؤره آنجاق عقل و تجربه نین محدودلاشدیردیغی بۇ دار گئرچکدن قوْرتولان صنعتکار،

اصل گئرچگه، یعنی اوْستون گئرچگه (سوْررئالا) چاتار. دئمه لی بوُنلار گئرچگین خارجینه چیخماق یوْخ گئرچگین سرحدلرینی گئنیشلندیرمک ایسته ییرلر. یعنی شعور آلتی دونیاسینی، رؤیانی، خیاللاری و حتا هذیانلاری دا شعور عالمی کیمی گئرچک سایرلار.

حتا گئرچگه چاتماق اوْچون انسانین رؤیا و بحران حاللارینی طبیعی گؤرونوشلریندن اوْستون توُتورلار.

سوْررئالیست لر، عقل و منطقه اوْلدوغو قدر عادت، عنعنه و اخلاقا دا قارشی گؤروْنورلر. چونکی بوُنلار فرویدون دئدیگی کیمی حقیقی شخصیتیمیزین اؤرتوسوز اورتایا چیخماغینا مانع اولورلار. تجربه یه ده عقله تابع اوْلدوغو اوْچون اعتبار وئرمیرلر. عقل، عادت ـ عنعنه اخلاق و تجربه هامیسی منفعت دالینداديلار. حالبو کی حقیقی گئرچک منفعت تانیماز ـ دئییرلر.

سوْررئالیزم ده شعرین قایناقلاری، گؤزله گؤروْنن عالم ده یوخ، یوُخودا، بحراندا و هذیاندا آختاریلار. اوْنلارا گؤره صنعت بیر هنر دگیل، آلت شعورون بیر عنصرو دور. الهام دا یوُخو ـ رویانین و آلت شعورون عنصرو دور و شاعیر بیر یارادیجی دگیل، داخلی من ین امرلرینی کاغذا کئچیرن بیر یازی ـ تایپ ماشینی کیمی دیر.

سوْررئالیست لره گؤره شعر و رسم عینی (Objective) گئرچگی ییخماغا بیر وسیله دیر. اونلار بیزی معلوم اولمایان درینلیکلرده، گئرچک اوْستو و گئرچک خارجی عالملرده گزدیررلر. شعرین اؤلکه سی فوق العاده لر، اوْلمایان تصادف لر و ناغیللار دیاری دیر.

سوْررئالیست لر اشیانی و طبیعتی معقول (عقله اوُیغون و آلیشیلمیش) وضعیتده گؤسترن باغلانتی و پیوندلری ده کسمک ایسته ییرلر. مثلاً انسان گؤوده (بدن) سینده بیر قوْل و اوْنون اوُجوندا بیر ال معقول بیر وضعیت دیر. بوُ وضعیتده هئچ بیر شعر عنصرو یوْخدور. اما قوْلو گؤوده دن و الی قوْلدان آیریلمیش دوْشونسه نیز، اوْ زامان اونلار بیر شعر مفهومو قازانارلار. بوُ یئنی مفهوم ساختا، خیالی و آلت شعورا و خیال گوْجونه باغلی بیر مفهوم دور. بو حال خارج دونیا یا بام باشقا بیر باخیش دیر، هم ده حشیش چکنلرین (آصرارکش) و یا روحی خسته لرین باخیشینا بنزه ر. عیناً یوُخودا اوْلدوغو کیمی. اونلارا گؤره رؤیا آییق لیق داکی حیاتیمیزین بیر نتیجه سی دگیل، عکسینه گوْنلوک حیاتیمیز، رؤیالارین تأثیری آلتیندا دیر. یعنی اساس اولان رؤیا حالی دیر.

دئمه لی بوُنلار بوُ باره ده فرویددان دا قاباغا گئدیرلر.

بوُنلارین اساس ادعالاری شعرده شعورو یوْخ آلت شعورو دانیشدیرماق دیر. چونکی بئله لیکله شعر انسانین صمیمی داخلی شخصیتینی آچیغا چیخارتماغا امکان تاپاجاقدیر.

سۆررئالیست لر آلت شعوردا کی جامع، حقیقی گئرچگی (اۆستون واقعیت) خارجه چیخارتماق اوچون بیر نئچه پراتیک وسیله تکلیف ائدیرلر. بۇنلارین ان ساده سی اۇزۆ-اۇزونه یازماق (اۇتۆماتیک یازی) دیر. اۇتۆماتیک یازماق اوچون صنعتکارا بئله توصیه ائدیرلر:

قلم-کاغذی آلیب دۆشونجه نیزین قاپیلارینی هر شئیه، دوشونجه یه باغلار وضعیتده بیر یئره اۇتورون و گۆحونوز یئتدیگی قدر پاسیو و آلیجی بیر وضعیته گئچین، دهانیزی، قابلیتلرینیزی و باشقالاری نین هنرلرینی بیر طرفه بۇراخین. ادبیاتین هر شئیه آپاران تهلکه لی بیر یۆل اۆلدوغونو اۇنوتمایین. قاباقدان هئچ بیر موضوع دۆشونمه دن و یازدیقلارینیزی یئنی دن اۆخوماق ایسته مه دن یازین، هم ده سرعتلی یازین، بیرینجی جۆمله اۇزو-اۇزونه گلر اۆندان سۆنرا گلن جومله لرده شعورلا علاقه دار اولمایان شعور آلتیندا یئغیلان و شعور اۆستونه چیخماغا فرصت آختاران جومله لر اۆلاجاقدیر.

بۇ چئشید یازیلارا هنر و اراده دخالت ائله مه دیگی اوچون اۇتۆماتیک یازیلار دئدیلر. ۱۹۲۱ ده آندره برئتون و فیلیپ سۇپۆ (Philippe Soupault) نون یازیب نشر ائتدیکلری و سوررئالیزمین ایلک کتابی سایلان «معناطیسی مئیدانلار» دا بو سایاق یازیلمیشدیر.

سۆررئالیست لر (اۆست گئرچگ و یا شعور آلتی) عالمی عکس ائتدیرمک اۆچون اۇتۆماتیک یازی دان باشقا وسیله لردن ده فایدالانمیشلار. بونلار مزاح-طنز، غیرعادی لیک، و یا، روحی خسته لیکلر، اۇیۇشدوروجو ماده لر و ... دیر.

مزاح-طنز (هزل): سۆررئالیست لر دونیایا مزاح (Humeur) گۆزویله باخارلار. چونکی اونلارین فیکرینجه مزاح اشیانین، کلمه لرین و گۆروننلرین طبیعی قۇرولوش علاقه لرینی پۆزار، اۇنلاری آیری بیر تر کیبلره قوشار. گۆلمک سایه سینده بیز ایکی اۆزلۆلویون سلطه سیندن قۇروتولاریق. مزاحچی دونیانی سانکی حیاتدان آیریلمیش کیمی سئیر ائدر و سۆزر و خارجی گئرچگه، واقعیته قارشی اعتناسیزلیغینی دیله گتیرر.

سۆررئالیست لر غیرعادی لیکلرین تصویرینه ده چالیشارلار. چونکی غیرعادی عالم ده گۆلونجله سرلی شئیلر ایچ-ایچه دی. اۆرادا عقل یئرینه حیرانلیق واردیر آنجاق تنقیدچی ذکاء یۆخدور.

رؤیا، سوررئالیستلرین مهم تئم لریندن دیر. بۇخصوصدا فرۆیدو ایزله میشلر. اۆنلار رویا یا گئرچگ حیاتدان چوخ اۇنم وئریرلر و «رویا دا گۆردو کلریمیز اصل شخصیتیمیزی تشکیل ائدر»-دئییرلر. اونلارا گۆره انسان رویالارینی چۆزه رک اۇزۆنو یاخشی تانیا بیلر. رویادا منفعت چیلیک یۆخدور. رویا اۆست گئرچگه چاتدیران ان قیسا یۆل دور.

دلیلیک، سرخوشلوق (کئفلیلیک) و حشیش، انسانلاری طلسیملر و عـادیِ منطقین گؤسترمه دیگی اوُفوقلاری اؤزوموزه آچار.

روحی خسته لر خارج گئرچکدن آیریلمیشلار، اونلارین ثابت فیکر (Idee Fixe) لرینی اینجه له مک و یاشاماغا چالیشماق بیلگی و صنعتی انکشاف ائتدیرر.

اوُسلوب: سوررئالیست لر دیلی آچیق مفهوملو و فایدالی ایشلنمه گی قبول ائتمزلر. داخلی من ین امرلرینی تثبیت اوچون اؤتؤماتیک یازیبا قناعت ائدرلر. دؤغما گئرچکلرین جریانینی اورتایا قؤیماق اوچون الدن گلدیگی قدر سرعتله یازماغی توصیه ائدرلر.

سورئالیست لر اوُسلوبلارینداتصویر (Image) دن ده فایدالانیرلار. بوُنلارین سئچدیگی تصویرلر تریاک (افیون) ین یاراتدیغی خیاللار کیمی دیر و انسانین آرزوُسوُنا تابع اؤلمازلار.

بوُرادا نمونه اوچون لوئی آراگون و فیلیپ سوُپوُنوُن شعرلریندن ترجمه لر وئره جه ییک:

لوئی آراگون دان:

انسانین گؤزلری
اَئله درین کی گؤزلرین ایچمگه اگیلدیم ده
بؤتون گؤنشلری پیریل - پیریل (چوخ پارلاق) اؤرادا گؤردوم
اؤرادا بؤتون اومیدلریمی گؤزله ین گؤرودوم
اَئله درین کی هر شئیی اوُنوتدوم ایچلرینده

....

قارانلیق بوُلودلاری بؤشونا داغیدیر روزگار (یئل)
گؤیلردن آیدین دیر گؤزلرین بیر یاش بلیرینجه
جامین قیریلان یئرینده کی ماویلیگینی ده
یاغمور سؤنو سمالارینی دا قیسقاندیریرلار (گیجیکلندیریرلر)

ترجمه اؤرخان ولی دن دیر (تورک ادبیاتی. احمد قاباقلی).

فیلیپ سوُپوْ دان ۱۸۹۷:

مزارداشی (فرانسیس پیکابیا اوچون)

نه اوْچون
سنی مزارینا دؤرد ایتینله
بیر غزئت ایله
و شاپقانلا گؤممه لرینی ایسته دین (قوُیلاماق)،
ایسته دین کی داشینا بوُنو بازسینلار
باخشی سیاحتلر.

ایکینجی دونیا ساواشیندا پاریس آلمانلار طرفیندن اشغال اولاندان سوْنرا سوْررئالیست لر اوْچ گرویا بؤلؤندولر. بیر حیصه سی فاشیزم قارشیسیندا مبارزه ائدن فرانسیزلارلا بیرلشدیلر و مبارز یازیچیلار آدیله مشهور اوْلدولار. (پوْل الوار و لوئی آراگوْن کیمی). بعضیلری ده آلمانلارلا همکارلیق ائتدیلر (سالوادوْر دالی کیمی). آنجاق آندره برئتون و اوْنو ایزله ینلر سوررئالیزم جریانینی داوام ائتدیردیلر.

اگزیستانسیالیزم (Existantialisme)

اگزیستانسیالیزم هر شئی دن اوّل بیر فلسفی مکتب دیر و ایلک دفعه گئچن عصرده دانمارکلی کیرکئگارد (Sören Kierkegard) طرفیندن تملی قوْیولموشدور. اوندان سونرا آلمان فیلسوفو هایدگر (M. Heideger) و سونرا فرانسه لی ژان پول سارتر (J. Paul Sartre) بو فلسفی جریانی انکشاف ائتدیرمیش و ۱۹۳۵ دن بری سارتر واسیطه سیله ادبیاتا گئچمیشدیر. اگزیستانسیالیزم ۲۰ - جی عصرده ان چوخ یاییلان مکتب دیر.

بو فلسفه یه اینانانلار ایکی گروپا آیریلیرلار:

۱ - دینه باغلی اگزیستانسیالیست لر: کیرکئگارد و گابرییل مارسل (Gabriel Marcel) کیمی.

کیرکئگارد دئییردی کی حقیقی دیندار تانریله ایچریدن شخصی تماس حالیندادیر و آنجاق تانریا سیغیناقلا حیاتین تضادلاریندان قوُرتولماق مومکون دور.

گابرییل مارسل ـ ه گؤره انسان داواملی سئچمک صورتیله اؤزـ اؤزونو دؤزه لدر، یارادار.

اؤز ـ اؤزونو دوزه‌لدن انسانین بو جریان دا هدفی، سارترین دئدیگی کیمی هئچلیک (بوُچلوق) دگیل، داها یۆکسگه یعنی تانریا چاتماق دیر. بیز تانریا عقل ایله یاخینلاشا بیلمه‌ریک، اونا ساری حرکت، سوق طبیعی، حیاتین حرکتی دیر. ایمانا چاتماق اوچون اخلاقی بیر حاضیرلیغا و اوندان دوُغاجاق بیر سئچگیه احتیاج واردیر. آنجاق او واخت اضطرابدان قوُرتولابیله‌ریک. آزاد سئچگینی آنجاق ایمان سایه‌سینده آپارابیله‌ریک. اومید حیاتین شرطی دیر و سانکی روحوموزون قوُماشی ـ پارچاسی دیر.

۲ ـ دینسیز ـ تانریسیز اگزیستانسیالیزمین ان مهم فیلسوفلاری آلمانلی مارتین هایدگر و فرانسیز پل سارتر، و اوُنون آسیستانی سیمون دوبوار (Simone de Beauvoir) و ژوُرژ باتای (Georges Bataille) دیر.

بونلار بعضی مسئله لرده خریستیان معکوره‌سیله موافق اولسالار دا حیاتین مقصدینی اومیدسیزلیکده گؤرورلر.

اگزیستانسیالیزم دونیا گؤروشونون اساسلاری بونلاردیر (سارتر): اسکی فلسفه‌یه گؤره ماهیت[1]، وجوددان اوّل وار اولار، یارانار و انسان بیر محتوا، بیر چوخ مزیّت و قصورلاریلا (اخلاق، اخلاقسیزلیق، جسارت، قوُرخاقلیق و سایره) آنادان اولار.

اگزیستانسیالیست لر بوُنو انساندان باشقا، مخلوقلاردا قبول ائدیرلر. اما انساندا وجودون داها اوّل یاراندیغینا ایناریلار. مثال اوچون بیز بیر میز (ماسا) سفارش وئرمک ایسته‌سک اونون خصوصیتلرینی (ائنی، بوُیو، اوُجالیغی، آغاجی، رنگی و مؤدئلینی یعنی ماهیّتینی) نجّارا ایضاح ائدیریک اوُ دا میزی اوُ خصوصیتلرله قاییرار و بیزه وئرر. دئمه‌لی میز وجودا گلمه‌دن اوُنجه اوُنون ماهیتی یارانیر و اوُنون اوُزرینده میز وجوده گلیر.

انساندا مسئله بوُنون عکسینه دیر: اوُشاق آنادان اوُلور، یعنی وجودا گلیر، سوُنرادان بوُیوُدوکجه عمللریله (یعنی سئچگیلریله، مبارزه لریله سئچدیگی موقعیله) اؤز شخصیتینی یعنی ماهیتینی یارادیر و حقیقی شخصیتینی تاپیر.

اگزیستانسیالیزم فلسفه‌سینه گؤره ایکی جور وجودواردیر. عیانی (حضوری) وجود و یا حالت (Etre) و حصولی، عملی وجود (Existence). مثلاً داشین وجودو حضوری دیر. یعنی اوُنون وارلیغی اوُنون ذاتیندا دیر و اوندان باشقا آیری وجودو اولا بیلمز.

---

۱ ـ ماهیّت هر شئیین اساسی، اؤزو و جانی دیر. آغاجی، آغاج و انسانی، انسان ائدن و یا انسانین انسانلیغی اوُنون ماهیتی دیر.

اما انساندا ایکینجی چئشید وجود یعنی حصولی وجود (Existence) زامانلا تشکول ائدر و انسانین ماهیتینی یعنی شخصیتینی تشکیل وئرر.

حصولی وجود عمل، سئچگی ایله مئیدانا گلر. بوُنو (Exister) سؤزوندن ده چیخارتماق ایسته میشلر. اگزیسته ده انسان اوْلدوُغوندان (Etre) حرکت ائدر (EX خارج اولار) و اولا بیله‌جگینه اریشر (Sistere). هایدگر دئییر کی «انسانین حصولی وجودو وار»- سؤزو «انسانین ماهیتی و یا موقعی وار» دئمکدیر. یعنی دونیا و دونیادا کی دیگر شعورلو مخلوقلارلا قارشیلیقی و معلوم علاقه‌لری واردیر.[۱]

انسان حقیقی وجودونو (ماهیتینی) آزادلیق سایه سینده یارادار، اونا گؤره اگزیستانسیالیزمین اساسی آزادلیق دیر. حقیقی آزادلیق، موجود وضعه قارشی چیخماق و اونو دگیشدیرمگه چالیشماق دیر. آزادلیق عمل ده اؤزونو گؤسترر، اونلارین بیر- بیریله علاقه‌لری گؤنش له نوُر کیمی دیر. یعنی آزادلیق عملله عینی دیر.

انسان آزاد اوْلدوغو اوچون سئچه بیلر و اؤزو سئچدیگی اوچون ده مسئول دور. سارتر فلسفه سینده تعهّد و مسئولیت حسی بیر فضیلت یوخ بیر فلسفی ضرورت دیر. حیاتدا دائمی چالیشماغا و شعورا- بیلیگه احتیاج واردیر.

بیز سئچرکن آزادیق. دوْغرودور کی انسان خارج دونیایا و جمعیته باغلی دیر، اما بو باغلیلیق و تابع اولماق مُطلق دگیلدیر. چونکی انسان ایسته‌سه جمعیته و حتا طبیعت قانونلارینا قارشی بیر وصعیتی، موقعی ده سئچه بیلر. اما اگزیستانسیالیزم ده آزادلیغین معناسی سوْسیالیست لردن فرقلی دیر. بوُنلار آزادلیغی عقیلدن چوخ سوق طبیعی یه باغلاییرلار. «آزادلیق، هئچ بیلمه دن سونراداان بیزی وار ائده‌جک عامللری، سبب سیز اولاراق سئچمک گؤجودور.» یعنی آزادلیق یالنیز اراده‌لی حرکتلریمیزه مخصوص دگیلدیر. سارتر: «قوْرخوُم دا آزاددیر» دئییر. یعنی اؤزونو فلان شرطلرده قوْرخاق بیر انسان اوْلاراق سئچدیگینی آچیقلاییر. بیزی هر هانسی بیر انسان، کاراکتر و یا ماهیته آپاران بیر سئچگینی آزادلیق سایبر.

اگزیستانسیالیزم ده انسان بیر سیخینتی و اضطراب دان عبارتدیر. بوُ سیخینتی و اضطراب سئچمه گی مومکون قیلان آزادلیقدان عمله گلیر. سئچمک و قرار وئرمک موقعینده اولان هر کس (مثلاً ساواش جبهه‌سینده اولان قوماندان (فرمانده) و قلمی الینه آلان یازیچی) بو

۱- موقع ـ موقعیت: انسانین ایچیده اوْلدوغو بوْتون عینی (اوْبژکیو) شرایط دیر. هر کسین موقعی اونون کنچمیشی، عیرق، صیف ـ طبقه، حیاتی و پلانلاریندان آسیلی دیر. یعنی انسانین فردیلیگینی، شخصیتینی تشکیل وئرن شیلرین توْپلوسودور.

سیخینتینی حس ائدر و یاشار اما انساندا بوُ سیخینتی حرکت یارادار. انسان تصادفله دونیایا گلمیش، یالنیز، اوُمودسوز ترک ائدیلمیش بیر مخلوق دور. بیر ایشه باشلایاندا اومودلاتماق گره کمز، سئچه جه ییک اما سؤنونو دوشونمیه جه ییک. انسان آزاد اولاراق سئچدیگی اوچون دئمه لی ان یاخشیسینی سئچیر.

دینی اگزیستانسیالیزم ده وار اولماق اؤزونو گئچمک و وجودونون اوْستونه چیخماق دیر و بو جریان سؤنسوز لوغا، تانریبا قدر گئدر، اونا گؤره سئچگی دن سونرا سیخینتی و اومیدسیزلیکدن قوُرتولماق ایجاب ائدر. اما سارترین گؤروشونده بو اضطراب هئچ بیتمز. چونکی وار اولماق قاپیسی هئچلیگه، پوُچلوغا آچیلار.

اومید ائتمک، اولمایان شئیلری کومگه چاغیرماق دیر.

آزاد عملدن سونرا پشیمانلیغا یئر یوخدور. چونکی ائله دیگیمیزی بیز سئچمیشیک و ایسته یه رک ائله میشیک. ائله بو بیر جنایت ده اولسا مادام کی ایسته یره ک ائله میشیک یاخشی دیر!

عمل اگزیستانسیالیزم ده اساس دیر، شهرتیمیز، اخلاقیمیز و کاراکتریمیز، ائله - دیکلربمیزدن آسیلی دیر.

احساس، دوُیغو، عملیمیزین نتیجه سی دیر. یعنی دویغو عملی حاضیرلاماز، عمل دویغونو حاضیرلار انسانین طالعی، قدری ده عمللری دئمکدیر. حیاتین اؤزونه گؤره خصوصی بیر معناسی یوخدور، اونو بیز عمللریمیزله معنالاندیریریق.

اگزیستانسیالیزم نه ماتریالیست نه ده ایدئالیست بیر فلسفه دیر. بورادا رئالیزمله ایدئالیزم قاریشمیشدیر.

اگزیستانسیالیزم ادبیاتا گئچندن سونرا (رومان وتئاتر) بؤیوک شهرت قازانمیش و یاییلمیشدیر.

اگزیستانسیالیست یازیچیلارین هامیسی سارتری ایزله مه میشلر، بونلار آراسیندا، کافکا، آلبر کامو(Camus) و ریلکه کیمی بؤیوک یازیچیلار واردیر کی هر بیری نین اؤزونه مخصوص گؤروشلری واردیر.

سارتری ایزله ینلر سارترین نشر ائتدیگی یئنی زامانلار (Les Temps Modernes) درگی سینده یازان سیموْن دوْبوْار و مارلو پوْنتی (Marleau Ponty) اولموشلار.

سارتره گؤره ادبیات وسیله سیله انسان حقیقتی آختاریب شعور قازانار و بونلارلا انسانلیغین آزادلیغینا چالیشار. اوْنا گؤره بازیچی یاردیقلاریندان مسئول دور. سارتر یازدیغی «ادبیات نه

دیر[۱]» آدلی کتابیندا تعهدلی ادبیات (Litterature Engagée) ین تملینی قوْیموش و بوْ کتابدا آچیقجا دئییر کی ادبیاتین مقصدی مبارزه دیر. بو مبارزه بیلیک و شعور قازانماق، حقیقتی آختارماق و انسانی آزادلیغا قوْووُشدورماق اوچون دور.

سارتره گؤره آنجاق صنعت و ادبیات دونیایا معنی وئره بیلر. او خوشبختلیگی ده ادبیاتدا آختاریردی (سیمون دوبوار).

سارتر ادبیاتدا شعرله نثری مقصد جهتیندن ده بیر ـ بیریندن فرق لندیریر. اونا گؤره نثر بیر مقصده چاتماق اوچون وسیله دیر اما شعر اؤزو ـ اؤزونه مقصددیر. او شعری رساملیق، هیکلتراشلیق و موسیقیه بنزه دیر. شاعیر کلمه لری علامت و نشانه کیمی یوخ اشیاء کیمی گؤرور، شاعیر کلمه لرله جمله قورماقدان چوخ شئی یاردار.

بؤیوک فرانسیز شاعیری پول والری ده شعری رقصه (اویاناماغا) و نثری یئریمگه بنزه تمیشدیر. انسان بیر مقصده چاتماق اوچون یول یئریر، اما بیر مقصده چاتماق اوچون اوْینامار. اونا گؤره اگزیستانسیالیزم ادبیاتی (نثر) تعهدلی و مسئول ادبیات دیر. بو مکتب ده یازیچی چاغی نین مسئله لری قارشیسیندا اؤز موقعیتی سئچیب آچیقلار. بو ادبیات دا شکیل و اوْسلوب وسیله سایبلیر و اجتماعی محتوا ـ مضموُنو اولمایان بدیعی گؤزه للیک دگرسیز قبول ائدیلیر. ادبیاتدا شکیل و محتوا نظرده توتولمالی دیر.

سارتره گؤره یازیچی آزاد انسانلارا خطاب ائدن آزاد انسان دیر و یازدیغی موضوع دا آزادلیق دیر.

اما سارترین اؤز دئدیگینه گؤره قلم آزادلیغی مدنی آزادلیقدان آسیلی دیر. قلمین دایاندیغی گوْن یازیچی الینه سلاح آلمالی دیر. «منیم فیکریمجه بیر دوره نین ادبیاتی او زامان اؤزونه یادلاشار (Alienation) کی آزادلیق و مستقللیگی نین شعورونو قازانمایب، بیر ایدئولوژی و یا اؤنا بنزه ر گوْجلره تابع اولا.

ادبیات صینیف سیز، آزاد و دینامیک بیر جمعیتده شعورلو(Concience اؤزونو درک) مرحله سینه چاتابیلر و هدفی انسانلاری آزادلیغا چاغیرماقدیر کی بو آزاد انسانلار انسان آزادلیغی حکومتینی حیاتا کئچیرسینلر. البته بو هله خیال و ایدئال مرحله سینده دیر.

اگزیستانسیالیست یازیچیلار رومان و تئاتر اثرلرینی داها چوخ فلسفی گؤروشله یازمیشلار. بوْنوْ سموْن دوْبوار بئله ایضاح ائدیر:

ایندییه قدر کی روْماندا، حکایه و تئاترلاردا بیر ادبی آدام، روحی خصوصیتلری ایله

۱ـ ادبیات چیست ژان پل سارتر، ترجمه ابوالحسن نجفی، مصطفی رحیمی.

تصویر اؤلؤنوردو. بیز اؤنو، متافیزیک ـ فلسفی دئییلن، یعنی بیر آدامین بوتون دونیایا قارشی دوروُمونو گؤسترن خصوصیتلریله یاشاداجاغیق. اما انسانلا دونیا آراسیندا کی مناسبت، بیر فیکر مناسبتیندن چوخ، بیر مبارزه، بیر احساس یعنی جانلی بیر مناسبت دیر. بیز اثرلریمیزده بوُنو وئرمک ایسته ییریک. نگرانلیق، اؤلوم قورخوسو، عصیان، حقیقتی آختارماق بیر انسانین اساس شخصیتینی، چیلیسلیک و قورخاقلیغیندان داها یاخشی آچیقلار.

یاخشی یازیلمیش، یاخشی اوخونان بیر فلسفی رومان، دیگر ادبی نوعلرین ائیله یه بیلمه دیگی مقیاسدا حیاتی آیدینلادار، آچیقلار. فلسفی رومان، رومانین ان یوکسک نوعی دیر.

اگزیستانسیالیست ادبیات، جمعیت قارشیسیندا اؤزونو مسئول و متعهد گؤردویو حالدا خلقه خطاب ائتمز. بوُ فلسفه نی آنلایان سئچگین طبقه یه خطاب ائدر.

ایندی نمونه اوچون سارترین «میلچکلر» آدلی نمایشنامه سیندن بیر پارچانی نقل ائدیریک:

«میلچکلر»: میلچکلر، سارترین، اگزیستانسیالیزم فلسفه سینی آچیقلایان تعلیمی دیداکتیک بیر تئاتر اثری دیر. موضوعسو هؤمر داستانی و ائلکترا تراژدی سیندن آلینان بو اثرده، سارتر، یونان تراژدیلرینین هامی سیندا اساس فیکر اولان قدر ـ طالعین ثابت لیگی و تانریلارین یازدیغی آلین یازیسی گؤروشونه قارشی چیخیر.

اگزیستانسیالیزم فلسفه سینه گؤره انسان اؤز حقیقی وارلیغینی (ماهیّت) آزاد سئچگیلریله اؤزو یارادیر. ائله جه ده وجود (وارلیق) ماهیت دن قاباق گلیر. حالبو کی یونان تراژدی لرینده، انسانلارین طالعی (یعنی عمللری و نه اؤلاجاغی) تانریلار ایله معیین لشدیریلمیشدیر. یعنی ماهیت وجوددان قاباق دیر و انسان آزاد اؤلاراق بیر شئیی سئچه بیلمز. همیشه زئوس (Zeus) ون ایسته دیگی اولار.

آشاغیدا نقل ائتدیگیمیز حیصّه اگزیستانسیالیزمی تمثیل ائدن اؤرستس (Orestes) ایله طالعی و انسان اوستو وارلیغی (مافوق بشر) مدافعه ائدن ژوپیتر (Jupiter) یا زئوس (Zeus) آراسیندا بیر مباحثه دیر. ائلکترا، آزاد سئچمگه، آزاد عمله قابلیتی اولمایان بیرانسان تیپی نمونه سی دیر. افسانه و داستاندا اؤلدوغو کیمی اؤرستس ین آتاسی آگاممنون (Agamemnon) ون قاتللری اولان اؤگئی آتاسی ائگیستوس (Aigistos) و آناسی کیوتامئسترا (Kiytamestra) نی اؤلدوروب باجیسی ائلکترا ایله آپولون معبدینه سیغینیرلار. ائلکترا قاباقدان بوُ جنایتی ایسته دیگینه باخمایاراق پشیمان اؤلموش، اما اؤرستس بوُ ایشیندن ممنون و راضی دیر. چونکی بوُ ایشله وار اؤلوشونو (اگزیستانسیالیستی) تأمین ائتمیشدیر و زئوسلا مباحثه یه باشلاییر.

اوچونجو پرده، صحنه ۲: (اۇرسته ـ ائلکترا ـ زئوس)

زئوس ـ یازیق اۇشاقلار، گؤردۆنوز نه حالا دۆشدونوز. (اۇرسته، اؤگئی آتاسیله آناسینی اؤلدوروب و جنایت اۇرتاغی باجیسی ائلکترا ایله آپۆلۆن معبدینه سیغینمیشدیر. زئوس گلنده میلچکلر، بحران و اضطراب سیمبوللاری کیمی، بۇ ایشه گؤره وجدان عذابی چکن ائلکترانی یئییرلر). غضبله ترحم (رحم ائتمک) بیر ـ بیرلریله ساواشیر اۆره ییمده ... آه، دلی گنجلیک، نه بۆیو ک پسلیک ائله دینیز اؤز ـ اؤزونوزه!

اۇرسته ـ ال چک بۇ باباجانلیقدان، تانریلارین شاهینا یاراشمیر. زئوس ـ سن ده بۇ راضیلیقدان ال چک، جنایتی نین جزاسینی چکن بیر گوناهکارا اویمور.

اۇرسته ـ گوناهکار د گیلم من، قبول ائله مه دیگیم بیر جنایت اوچون جزا وئره بیلمه سن منه.

زئوس ـ بلکه ده آلداندین، اما صبرائله، بیر آزاسونرا گوزلرینی آچاجاغام.

اۇرسته ـ ایسته دیگین قدرسویله هئچ بیر شئیه پشیمان د گیلم.

زئوس ـ ایشله دیگین گوناهدان باجی نین دۆشگونلویۆنه ده می؟

اۇرسته ـ اۇنا داحی.

زئوس ـ ائلکترا، ائشیدیرسن می، بۇ سنی سئودیگینی ادعا ائدن آداما باخ.

اۇرسته ـ جانیمدان دا چوخ سئویرم اۇنو، اما غم ـ غصه لری اؤزوندن دیر. آنجاق اؤزو قۇرتولا بیلر بۇ غم ـ غصه دن: آزاد دیر.

زئوس ـ اماسن، سن ده آزاد سان مگر.

اۇرسته ـ یاخشی بیلیرسن.

زئوس ـ باخ اؤز حالینا، گۆستاخ و آخماق مخلوق، ائله بیل چوخ دا شانلی حالین وارمیش، آج ایتلر آراسیندا، قورویان بیر تانری نین (آپۆلۆن) قیچلاری آراسینا گیرمیسن. سن آزاد اۇلاندا، بیر زندانین دیبینده زنجیره وۇرلموش محکومون، چارمیخا چکیلمیش قۇلون دا آزاد لیغیندان دانیشماق گره ک.

اۇرسته ـ نییه اۇلماسین؟

زئوس ـ دقت ائت، آپۆلۆن سنی قۇرودوغو اوچون قهرمانلیقدان دانیشیرسان، اما آپۆلۆن منیم هئچ سۆزومو یئره سالمایان بیر خدمتچیم دیر، بارماغیمی قۆوزاسام سنی بۇراخار.

اۇرسته ـ یاخشی، قۆوزا بارماغینی ایسته سن الینی ده قۆوزا!

زئوس ـ نه فایدا، جزا وئرمکدن خۆشوم گلمز. دئمه دیم می من سیزی قۇرتارماغا گلدیم.

ائلکترا ـ بیزی قۇرتارماغا؟ مسخره ائتمه. اؤج و اؤلۆم تانریسی! اضطراب چکنلره یالاندان

اومید وئرمگه هئچ کیمین حقّی یوخدور. بیر تانری داهی اوْلسا.

زئوس ـ ۱۵ دقیقه چکمز خارجه چیخا بیلرسن.

ائلکترا ـ ساغ ساغلام می.

زئوس ـ سؤز وئریرم سنه.

ائلکترا ـ بوُنا قارشیلیق مندن نه ایسته‌ییرسن.

زئوس ـ سانکی هئچ بیر شئی، یعنی چوخ آسان وئره بیله‌جگین شئی: بیر آز پشیمانلیق.

اوْرسته ـ دقّت، ائلکترا: بوُ «هئچ» بیر داغ کیمی روحونون اوْستونه چؤکه‌جک.

زئوس ـ (ائلکتوایا) دینله‌مه اوْنو، بوُ جنایتی انکار ائتمه‌لی‌سن، باشقاسی ائله‌دی بوُ جنایتی، سنه گوْناه اوْرتاغی دئمک ده گوْج.

اوْرسته ـ ائلکترا، اوْن بئش ایللیک کینی و اوُمودو انکار می ائده‌جک‌سن.

زئوس ـ انکار ائدن کیم، او هئچ واخت بوُ دینسیز ایشی ایسته‌مه‌دی.

ائلکترا ـ آه تانریم! سئوگیلی تانریم نه قدر ایسته‌ردیم سهوائتمه‌یه‌سن.

اوْرسته ـ دقت ائلکترا، بو هئچ، بیر داغ کیمی روحونون اوْستونه چؤکه‌جک. نییه قرار وئرمگی باشقاسینا بوُراخیرسان. اوْ قیزغین، گنج کین ایلاهه‌سینی نییه انکارائدیرسن. بو ظالیم تانری سنی مسخره ائدیر، گوْرمؤرسن مگر اوْنو.

زئوس ـ سیزی مسخره ائتمک می، تکلیفیمی دینله‌یین جنایتینیزی انکار ائدرسه نیز ایکی‌نیزی ده آرگوس Argos تختینه اوْتورداجاغام.

اوْرسته ـ اوْلدوْردو کلریمیزین یئرینه می.

زئوس ـ ائله اوْلاجاق.

اوْرسته ـ قاتیللرین اِن آلچاغی پشیمان اوْلانیدیر.

زئوس ـ اوْرسته! سنی من یاراتدیم، هر شئیی من یاراتدیم، باخ! معبدین دیوارلاری آچیلیر، گؤی گوْروْنور، اوُلدوزلارلا دوْلودور، دؤنن دوْلاشان اوُلدوزلاری دا. زئوس صحنه‌نین دیبینده دیر. سسی قوْرخوُلو بیر سس اوْلوب ـ میکروْفوْن ـ اما چتین آنلاشیلیر.

بیر دفعه ده بیر ـ بیرینه چارپمادان منتظم دؤنن دوْلاشان (فیرلانان) بوُ سیاره‌لره باخ، اوْنلارین یوْللارینی من سهمانلادیم، عدالت اوْزرینه. کوْره‌لرین اوُیوُمونو دینله، گوْیون دؤرد گوشه سینده عکس ائدن معظم ماهنینی دینله. (مئلودرام) مختلیف مخلوقلار منیم امریمله یاشار. انسانین هر زامان انسان دوغماغی، ایت بالاسی‌نین هر واخت ایت اوْلماغینی من بوُیوردوم. بیتگیلری من بوْیوْده‌رم. توْرپاغین اوْستونده اوُچان ساری پوْلن بوُلودلارینا منیم نفسیم، استقامت

وئرر.

اؤز یوُردوندا دگیلسن یابانجی! ات ده کی سۆموک پارچاسی کیمی سن. بیگزاده نین منشه سینده کی قاچاق اوُوچو کیمی سن، یئر اۆزونده: چونکی دونیا یاخشی دیر. اونو اؤز امریمه گؤره یاراتدیم و من «یاخشیلیغام». اما سن پیسلیک ائله دین. یئر- گؤی ده سنی گۆناهلی بیلیر. یاخشیلیق هر یئرده دیر...

یاخشیلیق سنین ایچینده دیر، سنین ائشیگینده دیر: بیر اوُراق کیمی کسیر سنی، بیر داغ کیمی ازیر سنی، سنی بیر دنیز کیمی سۆروب آپاریر. ائله دیگین پیسلیگین ده باشاریسینی اوُ تأمین ائتدی. شام (شمع) لارین ایشیغی، قیلیجی نین کسرلیگی، قوُللاری نین گۆجو اوُلدی سوُنرا غرورلاندیغین، ائله دیگین بوُ پیسلیک ده وارلیغین بیر یانسیماسیندان، گیزلی، یاخشیلیغین یاردیم ائتدیگی آلدادان بیر تظاهردن باشقا نه دیر کی.

اؤز منلیگینه قاییت اوُرسته، کائنات سنی سوُچلو گؤرور، سن ده، کائنات دا بیر کیچیک قوُرددان باشقا بیر شئی دگیلسن. طبیعته قاییت سوُیسوزلاشمیش (مانقوُر تلاشمیش) اوُغول! قصوُرونو بیل، اوندان سیلکه لن، اونو پیس قوُخویان چوروک بیر دیش کیمی آت یا دا اوُنونده دنیزین چکیلمه سیندن، بوُلاقلارین قوُروماسیندان، یوُلوندا داشلارین، قایالارین یوُوارلانماسیندان آیاقلارین آلتیندا توُرپاغین اوُووُلماسیندان قوُرخ.

اوُرسته - اوُووُلسون! قایالار محکوم ائله سینلر منی، من گئچنده بیتگیلر سوُلسون. بوُتون کائناتین منی حقسیز تانیماسی یئتمه یه جک سن تانریلارین شاهیسان زئوس! داشلارین و اوُلدوزلارین شاهیسان. اما انسانلارین شاهی دگیلسن.

زئوس - شاهین دگیلم می گوُستاخ قوُردجوق ائله ده کیم سنی یاراتدی.

اوُرسته - سن اما، منی آزاد یاراتما مالی یدین.

زئوس - منه خدمت ائتمک اوُچون آزادلیغی وئردیم.

اوُرسته - بوُ مومکون دور اما سنین علیهینه اوُلدو. هئچ بیر شئی بوُنا قارشی ائیله یه بیلمه ریک. نه سن نه ده من... بیلیرم کی اوُزوُمدن باشقا کیمسه دن کوُمه یم یوُخدور. اما سنین یاسانا قایتمایاجاغام. اؤز یاسامدان باشقا یاسا تانیماماغا محکومام. طبیعته قاییتمایاجاغام: سنه گلن مینلرجه یوُل وار اما یالنیز اؤز یوُلومدان گئده بیله رم من. چونکی من، انسانام زئوس! هر انسان اؤز یوُلونو اوُزو دوُشونوب تاپمالی دیر. طبیعت انسانلاردان نفرت ائدر سن ده، سن ده تانریلارین شاهی! نفرت ائدیرسن انسانلاردان.

۱ - تورک ادبیاتی - احمد قاباقلی - بیرینجی جلد ۱۹٦۷ - استانبول.

٤

ادبی نوعلر

(Genres Litteraires)

شکلیل و محتوا باخیمیندان اؤرتاق قایدالارا گؤره یازیلمیش و یا سؤیلنمیش اثر تؤپلوسونا ادبی نوع دئییلیر. اؤنا گؤره مختلیف ادبی نوعلری واردیر، بؤنلار اوّچ بؤلمه ده تدقیق ائدیلیر:

۱ - سؤزلو ادبیات نوعلری

۲ - نثر نوعلری

۳ - نظم (شعر) نوعلری

سؤزلو ادبیات نوعلری نظم و نثر شکلینده اولا بیلر. بونلار، ناغیل، داستان، آتالار سؤزو و سایره‌دن عبارتدیر و ۱۳٦۷ ده یازدیغیمیز «آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی» آدلی کتابیمیزدا ایضاح ائدیلمیش دیر.

آذربایجان ادبیات کتابلاریندا ادبی نوعلری آشاغیداکی شکلیلده تعریف و تصنیف ائتمیشلر.

قؤرولوشلاری بیر - بیرینه بنزه‌مه باخیمیندان ادبی - بدیعی اثرلری اوّچ نوعه آییریرلار: ائپیک، لیریک و درام اثرلر.

ائپیک اثرلرده یازیچی، انسانلار و حادثه‌لر حقینده روایت (حکایت ائپوس (Epos) حکایه دئمکدیر) ائتمک یؤلیله وارلیغی تصویر ائدر. رومان، حکایه، نوؤئل، پؤوست و اؤچئرک بؤ نوع اثرلردندیر.

غنایی، لیریک اثرلرده حیاتین، وارلیغین و هرهانسی بیر شئیین یازیچی دا اؤیاتدیغی

تأثیرلر، داخلی دؤیغولار، هیجانلار وئریلیر. بو اثرلرده حس و هیجانلار اثرین جانینی تشکیل ائدر.

درام حرکت و عمل دئمکدیر. صحنه اوچون یازیلمیش بدیعی اثرلره درام دئییلیر. تورک مؤلفلریندن احمدقاباقلی یازدیغی تورک ادبیاتی کتابی نین بیرینجی جلدینده بو چئشید تصنیفی ادبیات اثرلری نین ایضاح و ایفاده شکیللری (آنلاتیم یؤلو) کیمی قبول ائدیر و عینی ادبیات نوعو اثرده مثلاً رومان‌دا تصویر، تحکیه، دانیشما، خطاب کیمی ایفاده شکیللری نین هامیسی اولا بیلدیگینی قید ائدیر.

ایران ادبیاتیندا دا ادبی نوعلری اؤنجه نظم و نثر نوعلرینه بؤلموشلر.

الف: ادبی نثر و نوعلری

نثر داغینیقلیق دئمکدیر، ادبیاتدا وزن و قافیه سیز سؤزه دئییلیر. ایکی جور ادبی نثر واردیر: ساده و یا مُرسل، بیر ده سجعلی (مسجّع) نثر.

سجع نثرده شعرین قافیه‌سی کیمی دیر. سجعلی نثر قدیم چوخ ایشله‌نردی. بؤنون نمونه‌لرینی فضولی نین دیوانیندا یازدیغی مقدمه‌ده گؤره بیله‌ریک: «اما بعد راقمِ تسویداتِ صحایفِ عصیان، فضولی ناتوان، بؤ طرز ایله بیانِ حال و بؤ نهج ایله شرحِ مافی البال ائدرکی...

بؤرادا عصیان ایله ناتوان و بیان آراسیندا و حال ایله بال آرالاریندا سجع واردیر.

بؤ گؤن سجعلی نثر مؤددان دؤشموش و تقریباً اؤنودولموشدور.

ادبی نثر، دؤشونجه و دؤیغولاریمیزی گؤزه‌ل و تأثیرلی هم ده آچیق و دؤزگون دیلله ایفاده طرزی دیر. ادبی بدیعی نثرده تصویر، خیال و دؤیغو چوخ گؤجلودور. ایفاده طرزی ده فصاحت و بلاغت قایدالارینا اؤیغون اؤلمالیدیر.

فصاحت و بلاغت دن مقصد سؤزون دؤزگون، آچیق- آیدین و مناسیب (یئرینده) اؤلماغی دیر.

ادبی نثرین تاریخی، شعره گؤره یئنی دیر. اسکی دن داستان، درام (نمایشنامه) لار شعرله یازیلاردی. اوروپادا ۱۸ - جی عصردن سونرا رومان و درام اثرلری نثرله یازیلماغا باشلادی و یاواش- یاواش شعردن قاباغا گئچدی. اسکی دن بری نثرین نوعلری خطاب (Oratoire)، تاریخی و داستان نثری و تعلیمی یا دیداکتیک نثر اولموشدور.

بؤ گون ادبی نثرین مهم نوعلاری بؤنلاردیر: درام یا تئآتر (نمایش نامه)، رومان، حکایه، خطابت، ترجمه حال، خاطیره‌لر، سیاحت یازیلاری، تنقید، مکتوب، مقاله، طنز حکایه

(Anecdote) و سایره.

درام یا تئاتر، رومان، حکایه و بوٗ کیمی نوعلر نظم و نثر شکلینده ده یازیلار.

درام- تئاتر:

تاماشاچیلارین قاباغیندا صحنه ده آرتیست لرین تمثیل ائتمه سی و اوْینا ماسی مقصدیله یازیلمیش اثرلره درام و یا تئاآتر اثری (نمایشنامه) دئییلیر.

درام یونانجا حرکت ـ عمل دئمکدیر، دئمه لی درام و تئاآتر اثری تاماشاچیلارین اوْنوْنده حرکت حالیندا گؤسڑیلیر. دیگر نوعلر اوْخوماق و یا ائشیدمک اوچون یازیلسا دا درام سیر ائتمک اوچون یازیلار.

تاماشا اثری اوْچ وارلیغین توْپلانماسیله عمله گلیر. بوْنلار: یازیچی، اثر و اوْیون دور.

یازیچی: چوخ واخت امضاسی بللی بیر آدام دیر. بعضاً ده بللی دگیلدیر.

اثر: یازیلی بیر متن دن عبارتدیر. بعضاً قاباقدان حاضیرلانمیش و آرتیستلرین اوٗستالیغینا بوٗراخیلمیشدیر.

اوْیون یا تمثیل: درام اثرین اساس شرطی دیر. درام اثرین دگری و یازیچی نین باجاریغی آنجاق صحنه یه قوْیولوب اوْیناندیقدان سونرا بللی اوْلور. تئاآتر گروپ شکلینده باشاریلان و یا باشاریلمایان بیر صنعت دیر. بورادا آرتیست و یا آکتیورلارین، دکوْراسیوْنوْن و اداره چیلرین (رژیسور) ده یازیچی و اثر قدر روْلو واردیر.

درام اثرین عنصرلاری: هر درام اثرینده آلتی عنصر واردیر. موضوع، آداملار، محیط، زامان، اوٗسلوب و مقصد.

موضوع: بورادا موضوع صحنه ده باش وئرن بیر حادثه و یا حادثه لر سلسله سی دیر. حادثه یازیلمیشدیر، بعضاً سؤزلو ده اوْلا بیلر.

درام اثرلری نین موضوعلاری، میتوْلوْژی دن، افسانه لردن، تاریخدن و یاشادیغیمیز حیاتدان دا آلینا بیلر. البته ناغیل کیمی خیالا دایانان اثرلرده واردیر.

وؤلتر تئاآتر صحنه سینی بیر مجادله، مبارزه مئیدانینا اوْخشاتمیش دیر. بو مبارزه آداملار آراسیندا و یا انسانلارلا تانریلار، حیوانلار و طبیعت اوستو قووه لر آراسیندا اولا بیلر. مبارزه، عشق، پوٗل، ایدئال، دین، طالع و احتراص کیمی سببلردن اولا بیلر. بعضاً حرکتلی طرز ده گؤستریلن مبارزه لر بعضاً ده سؤیلشمک شکلینده اوْلور. درام اثرینی دگرلندیرن اساس هنر، آداملارین بیر- بیرلرینه پارالئل اولان (اوْیان) و یا قارشی گلن احتراص و مبارزه لرینی جانلی و

حرکتلی بیچیمده گؤسترمه‌لری دیر.

تاماشاچیلاری و آکتؤرلاری یاخیندان تانیماق، صحنه و اؤیون امکانلارینی بیلمک، زامانیندا بیر رژیسور کیمی، یازماقدا اؤلدوغو اثری اؤینانان حالیندا ذهنینده حاضیرلاماق درام اثری نین یازیچی سینا ان فایدالی عامللردیر. تصادفی دگیل کی دونیانین بیر چوخ بؤیوک دراما تؤرقلاری تئاتر بیناسی نین ایچیندن چیخیلار.

اسکی یونانستانین ان بؤیوک تراژدی یازیچیسی اشیل، فرانسه‌نین بؤیوک تئاتر یازیچیسی وؤلتر، بؤنون جانلی مثاللاری دیر. وؤلتر یازیچی و فیلسوف اؤلدوغو حالدا بیر چوخ تئاترلاردا صحنه ده رؤل آلمیشدیر.

شکسپیرین تئاتر قاپی سیندا مهترلیکدن، سؤنرا پرده چیلیکدن باشلایاراق آکتؤرلوغا و سونرا بؤیوک یازیچیلیغا یؤکسلمه‌سی مشهور دور.

تئاتردا زامان محدودیتی اؤلدوغو اوچون، اؤرادا کی حادثه‌لر معیین زامان ایچریسینده قؤرتارمالیدیر. سؤنرا اثر صحنه‌ده گؤستریله‌جگی اؤچون یازیچی صحنه‌نین بیر چوخ طلبلرینی نظرده تؤتمالیدیر. صحنه ده وئریلن حادثه‌لرین ایضاحیندا یالنیز آرتیست‌لرین دانیشیغی دگیل اؤنلاری صحنه‌ده احاطه ائدن شرایطین (دکؤراسیون، ایشیق و سایره) ده بؤیوک رولو واردیر.

صحنه ده کی دانیشیق ایکی شکیلده اولا بیلر: تکلیکده (مؤنؤلؤق) و ایکیلیکده (دیالؤق). مؤنؤلؤقدا ناطق، قارشیسیندا دؤران بیرشخصه مراجعت ائتمیر، بعضاً اؤز ـ اؤزونه سئوال وئریر، اؤز سئوینجینی، اؤز کدرینی ایفاده ائدیر.

دیالؤق ایکی و یا داها چوخ پرسؤنا‌ژین بیرـبیریله دانیشیغی دیر. دیالؤقؤن اساسینی سؤرغؤلارـ سئواللار، جاوابلار، مباحثه‌لر تشکیل ائدیر. درام دا آز سؤزله چوخ فیکر وئرمک و معنالی حرکت ضروری دیر. بؤرادا بعضاً بیر فیکری: الـ اؤز حرکتلری، دانیشیغین آهنگی و سس تاماملاییر. بعضاً بؤ حرکتلر سؤزلرین ده یئرینه گنجه بیلیرلر. مثلاً صحنه‌ده، راضی سان می) سئوالی نین جاوابی آرتیست طرفیندن ال، اؤزوباش حرکتلریله ده وئریله بیلر.

درام اثرلرینده زامان مسئله‌سی خصوصی یئر تؤتور. اگر بیر درام اثری نین اؤخؤنماسی ١/٥ و یا ایکی ساعات واخت آپاریرسا، او، صحنه ده ٥ - ٤ ساعات واخت آلیر. چونکی صحنه‌ده سؤزلرین دئیلمه تئمپی، آهنگی و حرکتلر، اؤخوماق زامانیله عینی وضعیتده اولماییر.

دراماتیک اثرلر پرده‌لره و پرده‌لر شکیللره، شکیللر گلیش لره بؤلؤنور.

پرده‌لر بیرـ بیریندن تنفس‌ له آیریلیرلار. بعضاً بیر پرده ده وئریلن ماتریاللار یئرین (مکان) دگیشمه‌سینی طلب ائدیر. او زامان هر پرده ایکی و یا اؤچ شکله بؤلؤنور. رژیسؤرلارین پرده‌یه

گلمه سینه گلیش دئییرلر. اشتراک ائدن تیلرین دانیشماسینا رپلیکادئییلیر.
دراماتیک اثرلر هم شعر، هم ده نثر ایله یازیلابیلر.

درام اثرلری‌نین چئشیدلری:

تئاآتر دا اۆینانان حادثه‌لرین خصوصیتیندن آسیلی اۆلاراق درام اثرلری نین مختلیف نوعلری واردیر. بونلار تراژدی (غم‌لی ـ کدرلی درام)، کۆمئدی (گۆلدوروجو...) و درام یا آجیقلی گۆلونج آدلاریله مشهور اولوبلار. بونلارین کلاسیک شکیللریله یاناشی سونرادان مئیدانا چیخان باشقا شکیللری ده واردیر.

تراژدی (فاجعه نوعی):

ان قدیم درام نوعلریندندیر. اوّلاً یونانستاندا یارانمیش (میلاددان ۵۰۰ ایل اوّل) و اصلی دینی مراسیملردن عمله گلمیشدیر.

قدیم یونانلیلار مۆنبیتلیک و بیتگی تانریسی دیۆنیسین شرفینه دینی بایرام مراسیمی گئچیرردیلر. بۇ مراسیم لرده دیونیسی کئچی و یاخود بوزۆو شکلینده تصویر ائدردیلر. (اسکی یونانجادا (Tragos)= کئچی دئمکدیر). اونا گۆره بو مراسم تراگئدیا، تراژدی آدیله مشهور اولموشدور.

اساطیره گۆره دیۆنیس یئر اۆزونده گزه‌رکن تیتانلار (دئولر) طرفیندن پارچا ـ پارچا ائدیلمیشدیر. اۆلیمپ تانریلاری نین باشچیسی زئۇس اۆنون اۆره گینی اۇدموش و دیۆنیسی یئنیدن دیریلتمیشدیر. بۇ دینی مراسیملرده دیۆنیس ین مصیبتلری و اضطرابلاریله باغلی الملی نغمه لر اۆخوناردی، دیۆنیسه خطاباً یئنه دیریلمه گینی آرزو ائدردیلر و اۆنون شرفینه کئچینی قۇربان کسردیلر. دیۆنیس مراسیملری اۆزوم ییغیلان زامان کئچیریلردی.

بۇ دینی مراسیملری اجرا ائدن شخصلر بیرلیکده (کۆر = خۆر) نغمه اۆخویار و تقلیدی (Mimika) حرکتلر گۆستررديلر. سۆنرالار کۆر (خور) ون ایچریسیندن بیریسی کۆرۇ اداره ائتمکله یاناشی احوالاتی نقل ائتمگه، دیونیس اوسطوره سینی سۆیله‌مگه باشلادی. یاواش ـ یاواش تئاآتر شکلینی آلماغا باشلایان بۇ مراسیملر گئت ـ گئده تئاآترا چئوریلدی. بۇ اۆیون تاماشاچیلاردا ماراق، قۆرخو، مرحمت حسّی اۆیادیردی. سۆنرالار صحنه ده یالنیز دیۆنیس ین دگیل باشقا تانری‌لارین دا حیاتی هم ده اساطیری قهرمانلار داحی تصویر اۆلونوردو و احوالاتی عادتاً هۆمرین اثرلریندن گۆتۆرردیلر.

بۇ صورتله قدیم یونانستاندا هم تئآتر صنعتی، هم دراماتۇرگیا (نمایشنامه و درام اثرلری) یارانمیشدیر.

ایلک بۆیوک یونان دراماتورگی اشیل (اسخیل) دیر (٦ - ٥ میلاددان قاباق) اشیل درام دا بۆیوک دگیشیکلیکلر عمله گتیردی. یونان دراماتورگیاسی نین اساسینی قۏیانلار اشیل، سۏفۏکل و یوریپید دیر. (Euripides)

تراژدی شکسپیرین اثرلریله داها یۆکسک بیر مرحله یه قالدیریلمیش دیر.

دئمه لی تراژدی انسانلارا قۏرخو، هیجان و مرحمت آشیلاماقلا عبرت درسی وئرن ان اسکی تئآتر نوعودور.

تراژدی ده قهرمان چتینلیکلره باخما یاراق اۏز یۏلوندان دۏنمور. مبارزه ده محو اۏلسادا، اۏزۆنون بۆیۆکلویونو ساخلاییر، قهرمانین وۏروشدوغو قۆوّه‌لر تراژدی نین تِم و موضوعونا گۏره مختلیف اۏلورلار. قدیم یونان تراژدی لرینده قهرمانی محوائدن گویا «قضا و قدر» ین حۆکمو اولوردو.

شکسپیرین اثرلرینده بیرینجی پلاندا قضاوقدر، گیزلی قۆوه‌لر یۏخ انسانین داخیلینده کی مختلف تضادلار، چکیشمه لر (کۏنفلیکت) و بۇنلارین نتیجه‌سینده انسانین گۏردۆیو ایشلر و حرکتلر و اۏنلارین نتیجه‌لری رۏل اۏینابیر.

تراژدی نین قایدالاری: تراژدی بئش پرده ده اۏینانیر. یونان تراژدی لری ٦ - ٣ اپیزود (حادثه، پرده یئرینه) لارا آیریلاردی و هر اپیزود بیر پرده یئرینه گئچیردی. تراژدی نین بیر گیریش بۏلمه سی (پرۏلۏق) واردی کی بۇرادا صحنه ده گۏستریله جک حادثه نین باش طرفی، قاباقکی صحیفه لری ایضاح ائدیلیردی. تراژدی نین سۏن حیصه سینه ده اکزۏد (Exode) دئییلیردی.

موضوع: یونان تراژدی لرینده موضوع، یا میتۏلۏژی دن و یا هۏمرین داستانلارینداان آلینمیشدیر. ۱۷ - جی عصرده فرانسیز تراژدی شاعیرلری بو قایناقلارلا یاناشی لاتین، اسپانیا و عثمانلی تاریخلریندن ده موضوعلار آلدیلار.

بۇ تراژدی لرده تانریلارین و پاشاهلارین، ملکه و شهزاده‌لر کیمی ان اۏست طبقه آداملارین آرالاریندا کی علاقه و چکیشمه لر ایضاحلی شکیلده گۏستریلیردی. تاماشاچیلارا آنجاق یاخشی شئیلر گۏستریلیردی. پیس، چیرکین شئیلر صحنه نین دالیندا جریان ائدر، تاماشاچیلارا آنجاق خبری وئریلیردی.

تراژدیلر، داستانلار کیمی همیشه گئچمیش زامانی گۏستریر. تراژدیه حادثه، آداملار،

اوسلوب باخیمیندان داستانلارین صحنه یه اویغولانمیش شکیللری گؤزیله باخیلابیلر.

تراژدی ده محیط بیر تک شهرین بللی بیر گوشه سی ایدی. چونکی او زامانلار مختلیف محیطلری گؤستره بیلن دکؤر یؤخ ایدی.

تراژدی نین بۇ اۆچ عنصرو آراسیندا وحدت قایداسی بوراداان تؤره میشدی. بۇ، حادثه ده، زاماندا و محیط ده (مکاندا) وحدت دئمکدیر.

زامان وحدتی: تراژدی ده حادثه ۲٤ ساعاتدا باش وئرمه لیدیر. بۇنون اوچون تک و بسیط بیر حادثه نین ان سؤن و تأثیرلی بؤلمه سی گؤسته ریلیر و لازیم اولسا حادثه نین باش طرفی گیریش (پرۆلۆق) ده حکایه ائدیلیر.

حادثه وحدتی: تراژدی ده تفرّعاتا گیرمه دن تک بیر حادثه گؤستریلیر، حادثه نین اؤن و سؤن طرفلری، سبب لری و نتیجه لری، خؤرون آغزیله لازیم اۆلدوقجا ایضاح ائدیلیردی.

محیط ـ مکان وحدتی: حادثه بیر یئرده باشلار و اۆرادا دا قۆرتاراردی.

آداملار: تراژدی ده بسیط و یا اۆرتا سویه لی آداملار اۆلماز. آداملار، تانری، ایلاهه، یاریم تانری کیمی سانیلان وارلیقلاریادا شاه، ملکه، شهزاده، کاهن کیمی اصیل واۆستون آداملاردی.

اۇسلوب ـ تراژدی ده اصیل اوسلوب ایشله نیر، قابا، چیرکین، بایاغی و حتا عادی سؤزلر دئیلمزدی. تراژدی شاعیرلری مصراعلاری نین درین معنالی و حکمت دۆلو اۆلماغینا دقت ائتمیشلر. بۇنلار تشبیه و استعاره دن فایدالاندیقلاری حالدا آچیق یازماغی دا باشارمیشلار. بۇرادا مونولوقلار و دیالۆقلاردان باشقا آرتیستلرین بیر ـ بیرلرینه سسله نیشلری (Trat) ده چوخدور.

مقصد: تراژدی نین قدیم تعریفی اونون مقصدینی یاخشی آچیقلاییر: «انسانی اضطرابلارین ایفاده سی اولان تراژدی، تاماشاچیلارین رۇحوندا، قۆرخو و مرحمت یاراتماقدیر.

تراژدی ده طالعه، اخلاقا، عادت و عنعنه لره ده یۆکسک قیمت وئریلمیشدیر.

۱۷ - جی عصردن سؤنرا تراژدی ده کی اۆچلو وحدت قایداسی آرادان گئتدی. شکسپیر و آلمان دراماتورقلاری، سؤنرا دا فرانسیز یازیچیلاری وحدت قایداسینی نظرده تۇتمادان تراژدی یازماغا باشلادیلار و اضطراب و مرحمت تملینه دایانان اثرلر یاراتدیلار.

یئنی تراژدی لر، پۇل، عشق، شهرت و گنجلیک احتراصلارینا دایانان «احتراص پییئسلری» یا درام اثری و یا تاماشاچیلار دا کدرلی دۇیغولاری و شفقتی اۆیادان «سیخینتی پییئسلری» و یا قۆرخولو ـ وحشتلی حادثه لری گؤسترن «قۆرخو پییئسلری» دیر.

بیر ده گؤنوموزده چوخ یایقین اولان مئلودرام واردیر.

مئلودرام: مئله یونانجا، بسته، نغمه دئمکدیر. بو چئشید تئاتر ۱۹ - جو عصرین یاریسینا

قدر اسکی شکلینده داوام ائتمیشدیر. یعنی موسیقیلی و کدرلی بیر درام نوعی اولموشدور. اوندان سونرا موسیقی سیز اویناندیغی حالدا یئنه اسکی آدینی محافظه ائتمیشدیر. اؤج آلماق، خیانت، فلاکت کیمی کدرلی وحشتلی موضوعلار و غریبه تصادفلر مئلودرامین مضمونلارین تشکیل ائدیر و سونوندا هر تراژدی ده اولدوغو کیمی عبرت درسی وئرن بیر حادثه ایله بیتیر.

کومئدی (Comedie):

کومئدی اثری گولوشون اوستونلویو ایله یازیلان اثردیر. گولوش لحظه‌لری درام و تراژدی ده داحی اولا بیلر، لاکین کومئدی ده حاکیم یئر توتور. بو گولوش هم آیری- آیری اؤبراز (صورت - پرسوناژ) لارا اولان مناسبت ده، هم ده احوالاتین عمومی گئدیشینده حس اولونور، کومئدی نین قهرمانی گولونج و منفی آداملار اولورلار. کومئدی ده کی بوتون پرسوناژلار و یا اونلارین اکثریتی اؤز دانیشیق و حرکتلریله گولوش دوغورورلار. کومئدی نین قایدالی شکلی ده قدیم یونانستاندا ظهور ائتمیشدیر. آریستوفان (٤ - جو عصر میلاددان اوّل) و مناندروس (Menandros) (م. اوّل ۲۹۲ - ۳٤۲) ایلک کومئدی اثرلرینی یازمیشلار.

کومئدی، آداملارین، حادثه و عادتلرین گولونج واگلندیریجی طرفلرینی گوسترمک صورتیله عبرت وئرمگی و خوش واخت گئچیرمه گی مقصد سئچن تئاتر نوعو دیر.

ایکی اوزلو، قورخاق، فضول و خسیس و بونا بنزه‌ر انسان خاصیتلرینی افراط درجه‌لریله صحنه‌ده گوستریب، هر کسی بیر آز اؤز-اؤزونه گولدوروب تربیه ائدر.

اسکی دن منظوم یازیلان بو اثرلر ۱۷ - جی عصردن بو یانا نثرله ده یازیلیر.

موضوع: بورادا موضوع چاغین و جمعیتین گونلوک حیاتیندان آلینار.

محیط: مکان بللی بیر یئردیر. زامان یازیچی نین یاشادیغی چاغ دیر. بورادا دا اسکی دن اوچلو وحدت قایداسی واردی. چونکی پرده و دکور اولمادیغینا گوره صحنه نی دگیشمک مومکون دگیلدی.

آداملار: گونده لیک حیاتدا گورولن عادی آداملاردیر. بعضاً مشهور کیمسه‌لرده تحقیر اوچون صحنه یه گتیریلیر (آریستوفانین اثرلرینده سقراط کیمی).

اوسلوب: بورادا تراژدی نین عکسینه اصیل اوسلوب ایشلنمز. شوخلوق، کلمه اویونلاری، جناسلار، باباغی ایماء و اشاره‌لر چوخ ایشله‌دیلیر.

مقصد: کومئدی ده مقصد جمعیتین قصورلو طرفلرینی، انسانین گولونج خاصیتلرینی مبالغه‌لی شکیلده، بیر دئو آیناسیندا بویوده‌رک گوسترمکدیر. بونونلا هم تاماشاچیلار اگله نیر

هم ده قصورلو خاصیتلر تنقید ائدیلمیش اۆلور. بۆتون بۇنلاری نظرده توتاراق **مولیر** کومئدینی بئله تعریف ائتمیشدیر: **کومئدی، انسانلاری گۆلدورمک بولیله اصلاح ائتمک صنعتی دیر.**

کومئدی نین چئشیدلری: کومئدی نین باشلیجا چئشیدلری بونلاردیر: کاراکتر کومئدیسی، عادت عنعنه کومئدیسی، هجو و طنز (ساتیرا) کومئدیسی و حیله (اینتریکا) کۆمئدیسی و اجتماعی کۆمئدی.

کاراکتر کومئدیسینده انسان قصورلاری بللی تیپ لرده گۆستریله رک صحنه ده گۆلونج هاوا یارادیلیر. مثلاً ایکی اۆزلو بیر آدامدا گۆرولن هامی قصورلار مۆلیرین تارتۆف (Tartuffe) وندا گۆستریلمیش دیر. کاراکتر کومئدی سی نین شاه اثری مولیرین خسیس (L'avare) پیئسی دیر.

عادت ـ عنعنه کومئدیسینده، جمعیت و یا بۆتون انسانلیغین قصورلو طرفلری هجو ائدیلیر. اجتماعی قصورلاری اله آلان کومئدی ژانریندا حیاتداکی چیرکین جهتلر، یارامازلیقلار، منفیلیکلر اثرده قاباریق شکیلده گۆستریلیر. بۇ چئشید کومئدیلرین ایلک نمونه لرینی آذربایجاندا م.ف. آخوندوف و اۆندان سونرا ن.ب.وزیروف و حق وئردیف و جلیل محمد قلیزاده و سلیمان ثانی یازمیشلار.

هجو کومئدیسی: ادبی هجوین (ساتیرا) صحنه ده وئریلمیش شکلی دیر. بو چئشید کومئدی ده بیر انسان، بیر گروپ و یا بللی بیر حادثه گولونج ائدیلیر.

حیله کومئدیسی: تکجه گۆلدورمک اوچون یازیلان اثرلردیر. حادثه لر دۆیونلو و چۆزمه لی شکیلده ترتیب ائدیلیر، عجایب تصادفلره یئر وئریلیر.

کومئدی ده بیرسیرا گۆلوش اۇصوللاریندان استفاده ائدیلیر. مثلاً:

۱ - «دمونستراتیو افشاء و یا اؤز اؤزۆنو افشاء. مثلاً م.ف. آخوندوفون «مولا ابراهیم خلیل کیمیاگر» اثرینده حاجی نوری نوخا (شکی) تاجرلرینی، اۆنلارین اؤز سئواللاریله گۆلونج وضعیته سالیر.

۲ - گئیینمه و گئییم واسیطه سیله گۆلوش دۆغورماق. (مثلاً حاجی قارانین سفره حاضیرلاناماسی سئویل اثرینده بالاش ـ ین آتاسی نین گئییمی).

۳ - صحنه و ایفاده لرین تکرارلاناماسی واسیطه سیله گۆلوش یاراتماق.

٤ - بیر ـ بیرینی باشادوشمه مکله یارانان گولوش.

۵ - بۆش اؤیۆنمه و لوغالاناماغی تصویر واسیطه سیله گۆلوش دۆغورما.

٦ - معناسیز سۆزلرله گۆلوش یاراتماق.

۷- محاکمه ده ضعیف، گۆلونج دلیللر گتیره رک گولوش یاراتماق.
۸-.جاهللیک، عواملیق و یا اؤزۆنو بیلمه مزلیگه ووُرماقلا گۆلوش یاراتماق.

درام:

درام اثرلرینده گۆلونج، عادی، وحشتلی حادثه لرله کدرلی، اینجه و گؤزه ل حادثه لر برابر تصویر اولونور. درام کلاسیک تئاترین سون محصولو و یئنی تئاترین دا باشلانغیجی سایپلیر. شعر و یا نثرله یازیلا بیلر. اۆچ پرده دن بئش پرده یه قدر اولا بیلر. درام ۱۸ - جی عصردن بری یازیلماغا باشلامیشدیر.

داها چوخ جمعیت و ملّی موضوعلاری سئچیر. ان قانلی و چیرکین حادثه لری تاماشادا گؤستریر. درام کلاسیزمه قارشی رئاکسیا دیر و رومانتیزمین تئاتر دا تطبیقی دیر.

موضوع: حیاتی، کدرلی و گۆلونج، چیرکین و گؤزه ل طرفلریله اورتایا قوْیان هر حادثه درام موضوعسو اولا بیلر.

درامین مختلف نوعلری واردیر: تاریخی درام، عائله وی درام، اجتماعی - معیشت درامی، لیریک درام و سایره.

آداملار: هر طبقه دن و هر نوع کاراکترلی آدام درام دا رۆل اوْینایا بیلر. اما بوُنلار چوخ یۆکسک و یاخود چوخ آلچاق کاراکتر و ایشلریله نادر تیپلری تمثیل ائدرلر.

درام دا داها چوخ گئچمیش زامان ایشله نر.

محیط و مکان هر پرده ده دگیشیر.

مقصد: درامین مقصدی حقیقتی گؤسترمکدیر. تکجه گۆلدورن و یا تکجه آغلادان حادثه لر، حیات گئرچگینه اوُیماز. اما، بوُ ایکی عنصر درام دا گؤستریلن حادثه لرده قاریشدیغی اۆچون حیاتین گئرچگینی عکس ائتدیرر.

آذربایجاندا درام نوعی چوخ انکشاف ائتمیشدیر. حسین جاویدین اثرلری نین اکثریتی درام کاراکترلی دیر. نجف بیگ وزیر اوف. ع. حق وئردیف، سلیمان ثانی، جعفر جبارلی، (سئویل، الماس و یاشار دراملاری)، صمدووُرغون (واقف اثری)، میرزه ابراهیموف (حیات اثری)، الیاس افندییف، مهدی حسینوف و بختیارواهابزده (نسیمی...)وس. دگرلی درام اثرلری یازمیشلار.

رۆمان و نوعلری:

رۆمان نوعلری ائپیک (حکایه) اثرلره داخل دیر. ائپیک اثرلر گؤتۆرولن موضوع و تمللری نین ساده و مرکب و هم ده چئشیدلرینه گؤره و حکایه ـ رۆمانین حجمینه گؤره مختلیف آدلار آلیرلار.

بیز اۆنجه رۆمان و نوعلرینی، ایضاح ائده جه ییک. سۆنرا ائپیک اثرلرین دیگر نوعلریندن، باسیا، نۆوئل، حکایه، پۆویست و اۆچئرک دن بحث ائده جه ییک.

رۆمان:

ائپیک (حکایه ـ تحکیه) اثرلرین ان بؤیوک نوعی رومان دیر. رومان مرکب و بؤیوک حادثه‌لری هم اۆزون بیر زاماندا تصویر ائدر. حیات اۆز گئنیشلیگیله وئریلیر، اشتراک ائدنلرین سایی چوخ اۆلور. بیرسیرا احوالات، حادثه‌لر، مسئله‌لر بیر ـ بیریله علاقه‌دار شکیلده وئریلیر. تیپ‌لرین گئنچمیشی و گله‌جگی ده تصویر اۆلونور. اشتراک ائده‌ن تیپ‌لرین صورتی (Portrait)، کاراکتری، حیاتدا گئچمیش اۆلدۆغو یۆل تام گئنیشلیگیه تصویر ائدیلیر.

رومانلارین موضوع و تِم خصوصیتلرینه گؤره مختلیف چئشیدلری واردیر. مثلاً تاریخی رومان لار، ماجرا رومانلاری، اجتماعی و معیشت رۆمانلاری، فلسفی رومانلار، تحلیل رومانی و فانتاستیک رومانلار.

رومان نوعی نین قدیم تاریخی واردیر. قدیم یونان دا اسکندرین مبارزه‌لرینه عاید بیرسیرا منثور اثرلر و رومانلار یازیلمیشدیر. بۇنلاردا اساس حادثه‌لر سئوگی و محبت اطرافیندا قۇرولوردو.

اۆرتا عصرلرده داها چوخ جنگاورلیک رومانلاری انکشاف ائتدی. بونلار داها چوخ افسانه‌یه یاخین دی. بۇنلارین اساس پرسۆناژی (اۆبراز) ایدئال جنگاورلردن، شاهلاردان، غیرعادی، مرد، جسور و قۇوتلی قهرمانلاردان عبارت اۆلوردو.

بۇ گۆنکو رومان و حکایه‌یه بنزه‌ین اثرلر رونسانس دان سۆنرا یازیلمیشدیر. بۇنون ایلک نمونه‌سی ژیۆوانی بۆکاچیۆ (Giovanni Boccacio ۷۵ - ۱۳۱۳) نۇن یۆز کیچیک حکایه‌نین ترکیبیندن عمله گلن دکامئرون (Dekameron) دور. دکامئرۆنۇ اۆرتا چاغ حکایه‌لریندن آییران اوّلاً یازیچیسی نین معلوم اولماغی و نثر شکلینده یازیلماسی دیر. بۇ حکایه‌لر اۆنجه موجود اۆلدوغو حالدا بۆکاچیۆ بۇنلارا، تانیدیغی اصیل کیمسه‌لرین حیاتلاریندان گئرچک صحنه‌لر قاتیب اۆنلاری یئنی لشدیرمیشدیر. گۆرۆنوشده تکجه اگلندیرمک اۆچون یازیلمیش

سانیلان بۇ حکایه‌لرده ایتالیا بؤیۆکسک صینیفینین تنقیدی (هجو) ده یئر آلمیشدیر. اۆنا گؤره اۆنون تأثیری گئنیش اۆلدو و فرانسه و انگلستاندا دکامئرونو تقلید ائدن اثرلر یازیلدی.

دکامئروندان سؤنرا رومانین انکشاف زیروه‌لری فرانسوا ربئله (Francois Rebelais ١٥٥٣ - ١٤٩٠) نین ایکی اثرینده و دؤسروانتس (١٦١٦-١٥٤٧) ین، دونیا شاه اثرلریندن سایبلان دؤن کیشوت رومانیندا گؤرؤلور.

١٦ - جی عصرین ایکینجی یاریسیندا و ١٧ - جی عصرین اوّللرینده، یاشایان اسپانیانین مشهور یازیچیسی سروانتس (Servantes) مشهور «دؤن کیشوت» رومانیندا استهزالی بیرشکیلده جنگاورلیک رومانلاری نین قهرمانینی گؤستریر و اۆنا گؤلوردو. دؤن کیشوت بیر انسان کیمی یاخشی خصوصیتلره مالیک ایدی، لاکین جنگاور رومانلاری نین تأثیریله حیات دؤیغوسونو ایتیریر. «جنگاورلیک» آرزوسوایله گئت گئده پیس وضعیته دؤشور، اۆخوجونون گؤزو قارشیسیندا گؤلونج اۆلور. بو، فئودالیزم قۇرولوشونون بحران گئچیردیگی زامانا راستلاشیر. بۇ رومان بحرانا دؤشموش فئودالیزمین افاده‌سی ایدی و اۆنا، تنقیدی مناسبت بسله ییردی.

١٧ - جی عصرین باشلاریندا، فرانسه ده هؤنؤره دؤرفه (Honoré ١٥٦٨-١٦٢٢ D'urfé) نین یازدیغی «آستره Astrée» آدلی اثری رومان نوعی نین باشلانغیجی کیمی سایبلیر. بۇ ١٦ - جی عصرده سئویلن چوبان رومانی نوعونون بیر شاه اثری دیر. عشق و ماجرا تئمی اۆزرینده یازیلمیشدیر.

١٨ - جی عصرده دونیا ادبیاتیندا سانتیمانتال - حسّی رومانلار یازیلماغا و یاییلماغا باشلادی. بۇ رومانلاردا عائله مسئله‌لری و سئوگی اساس تئمی تشکیل ائدیردی. بئله رومانلاردا قهرمانین داخلی عالمی نین تصویری مهم یئر تۇتوردو، اخلاقی مسئله، اؤیود - نصیحت بیرینجی سیرادا گلیردی. حسی رومانلاردا قهرمانلار اشراف طبقه‌دن یوْخ اۆرتا طبقه‌لردن سئچیلیردی. بئله رومانلار انگلستاندا، فرانسه و آلمان دا انکشاف ائتدی.

١٨ - جی عصرین سؤنلاریندا ژان ژاک رؤسۆ (Nouvelle Helouse) (فرانسه) و گؤته، «ورتر» آدلی رومانیله آلمانیادا رومانتیک رومانلاری نین ایلک اثرلرینی یازدیلار.

١٩ - جو عصرده دونیا ادبیاتیندا بؤیوک دگیشیکلیکلر عمله گلدی. بۇ زامان بیرسیرا بؤیوک اثرلر یازیلدی و بیر اۆلکه نین یازیچیسی اؤز بؤیوک اثرلریله بۆتون دونیادا تانینماغا باشلادی و آیری - آیری اۆلکه‌لرین ادبیاتلاریندان عمومی دونیا ادبیاتی یاراندی. بۇ زامان دا رئالیزم حاکیم استیل (مکتب) اۆلموشدور.

ادبی نوعلرین بۆتون ساحه‌لرینده اۆلدوغو کیمی رومان دا داخی رئالیست کاراکترلی

اثرلر اؤستونلوک قازانماغا باشلادی. رومانلاردا انکشاف ائدن اجتماعی - سیاسی حیاتین صحنه‌لریندن بدیعی منظره‌لر وئریلمه گه باشلاندی. ۱۹ - جو عصرین باشلاریندان ۲۰ - جی عصره قدر رومانین انکشافی رومانتیزم، رئالیزم، ناتورالیزم گؤروشلرله برابر اؤلموشدور.

۲۰ - جی عصرده بیر طرفدن سؤسیالیست رئالیزمین ظهوررو و کؤمؤنیست اؤلکه‌لرده حاکمیتی، بیر طرفدن ده اگزیستانسیالیزم و باشقا فلسفی - ادبی مکتب‌لرین تأثیریله مختلیف دونیا گؤرؤشلو و ادبی استیل لی رومانلار یازیلمیشدیر. چاغداش رومان بؤتون ادبی جریانلاری و قایدالاری هئچه سایماق ایسته ین رومانچیلارین یازدیقلاری رومانلارا دئییلیر. بؤنلارین بیر حیصه‌سی آنتی رومانِ دان بحث ائدیرلر (فِرانسه ده آ.ر. گریلله A.R.Grillet، کلودسیمون و سایره کیمی).

بؤ طرزده رومانلارا قایناق اؤلان یازیلار، ف. کافکا (اطریش)، جیمز جؤیس James Joyce (ایرلند)، ویرجینیا وؤلف (انگلیس)، ویلیام فالکنر، آلبر کامؤ (A.Camus) (فرانسیز) و ژان پؤل سارترین فلسفی یازیلاری دیر.

آذربایجاندا رومان نوعی تازادیر. محمد سعید اوردوبادی نین ۱۹۰۷ ده یازدیغی «بدبخت میلیؤنچو» رومانی بؤنوعون ایلک نمونه‌لریندن دیر. سؤوئت دؤرونده دیگر ادبیات نوعلری کیمی رومان دا چوخ انکشاف ائتمیش و مختلیف نوع رومانلار یازیلمیشدیر. سوسیالیست رئالیزمی گؤروشو ایله یازیلان رؤمانلارین ایلک نمونه‌سی کیمی م. گؤرگی نین «آنا» آدلی اثرینی قبول ائدیرلر. بؤ اثرده فهله صینیفی نین اؤز آزادلیغی اؤغروندا مبارزه‌سی گئنیش شکیلده وئریلمیشدیر.

رومان نوعلری:

۱- تاریخی رومان:

موضوعسؤنو تاریخده یاشامیش قهرمانلار و اؤنلارین اطرافینداکی حقیقی و یاخیالی آداملارین حیات ماجرالاریندان آلان رومانلارا تاریخی رومان دئییلیر. البته کی تاریخ ایله تاریخی رومان آراسیندا فرق واردیر. بؤرادا یازیچی موضوعدا آز - چوخ دگیشیکلیک آپارابیلر. بیر تاریخی قهرمانا ایسته‌دیگی کاراکتری وئره بیلر، اؤنون ماجراسینی داها جاذبه‌لی ائتمک اوچون بیر چوخ عشق، فضیلت و ایگیدلیک عنصرلریله بزه‌یه بیلر. یاشامیش آداملار آراسینا خیالی انسانلار قاتار و یا ایکینجی - اؤچونجو درجه شخصیتلری بیرینجی درجه‌یه قالدیرابیلر. آنجاق بؤنلارلا برابر گئرچک حسّینی وئرمگه دقت ائتمه‌لی دیر. بوراداکی گئرچک تاریخی

گئرچکدن چوخ رومان گئرچگی دیر. بۇ گئرچگی تأمین ائتمک اوچون رومانینی یازدیغی زامانی و محیطی یاخشی تانیمالیدیر. اۇ دوره عائد عادت ـ عنعنه‌لری، منظره و معمارلیق خصوصیتلرینی، پالتار و اشیانی تدقیق ائتمه‌لیدیر. اۇ عصرده مدنیتین هانسی صفحه ده اۇلدوغونو، حقوق و تربیه قایدالارینی، انسانلارین دۆشونجه و داورانیشلارینی بیلمه‌لی دیر. بۇنلاری بیلمه‌دن تاریخی رومان یازماق مۆمکون دگیل. تاریخی رومان داها چوخ رومانتیزم مکتبی یازیچیلاری طرفیندن انکشاف ائتدیریلمیشدیر. ایلک بؤیوک تاریخی رومانچی انگلیس والتراسکات (Walter Scott ١٨٣٢ - ١٧٧١) دیر. فرانسه رومانتیک لریندن ویکتۆرهۆگو (٨٥ - ١٨٠٢) «نۆتردام دۆپاریس» (Notrdame De Paris) رومانیله تاریخی رومانین رومانتیک نمونه سینی یازمیشدیر. آلکساندردۇما («آتا» ٨٨٥ - ١٨٠٢ Alexandre Dumas) تاریخدن ماجرا رومانلاری اوچون ماتریال سئچمیشدیر.

الکساندردۇمانین «اۆچ جنگاور» و «مونت کریستو» (Monte Kristo) کیمی چوخ سئویلن رومانلاری تاریخه دایانان اما گئرچک دن پایی آز اولان تاریخی رومانلاردیر. دۇما بۇ اثرلریله خلق رومانچیلیغی نین ایلک نمونه‌لرینی وئرمیشدیر. تاریخی رومانین شاه اثرلری آراسیندا بۇنلاری سایا بیله‌ریک: رۇس یازیچیسی نیکولا گۆگۆل (٥٢ - ١٨٠٩) ون «تاراس بۇلبا» Taras Bulba، ایتالیالی آ. مانزونی (A. Manzoni ١٧٨٥ - ١٨٧٣) نین نیشانلی‌لار، فرانسیز گۆستاو فلۆبرتین (Gustave Flaubert ١٨٢١ - ٨٠) «سالامبۆ» و لهستانلی (پۆلشالی) هنریک سیینکیویچ (Polish Henryksienkiewiz) ین «کووادیس» (Quevadis) رومانلاری.

بیرده گله‌جک رومانلاری واردیر کی اۆتۆپیا رومانی نین بیر قۆلو دور.

٢- ماجرا رومانی:

ماجرا رومانلاریندا غیرعادی حادثه‌لر تصویر اۆلونور. بۇ رومانلاردا حادثه‌لر رومانین بۆتۆوۆ کیمی دیر. حادثه‌لر یئنی کشف اۆلۇنموش و یا خیال ائدیلمیش اۆلکه‌لرده گئچیر وفوق‌العاده عنصرلریله اۆخوجودا وحشت و عجایب حس‌لر دۆغورار. حادثه‌لر تئز ـ تئز دگیشر و بیر سینما فیلمی کیمی سرعتله آرد ـ آردا گئچر و گۆزله‌مه‌ین چکیشمه تۆققوشمالار اۆخوجونون دقّت نظرینی چکر و هیجانینی داوام ائتدیرر.

ماجرا رومانی قهرمانلاری قۆرخمازلیق، قدرت و جسارتلریله دقتی جلب ائدرلر. ماجرا رۆمانیندا محیط، اۆلکه‌لر تئز ـ تئز دگیشر، زامان سرعتله گئچر. اما بۆنلاردا فیکر زنگینلیگی

اۏلماز. آنجاق اۏخوجویا خوش واخت گئچیرمگه یارار.

ماجرا رومانلاری اسکی داستانلارین و شۏوالیه رومانلاری نین داها گئرچگه یاخین شکلی و داوامی دیر.

۳- پۏلیس رومانلاری:

ماجرا رومانلاری نین بیر چئشیدی دیر. بۏ رومانلار داها چوخ اۏغۏرلوق، جنایت و پۏلیس ـ گوناهکار مجادله سینی تصویر ائدر. پۏلیس رومانی قۏرولوش جهتیندن ماجرا رومانی نین ترسی دیر. بۏرادا جنایت بیر نتیجه دیر. ذکی بیرگیزلی پولیس :آگاهی مأمورو) بیر چوخ ایپ اۏجو و بلیرتیلردن بۏ جنایتین سببینی، طرزینی و قاتلینی تاپاجاقدیر. ماجرا رومانی نین سۏنو پۏلیس رومانی نین باشلانقیجینا بنزه ر.

٤- اگزوتیک رومان (Romane Exotique):

بۏ رومانلاردا مقصد، اوروپا اۏلکه لرینه اۏزاق و مجهول اۏلکه لرین اقلیم و منظره لرینی اۏرادا یاشایانلارین عادت ـ عنعنه لرینی تانیماق دیر. بونلاردا ماجرا رومانلاری کیمی بۏل حادثه لی و بۏل سر گذشتلی و حرکتلی اۏلور.

ماجرا رومانلارینین ان گۏزه للرینی انگلیس و آمریکالی یازیچیلار یازمیشلار. اما زامانیمیزدا، سیاحت ین آرتماسی، تۏریزمین انکشافی، سینما، رادیو و تلویزیۏنون هر چئشید ماراقلاری راضی سالماسی و غیرعادیلیکلری راحاتجاسینا گۏسترمه سی ماجرا رومانلارینین اۏنودۏلماسینا سبب اۏلموشدور.

پولیس و جنایت رومانلاری نین ایلک شاه اثر نمونه لری آمریکادا یازیلمیشدیر. (ادگار.ا.پو E.A.Poe) اگزوتیک رومانین بۏیوک نماینده سی فرانسیز پیئر لۏتی (Pierre Loti ۱۸۵۰-۱۹۲۳) دیر. بیر بحریه(دنیز) ضابطی (افسر) اولان بۏ رومانچی گزدیگی دنیز اۏلکه لرینین عادت ـ عنعنه لرینی جانلی تابلۏلار حالیندا تصویر ائدن اثرلر یازمیشدیر. «آزاده» آدلی رومانیندا استانبولون اۏ زامانکی تصویرینی وئرمیشدیر. چاغداش آمریکالی ارنست همینگوئی (Ernest Hemingway) بۏ چئشید رومانا یئنی لیکلر گتیرمیشدیر.

۵- اجتماعی رومان:

اجتماعی رومان اصطلاحی گئنیش بیر مفهوم دور.

هر عصرده جمعیت لرین قوُرولوشو و اجتماعی مسئله لری روماندا عکس ائتدیریلیر. اوُرتا چاغدا دینی، افلاطونی عشق و فئودال قوُرولوش نئجه رومانا گیرمیشسه سونرالاردا صینیف مبارزه لری و ایشچی مسئله لری رومانلاردا عکس ائتدیریلمیشدیر.

عمومیتله اجتماعی رومانچیلار جمعیتی و یا مسئله لرینی یئنی بیر گؤرؤشله اله آلیرلار. اوُنلار اثرلرینده گیزلی و یا آچیق بیر مقصد تلقین ائتمک ایسته ییرلر. تصویر ائتدیکلری حادثه سانکی آداملارین یوُخ بیر جمعیتین باشیندان گئچمیشدیر. آداملار فرد و کاراکتر اوُلماقدان چوخ بعضی پئشه و صینیفلاری تمثیل ائدن بیر تیپ کیمی گئدیرلر. روماندا کی کشمکش (اخلاق، عشق، جنایت و سایره) فردی دوُیغولارلا یوُخ اجتماعی سببلرله آچیقلانیر. اوُنا گؤره بوُ رومانلاردا روحی تحلیل و دوُیغو درینلیگی ایکینجی سیرادا قالیر و اجتماعی حادثه لر قارشیسیندا مثبت، منفی، عصیانچی، استهزا و یا تلقینچی بیر داورانیش واردیر. اجتماعی رومانلاری ایکی گروپا آییرا بیله ریک:

۱- **معیین بیر مقصدی اوُلمایان عرف و عادت رومانلاری:** بوُ جور رومانلاری ایلک دفعه رئالیست یازیچیلار یازمیش سوُنرا ناتورالیست لر اوُنو انکشاف ائتدیرمیشلر. بوُنلارین باشیندا گلن امیل زوُلا، اونو تنقید ائدنلره بئله جاواب وئرمیشدیر. «گؤردوُیومو یازیرام، اثریم بیر حزب و یا تبلیغات اثری دگیل، بیر حقیقت اثری دیر. انسانلار بئله یاشاییر، بئله اوُلوُر. من، ثبوت ائتمکدن قاچان بیر ثبت (ضبط) مُنشی (کاتب) سیندن باشقا بیرشئی دگیلم».

اما امیل زوُلا سوُنرالار اجتماعی رئالیزم گؤروشو ایله یازدیغی رومانلاریندا اوُخوجولارینا معیین فیکرلری تلقین ائتمک ایسته ییردی.

۲- **مقصدلی رومانلار:** بوُ رومانلار بیر فیکری ثبوت ائتمک، بیر گروُپو قیناماق و بیر گؤروشو تلقین ائتمک اوچون یازیلیر. بئله رومانلار ۲۰-۱۹- جی عصرلرده انسان حقلری و آزادلیقلارینی مدافعه ائتمک، اقتصادی و اجتماعی برابرلیک مقصدلریله یازیلمیش رومانلاردیر. بوُنلار عصریمیزین محصوللاری دیر و بوُنلارا تئزیسلی (Thesis) رومانلار دئییلیر. (تئزلی رومانلار)

تئزیسلی رومانچی طرف توُتار و اونون صنعتی بیر فیکرین تبلیغینه خدمت ائدر. بئله رومانچیلار سیاسی پارتی لرین ایشینی گؤرورلر و چوخ واخت اثرلری نین عؤمرو قیسا اوُلور.

تئزیسلی رومانلارین هجولی شکلینه ساتیریک رومان (La Romane Satirique) آدی وئریلیر.

اجتماعی رومان زامانیمیزدا چوخ انکشاف ائتمیشدیر.

اجتماعی رومانین ایلک شاه اثرینی فرانسیز شاعیری ویکتور هوگو یازدیغی «سفیللر» (Les Miserables) اثریله وئرمیشدیر. رومانچی شاعیر بوُرادا گوْناهسیز محکوملارین، سقوط ائتمیش قادینلارین، کوچه ده سفیل گزه‌ن آداملارین حیاتلارینی تصویر ائده‌رک یوْخسوللارا حدسیز مرحمت و شفقتینی گؤسترمیشدیر. هم ده لازیم اوْلمایان قاطی سرت بیر قانوُنا قارشی سئوگی و وجدانین داها اوْستون اوْلدوغونو بدیعی بیر ایفاده ایله مدافعه ائتمیشدیر.

فرانسیز رومانچیلاریندان هوْنوْره دوْبالزاک (Honore de Balzac ۱۸۵۰ - ۱۷۹۹) استندال، امیل زوْلا، آناتوْل فرانس (Anatole France ۱۸٤٤ - ۱۹۲۳)، روْمن روْلان (Romain Rolland ۱۸٦۸-۱۹٤٤)، مؤریس بارسْ (M. Bassès) و روس یازیچیلاریندان توُرگنیئف (Turgenyev ۱۸۱۸-۸۳)، لئون توْلستوْی (۱۸۲۸-۱۹۱۰)، آمریکالی یازیچیلاردان ائلسکین کالدوئل (Elskine Caldwell) و جان اشتاین بئک (Steinbeck) اجتماعی رومانین مختلیف نوعلرینده مشهور اوْلموشلار.

٦- تحلیل رومانلاری (آنالیتیک رومان):

بورادا خارج ده گئچن حادثه‌لردن چوخ قهرمانلارین داخلی دونیاسی و انسان شخصیتی نین چکیشمه‌لر ایچینده کی تظاهرلری تحلیل اوْلونور.

اجتماعی رومانلارین جمعیت چی لیگینه قارشی بوُنلار داها چوخ فردیّت چی دیر. اجتماعی رومانلاردا مقصد بعضی تیپلری اله آلیب بیر گروُپون حیاتینی گؤسترمک اوْلدوغو حالدا بوُنلار قهرمانلارینی اوْرتایا قوْیارلار و بوُ قهرمانلارین باشقالاریندان فرقلندیرن خصوصیتلری، اوْنلاردا کی روحی عارضه‌لری، طبیعت ـ مزاج خصوصیتلرینی آچیقلارلار.

تحلیل رومانیندا حادثه دن چوخ آدامین کاراکترلری و حادثه‌لرین معناسی اهمیتلی دیر. حادثه‌لرده چوخ واخت کاراکترین مختلف تظاهروندن چیخار. بوُ اثرلرده یازیچی وجدانین، روُحون و شعور آلتی نین گیزلی ایستکلرینی و سرّلرینی آچیقلاماق ایستر.

تحلیل رومانلاری ناتوُرالیزمه قارشی بیر رئاکسیون کیمی و ایلک دفعه فرانسه ده پوْل بوُرژه (Paul Bourget ۱۹۳۵ - ۱۸۵۲) طرفیندن یازیلمیشدیر. بوُ یازیچی عینی زاماندا بیر پسیکوْلوْق (روانشناس) دی.

تحلیل رومانچیلارین ان مشهورو روس یازیچیسی داستایئوسکی دیر. (۸۱-۱۸۲۱ Dostoyevski). اوْ رومانلاریندا خسته مزاجلی، گوْناهکار، صرعه‌لی، غیرعادی انسانلاری

تصویر ائتمیش ـ یاشاتمیشدیر.

۲۰ - جی عصرین اوللرینده تحلیل رومانی سئز گیچی فیلسوف بر گسۆن وُن گۆرۆشلریندن و پسیکۆ آنالیزی کشف ائدن دوقتۆرفرۆیدون تدقیقلریندن فایدالانمیش و تأثیر آلمیشدیر.

چاغداش فرانسیز یازیچیلاردان آندره ژید (André Gide)، ژۆل رۆمـن (Jules Romains)، ژۆرژدۆهامل، فرانسوا مۆریاک و آلبر کامۆ و اطریشلی رومانچی فرانتس کافکا (Franz Katka) مشهور تحلیل رومانچیلاری دیر.

۷- فلسفی رومان:

فلسفی رومان اگزیستانسیالیست یازیچیلار طرفیندن (سارتر، سیمۆن دۆبوار) یازیلماغا باشلامیشدیر. بۆ باره ده اگزیستانسیالیزم ادبی مکتبی فصلنده ایضاحات وئریلمیشدیر.

باسنیا: حکایه نوعونون ابتدائی شکیللریندن دیر.

باسنیا اکثراً روایت و نقل ائدیلمه یۆلیله یازانیر. آللئگوریک طرزده اکثراً شعرایله یازیلیر. باسنیادا نصحیت ائدیلمکله یاراماز جهتلر تنقید ائدیلیر، بعضی حاللاردا طنز و هجو ده ایشله نیر.

باسنیادا اشتراک ائدن پرسۆناژلار اساساً حیوانلار و مختلیف شئیلر سیماسیندا آلینیر، دانیشدیریلیر و شخصیت لندیریلیر و بعضاً انسان صورتلری ده اشتراک ائدیر.

باسنیانین اوّلینده و یا سۆنوندا تمثیل دن چیخان اساس اخلاقی، تربیه‌وی فیکر بعضاً یازیچی طرفیندن وئریلیر. مثلاً «قارقا و تۆلکو» اثری نین سۆنوندا مؤلف دئییر:

اۆلماسایدی جهاندا سارساقلار
آج قالاردی یقین کی یالتاقلار

«صابر».

آذربایجان ادبیاتیندا ذاکر، سید عظیم شیروانی، صابر، عباس صحّت، عبدالله شائق، باسنیا نوعوندا قیمتلی اثرلر یازمیشلار.

حکایه: حجم‌جه بۆیوک اۆلمایان، تصویر ائدیلن حادثه یه، تحکیه اۆصولیله وئریلن نثر اثرلرینه حکایه دئییلیر، حکایه ده حیاتدان آنجاق بیر حادثه گۆتۆرولوب تصویر ائدیلیر و اساس احوالاتدان کنارا چیخیلماز.

مثلاً جلیل محمد قلیزاده نین «اۆستازینال» حکایه سینده بیر نئچه تیپ اشتراک ائدیر. لاکین بیزیم نظریمیز ده ان چوخ جانلانان اوستا زینال صورتی دیر. بیز اۆنون تنبلیگینی، بۆش بۆغازلیغینی و عواملیغینی گۆروب گۆلوروک. بۆ حکایه ده اۆستازینالین بۆتون حیاتی وئریلمیر.

حکایه لرین تئملری مختلیف اولا بیلر. عائله حیاتی، تاریخی بیر حادثه سئوگی و قهرمانلیق تئملرینده یازیلان حکایه لر واردیر.

آذربایجان ادبیاتیندا حکایه نوعو آنجاق ۱۹ - جو عصردن باشلامیش دیر. اسماعیل بیگ قوُتقاشانلی «رشیدبیگ و سعادت خانیم»، میرزا ف. آخوندوفوُن «آلدانمیش کواکب»، باکیخانوْفون «کتاب عسگریه» سیندن سوْنرا جلیل محمد قلیزاده، ع.حق وئردیئف، سلیمان ثانی و عبدالله شائق مشهور حکایه لر یازمیشلار.

سووئت حاکیمیتی دؤرونده حکایه یازماق داها دا یاییلمیش و جعفر جبارلی، میرجلال، ثابت رحمان و باشقالاری یئنی حکایه لر یازمیشلار.

نوْوئل: نووئل ده حکایه دئمکدیر. بوُنا چوخ زامان کیچیک حکایه ده دئییلیر. بورادا دیلین دؤز گونلویو و یغجاملیغی چوخ اؤنملی دیر.

نوْوئل لرده تصویر اؤلونان حادثه لر حقیقی - گئرچک اولمایا بیلر. حادثه اؤخوجودا انتظار دؤغورور، اؤنون گؤزله مه دیگی بیر نتیجه ایله بیتر.

آذربایجان ادبیاتیندا جلیل محمد قلیزاده، ع.حق وئردیف و میرجلالین یارادیجیلیغیندا نوْوئل چوخ انکشاف ائتمیشدیر.

پوْوِست: بوُ دا حکایه دیر، حکایه ایله رومان آراسیندا اؤرتا حجم ده یازیلمیش ائپیک ائردیر. آلدانمیش کواکب عینی زاماندا پووست دیر.

اوْچئرک: بوُرادا حیاتدا اؤلان بیر حادثه و یا بیر انسانین کاراکتری تصویر ائدیلیر.

اوچئرک ده حکایه دن فرقلی اؤلاراق گئرچک حیاتدا اولان هر هانسی بیر حادثه عینی شکیلده، اؤز کاراکتر چیزگیلریله اوْخوجویا چاتدیریلیر. البته بوُرادا دا یازیچی نین یارادیجیلیق خیالی اشتراک ائدیر. اما حادثه و فاکتلاری ایسته دیگی کیمی آرتیریب - اسکیلده بیلمز.

اوْچئرک ده حیاتین مهم ساحه لری عکس ائدیلمه لیدیر. اوْچئرک ده تیپیک حادثه لرین سئچیلمه سی و عمومی لشدیریلمه سی ضروری دیر.

ب: نظم (شعر)

عمومیتله شعری نظم دن آییریرلار. شعر شکلینده یازیلان وزن و قافیه لی هر سؤزه نظم دئمک اولار. اما شعر اولا بیلمه سی اوچون عینی زاماندا بیر فیکر - دؤیغونو احتوا ائدیب تاثیرلی اؤلماسی لازیم دیر. بوُرادا شعردن و اؤنون نوعلریندن بحث ائده جه ییک.

آذربایجان ادبیاتیندا شعر اؤچ شکیلده (فوْرم) یازیلار: عروض وزنی له. ۲ - هجا اؤلچوسو

ایله ۳- آزادشعر.

شعری آهنگدار (ریتم لی)، تأثیرلی و گؤزه‌ل سؤز اؤلاراق تعریف ائتمیشلر. کلاسیک شعریمیز وزن لی (آهنگدار) و قافیه‌لی اؤلماقلا نثر دن آیریلیر. بوُندان باشقا شعرده حس و هیجان داها آرتیق دیر. شعر دیلی ییغجام و حسّی بیر دیل دیر.

نثرده اکثریتله خبرلر تام شکیلده وئریلیر. اما شعرده خبر شکیلچیلری چوخ واخت اختصار ائدیلیر، سؤزلر اختصار فوْرماسینداایشله‌دیلیر و وزنین طلبینه گؤره سؤزلرین بعضی سسلری و یا هجالاری دؤشور، متشابه (Omonyme) و مترادف (Synonyme) سؤزلردن گئنیش استفاده ائدیلیر و سؤزلر ووُرغو (Intonation) طلب ائدیر. شعرده تقطیع لر (بؤلگولر) وزنین بؤلگو طلبلرینه گؤره دیر و ایلک مصر اعدان باشلایاراق عینی تقطیع (بؤلگو) بؤتون مصراعلار اؤچون قایدا دیر. مثلاً:

قطار - قطار اوْلوب قالخیب هوایا
۱ ۲ ۳

شعرده آهنگدارلیق (ریتم) شعرین موسیقی سینی تأمین ائدیر. بورا دا کی ریتم نثردن فرقلی اولاراق اؤلچوّلو دور. مثلاً: فضولی نین بیر غزلی نین مطلعینه دقت یئتیره ک:

منی جاندان اوُساندیردی جفادان یار اوُسانمازمی
فلکلر یان دی آهیمدان مُرادیم شم عی یانمازمی
۱ ۲ ۳ ٤

بوُ بیتین بیرینجی مصراعی دؤرد یئره و بوُنلارین هر بیری ٤ هجایا بؤلؤندویو اوچون بؤتون شعرده بوُ ریتم (آهنگ) و قایدا ساخلانیر. حالبوکی نثرده بوُ یوْخدور.

دئمه‌لی شعرده کی ریتم بؤلگوّلره باغلی دیر. عینی هجایا مالیک اولان ایکی شعر بؤلگولری آیری اؤلسا ریتمی - اوْخوُنوشو دا باشقا اولور.

شعرین واحدی بیت دیر. هر بیت ایکی مصراعدان و هر شعر، نوعینه گؤره نئچه بیت دن تشکّول ائدر. یئنی شعرده شعر واحدی مصراع دیر.

بند: شعرین بیر نئچه مصراعدان عبارت اؤلان آیری - آیری پارچالارینا بند دئیلیر. مُسمّط دئیلن بیر شعر بیر نئچه بنددن عبارت اؤلور.

شعرین بیر شکلی و بیر ده محتوا - مضمونو واردیر.

شعرین شکلی:

شعرین شکلی اۇنون خارجی صورتی دیر. بۇرادا شعر شکلی، قافیه، وزن و شعرین دیلی تدقیق اۇلونور.

مصراعلارین معین بیر قایدایا گؤره تۆپلانیب قافیه‌لنمه‌سی شعرین شکلینی تشکیل ائدر.

شعر شکیللری کلاسیک ادبیاتدا خلق ادبیاتیندان بیر آز فرقلی دیر. بۇرادا کلاسیک (یازیلی) ادبیاتیمیزدا کی شعر شکیللریندن بحث ائده‌جه‌ییک.

یازیلی ادبیاتیمیزدا کی شعر شکیللری بۇنلاردان عبارتدیر: غزل، قصیده، قطعه، ترکیب بند، ترجیع بند، رباعی، تۇیوق، مثنوی، مُسمط و مستزاد.

غزل:

غزل کلمه‌سی عربجه‌دیر و معناسی قادینلار اوچون سؤیله نن گؤزه‌ل و عاشقانه سؤز دور. بۇ کلمه، سونرالار اسلامی شرق ادبیاتیندا عشق و شراب موضوعسوندا سؤیله نن کلاسیک بیرشعرین آدی اۇلدو.

غزل ده بیت واحدی اۆزرینه قۇرولموش بیر شعرشکلی دیر. قافیه دۆزولوشو بئله دیر:

____________________ آ -
____________________ آ -
____________________ ب -
____________________ آ -
____________________ ج -
____________________ آ -
____________________ د -
____________________ آ -
____________________ هـ -
____________________ آ -
____________________ و -
____________________ آ -

________________ ظ -

________________ آ -

بئله لیکله غزلین ایلک بیتی نین ایکی مصراعی اؤز آرالاریندا هم‌قافیه دیر. سؤنرا گلن بیت‌لرین بیرینجی مصراعلاری آزاد و ایکینجی مصراعلاری ایلک بیتله هم‌قافیه دیر.

غـزل ۱۲ - ۵ و بعضاً ده ۱۵ بیته قدر اولا بیلر. عروضون هر قالیبله (بحری ایله)، (وزن) یازیلابیلر. غزل شکلی ان چوخ عشق، محبت، طبیعت و جمعیت مضمون و تِم‌لری اوچون ایشله نر.

غزلین ایلک بیتینه مطلع (دؤغوش) و سؤن بیتینه مقطع (کسیلیش) و ان گؤزه‌ل بیتینه بیت‌الغزل و یا شاه بیت دئییلیر.

غزل ده هر بیت مستقل بیر معنا داشییار. بیتلرین هر بیری آیری شئیی ایضاح ائده بیلدیگی حالدا بعضاً بۆتون بیتلر بیر تک تِم، فیکری ایضاح ائدر. بئله غزلله یک آهنگ دئییلیر. شاعیر سؤن بیتده اؤز تخلّصونو (آدی و یا سئچمه آدی) گتیرر، بۇنا دا تاج بیتی دئییلیر.

غزل عرب ادبیاتیندان ایران ادبیاتینا و اؤرادان دا تورک خلق‌لری نین ادبیاتلارینا گئچمیشدیر.[1] اسکی دن عرب شعرینده غزل، قصیده نین تغزّل دئییلن بیر پارچاسی ایدی. قصیده نین بۇ پارچاسیندا سئوگیلی یه مدحیه‌لر سؤیله نیردی. زامانلا غزل مستقل بیر شعر شکلی اؤلدو[2] و ایران و تورک ادبیاتلاریندا چوخ یاییلدی، ائله کی شاعیرلرین صنعت قدرتی، غزل ده‌کی باشاریلاریله اؤلچولوردو. بعضاً غزل ده‌کی مصراعلار وزنلری نین طلبینه گؤره اؤرتادان ایکیه آیریلیب و ایچ قافیه‌لی ده اولا بیلر. بۇنا مُسمّط غزل دئییلیر. مثلاً:

منی جاندان اۇساندیردی   جفادان یار اۇسانمازمی
فلکلر یاندی آهیمدان   مرادیم شمعی یانمازمی
قامۇ بیمارینا جانان   دوای درد ائدر احسان
نیچون قیلمازمنه درمان   منی بیمار سانمازمی
. . . .

«فضولی»

---

۱ - تورک ادبیاتی. احمد قاناقلی. بیرینجی جلد ص ۵۵۳ـ استانبول ۱۹۶۷.

۲ - غزل ایلک دفعه امویلر زامانیندا مدینه شاعیرلری طرفیندن دئییلمیش، سونرا بغداددا هارون‌الرشید زامانیندا یاییلدی. امراالقیس قادینلار حقیده ایلک دفعه عاشقانه غزل یازمیشدیر. پروفسور فواد کؤپرولو. تورک ادبیاتی تاریخی ـ اؤتوکن نشریاتی ـ استانبول ۱۹۸۰ ص ۱٤۰.

قصیده:

قصیده ده قافیه لر عزل ده کی کیمی دیر. آنجاق بیت لرین سایسی آرتیق دیر و ۹۹ - ۳۰ بیته قدر اولا بیلر و عروضون مختلیف قالیبلاریلادا یازیلابیلر. بۇرادا دا بیرینجی بیته مطلع، سوْن بیته مقطع و ان گؤزه ل بیته بیت القصیده دئییلیر.

قصیده مختلیف مقصدلر اوچون یازیلار و اوْنا گؤره آدلاندیریلار:

تانری نین بیرلیگینی آنلادان قصیده یه توحید و اوْنا یالوارماق اوچون یازیلان قصیده یه مناجات دئییلیر.

پیغمبری، امامالاری و اولیانی مدح ائدن قصیده لره نعت، پادشاهی و حاکیملری مدح ائدن قصیده لره مدحیه و هجو ائده نینه هجویه دئییلیر.

بیر آدامین اؤلومو مناسبتیله یازیلان آغیتلارا مرثیه دئییلیر.

قصیده لرین چوخو مدح ائتمک مقصدیله یازیلمیشدیر. بونلار خصوصی بیر سیرا ایله یازیلار. بیرینجی حیصه یه نسیب و یا تشبیب دئییلیر. بو حیصه اؤزونجا بیر غزله بنزه ر و طبیعت (یاز، یای، گوز)، محیط (شهر) گئچن مهم گونلر، بیر حادثه و یا بیر شئی اؤزرینه یازیلمیش اولا بیلر. نسیب قصیده نین ان جانلی و زنگین حیصه سینی تشکیل ائدر.

تغزّل - بعضی قصیده لرده نسیب دن سونرا گلن بیر غزل دیر و عشق دؤیغولارینی ایفاده ائدر. بعضی قصیده لر ۳۰ بیت دن ده آز اؤلور و نسیب حیصه سی اولماز.

قطعه:

ایلک بیتی (مطلعی) اولمایان بیر غزل کیمی دیر. ۳ - ۲ و یا داها چوخ بیتلی اولا بیلر. قطعه داها چوخ ایکی بیتلی اولار و اونا دؤردلؤک دئییلیر. چوخ واخت بیر حادثه تاریخی ابجد حسابیله قطعه شکلینده یازیلار.

ترکیب بند:

۱۷ - ۵ بنددن تشکّول ائدر، هر بند غزل شکلینده یازیلان ۸ - ۵ بیتدن و بیر ده واسیطه دئییلن تک بیر بیت دن عمله گلیر. تک بیت لرین قافیه سی فرقلی دیر و هر واسیطه ده دگیشیر.

ترکیب بند شعر شکلی داها چوخ حکمتلی، تعلیمی و یا ذم، هجو شعرلری اوْچون ایشله نر.

ترجیع بند:

بۇ دا ترکیب بنده بنزه‌ر، اوندان فرقی واسیطه بیر تک و عینی بیتین هر بندین سۆنوندا تکرار اولونماسی دیر. ترجیع بند داها چوخ، دین، تصوف و فلسفه موضوعلاری اوچون ایشله‌نر.

رباعی:

دؤرد مصراعدان عبارت بیر شعر دیر. قافیه باخیمیندان غزلین ایلک ایکی بیتی کیمی دیر. رباعی «لاحوْلَ ولا قوّة الاّ بالله»ین وزنینده یازیلار. اساس عروض قالیبی: مفعولُ مفاعیلُ، مفاعیلن فا (اخرب وزنی)-دیر. مختلیف نوعلری واردیر و ایران ادبیاتیندان تورک ادبیاتینا گئچمیشدیر.[1] حکمت، تصوف موضوعلارینی ایفاده ائتمک اوچون ایشله‌نر.

تاریخده رباعی نین بؤیوک اوستادی عمرخیام دیر.

مثال:

ای دل هله عالمده بیر آدام یوقیمیش
وار ایسه ده اهل دله محرم یوقیمیش
غم چکمه حقیقتده اگر عارف ایسه‌ن
فرض ائیله کی الان یینه عالم یوقیمیش

«نفعی»

رباعی نین دؤردلوکدن فرقی اوْنون اؤزونه مخصوص وزنی دیر. آذربایجان ادبیاتیندا اسکی دن بری هجا وزنیله دؤردلوکلر یازیلمیشدیر. دؤردلوک شفاهی خلق ادّبیاتیندا ان چوخ یاییلان شعر شکیللریندندیر.

تۇیوق:

رباعی یه بنزه‌ر فقط اکثریتله فاعلاتوْن فاعلوْن وزنیله یازیلار. بو خلق ادبیاتیمزدا کی بایاتی نین عروض وزنیله یازیلان شکلی دیر و ایلک دفعه ٦۰۰ ایل بوندان قاباق قاضی برهان‌الدین طرفیندن یازیلمیشدیر. داها چوخ حکمت و تصوف شعرلری اوچون ایشله‌نر.

۱ - احمد قاباقلی. تورک ادبیاتی تاریخی ص ٥٦٦. بیربحی حلد. استانبول ۱۹٦۷ و نهاد سامی با نارلی، رسملی تورک ادبیاتی ۱ - حی جلد ص ۱۹۸، ۱۹۹ - استانبول ۱۹۷۱.

مثنوی:

مثنوی ایکیلیک دئمکدیر. بوتون شعرین بیر وزنی واردیر. و هر بیتین ایکی مصراعی، اؤز آرالاریندا هم قافیه دیر. بؤدا اؤزون منظومه‌لر یازماغی آسانلاشدیرار. مولوی نین مثنویسی ۲٦ مین و فردوسی نین شاهنامه‌سی ٦۰ مین بیتلیک و فضولی نین لیلی و مجنونو ۳۲۰۰ بیتلیک مثنویلر دیر. بؤدا اسکی ایران ادبیاتیندان تورک ادبیاتلارینا گئچمیشدیر.[۱ و ۲]

موضوع باخیمیندان مثنوی اۆچ جور اثرین یازیلماسیندا ایشله نر:

۱ - داستانلار اوچون.

۲ - عرفانی (تصوّف) و فلسفی اثرلر اوچون.

۳ - عشق افسانه‌لری اوچون.

فضولی نین لیلی و مجنون مثنویسی بو چئشید شعرین شاه اثری ساییلیر.

مثنوی ده داها چوخ عروض وزنی نین قیسا قالیبلاری سئچیلیر.

مُسمط:

مُسمط دؤزمـه، ۷ - ٤ (و بعضاً داها چوخ) مصراعلی بندلردن قورولان شعر شکلی دیر و مصراعلارین سایی سینا گؤره مربع، مخمس، مسدس و ... آدلانار.

بورادا ایلک بندین هامی مصراعلاری بیر قافیه ده اولور. اؤندان سونراکی بندلرین سون مصراعلاری ایلک بندله هم‌قافیه دیر. مُسمّطین ان یا یقین شکیللری مربع و مخمس دیر. باشقاسی طرفیندن یازیلان بیر غزلی آلیب هر بیتین باش طرفینه، او بیتین ایلک مصراعیله قافیه‌لی اوچ مصراع علاوه ائتمگه تخمیس (بئشلمه‌مه) دئییلیر. بوعلاوه اؤلونان بیتلرین وزن، قافیه و معنا باخیمدان اساس غزله اویماسی شرط دیر. بیر غزلین هر بیتی نین ایکی مصراعسی آراسینا، ایلک مصراعلا هم‌قافیه اوچ مصراع یئرلشدیرمگه تشتیر[۳] دئییلیر. مثال اوچون یحیی کمالین رامی محمد پاشانین بیر غزلینه یازدیغی تشتیردن بیر پارچانی نقل ائده‌ک:

---

۱ - احمد قاباقلی. تورک ادبیاتی تاریخی. بیرینجی جلد. استانبول ۱۹٦۷.

۲ - بیر آز یوُخاریداعجم دستانیندان بحث اندرکن ده آنلاتدیغیمیز کیمی «مثنوی» شکلی و اوْشکل ایله ایلکین تقارب بحرینده یازیلان «ملّی قصه‌لر» کؤکلری تاساسانی دؤرونه قدر چیخان اسکی بیرادبی عنعنه‌نین قالینتیسی دیر. ص ۱٤۲ فواد کؤپرولو. تورک ادبیاتی تاریخی...

۳ - تشتیر لغت اولاراق بیر شئیه عیب و نقص وئرمک دئمکدیر.

بیز اوْل عاشقلاریز کیم داغیمیز مرهم قبول ائتمز
گؤنول هم بیر دوای مُطلق ایستر هم قبول ائتمز
فلکدن شاه دارو وئرسه‌لر بیر دم قبول ائتمز
یانار بیر چؤلدور اقلیم محبت نم قبول ائتمز
اوْ گوْلزارین کی آتش دیر گوْلی شبنم قبول ائتمز

آرادا کی اوْج مصراع یحیی کمال داندیر.

مُستزاد غزل:

ایچ ـ ایچه قوپولموش ایکی غزلی آندیران بیر چئشیددیر. اساس غزل همیشه مفعولُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعولُن وزنیله یازیلار. هر اوزون مصراعدان سونرا، زیاده، آدلانان مفعولُ فعولُن وزنیله بیر مصراع علاوه ائدیلیر، زیاده‌لر معنا باخیمیندان اساس مصرعلره باغلی دیر ـ بونلار یا اؤز آرالاریندایا دا اساس غزل ایله هم قافیه اولورلار ـ مستزاد شکلی شفاهی خلق ادبیاتیندا دا ایشله نمیشدیر. بورادا میرزه علی اکبر صابردن بیر مثال نقل ائدیریک:

تحصیل علم

تحصیل علوم ائتمه کی علم آفت جاندیر، هم عقله زیاندیر،
علم آفت جان اولدوغو مشهور جهاندیر معروف زاماندیر
بند پدرانه‌م ائشیت ای ساده جوانیم، یاخماغمه جانیم
خوش اوْل کسه کیم وئل دوْلانیب داغدا چوباندیر، آسوده هماندیر،
علم ایچره خطا اولدوغون اوندان بیلیرم کیم، بیلسه نولا هرکیم
علمه گزه‌نن کُمرو زیانلاردا بیان دیر، تکفیره نشاندیر
مکتب سنه خوش گلمه‌سین، اوْل جای خطرناک گیرمه اوناچالاک
مکتب دئدیگین قیددل و بند زیاندیر، غارتگر جاندیر.
....
دئرلر اوخوموشلار اوخوماق یاخشی دیر اما واربوندا معمّا
یاخشی نظر ائتدیکجه سرانجامی یاماندیر، هر آددیمی قاندیر
«لاغلاغی» اماندیر
«قیز دیرمالی» یان دیر.

«سیر تیخ» «موزالان»! دیر!
«هوپ هوپ» دیله دوشدو،
ایش مشگله دوشدو
ایندی بالاباندیر.

قافیه:

شعرده قافیه ایشلتمک داها چوخ تورک و پهلوی - فارس دیللرینده عادت اوْلموشدور. قدیم یونان - لاتین شعرلرینده قافیه یوْخ دور. اسکی عرب دیلینده قرآن کریم ده کی سجع لر و آلیتراسیوْنلارلا موسیقیلی لاهوتی ایفاده نین بنزه‌ری یوخدو. آنجاق بیر سجع و مصراعلارین سوبوندا عینی حرفی تکرارلاماقلا بسیط بیر قافیه واردی[۱].

تورک شعرینده اسکی دن بری قافیه، یاریم قافیه، ردیف، جناسلی قافیه، ایچ قافیه و آلتیراسیون[۲] چوخ ایشلنمیش و قافیه شعرده حاکیم بیر عنصر کیمی اولموشدور. شعرده قافیه نین وظیفه‌سی موسیقی بسته لرینده کی قوتلی نغمه‌لرین سیخ - سیخ تکراری کیمی، تمامیله موْزیکال بیر سس تکراری دیر و شعرده کی آهنگ گوْجونون آرتماسینا، شاعرین قافیه قلاووْزلوغو ایله یئنی سوزلری تاپماغینا و شعرین حافظه‌ده داها آسان یئر لشمه سینه کمک ائدر.

قافیه قدیم تورک شعرینده داها چوخ باشدا و سونرالاری مصراعین سونوندا گلمیش دیر.

بوْ گوْن قافیه سوْندا گلن معناسینادیر و شعرده مصراعلارین سونلارینداکی سس بنزه‌رلیگینه دئییلیر. کلاسیک ادبیاتیمیزدا قافیه بصری دیر (گوْز قافیه‌سی) یعنی بیر - بیرلریله قافیه‌له نن کلمه‌لرین سوْن حرفلری بیر اولمالی دیر. حرفلری (عرب حرفلری) اوْیمایان کلمه‌لر عینی سسی وئرسه‌لر ده قافیه ساییلمازلار. هم ده قافیه‌له نن سوْزلر گرامر باخیمیندان عینی جنسدن اولمالیدیر. بو گون هجا ایله یازیلان شعرلرده قوْلاق قافیه‌سی ده گئچرلی دیر.

قافیه اوچ جور دور: تام قافیه، یاریم قافیه و زنگین قافیه.

تام قافیه‌ده کلمه‌لر آراسیندا بیر سس سیزله بیر سسلی حرف بیر - بیرینه بنزه‌ر مثلاً:

دوْن سایه سالدی باشیما بیر سرو سربُلند
کیم قدّی دلربا ایدی، رفتاری دل پسند
گفتاره گلدی تا کی آچیب لعل نوشخند
بیر پسته گوْردوم اوْندا توْکر ریزه - ریزه قند

۱ - نهاد سامی با نارلی، رسملی تورک ادبیاتی تاریخی ص ۵۵. استانبول.

سؤردوم مگر بوُ دؤرج دهن دیر؟ دئدیم دئدی
یوخ- یوخ دوای درد نهانین دیر اول سنین

«فضولی دن بیر مسمط»

دینیمیزه فارسجا و عربجه‌دن گئچمیش اوُزون صائت‌لر (آ، اوُ) ده کلمه سؤنلارینداتک باشینا تام قافیه سایيلارلار. مثلاً:

ساقین نادانا اظهار ائیله مه اسراری ای دانا
سکوت ائت نزد جاهل ده خموش اوْل سن کتاب آسا

یاریم قافیه یا آسوْنانس: هم‌قافیه اولان کلمه‌لر آراسیندا تک بیر سس سیزین (صامت) بنزه‌مه‌سی دیر. بوُنا مجرد قافیه ده دئییرلر. خلق شعرینده یاریم قافیه نمونه‌لری چوخدور. فضولی دن:

قاندا دیر بؤیله بیر شرفلی نسب
معدن فضل و عزّ و علم و ادب

زنگین قافیه: هم‌قافیه اولان کلمه‌لرده بیردن چوخ سسلی و سس‌سیز بنزه‌مه‌سی دیر. مثال اوچون فضولی دن:

اوْل پریوش کیم ملاحت مؤلکونون سلطانی دیر
حکم اوْنون حکمی دوُرور فرمان آنین فرمانیدیر

جناس: یازیلیشی عینی لاکین معناسی آیری اولان کلمه‌لره جناس دئییلیر. بونلار بیر-بیریله قافیه ده اولا بیلرلر. جناسلی کلمه‌لردن قافیه دوْزلتمک بایاتیلاردا چوخ گؤرولور. مثلاً:

قارارمیش قارا گؤزلر
درمانیم قارا گؤزلر
گمیم دریا دا قالدی
یئلکنیم قارا گؤزلر

ردیف: مصراع سونوندا عیناً تکرار ائدیلن اکلر، کلمه‌لر و کلمه گروُپلارینا ردیف دئیلیر. مثال اوچون فضولی نین سؤز حقینده یازدیغی غزلدن اوّچ بیت نقل ائدیریک:

خلقه آغزین سیررینی هر دم قیلور اظهار سؤز
بوُ نه سیردیر کیم اوْلور هر لحظه یوْقدان وار سؤز
آرتوُران سؤز قدرینی صدقیله قدرین آرتوُرار
کیم نه مقدار اولسا اهلین ائیلر اول مقدار سؤز

....

....

گر چوخ ایسته‌رسن فضولی عزتین آز ائت سؤزی
کیم چوخ اولماقدان قیلوبدور چوخ عزیزی خوار سؤز

بو غزل ده سؤز ردیف دیر و اوندان اوّل گلن سؤزلر قافیه دیر.

قافیه‌لر ردیفدن اول گلر. بیر شعرده مصراع حالیندا عیناً تکرارلانان ردیفلره نکرات آدی وئریلیر.

بعضاً بیر اکله (شکیلچی) بیر سؤز، ردیفی تشکیل وئرر. مثلاً ذکری اردبیلی دن:

گل ای صبحون نسیمی یارا بیر پیغامیمیز واردیر
یئتیر سؤیله کی اوْنسوز سانماسین آرامیمیز واردیر
سرشگیم آل، رنگیم زرد، گل گؤر ای صنم سنسیز
عجب خوش روزگار و باخشی خوش ایامیمیز واردیر

بوُرادا پیغام، آرام، ایام قافیه و (میمیز واردیر) اکلی ردیف دیر.

آلیتراسیون (Aliteration): آرد- آردا گلن مصراعلاردا بیر- بیرینه بنزه‌ین سس (حرف)لرین تکرارینا آلیتراسیون دئییلیر. قدیم شعریمیزده مصراع باشلاریندا اوْلوردو. (اوْن قافیه). دده قورقود دان بیر اؤرنگ وئره‌ک:

آق سوْتونو امدیگیم قادین آنا
آق بوْرچکلی، عزّتلی جانیم آنا
آقار سوُلارینا قارغیما گیل
قازیلیق داغی نین گوْناهی یوْقدور
قاچان گئیکلرینه قارغیما گیل
قازیلیق داغی نین گوْناهی یوْقدور.

بیر کلمه هر مصراعین باشیندا تکرار اوْلورسا اونا آنافوْرا Anaphora دئییلیر. مثلاً، صمد ووُرغونون آشاغیدا وئردیگی میز شعرینده اوْلدوغو کیمی:

بیری لاچین گؤزلو، ترلان غمزه‌لی،
بیری قیرغی باشلی، سوْنا جلوه‌لی،
بیری شکر سؤزلو، شیرین لهجه‌لی،
بیری قند آغیزلی، نابات دوْداقلی

وزن:

وزن شعرین اؤلچوٚسو دور و چوخ قدیم دن بری شعرین تملی سایبلار. وزن شعرین موسیقیسی دیر و روحی لذت دن باشقا، شعری اؤیره نمک و ازبرله مک باخیمیندان آسانلیق توٚره‌در. اسکی دن بیرسیرا مطلبلری یاددا ساخلاماق اوچون اوٚنلاری نظمه چکردیلر. نِصاب الصِّبیان کیمی. اساساً شعری نثردن آییران مهم جهتلردن بیری ده وزن دیر.

آذربایجان شعرینده اسکی دن بری ایشله نن ایکی حتا اوٚچ جور وزن واردیر:

۱ - هجا وزنی

۲ - عروض وزنی

۳ - آزاد (سربست) شعر

هجا وزنی (بارماق حسابی): هجا وزنینده شعرین مصراعلارینda هجالارین سایسی عینی اولمالی دیر. اونا گؤره هجا وزنینه «بارماق حسابی» آدی وئریلمیشدیر.

هجا وزنی آذربایجان شعری نین آنا شکلی دیر و تورک دیلی نین قوٚرولوشونا اوٚیغون اوٚلدوغو اوچون ان قدیم زاماندان خلق شعرینده ایشلنمیشدیر. کاشغرلی محمودون «دیوان لغات الترک» ده سئچیب گتیردیگی بوٚتون ساغوٚ (مرثیه) و قوٚشوٚقلار (شعر) هجاوزنینده دیر.

هجا وزنی ایله شعر قوٚشماق عادتی، تورکلرده چوخ اسکی دیر. تورکلر شعره قوٚشوٚق یا قوٚشقوٚ دئییردیلر. ایلک شاعیرلر «شامان» دین آداملاری اوٚلموش و اللرینده ساز، رقص ائده‌رک شعر سؤیلردیلر. بوٚ سازا «قوٚپوٚز» و اونو چالاراق شعر اوٚخویانلارا شامان، اوٚزان، باقسی و ... دئییردیلر. اوزانلار دینی مراسیملرده و هر ایل تکرار اولان اوٚو مراسیمینده (صیغیر مراسیم)، هابئله ماتم مراسیملرینده و ساواشلاردا قوٚشدوقلاری شعرلری اوخویار و سازلاریله شعرلرین تأثیرینی گوٚجلندیره‌رک خلقی هیجانا گتیرردیلر.

«دیوان لغات الترک» ده یازی یا آلینان اسکی تورک شعرلریندن نمونه‌لر واردیر. بونلاردان آلپ ارتوٚنقا (افراسیاب) مرثیه‌سی اوچون سؤیلنمیش ماتم شعری (ساغوٚ) چوخ ماراقلی دیر. بوٚ ساغوٚ میلاددان یئددی یوٚز ایل اوٚل یاشامیش تورکلرین تاریخی ـ افسانه‌وی قهرمانی افراسیاب اوچون، خلق شاعیرلری طرفیندن قوٚشولموش و عصرلر بوٚیوٚ دیلدن دیله و آغیزدان آغیزا گئچه‌رک نهایت دوٚققوزیوٚزایل بوٚندان قاباق کاشغرلی محمودون کتابینا آلینمیشدیر.

بوٚرادا نمونه اوچون بوٚ ساغودان بیر پارچاسینی بوٚ گوٚنکو تورکجه میزله بیرلیکده نقل ائدیریک:

آلـپ ارتـونـقـا اؤلـدی مـی
ایسّیز عجون قالدی می
اؤزلک اؤجین آلدی می
ائمدی یوره ک ییرتیلور

آلـپ ارتـونـقـا اؤلـدی مـی
باراماز دونیا قالدی می
زمانه اؤجون آلدی می
ایندی اؤره ک ییرتیلیر

....

اؤزلک یاراق گؤزتتی
اوْغری تـوزاق اوزاتـدی
بیگلر بیگین آزیتتی
قاچسا قالی قورتولور

زمانه فرصت گؤزتله دی
اوْغری دوزاق (دام) اوزاتدی
بیگلر بیگین آزیتدی
قاچسا اگر(نئجه)قورتولور.

بو منظومه بایاتیلار کیمی یئددی هجالی وزنده سؤیله نمیش، شکیل جهتیندن ده اسکی تورک شعری شکلینده دیر، یعنی دؤردلوک لر (دؤرد مصراع) مجموعه سیندن (بند) عمله گلمیشدیر.

بو دؤردلوکلرده قافیه ترتیبی بئله اولموشدور:

بیرینجی بنده بیرینجی و اوْچونجو مصراعلاردا قافیه آزاد دیر. ایکینجی و دؤردونجو مصراعلار بیر ـ بیرلریله هم‌قافیه دیر. او بیری بندلرین هامیسیندا ایلک اوْچ مصراع اؤز آرالاریندا هم‌قافیه دیر، دؤردونجو مصراع ایلک بندین ایکینجی ـ دؤردونجو مصراعلاریله هم‌قافیه دیر.

عروض وزنی، تورکلر مسلمان اولوب قدیم ایرانلیلارلا تماس قوراندان سونرا یعنی ۱۱ ـ جی میلادی عصردن سونرا تورک شعرینه گئچمیشدیر. بونا باخمایاراق ۱۲ ـ جی میلادی عصرده یاشایان و پیرِتورکستان آدیله مشهور اولان احمدیسوی «دیوان حکمت» ده شعرلرینی هجا وزنیله یازمیشدیر. حتّا ۱۳ ـ جو عصرده آنادؤلوُ تورکلری نین بؤیوک متصوف شاعیری یونس امره ده شعرلرینی هجا وزنیله یازمیشدیر.

اسلامدان سونرا فارس ادبیاتیندا اؤلدوغو کیمی تورک ادبیاتلاریندا دا عروض وزنی یاییلمیش و کلاسیک ادبیات شاعیرلری عروضو ترجیح وئرمیشلر. اما خلق شاعیرلری یعنی عاشقلاریمیز هجا وزنیله شعر یازماغا داوام ائتمیش و زنگین شفاهی ادبیاتیمیزین شعر قؤلونو مئیدانا گتیرمیشلر.

هجا وزنی نین قایدالاری: هجا وزنی مصراعلارین هجا سایسینا دایانیر و اونلارین سایسینا گؤره آدلاندیریلیر. مثلاً ۸ هجالی مصراعلاردان قورولان بیر شعر ۸ هجالی آدلانیر. هجا، مصراعلارین صائت‌لر اساسیندا بؤلمه سی دیر.

هجا وزنیله یازیلان شعرلرده، هجا سایسیندان باشقا بؤلگو (تقطیع) ده اؤنملی دیر. مثلاً ۱۱ هجالی بیر شعرده (٥+٦) شکلینده و یا (۳+٤+٤) شکلینده بؤلگو آپاریلا بیلر. مثلاً آشاغیداکی ۱۱ هجالی دؤردلوکده بؤلگو (٥+٦) دیر:

عؤمروم هلاک اتدیم دهرین پشینده (دالینجا)
یؤزمین آغوُ (زهر) واردیر هر بیر ایشینده
هجران اوْجاغیندا عشق آتشینده
جگر کباب اوْلدوم گؤر نئجه یاندیم

اما بونا قارشی آشاغیداکی دؤردلوکده (۱۱ هجالی) بؤلگو (۳+٤+٤) شکلینده دیر.

ای وطنین / باغری یانیق / بوُجاغی
هانی سنین / برکتلی / محصولون (خرمنین)
نه واختاتک / بوُ آجیقلی / سفالت
نه واختا تک / بوُ اوُغورسوز / جهالت[1]

بعضی مصراعلار بؤلگؤسوز اولا بیلر و یا مصراعلاردا بؤلگو دگیشه بیلر.

بؤلگو هجا وزنینده آهنگ یارادان بیر سس کسمه و دوراخلاماس دیر. هجا وزنینده بؤلگولر کلمه‌لری پارچالاماز، اما عروض وزنیله یازیلان شعرلرده وزنین طلبینه گؤره بعضاً کمله نین بیر پارچاسی مصراعین بیر بؤلگؤسونده باشقا بیرحیصّه‌سی مصراعین سؤنراکی بؤلگو سؤنده اولور.

هجا قالیبلاری: تورک شعرینده ٥ هجالیدان ۱٦ هجالی یا قدر مختلیف اؤزونلوقدا یازیلمیش شعرلر واردیر. لاکین چوخ ایشله‌نن قالیبلار ۷، ۸، ۱۱ و ۱٤ هجالی قالیبلاردیر. هجا سایسی چوخ آرتاندا آهنگ ضعیف‌لر و شعر نثره بنزه‌ر. خلق ادبیاتیمیزدا بایاتیلار ۷ هجالی، گرایلیلار ۸ و قوْشمالار ۱۱ هجالی اوْلور. ۱۱ هجالی شکیل چوخ یاییلمیشدیر. سؤوئت دؤرو شاعیرلری ان چوخ بو شکیلده شعر یازمیشلار.

عروض وزنی:

شعرده بللی بیر آهنگ دستگاهی (سیستم) نین آدی اولان عروض وزنی کلاسیک شعرین اؤلچوسودور. شعرین وزنی (آهنگ اؤلچوسو) نین دؤز و یا سهو اولماغینی عروض اؤلچوسو ایله

۱- تورک ادبیاتی ـ احمد قاباقلی ـ بیرینجی جلد. استانبول ۱۹٦۷

اؤلچوب بیلمک اولار. عروضون معناسی عرب دیلینده جهت ـ اؤلچو و چادیرین دیره گی دئمک دیر. چادیر دیره کسیز دوُرمادیغی کیمی شعرده عروض سوُز ـ اؤلچوسوز اؤلا بیلمز.

عروض وزنی بیر روایته گؤره عربستان چؤللرینده ده وه‌لرین یئریمه گیندن دؤغموشدور.

عروضچولار عروض علمی نین تاریخینی خلیل بن احمد عروضی یه باغلاییرلار. (وفات ۱۷۰ هـ.ق) بو آدام عروض علمینی موسیقی علمیندن چیخارديب تنظیم ائتمیشدیر. بعضی قایناقلارا گؤره خلیل بن احمددن اوّل ده هندوستاندا عروضی تانیر و اؤنون حقینده کتاب یازمیشلار.

عروضون بؤیوک اوستادی شمس الدین محمدبن قیس رازی دیر. یازدیغی «المعجم فی معاییر الاشعارُ العجم» آدلی کتابیندا بؤتون عروض قایدالارینی و چئشیدلرینی ایضاح ائتمیش و کتابی اوندان سونرآ گلن مؤلفلر اوچون آنا قایناق اؤلموشدور. عروض عالیملرینه گؤره عروض علمی شعرده اؤلچو ایله علاقه‌دار قایدالارین علمی دیر. قیس رازی کتابی نین مقدمه سینده یا زیرکی: من عروض علمینی اوّل تورک دیلینده یازدیم، سونرا فارسلاردا اوندان فایدالانسین دئیه فارس دیلینده ده تألیف ائتدیم.[۱]

عروض وزنیله یازیلان شعرین مصراعلاریندا هجالارین سایىسی نین برابرلیگی شرط دگیل، هجالارین اؤزونلوغو و قیسالیغی و موازی (پارالئل) اؤلماقلاری شرط دیر. (نؤبه‌ـ لنمه‌لیدیر). مثلاً:

اؤ گؤن کی فص لی یا زؤ لوُر

U – U – U – U –

گئ جه گؤن دؤز تا را زؤ لوُر

U – U – U – U –

بیتینده اؤزون هجا لاری (–) و قیسا هجا لاری (U) علامتلریله گؤسترسک، ایکی مصراعدا اؤست ـ اؤسته دؤشن هجا لارین اؤزونلوق ـ قیسالیغی (سس دگری) دا موازی ـ پارالئل اولور.[۲] بعضاً بؤلگولرده ایکی قیسا هجا بیر اؤزونو عوض ائده بیلر.

عـــروض وزنـــی آذربـایـجـان ادبـیـاتـیـنـدا دگـیـشـدیـریـلیب دیـلین طبیعی طلب لرینه اویغونلاشدیریلمیشدیر.

عروض وزنی عربلردن فارس شعرینه و اوُرادان تورک خلقلری نین شعرلرینه گئچمیشدیر.

---

۱ ـ پیر هاشمی، تیمور. آذربایجان شعر و ادبیاتی ایله تانیش اولاق: وارلیق ـ خرداد ـ تیر ۱۳۶۲.

۲ ـ هجا لاریں اؤزادیلماسینا آغیرلیق (اماله) و سؤزلرین و یا هجا لارین قیسادیلماسینا یؤنگوللوک (زحاف) دئییلیر.

هجا لاری نین اوُزونلوق و قیسالیغی باخیمیندان عربجه یه اوُیان فارسجادا، عروض وزنی آسانلیقلا تطبیق اولیونموشدور. اما اوُزون هجاسی اوْلمایان تورک دیلینده عروض وزنی نین تطبیقی بعضی چتینلیکلرله قارشیلاشمیشدیر. بیر طرفدن بعضی هجالاری وزنه گؤره اوُزون اوْخوماق (ایماله و یا آغیرلیق)، بیر طرفدن ده عرب و فارس سؤزلرینی تورک شعرینده ایشلتمک ضرورتی حاصیل اوْلموشدور. هجا وزنیله عاشقلاریمیز طرفیندن سؤیله نن شعرلری عروض وزنیله یازیلان کلاسیک شعرلریمیزله مقایسه ائدرسک هجاوزنیله یازیلانلارین نه قدر داها چیلخا تورکجه ایله سؤیلندیگینی گؤروروک. بوُ دا هجا وزنی نین دیلیمیزه و شعریمیزه داها اوُیغون اوْلدوغونو گؤستریر.

عروض وزنیله ایلک دفعه تورکجه شعرلر تورکستاندا قارخانلیلار دؤرونده یازیلمیشدیر. بالاساغوُنلو یوسف حاجب میلادی ۱۰۷۱ ده تاماملادیغی «قوتادغوبیلیک» آدلی نصیحت کتابینی عروض وزنی نین متقارب بحرینده «فعوُلُن، فعوُلُن، فعوُلُن، فعوُل» و مثنوی شکلینده یازمیش دیر. بو اثر ٦٦٤٥ بیت دن عبارتدیر.[1]

اوْغوز تورکلریندن ایلک دفعه مولوی و اوْغلوسلطان ولد و آذربایجاندا حسن اوْغلو و نصیرباکوتی عروض وزنیله شعر یازمیشلار.

یوسف خاص حاجب قوُتادغوبیلیگ ده ایشلتدیگی متقارب بحرینی فردوسی نین شاهنامه سیندن آلمیشدیر. چونکی بوُ وزن تورک شعروزنلریندن ۱۱ هجالی وزنه یاخین دیر.[2] بلکه ده بونا گؤره بیر نصحیتنامه اوْلان قوُتادغوبیلیگ شاهنامهٔ تورکی آدیله مشهور اوْلموشدور. اوْندان سوْنرا ادیب احمد یوْکنکی «عتبة الحقایق» اثرینی یازارکن عینی وزنی سئچمیشدیر. عتبة الحقایق دن سونرا اوْن اوْچونجو عصرده یازیلان مُعْین المُرید ده عینی وزنله یازیلمیش و عینی زاماندا آنادوْلوُدا بوُ وزنله شعرلر یازیلماغا باشلانمیشدیر. حتّا فضولی ده تورکجه دیوانی نین مقدمه سینده غزلی مدح ائدرکن بوُ وزنی ایشلتمیشدیر:

غزل دور صفابخش اهل نظر

غزل دور گُل بوستان هنر

تورک شاعیرلری عروض وزنیله شعر یازماغا باشلارکن عروضون قیسا هجالاری یئرینه تورکجه نین آچیق هجا لارینی و عروضون اوُزون هجا لاری یئرینه تورکجه نین باغلی هجا

---

۱ - پروفسور فواد کؤپرولو. تورک ادبیاتی تاریخی. اوْتوکن نشریاتی، استانبول ۱۹۸۰ ص ۱۷۰.

۲ - نهاد سامی بانارلی ـ رسملی تورک ادبیاتی، جلد «۱» ـ استانبول ۱۹۷۱.

لارینی قۆیموشلار.[۱]

بوندان باشقا وصل Liaison قایداسیندان دا استفاده اۆلونموش دور. وصل (یاپیشدیرماق) قایداسینا گؤره سس سیز حرفله بیتن بیر کلمه دن سۆنرا (یۆز)، سسلی حرفله باشلایان بیر کلمه گلسه (آلتمیش)، بیرینجی کلمه نین سۆن حرفی ایکینجی کلمه نین ایلک حرفینه یاپیشدیریلاراق تلفظ ائدیلیر: یۆ زالتمیش کیمی. اۆ زامان باغلی هجا اولان یۆز، یۆ سسینی آلیر و بیر آچیق هجا کیمی ایشله نیر.

عروض قالیبلاری: عروض قالیبلارینا بحر دئییلیر. بحرلر جزءلرین قۆشولماسیندان عمله گلر. مثلاً هزج بحرینی اله آلاق: مفاعیلُن، مفاعیلُن، مفاعیلُن، مفاعیلُن. بۇ بحر جزء (پارچا) دئییلن مفاعیلُن کلمه سی نین تکراریندان عمله گلمیشدیر. بۇ جزءلرین هر بیری بیرنئچه سس بیرلشمه سیندن، هجا دان تشکول ائتمیشدیر. بۇنلارا رُکن، ارکان دئییلیر.[۲]

عروض بحرلری عرب، فارس و تورک دیللرینده عینی شکیلده ایشلنمز. چونکی هر دیل اۆزونه یاتقین اۆلان قالیبلاری سئچر اونا گؤره بیر عرب عروُضو، بیر فارس عروضو بیر ده تورک عروضو واردیر.

تورکلر عروضو فارس شعریندن آلدیقلاری حالدا اۆز دیللرینه یاتقین اۆلان بحرلری آلمیشلار. و بۇ بحرلردن داها چوخ هجاوزنینده ده ایشله نن، اۆن بیر هجالی قالیبا اۇیان وزنلری سئچمیشلر.

بحرلرین سایسی ۱۹[۱] دور. بونلار بیر جدول ده گؤستریله رک عربجه ده ایشله نن

۱- آچیق هجانین سۆنو سسلی اۆلور: آ ـ نا هجالاری کیمی. اماباغلی هجالارین سۆنو سس سیز اولور: آل، دوُر کیمی.

۲- روکن. اۆچ دۆرلو رۆکن واردیر: سبب، وَتَد و فاصله.

۱- سبب (ایپ) ایکی جۆردور: اینجه و قالین.

اینجه سبب: بیر صائت و بیر صامت دن تشکّول ائدر: من، (قاپالی هجا)

قالین سبب: ایکی آچیق هجادان تشکّول ائدر: نه نه، گئجه، نئجه کیمی

۲- وَتَد (میخ): ایکی جوردور: یاناشی و آیریق.

یاناشی وَتَد بیر آچیق و بیر قاپالی هجا دان تشکول ائدر: مه نم، چه من، قلم کیمی

آیریق وَتَد: بیر قاپالی و بیر آچیق هجادان تشکول ائدر: من جه، سن جه

۳- فاصله (دیره ک): ایکی جوردور: کیچیک و بؤیوک.

کیچیک فاصله ایکی آچیق و بیر قاپالی هجادان تشکول ائدر: گله رم، گزه رم کیمی.

بؤیوک فاصله اۆچ آچیق و بیر قاپالی هجادان تشکول ائدر: گله جه گم، بگه نه رم کیمی.

فاصله اساساً مستقل بیر روکن حساب اولونماز، چونکی اوبیری روکن لرین بیرلشمه سیندن عمله گلیر.

۱- بو ۱۹ بحرین هر بیری نین بیر چوخ چئشیدلری واردیر. بو کتابدا بیز چوخ ایشله نلری وئردیک.

بحرلرین قاباغیندا (ع)، فارسجا دا ایشله نن لرین قاباغیندا (ف) و آذربایجان تورکجه سینده کیلر (آ) و تورکیه شعرینده ایشله نلرین قاباغیندا (ت) حرفی یازیلمیشدیر.[۲]

بحر	دیللر				بحر	دیللر			
	ع	ف	آ	ت		ع	ف	آ	ت
هَزَج	ع	ف	آ	ت	مُقتضب	ع	ف	آ	
رَجَز	ع	ف	آ	ت	کامل	ع		آ	ت
رَمَل	ع	ف	آ	ت	وافر	ع			ت
خفیف	ع	ف	آ	ت	طویل	ع			
سریع	ع	ف	آ	ت	بسیط	ع			
مُضارِع	ع	ف	آ	ت	مدید	ع			
مُنسرِح	ع	ف	آ	ت	قریب		ف		
مُجتَث	ع	ف	آ	ت	جدید		ف		
مُتقارِب	ع	ف	آ	ت	مُشاکل		ف		
مُتدارِک	ع	ف	آ						

یالنیز بیر نوع جزئون تکراریندان عمله گلن بحرلره (مُتّفق الارکان = رۆکنلری عینی)، جزءلری مختلیف اۏلورسا مختلف الارکان دئییلیر.

متفق الارکان بحرلرین سایسی یئددی دیر و بۇنلاردیر:

۱- هَزَج بحری: مفاعیلُن، مفاعیلُن، مفاعیلن، مفاعیلُن.

۲- رَجَز بحری: مُستَفعلُن، مستفعلن، مستفعلن، مستفعلن.

۳- رَمَل بحری: فاعلاتُن، فاعلاتُن، فاعلاتُن، فاعلاتُن.

٤- مُتقارب بحری: فَعولُن، فَعولُن، فَعولُن فَعولُن و یا فَعوُل.

۵- مُتدارِک بحری: فاعِلُن، فاعِلُن، فاعِلُن، فاعِلُن.

٦- کامِل بحری: مُتفاعِلُن، مُتفاعِلُن، مُتفاعِلُن، مُتفاعِلُن.

۷- وافِر بَحری: مُفاعِلَتُن، مُفاعِلَتُن، مُفاعِلَتُن، مُفاعِلَتُن.

مختلف الارکان بحرلر ۱۲ دیر. یئددیسی ایکی مختلیف جزئون تکرارین دان تشکیل

۱- ت. بیر هاشمی، آذربایجان شعر و ادبیاتی. وارلیق حرداد ـ تیر ۱۳٦۳.

اولور و قالانی اوّچ مختلف جزئون تکراریندان عمله گلیر.

مُتّفق الارکان بحرلرین آلتیسی و مختلف الارکان بحرلردن: مضارع (مَفاعیلُن، فاعِلاتُن) مُجتثّ (مفاعِلُن، فعلاتُن) و مُنسرح (مُتفاعِلُن، فاعِلُن)، خفیف (فاعِلاتُن، مفاعِلُن، فَعِلُن) و سریع (مُتَفاعِلُن، مُتَفاعِلُن، فاعِلُن) بحرلری تورک شعرینده ایشله نر.

بحرلرده هر بیت ده جزء ۸ دفعه تکرار اولسا (هر مصراعدا ٤ دفعه) اوّنا مُثمّن (سککیزلیک) و اگر آلتی یوّل تکرار اولسا مُسدّس (آلتیلیق) و دوّرد دفعه تکرار اولسا مُربّع (دوّردلوک) دئییلیر.

آذربایجان شعرینده ان چوخ هَزَج بحری، اوندان سونرا رَمَل و بونلاردان سونرا مُضارع بحری ایله مُجتثّ بحری ایشلنمیشدیر. بو بحرلرین مختلیف چئشیدلری واردیر.

هَزَج بحری: هزج گوّزه‌ل سسله ماهنی اوّخوماق دئمکدیر. اوّتوزاقدر نوعو واردیر. بوّنلاردان آذربایجان شعرینده اوّن نوعو ایشلنمیش دیر. بوّیوک شاعیریمیز فضولی نین یارادیجیلیغیندا بونلاردان آلتیسی تطبیق اوّلونموشدور.[1] هَزَج بحری نین «دوّرد بوّلوملو بوّتوّو هزج» آدلانان بیرینجی نوعو دوّرد مفاعیلوّن (مفاعیلُن) اوّلچوسونده دیر. بونا فضولی دن بیرمثال:

پریشان خل	ق ـ عالم آ	هو افغان ائت	دیگیمدندیر
پریشان اوّل	دوُغوم خلقی	پریشان ائت	دیگیمدندیر
مفاعیلوّن	مفاعیلوّن	مفاعیلوّن	مفاعیلوّن

مفاعیلُن	مفاعیلُن	مفاعیلُن	مفاعیلُن
چیغیرما یات سوُس آی یازیق	آی آج توّیوق فضاداکی	یوُخوندا چوخ عُقابِ جان	جاداری گوّر شکاری گوّر «صابر»

بو بحرین «اوّچ بوّلوملو بوّتوو ناقص هزج» یا مقصوُر آدلانان ایکینجی نوعو مفاعیلوّن

۱ ـ اکرم جعفر ـ فضولی شعری نین وزنی، آذرنشر ـ باکی ۱۹۵۸.

مفاعیلۆن فعولون اؤلچوسو دور. فضولی نین تورکجه دیوانی نین دیباچه سینده یازدیغی مُعمّابو اؤلچوده دیر.

محیطی ـ عش قه غوّاص او لالی جان
اؤزۆنو ائی له دی خاکی له یکسان
مَفاعیلۆن مفاعیلۆن فَعوُلۆن

هزج بحری نین «مُستزاد هزجی» آدلانان نوعو: مفعوُلُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعوُلۆن (فعوُلُن).

کؤنلوم آ چیلیر زولفی پریشانی نی گؤرجک
نطقیم تو تولور غنچه یی خندانی نی گؤرجک
مفعوُلُ مفاعیلُ مفاعیلُ فعوُلۆن

هزج بحری نین «دؤرد بؤلوملو سینیق هزج» آدلانان نوعو: مفعوُلُ مفاعیلۆن، مفعوُلُ مفاعیلۆن دور. آذربایجان هزجی نین «لیلی و مجنون هزجی» آدلانان نوعو لیلی و مجنون منظومه سی نین وزنی دیر.

هر سؤز کی گلیر ظهو ره مندن
مین طعنه بولور هر انجمندن
مفعوُلُ مفاعِلُن فعوُلۆن (هزج مُسدّس اخرب مقبوض محذوف)

رَمَل بحری: (قاچان دئمکدیر). آذربایجان کلاسیک شعرینده ایکینجی سیرادا گلیر. بۇنون ایگیرمی دن آرتیق نوعو واردیر. آذربایجان شعرینده دۆققوز نوعو تطبیق ائدیلمیشدیر.

رمل بحری نین بیرینجی نوعو دؤردْ فاعیلاتۆن (فاعلاتُن) اؤلچوسونده دیر. بیز ده چوخ ایشله نن فاعِلاتُن فاعِلاتُن فاعِلاتُن فاعِلُن وزنی دیر. فضولی بوُ اؤلچوده ۱۴۵ غزل یازمیشدیر. مثلاً:

حیرت ای بُت صورتین گؤر دۆکده لال ائی لر منی
صورت حا لیم گؤره ن صو رت خیال ائی لر منی
فاعلاَتۆن فاعلاَتۆن فاعلاَتۆن فاعِلۆن (فاعِلُن)

رجز بحری: (تیتره ین) آذربایجان عروضونون اوچونجو بحری دیر و ۲۰ دن چوخ نوعو واردیر. بیزده آنجاق دؤرد نوعو ایشلنمیشدیر. بوبحردن نسیمی و دیگر شاعیرلریمیز استفاده ائتمیشلر: مُستفعلُن، مُستفعلُن، مُستفعلُن، مُستفعلُن، مثال فضولی دن:

حق مظهری	دیر هر چیچک	گر اثتمه سه	نقّاش شک
بیر ناردن	شکلینی چک	وئر گیل اوْنا	نشو و نما
مستفعلون	مستفعلون	مستعفلون	مستفعلون

متقارب بحری: (یاخین، یاخینلاشان) آذربایجان عروضونون دؤردونجو بحری دیر. دؤرد نوعو ایشلنمیشدیر. باشلیجاسی «فعوُلُن، فعوُلُن، فعوُلُن، فعوُلُن» شکلی دیر.

بیر ده بوُنون «فعوُلُن، فعوُلن، فعوُلُن، فعوُل» شکلی واردیر کی کلاسیک شعریمیزده ان چوخ ایشلنمیشدیر. مثلاً فضولی دن:

غزل دیر	صفابخـ	ش اهل	نظر
غزل دیر	گُل بوُ	ستان	هنر
فعوُلوْن	فعوُلوْن	فعوُلوْن	فعوُل

بیر ده صابر دن مثال وئره ک:

فعولون	فعولون	فعولون	فعوُل
قاچ اوْغلان	قاچ آت باس	دی ملت	گلیر
دؤیۆشدن	چیخان بیر	جماعت	گلیر
ائدیب جوْم	له اقوا	ما سِبقت	گلیر
وئریب هر	کسه در	سی عبرت	گلیر
قاچ اوْغلان	قاچ آت باس	دی ملت	گلیر
			«صابر»

مضارع بحری: (مضارع بنزه ین دئمکدیر). آذری عروضونون ۵- جی بحری دیر. آذربایجان شعرینده اوْچ نوعو ایشلنمیشدیر. باشلیجانوعو مفعوُل فاعلاتوُن، مفاعیلُ فاعِلُون دور.

مثال فضولی دن:

صبریم آ	لیب فلک مه	نه یوْزمین جه	فا وئریر
آز اولسا	هر متاع او	نا ائل چوخ به	ها وئریر
مفعوُلُ	فاعلاتوْن	مفاعیلُ	فاعِلوْن

بو بحرین ایکینجی نوعو ایکی دفعه مفعوُلُن فاعلاتُن اؤلچوسونده دیر (بحر مضارع مثمّن اخرب).

مُجتثّ بحری:[1] آذری بحری نین ٦ - جی بحری دیر. بیزده ایکی نوعو وار دیر. باشلیجا نوعو «مفاعِلُن فعِلاتُن مفاعِلُن فعِلُن» مثال فضولی دن:

خوش اوْل زامان	کی حریم	وصاله مح	رم ایدیم
نه متبلا	بی - بلانه	مقیّدِ	غم ایدیم
مفاعلون	فعِلاتون	مفاعلون	فعولون
۱	۲	۳	٤

خفیف بحری: ۱۲ دن آرتیق نوعو واردیر. آذری شعرینده بیر نوعو و بوُنون دؤرد واریانتی ایشلنمیشدیر. باشلیجاسی بوُدور «فعِلاتُن، مفاعِلُن فعلن و فاعلاتُن مفاعِلُن فعِلُن». مثلاً: فضولی دن:

هر نه درد اوْل	سا من دوا	وئره‌رم
طبع گؤزگوٌ	سونه جلا	وئره‌رم
فاعلاتون	مفاعلون	فعلوٌن

خفیف بحری نین اساس اؤلچوسو آلتی جزءلی اؤلوب سالم وزنی «فاعلاتُن، مستفعلن فاعلاتن» دور.

مُنسرح بحری:[2] ۳۰ دان آرتیق نوعوواردیر. آذربایجان شعرینده اوٌچ نوعو ایشلنمیشدیر. باشلیجا نوعو بو دور «مُفتعِلُن، فاعِلُن، مُفتعِلُن، فاعِلُن». مثال فضولی دن:

کیمسه ده روُخ	سارینا	طاقت نظ	ظاره یوخ
عاشقی اوْل	دوٌردو شوق	بیر نظره	چاره یوخ
باغری بوٌتون	لر منه	طعنه ائدر	لر موٌدام
حالیمی شر	ح ائتمگه	بیر جگر	پاره یوخ
مفتعلوٌن	فاعلوٌن	مفتعلوٌن	فاعلوٌن

۱- مجتث: کسیلمیش، قوپموش دئمکدیر.

۲- منسرح: بنیین گئدن حیوان چیلپاق - لوت دئمکدیر.

سریع بحری: اؤندان آرتیق نوعو واردیر. بیزده آنجاق بیر نوعو ایشلنمیشدیر: «مُفتَعِلُن، مُفتَعِلُن، فاعِلُن». مثال فضولی دن:

سالدی آیاق	دان غم عا	لم منی
وئر منه غم	دفینه سا	قی شراب
یار سئوال	ائتسه کی حا	لین نه دیر
خسته فضو	لی نه وئرر	سن جواب
مفتعلون	مفتعلون	فاعلوْن

کامل بحری: آذری شعرینده ایکی نوعو واردیر. بیرینجیسی ایکی دفعه «مُتفاعِلُن فعوُلُن» اؤلچوسونده دیر. صابردن بیر مثال:

نه روادیر اغ	نیالار	باخا آج قالا	نه یارب
بوُ نه سؤز کی آج	قالانا	اوْلونا اعا	نه یارب
چیخا جانی آج	قالانین	گؤزنون به بک	لریندن
گئدیب ایشله سین	قازانسین	الی نین امک	لریندن
نه دیر اغنیا	یه خیری	اوْلارین امک	لریندن
یئمه ییب آجین	دان اؤلسه	دخی خوش بها	نه یارب
مُتفاعِلوْن	فعوُلوْن	متفاعِلوْن	فعوُلوْن

ایکینجی نوعو ٤ دفعه مُتفاعلوْن تکراریندان عمله گلیر.

بوُنلاردان باشقا بیر ده بحر طویل واردیر (اؤزون اؤلچو). یازیلیش شکلی نثره بنزه‌ر. مصراعلار آیریلماز لاکین اؤندا آهنگ، ریتم و قافیه واردیر. مثلاً صابرین: ای فلک ظوْلمون عیاندیر، بوُ نئجه دؤرو زاماندیر، کی، ایشیم آه و فغاندیر، هامی درددن بوُ یاماندیر... اوْره گیم دؤپ ـ دؤلو قاندیر... بحر طویلی مشهوردور.

آذربایجان کلاسیک شعری اساساً عروض وزنینده یازیلمیشدیر. ایلک دفعه ۱۸ - جی عصرده واقف هجاوزنیله یازماغا باشلامیش و گؤزه‌ل و شیرین شعرلریله بوُ وزنین اوْستونلویونو اثبات ائتمیشدیر.

ج: آزاد شعر (سربست شعر):

بوُ گوُن آذربایجان شاعیرلری هجا و عروض وزنلریندن باشقا آزاد شکیلده ده شعر یازیرلار. اما آزاد (سربست) شعر بعضیلری نین دوْشوندویو کیمی تامامیله وزن و قافیه‌دن آزاد دگیل دیر. بوُنلار آزاد شعر ده خصوصی بیر شکیلده و اوُزونه مخصوص بیر ریتمله ایشله نیر.

سربست شعرده مصراعلارین اوُزونلوغو، بوُلگولرین سایىسی مختلیف اوْلور. مثلاً:

فیکریم بیر ساپ کیمی
ایلیشمیشدیر پاریلدایان بیر خنجره
اوُنومده کی بؤیوک شهر
بیر پنجره

«م. رفیعلی»

مصراعلارین بو شکیلده قوُرولوشو مندرجه نین (محتوانین)، ریتمین طلبینه گوُره دیر.[1] سربست شعرده مصراعلارین اوخونماسیندا ریتمه خصوصی فیکر وئرمک لازیم دیر. بعضاً بیر جومله بیرنئچه مصراعدان عبارت اولور. مثلاً:

کرال لارین
شاهلارین
اوُلوُمونه قرار یازدیق
بیز حرب ایسته میریک!
حربه حاضیریق!

«صمد وورغون»

بوُرادا هر سوْزون بیر مصراعدا یازیلماسی ساده گوُزه‌للیک یا بزه‌ک اوچون دگیل، مضموُنون طلبینه گوُره دیر. چونکی بو کلمه اوْز ـ اوْزلویونده متن ده ائله ایشلنمیشدیر کی بدیعی تصور وئره بیلر.

کلمه‌لرین بو شکیلده یازیلیشی شعرده خصوصی ریتم و آهنگ یارادیر.

سربست شعرده کی آهنگی قوُوتلی وئرمک اوچون قافیه‌لردن داها ثمره‌لی استفاده ائدیلیر. بعضی پارچالاردا قافیه‌لر آیری ـ آیری مصراعلاردا اولدوغو حالدا بعضی لرینده ده بیر

۱- جعفر جبدان. ادبیات تئوریاسی. باکی ۱۹٤۰ ـ آذر نشر.

نئچه مصراعدان سونرا گلیر. بورادا یازیچی قافیه نی ایشلتمکده داها سربست دیر. اوشعرین کارا کتریندن آسیلی اولاراق ایسته دیگی یئرده قافیه ایشله ده بیلر.

مثلاً:

بیر سس دئییر
رضا دوُرما
رضا یاز!
رضا یاز!
یازا یاز!
قارشی گۆندن گۆلومسه ین
یاراشیقلی رضا یاز.

«رسول رضا»

سربست شعر خطابه و نطق اوچون مناسب دیر. بو شعرلری اوخورکن مطلق سسیمیزی مختلیف تۆنلاردا چیخاردیب و اؤزوموز و بؤیوک بیر جماعت قارشیسیندا حس ائدیریک. شاعیر سئچدیگی کلمه‌لریله بیزی جۆشماغا چاغیریر.

ووُر دئدیم
ووُر!
منیم آرزوم بوُدور!
قوْللارینا یئنی قوّه‌لر گلسین
و
سنین الینله یوْکسلسین
یوْکلو، آلیقلی کندیمیز
کیرلی، یاماقلی کندیمیز

«صمد وورغون»

سربست شعرین اسکی سۆوئتلر بیرلیگینده اؤنجۆسو مایاکووسکی اوْلموشدور. سربست شعری اوخویارکن هر سؤزو اؤز یئرینده، اؤز آهنگینده سؤیله مک لازیم دیر. معین سؤزلری برکدن، بیر باشقاسینی معیین فاصله ایله، اوْچونجوسوْنو، ندا، دؤردونجوسونو، سئوال شکلینده دیکده سربست شعرین عمومی آهنگینی - ریتمینی تأمین ائتمیش اوْلاریق.

سربست شعر شکیللری مضمونلا علاقه‌دار اوْلاراق آذربایجان شعرینه یئنی سؤزلر یئنی

ایفاده‌لر و یئنی قافیه‌لر گتیرمیشدیر.[۱]

شعرین محتواسی:

شعرین محتواسی تدقیق اؤلونورکن اونداکی اساس فیکر و دؤیغو (تِم) نظرده توُتولور.

تِم:

یونانجا Tema دان آلینان بیر کلمه‌دیر و صنعت اثرینی مئیدانا گتیره‌ن (اساس دؤیغو و دؤشونجه) دیر. تم‌لرین سایی‌سی مختلف دیر. ان چوخ ایشله‌نن تم‌لر بونلاردان عبارت دیر. عشق، قهرمانلیق، طبیعت، اؤلوم، جمعیت، وطن، انسانلیق و ...

بو تئم‌لر مختلف چاغلاردا و مختلف شاعیرلر و یازیچیلار طرفیندن مختلیف شکیلده ایشلنمیشدیر. مثلاً اؤرتاچاغدا عشق داها چوخ ایلاهی و پلاتونیک شکیلده ایشلندیگی حالدا، بوُ گؤنکو ادبیاتلاردا، داها چوخ مادّی بیر لذّتین ایفاده‌سی شکلینده اله آلینمیشدیر. اؤلوم بیزده و اوروپادا اضطراب وئره‌ن مرثیه‌لره موضوع اؤلدوغو حالدا هند شعرینده و بعضی تصوّف شعرلرینده بیر چئشید قوووشما کیمی فغانسیز و سکونتله ایشلنمیشدیر. بوُرادا صنعتکارلارین مزاجلاری و شخصی خصوصیت‌لری داها چوخ تأثیرلی اؤلموشدور.

عشق بؤتون ادبیاتلاردا ان چوخ ایشله‌نن تم‌لردندیر. ایلاهی عشق‌دن، جنسی آرزولارین تظاهرونه قدر مختلف چئشیدلری ادبیاتدا عکس ائتمیشدیر. تانری عشقی، وطن ـ ملت عشقی، انسان عشقی ان چوخ ایشله‌نن تم‌لردیر.

قهرمانلیق: انسانداکی فداکارلیق، ایگیدلیک، جسارت، جنگاورلیک و اوُجاروحلولوق کیمی خصوصیتلر بوُ تئمه داخیل دیر.

جمعیت، وطن و انسانلیق تملری عصریمیزده هله اؤز ادبیاتیمیزدا ان اوُجا موقعی توُتماقدادیر.

دؤشونجه تئمی: قَدَر، فانیلیک، دین، صنعت، روح حاللاری کیمی غضب، رحم، انتقام، گنجیک و قوُجالیق و حادثه‌لر حقینده جوربه‌جور گؤروش‌لرین هامیسی دؤشونجه تئمینه داخیل دیر.

بیر شعرده تئمی باشا دؤشمک اوچون، صنعتکارین، او شعری یازماغا سوق ائدن اساس احساس و دؤشونجه‌سینه باخماق لازیم. البته شعرده اساس تئمین یانیندا بعضی علاوه تئملر ده

۱ - جعفر خندان. ادبیات تئوریاسی. باکی ۱۹٤۰ ـ آذر نشر.

ایشلنه بیلر.

شعرلر داها چوخ تنملریندن آسیلی اولاراق غنائی (لیریک)، حماسی (ائپیک)، دراماتیک و تعلیمی دیداکتیک و پاستورال اولا بیلر.

غنائی و یا لیریک شعرلر (یونانجا لیریکوس ساز دئمکدیر) اوّره کدن گلن دوُیغولو، هیجانلی شعرلردیر. اوروپالیلارا گوُره ان اسکی افسانه وی لیریک شاعیر اورفئئوُس Orpheus اولموشدور.

حماسی شعرلر قهرمانلیق، وطن، ملت حقینده یازیلان شعرلره دئییلیر.

دراماتیک شعرلر نمایشنامه یازماق اوچون سؤیله نیر.

۵

ادبی - بدیعی اثرلرین دیلی

بدیع صنعت واسیطه‌لری (بدیع علمی)

دیل یازیچی نین سلاحی و بدیعی اثر یاراتماق واسیطه سی دیر. ادبی دیلین اؤزونه مخصوص قایدا - قانونلاری واردیر. ادبی - بدیعی دیل یازی دیلی و یا رسمی دیلین بیر قوْلو اولماقلا برابراوندان فرقلی دیر.

یازی دیلی و یا رسمی دیل مطبوعات دا اوْخوُدوغوموز یازیلارین، تاریخ، جغرافیا و بوُ کیمی کتابلارین دیلی دیر.

ادبی - بدیعی دیل ادبی اثرلرین دیلی دیر. بوُ دیل ده تصویر، گؤزه‌ل و تأثیرلی ایفاده طرزی و بدیع صنعت واسیطه لری بوْل - بوْل ایشله نیر. یالنیز شعر دگیل، روْمان، حکایه، نمایشنامه و باشقا ادبی اثرلرده بوُ دیلده یازیلار. بوُ دیلده مترادف (سینوْنیم) و متشابه (اوْموْنیم) سؤزلردن، تشبیه، مجاز، کنایه و استعاره و سایر بدیع صنعت واسیطه لریندن استفاده اولونار.

بدیعی دیل زنگین و بزه کلی بیر دیل دیر.

مترادف (سینوْنیم) سؤزلر: معناجا بیر - بیرینه یاخین، شکیللری مختلف اولان سؤزلره سینونیم دئییلیر. مثلاً: جاوان، گنج، جاهل، یئنی یئتمه.

صنعتکار بیر جومله ده و یا تصویرده دؤرددفعه «گنج» سؤزونو ایشلتمز، او، یئرینه گؤره او معنانی وئره بیلن سینونیملردن استفاده ائدر.

اما سینونیم اولان هر سؤز بیر - بیرینی عوض ائده بیلمز. مثلاً: «جوان معلم» یئرینه «جاهل معلم» دئییلمز. اوْنا گؤره سینونیملری ائله ایشلتمک لازیم دیر کی، دوْز گون، منطقی و تأثیرلی

اولسون.

سینونیملر دیلی زنگین لشدیرر و یئرسیز تکرارادا مانع اولار. مثلاً: «جهان محاربه‌سی بۆتون جهانی بۆروموشدو. بۇ محاربه‌ده جهان بیر- بیرینه قاریشمیشدی». بورادا جهان سؤزونون اوْچ دفعه تکراری ادبی اثرده قصور سایپلیر، اوْنون یئرینه بئله دئییلمه لیدیر: جهان محاربه‌سی بۆتون دونیانی بوروموشدو. بو محاربه‌ده عالم بیر- بیرینه قاریشمیشدی.

متشابه (اوْموْنیم) سؤزلر: شکیلده بیر، معناجا مختلف اولان سؤزلره متشابه (اومونیم) دئییلیر. مثلاً: یاز (فصل)، یاز (یازماق) کیمی. بوسؤزلره شفاهی خلق ادبیاتیمیزدا، جناس آدی آلتیندا، کلاسیک ادبیات دان داها چوخ راست گلیریک.

دیلین بدیعی جهتدن زنگینلشمه سینده متشابه‌لرین ده چوخ اهمیتی واردیر. بعضاً بیر سؤزون بیر چوخ معناسی اولا بیلر و یازیچی و شاعیر اونلاردان اثرینی داها تأثیرلی و گؤزه‌للشدیرمک اوچون یئرینده استفاده ائده بیلر.

متشابه سؤزلرین ان یاخشی نمونه‌لرینی عاشق علسگرین شعرلرینده گؤروروک. مثلاً:

گؤنول سن کی دۆشدون عشقین بحرینه
نارین چالخان، نارین سیلکین، نارین اوْز (۱)
دوست سنی باغینا باغبان ائیله‌سه
آلماسین در، گؤلون ایله، نارین اوْز (۲)

۱ - نارین- نارین اوْز ۲ - نارینی (میوه سینی) اوْز.

یازیچی بیر حادثه و یا انسان و یا بیر شئی تصویر ائدرکن اوخوجودا درین تأثیر اوْیاتماق اوچون اونلارا بدیعی صفتلر (ایپئتئت) وئرر و عینی زاماندا اوْز مناسبتینی ده اونا بیلدیرر. مثلاً: صمد وورغون قایالاری تصویر ائدرکن «قوْش قوْنماز قایالار» دئییر. بورادا قوش قونماز صفتی مجازی معنادا قایالارین یوکسکلیگینی گؤسترمک اوچون ایشلنمیشدیر.

بدیع صنعت واسیطه‌لری:

ادبی دیلده هله شعرده بدیع صنعت واسیطه‌لریندن چوخ استفاده اولونار.

بدیع، یئنی، یئنی لیک یارادان دئمکدیر. ادبیاتدا سؤزون گؤزه‌ل، خوشا گلیم و انسجاملی اولماق قایدالارینی بیلدیره‌ن علمه بدیع علمی و بو علم ده ایشله نن واسیطه‌لره بدیع صنعت واسیطه‌لری دئییلیر.

بدیع صنعت واسیطه‌لری ایکی جور دور:

۱- لفظ گؤزه للیگی اوچون ایشله نن بدیع صنعت واسیطه لری:

بونلار سجع، لف و نشر، جناس، تضمین و مُلوّن دن عبارت دیر.

سجع: بدیع اصطلاحیندا جومله لرده بیر وزن و قافیه ده گلن کلمه لره سجع دئییلیر. سجع نثرده شعرین قافیه سینه بنزه ر. مثلاً: یارمندن کؤسموش، علاقه سینی کسمیش، بختیم یا تیب، اجلیم چاتیب دیر. بوُ جومله لرده کؤسموش ایله کسمیش و یا تیب ایله چا تیب سؤزلری سجع دیر.

سجع اۆچ نوع دور: متوازن یا وزنلی سجع، موازی یا پارالئل سجع و مُطرّف سجع.

متوازن یا وزنلی سجع ده کلمه لرین آنجاق وزنی بیراولور. مثلاً کریم ایله متین کیمی. موازی یا پارالئل، سجع ده ایکی جومله نین سؤنونداکی سؤزلرین وزنی و سؤن حرفلری بیر اولور. مثلاً: جوشغوُن و دؤلغوُن کیمی.

مُطرّف[1] سجع ده کلمه لرین یالنیز سؤن حرفلری بیراولور. یعنی هم قافیه اؤلور. مثلاً: احوال ایله آمال کیمی.

لف و نشر (سپمه و دؤشؤرمه): بیزیم ادبیاتدا آزایشله دیلمیش دیر.

اوّل نئچه صفت یا فعلی بیر ـ بیری نین دالیجا دؤزوب سؤنرا نئچه اسم گتیریرلر کی هر بیری او صفت یا فعلین بیرینه قاییدار و یا ترسینه اولاراق اول نئچه اسم سونرا نئچه فعل گتیریرلر کی هر فعل اسم لرین بیرینه قاییدار. لف و نشر ایکی جور دور:

الف ـ مرتب لف و نشر: اگر سونرا گلن یعنی ایکینجی مصراعدا گلن کلمه لرین بیرینجیسی بیرینجی مصراعدا گلن بیرینجی کلمه یه و ایکینجیسی، ایکینجی کلمه یه ترتیب ایله قاییتسا اونا مُرتب لف و نشر دئییلیر. مثلاً:

نه علاج ائدیم، کیمه یالواریم، داغیدیب، ییخیب، آپارایب آلیب
گؤزو کؤنلومو، اؤزو جسمیمی، قاشی عقلیمی، سؤزو جانیمی.

یعنی گؤزو کؤنلؤمو داغیدیب، اؤزو جسمیمی ییخیب، قاشی عقلیمی آپاریب و سؤزو جانیمی آلیب.

ب ـ مشوش لف و نشر: بورادا ایکینجی مصراعدا گلن کلمه لرین بیرینجیسی بیرینجی مصراعداکی ایکینجی کلمه یه و ایکینجیسی بیرینجی کلمه یه قاییدار. مثلاً:

۱- مطرف باشلانقیج دنمکدیر.

اوْل بوخاغی، بوْیو گؤرروم نئجه من
اوخشاییم بیر ده سروی، یاسمنی؟

بو بیت‌ده سرو بوْیا (ایکینجی کلمه یه) و یاسمن بوُخاغا (بیرینجی کلمه یه) قاییدیر.

جناس یا تجنیس: تجنیس شعرده جناس یاراتماقدیر. مختلف نوعلری واردیر: تام تجنیس، ناقص تجنیس، مُرکب تجنیس، مُکرر تجنیس و سایره.

تام تجنیس: هم یازیسی هم ده تلفظو (اوْخونوشو) عینی اولان و معنالاری آیری اولان سؤزلره تام جناس دئییلیر.

ناقص تجنیس: اگر بیر سس (حرکه) آیری اولورسا ناقص تجنیس دئییلیر. مثلاً:

سن سیز یئدیگیم هر نه یئسه م دردیله قان دیر
گل گوُل دوداغین شربتینه جانیمی قاندیر

«نسیمی»

بو بیت ده قان دیر و قاندیر سؤزلری تام تجنیس و گل - گوْل سؤزلری ناقص تجنیس دیر.

تضمین: شاعیر اؤز شعرینده باشقا شاعیرین شعرینی و یا سؤزونو و یا مثل و آتالار سؤزوندن گتیرمیش اولسا اوْنا تضمین دئییرلر. مثلاً فضولی، حبیبی نین بیر غزلینی تضمین ائتمکله بیر مخمس یاراتمیشدیر: بورادا حبیبی نین غزلیندن بیربیت و فضولی نین مخمس یندن بیر بند نقل ائدیریک:

گر سنین چین قیلماسام چاک ای بُت نازک بدن
گؤروْم اوْلسون اوْل قبا پیراهن اگنیمده کفن

فضولی دن:

تا جنون رختین گئییب توُندوم فنا موْلکون وطن
اهل تجریدم قبول ائتمه م قبا و پیرهن
هر قبا و پیرهن گئیسم مثال غُنچه من
«گر سنین چین قیلماسام چاک ای بُت نازک بدن
گؤروْم اولسون اول قبا پیراهن اگنیمده کفن».

باشقاسی نین سؤزو اوچون هیدجی دن بیر نمونه وئره ک:

بیر قوْجا یاخشی سؤز دانیشدی اوْ گوْن
خوْشوما گلدی اوْ سؤزون دئیه نی

«یاخشی اولسایدی فقر بس تانری
نییه اؤز آدینی قویوبدو غنی؟»

مُلوّن: بؤیانمیش، رنگارنگ دئمکدیر و بدیع اصطلاحیندا ایکی عروض بحرینده دئیلن و یا اوْخونا بیلن شعره دئیلیر. مثلاً حکیم هیدجی دن:

دؤشدو اؤل گؤل اندامین تا باشیمه سوداسی
دونیا منه اؤز قویدو هنگامه و غوغاسی

بو شعر هم سککیزلیک اخرب هَزَج (مفعولُ مفاعیلُن مفعولُ مفاعیلُن) وزنینده هم ده سککیزلیک مُطویِ مُقتضب (فاعلاتُ مفعولُن فاعلاتُ مفعولُن) وزنینده یازیلمیشدیر[1].

۲- مضمون گؤزللیکلری اوچون ایشله نن بدیع صنعت واسیطه لری نین مشهور اولانلاری بونلاردیر:

مجازلار: سؤزلرین حقیقی ـ مستقیم معنالاریندا یوْخ باشقا معنالاردا ایشلنمه سینه مجاز دئییلیر. مثلاً: میوه آجی دیر دئدیکده «آجی» حقیقی معنادا ایشله دیلمیشدیر. لاکین «سنین دیلین آجی دیر» جومله سینده کی «آجی» مجازی معنادا ایفاده ائدیلمیشدیر. مجازی سؤزلردن استفاده ائتمک ایفاده نین تأثیرینی و شعرین جاذبه سینی داها دا آرتیرار. کلاسیک ادبیاتیمیز، هله شعریمیز مجازلارلا دوْلودور. مثلاً:

شب هجران یانار جانیم، تؤکر قان چشم گریانیم
اوْیادیر خلقی افغانیم قارابختیم اوْیانمازمی
گُل رخسارینا قارشوُ، گؤزؤمدن قانلی آخار سوُ
حبیبیم فصل گؤل دور بوُ آخار سوُلا بوُلانمازمی

تشبیه یا بنزه تمه: بدیعی اثرلرده تصویرین تأثیرینی آرتیرماق اوچون یازیچی و یا شاعیر تصویر ائتدیگی مفهومو (حادثه، انسان و شئی) باشقا مفهوم ایله قارشیلاشدیرار و اوْنا بنزه در. مثلاً:

سینه م ائنیر و قالخیر نفس آلیر دنیز تک
بیتمز سؤز لپه سیله منجه دگیل دنیز تک

«سلیمان رستم»

۱- مطوی، ساریلمیش خلقه دنمکدیر.

بنزه تمه‌لر معیین سؤزلرین، اداتین کؤمگی ایله عمله گلیر. مثلاً: کیمی، تک، تکین، سانکی، ائله بیل کی و سایره.

بعضاً بنزه تمه‌لر اداتسیز دا وئریلیر. مثلاً: سوُ حیات دیر.

بوُرادا سوُ حیاتا بنزه دیلدیگی حالدا هئچ بیر اداتدان استفاده ائدیلمه میشدیر.

کامل تشبیه دؤرد حیصه‌دن عبارت اوْلور:

۱ - بنزه‌ین ۲ - بنزه دیلن ۳ - بنزتمه اداتی ٤ - بنزه‌ین ایله بنزه دیلن آراسینداکی اوُیغونلوق و یاخود بیر - بیرینه یاخین اولان صفت مثلاً:

طیاره	قوُش	کیمی	اوچور
بنزه‌ین	بنزه‌دیلن	بنزه‌تمه اداتی	بنزه‌مه اوُیغونلوغو صفت

بنزه تمه‌لرین تأثیرلی اوْلماسی اوچون همیشه بنزه‌دیلن وارلیق بنزه‌ییندن قات - قات قوُوتلی اولمالیدیر. مثلاً: حسن ایلدیریم کیمی گئچدی، دئدیکده بللی اوْلور کی، حسن چوخ سرعتله گئچمیشدیر، ایلدیرمین سرعتی آرتیق اوْلدوغو اوچون اونا بنزه دیلمیشدیر. بنزه تمه‌لر یاراداندا یازیچی نین قابلیتی و اوستالیغی شرط دیر. بؤیوک استعدادلی یازیچیلار چوخ تأثیرلی بنزه تمه‌لر یارادارلار. مثلاً واقف دن:

جمالین گوْنشدیر قمر دیر اوْزون
شکر دیر دهانین، شیرین دیر سؤزون

هر هانسی بیر بنزه تمه‌ده یازیچی نین اوْز دونیا گؤروشو، حادثه و شئیلره مناسبتی نظره چارپیر. یازیچیلار بنزتمه واسیطه‌سیله تیپلری، اوْبرازلاری تصویر ائدیر و اونلارین کاراکترینی آچیقلاییرلار.

استعاره (متافوْرا): استعاره بوُرج آلماق معناسینا دیر. بیر نوع بنزه تمه دیر. اوْنا بیر طرفلی تشبیه ده دئیرلر. بوُرادا قارشیلاشدیریلان و یا بنزه‌دیلن مفهوملارین بیری حذف اوْلموش، اوْنون خاصیتی یا بیر خصوصیتی ساخلانیلیر. مثلاً: «طبیعت انسان کیمی گوْلور»(بنزه تمه) یئرینه، «طبیعت گوْلور» دئدیکده استعاره اوْلور. بوُرادا طبیعتین بنزه‌دیگی انسان سؤز و حذف اوْلونموشدور. گوْلور سؤزوندن، بوُ خاصیتین انسانا عاید اوْلدوغوندان، بیز، حذف اولونان مفهومو بیلیریک.

استعاره‌لر بیر و یا بیرنئجه سؤزدن عبارت اولا بیلر: «گۆنش ساچلارینی دارایب گۆلومسه ـ ییردی». بورادا «داراماق»، «گۆلومسه‌مک» ایله استعاره‌لی ایفاده وئریلمیشدیر. بو دا ایفاده نین تأثیرینی داها آرتیریر، بئله استعاره‌یه مُرکّب و یا گئنیش استعاره دئییلیر. استعاره آشاغیداکی گرامر مقوُله (کاتئگوریا) لریندن عمله گله بیلر.

صفت: آغ ساچلی دالغالار

اسم: بوُلودلار اۆردوسو

فعل: طبیعت گۆلور

ظرف یا قید: قیرچین دالغالار ضعیف سسله نیردی.

اگر استعاره‌ده جانسیز طبیعت جانلاندیریلیرسا بوُ استعاره‌یه شخصلندیرمه و یا جانسیز طبیعت دانیشدیریلیرسا نُطقلندیرمه دئییلیر. شخصلندیرمه و نطقلندیرمه حادثه‌لری هم یازیلی هم ائل ادبیاتیندا چوخدور. مثلاً شخصلندیرمگه مثال:

عاشق قارا بوُلودلار
پارا ـ پارا بوُلودلار
منیم عرض ـ حالیمی
یئتیر یارا بوُلودلار.

و یا نطقلندیرمگه بیر مثال صابردن:

آلما، پالید شام آغاجی حال ایله
ائیله دیلر بحث بوُ منوال ایله
باشلادی تعریفه پالید قامتین
اۆیدوُ اۆزون، زوُربالیغین حالتین

سمبوُل: سمبول استعاره ایله علاقه‌داردیر. هر ایکیسی حادثه‌لری معیین شکیلده بیر ـ بیرینه بنزه دیر، استعاره‌ده بیر شئین صفتی باشقا بیر شئی اوُزرینه کؤچورولورسه، سمبول دا همان سؤز معیین شئیین Object اوبرازی صورتی حالینا سالینیر. مثلاً ماکسیم گورکی نین «فیرتینا قوُشو» اثرینده فیرتینا (طوفان) انقلابین سمبولو کیمی وئریلیر.

بدیعی اثرده سمبوُل مهم روُل اوُینابیر. بونون عمله گلمه سینده معیین اجتماعی ـ سیاسی سببلر واردیر. هله اجتماعی ـ سیاسی آزادلیق اولمایان جمعیت ده یازیچیلار اؤز فیکرلرینی سمبوللارلا ایفاده ائدرلر.

تمثیل ـ رمز (آللئگوُریا): تمثیل ده سمبوُلا یاخین دیر. تمثیلی شخصیت لر و صورتلر

(اوْبرازلار) ایضاحاتا محتاج دیرلار. بوُ ایضاحاتلا تمثیل پرده‌سی آلتیندا ایفاده اوْلونان فیکرلر، استعاره‌لر، تشبیه‌لر آیدینلاشیر.

تمثیللری کلیله و دمنه کیمی (باسنیا) قدیمدن یازیلمیش اثرلرده گؤرؤروک. کلاسیک شاعیرلریمیزین فضولی، ذاکر، سید عظیم شیروانی، صابر و دوقتور عباس صحت ین اثرلرینده تمثیلی اثرلر چوْخدور. فضولی نین «صحبت الاثمار»ی میوه‌لر آراسیندا گئده‌ن مناظره، تمثیلی اثردیر. بنگ و باده اثرینده بنگ، ایکینجی سلطان بایزیدی و باده، شاه اسماعیلی تمثیل ائدیر.

تمثیلی (آللئگوْریک) اثرلرده شخصلدیرمه، نُطقلندیرمه یوْلیله حیوانلاردان، بیتگیلردن و جانسیز طبیعت‌دن آلینان صورتلرین (اوْبرازلارین) کاراکترینه خصوصی فیکر وئرمک لازیم دیر. بللی اوْلدوغو اوْزره بوُ اثرلرده توْلکو - حیله کار، قوْزو - گوْناهسیز، قوُرد - آج گؤزقاریشقا - چالیشقان، جیرجیرما - تنبل (اوْبراز) صورتی کیمی گؤستریلیر.

کنایه: اوروپا شعر اصطلاحیندا بوُنا ایروْنی Ironie دئییلیر. ایروْنی ده گیزلی استهزاء (ریشحند) واردیر. بیر ده مثبت معنالی سؤزو منفی معنا وئرمک اوچون ایشلتمک، ترسینه منفی معنالی سؤزو مثبت معنا وئرمک اوچون ایشلتمک کنایه دیر.

بیر شخصه و یا بیر شئیه یاراشمایان صفتی قصداً اوْنا وئرمگه کنایه (گیزلی استهزاء) دئیرلر. مثلاً: کوْت بیر شاگرده «سن عالیم سن» دئمک کنایه دیر. بدیعی اثرلرده خصوصاً معیین تیپ‌لرین، صورتلرین کاراکترلرینین افشاسیندا کنایه‌دن گنیش استفاده ائدیرلر. مثال اوْچون صابرین «توْلکو وقارغا» شعرینی تحلیل ائده ک. بللی دیر کی قارغا چیرکین دیر، سسینده ده ملاحت یوْخدور. صابر آشاغیداکی مصراعلاردا قارغانی کنایه اوُصوُلیله تصویر ائدیر.

دئدی: «احسن سنه آ قارغا آغا،
نه نزاکتله قوْنموسان بوُداغا؟
بزه‌دین سن بوُ گوْن بیزیم چمنی،
شاد قیلدین بوُ گلمه‌گینله منی
نه گؤزه‌ل سن نه خوش لقاسان سن
پئری وار سؤیله سم هُماسان سن
توْکلریندیر اپیک کیمی پارلاق
بد نظردن وجوُدون اوْلسون ایراق
بوُ یقین دیر کی وار سئویملی سسین
اوْخو وئرسین منه صفا نفسین»

جلیل محمد قلیزاده و حق وئردیف ین اثرلرینده ده بوُ اوصولدان چوخ استفاده اوْلونموشدور. عمومیتله کنایه یه طنز و مزاح اثرلرینده چوخ راست گلیریک.

تعریض (سارکازم): کنایه نین یوْکسک و کسکین شکلینه تعریض دئییلیر. (یونانجا سارکاسم آجی کنایه، استهزاء دئمکدیر). چوخ زامان ساتیرا طنزده گؤرولور. یازیچی کنایه ده قارشیسینداکی شخصین، حادثه نین و عموماً موضوعون چاتمایان جهتلرینی لاغا قوْیارسا، تعریض ده همان موضوعا آجی ـ آجی گوْلور.

تعریض جدی اوُسلوبدا داحی ایشله نر. مثلاً نسیمی دن:

ایتیردین جام جمشیدی اوْیان اوُیقودان ای غافل
نه بوُلدون اوُیقودان گؤستر، نه قیلدین اوُیقودان حاصل
مگر حقدن زیان گؤردون کی باطل قوله یاپیشدون
جئوبردین اوْزونو حقدن صاقین کیم حق دگیل باطل

مبالغه (Hyperbola): بدیعی ادبیاتدا، تأثیری قووتلندیرمک اوچون بیر حادثه نی، فاکتی (واقعه)، بیر شئیی حددن آرتیق بؤیوتمگه، شیشیرتمگه مبالغه دئییرلر. مبالغه نه قدر اینانددیریجی اوْلسا تأثیری اوْقدر آرتیق اولور. فضولی ده مبالغه نین ان یاخشی نمونه لری واردیر:

کوُهکن کوْند ائیله میش مین تیشه نی بیر داغیلن
من قوْپاریب آتمیشام مین داغی بیر دیر ناغیلن

فضولی بوُرادا مبالغه ایشلتمکله درد، غصه قارشیسیندا اوْزونون محکم لیگینی، داوامینی، و عرورونو افاده اندیر.

مبالغه ده کی مجازی سؤزلری یاخود فیکرلری حقیقی معنادا آلماق اوْلماز. یازیچی و یا شاعیر اوْز حس و هیجانلاری نین یوْکسکلیگینی گؤسترمک اوچون مبالغه ایشله دیر.

تصغیر (Litota): مبالغه نین عکسی دیر. مثلاً:

قیلیندان بئلین اینجه گؤردوم تمام
ولی اینجه دن اینجه دیر بوُ خبر

«نسیمی»

بوُرادا بئلین توْکدن اینجه اولماغی تصغیردیر و اینجه سؤزونون تکراری دا تکریردیر و شعری داها آهنگدار ائدیر.

رجوع یا گریز: متن دن دؤنوْب آدی چکیلن شخصه اوْز دؤندرمگه رجوع دئییلیر (گریز ووُرماق) منظوم و یا منثور بیر اثرده، معیین موضوعنو ایضاح و یا تصویر ائدرکن بیردن یازیچی

ممدوحا مراجعت ائدیر، اۆزونو خلقه، پیغمبره و یا معیین شخصه توتوب اۆنا خطاباً فیکر سؤیله‌یر، اۆنون آدینی چکیر و اۆنا رجوع ائدیر.

تکریر یا پارالئلیزم (Paralelisme): نطقی قوّتلندیرمک اۆچون عینی سؤزلرین، فیکرلرین عینی مصراعدا و یاخود مختلف مصراعلاردا تکرارینا تکریر و یا پارالئلیزم دئییلیر. بۇ تکرار اۆلونان سؤز، مصراعلارین باشیندا و یا اۆرتاسیندا و یا سۆنوندا دا اولا بیلر. تکریردن استفاده ائدرک شاعیر عینی فیکری یا ایفاده‌نی بیرنئچه مصراعدا تکرار ائدر و تکرار ائتمکله ده شعرین تأثیرینی قوّوتلندیریر. بۇرادا تکرار اۆلونان سؤزلر شاعیرین دئمک ایسته‌دیگی فیکری داها گۆجلو و کسکین ایفاده ائدر.

هر مصراعین باشیندا عینی سؤزون تکرار ائدیلمه‌سینه آنافۆر (Anaphora) دئییلیر. بودا تکریرین بیر نوعودور. بونا واقف‌دن بیر مثال وئره‌ک:

بیری لاچین گؤزلۆ، ترلان غمزه‌لی،
بیری قیرغی باشلی، سۆنا جلوه‌لی،
بیری شکر سؤزلو، شیرین لهجه‌لی،
بیری قند آغیزلی، نبات دوداقلی.

و یا نسیمی دن بیر مثال:

ای عشقه گۆناه دئیه‌ن گوناهکار
ترک ائیله مزم‌بن اۆ گۆناهی

بۇ بیت ده گۆناه سؤزو اۆچ دفعه تکرار اولموشدور.

سؤزلرین بۇ جور تکراری بعضاً ندا شکلینده ده اولور:

قۆی، گۆللری یا قان سوُلاسین، یاخود عدالت!
قۆی، یا بشریت یاشاسین، یاخود اسارت!

«جعفر جبارلی»

تکریردن نثرده و دانیشیق دیلینده‌ده استفاده اولونور.

بعضاً قووتلی هیجان دۆغورماق اوچون عینی سؤزو دفعه‌لرله تکرار ائتمک مۆمکون دور. مثلاً:

عصیان یارات، عصیان یارات، عصیان یارات عصیان
بۇ عصرده مسعود یاشاماق، حق یۆلو تاپماق
عصیانلادیر، عصیانلادیر، عصیانلادیر آنجاق! **«سلیمان رستم»**

اینوئرسیا (Inversion): ایفاده ده تأثیری آرتیرماق اوچون بعضی کلمه‌لری جومله قانونلاری نین طلب ائتدیگی یئردن گؤتوروب باشقا یئرده ایشلتمگه اینوئرسیا دئییلیر.

سؤزون یئرینی دگیشدیرمه سی شعارلاردا دا گؤرولور. مثلاً: یاشاسین جمهوریت، یاشاسین آزادلیق.

سهل و ممتنع: ایلک باخیشدا آسان گؤرولن لاکن تایینی یازماق چوخ چتین و حتی امکانسیز اولان بیر شعر و یا نثره دئییلیر (فرهنگ معین). سهل و ممتنع بئله ده. تعریف ائتمیشلر:

سهل و ممتنع‌ده شاعیرین ایفاده سیندن چیخان معنا هم آشکاردیر هم ده مؤمکون اؤلمایان ممتنع دیر. مثلاً نسیمی نین بو شعرینه دقت یئتیره ک:

اگرچی جانداسان جاندان نهانسان
دگیل سن جان دان آیری بلکه جانسان
کیمی وئرمز نشان سندن اگرچی
یئر و گؤی دؤپ دؤلو کُلّی نشانسان
نئجه گیزله دئییم بن دن سنی کیم
نه‌یه کیم باخیرام اؤندا عیان سان

حسن تعلیل: حسن تعلیل ده بیر صفت ادبی سبب کیمی حقیقی سببین یئرینه ایشلنمیشدیر. مثلاً:

پریشان خلق عالم آه و افغان ائتدیگیمدندیر
پریشان اؤلدوغوم خلقی پریشان ائتدیگیمدندیر

بوُ بیت ده فضولی خلقین پریشان اؤلماغینی اؤز آه و افغانیندان و اؤزۆنون ده پریشان اولماغینی خلقی پریشان ائتمگیندن بیلیر. بورادا ذکر اؤلونان سببلر (علّت) حقیقی یوخ ادبی سبب‌لردیر.

تلمیح: گؤز گوشه سیله اشارت ائتمک دئمکدیر. بدیع صنعتده شاعر و یا یازیچی شعر و یا نثرینده قرآن کریم‌دن بیر آیه‌یه و یا بیر حدیثه و یا مشهور بیر آتالار سؤز و یا حکایه‌یه اشاره ائدر. (ادبیات فارسی، مهدی احسانی) و اوخوجو دا تداعی و ادبی لذت یارادار.

وامق و فرهاد تک رسوایه قیلمان نسبتیم
بیر فقیرم سانما نیز اؤل خودنمالاردان منی

«فضولی»

و یا: ساندی گولزار بهشتی ایکی بوغدایه بابام
ساتما سام ناخلفم من اونو بیر آراپایه

«صابر»

ترصیع: ترصیعین خصوصیتی موازی لیگینده دیر. ایکی مصراعین کلمه‌لری سای جهتیله برابر و هر بیری مقابلیله بیر وزن و قافیه ده اولار. مثلاً:

گؤزلرین سئوداسینا دۆشدو کؤنول
فتنه‌نین غوْغا سینا دۆشدو کؤنول

«نسیمی»

و یا:

شوْل بۆیو رعنایه وئردیم کؤنلۆمو
شوْل گؤزو شهلایه وئردیم کؤنلومو
شوْل گۆنش سیمایه وئردیم کؤنلومو
شوْل یۆزو چون آیه وئردیم کؤنلومو.

التزام: بیر سؤزون شعرین بۆتون بیت‌لرینده تکرار اوْلونماسی دیر. مثلاً:

چون بنی بزم ازلده ائیله‌دی اوْل یار مست
اوْل جهتدن گؤرۆنور بوُ چشمیمه دیّار مست
مست درگاهم نه مستم بوُ شراب جُرعه‌دن
سانما ای خواجه بنی کیم اوْلموشام بیکار و مست

«نسیمی»

نسیمی نین ۵٦ مصراعلیق بوُ قصیده سینده مست سؤزو بۆتون مصراعلاردا تکرار اولونموشدور.

ردّالعجزعلی‌الصدر: تکریر نوعلریندن بیری دیر. مثلاً:

نقش و نگاری گؤر فلکین کیم نه نقشله
نقش ائیله‌دی و قاپدی الیمدن نگاریمی

«نسیمی»

بوُ بیت‌ده نگار سؤزو بیرینجی مصراعین اوّلیندن ایکینجی مصراعین آخرینه و نقش سؤزو ده بیرینجی مصراعین آخریندن ایکینجی مصراعین اوّلینه گئچیب تکرار ائدیلمیشدیر.

تشخیص و انطاق: تشخیص شخصیتلندیرمک دئمکدیر. یعنی شاعیر جانسیز بیر وارلیغی

جانلیلار یئرینه گؤتورور و یا کی جانلیلارین وظیفه سینی عهده دارائدیر. مثلاً داغ دانیشیر، کؤلک قاپینی دؤیور.

انطاق دا دانیشدیرماق دیر. مثلاً هیکل ـ مجسمه دیله گلیر و دانیشیر.

عشق اوْدو بوُلاشدی شمعین جانینا گؤر کیم نئجه
هم یانار هم گؤزلریندن آچیلار سیلابلار

تنسیق الصفات: بیر شخص و یا بیر شئیی تعریف ائدرکن اوْنو بیر نئچه گؤزه‌ل صفتلرله تعریف ائدر. مثلاً:

نگاریم دلبریم یاریم ندیمیم موُنیسیم جانیم
رفیقیم همدمیم عؤمروم روانیم درده درمانیم «نسیمی»

اشتقاق: شعرده بیر کؤکدن گلن فقط مختلیف شکیللرده ایشله نن سؤزلره اشتقاق صنعتی دئیلیر. مثلاً:

عشق ایله معشـوق و عاشق بیر ایمیش
هم امه ن هم امدیرن هم شیر (سوْت) ایمیش
صورتی مُصحف (قرآن) اوُزی تفسیر ایمیش
بوالعجب قدرت عجب تقدیر ایمیش «نسیمی»

سئوال: سئوال بیر قایدا اوْلاراق هر مصراعین سوْنوندا وئریلیر. بعضاً ده مصراعین مختلیف یئرینده اولا بیلر. خطاب، ندا دا داها چوخ مصراعین اوّلینده گلر. مثلاً:

جمالین قبلهٔ ایمان دگیل می
وجودوُن مظهری انسان دگیل می
قمر، چرح فلک سرگشته حیران
سنین عشقینده سرگردان دگیل می «نسیمی»

خطاب و ندا:

ای کؤنول نادان قاتیندا رازینی فاش ائیله مه
اهل عرفاندیر بوُ رازین محرمی، نادان دگیل «نسیمی»

ایماله و زحاف: ایماله بیر سؤزو اوُزاتماقدیر و وزنین طلبینه گؤره ایشله نر. مثلاً:

غم دن اینجه لدی بوُ کؤنلوم یعنی اوْلدو یای کیمی
گؤزلریمه توُش اوْلالی شوْل هلالی قاشلار «نسیمی»

قاشلار وزنه گؤره اوُزادیلمیشدیر.

زحاف ایماله نین عکسی دیر و شعرده وزن خاطیرینه سؤزلرین قیسالدیلماسی ضرورتی دیر. مثلاً: رفیع یئرینه رفع، آتش یئرینه تش و طرف یئرینه طرْف دئییلیر. مثلاً نسیمی دن:

هانقی (هانسی) بوُرجون ییلدیزی سن ای ملک بیلمم سنی
منزلین رفع اوْلدو یوْزمین کوکب سیاردان

تضاد: معناجا بیر- بیرینه ضد سؤزلرین بیت لرده ایشلنمه سینه دئییلیر. مثلاً نسیمی دن:

ناقص وجود اوْچون کیم نقصان گلیر همیشه
جهد ائیله کامل اوْل کیم گلمز کماله نقصان.

بوُ بیت ده ناقص له کامل، نقصان ایله کمال تضاد تشکیل ائدیر. کیم سؤزو ده ایکی دفعه ایشله نیب و تکریر ساییلیر.

بدیعی تعیین (اپیتت): بنزتمه نوعلریندندیر. تصویر ائدیلن شخصین یاشی نین اساس چیز گی و علامتلری، سجیه و صفتلری داها قاباریق وئریلیر. مثلاً نسیمی دن:

یارب اوْل مشکین سلاسل کیم نقاب اوْلموش گوْله
مُشک تاتاری دئییم یا سوْنبول تردن می دیر.

ایهام: ایهام گوْمانا سالماق معناسینا دیر. بدیع علمینده بیر سؤزه دئییلیر کی ایکی معناسی اوْلسون. بیری یاخین، بیری اوُزاق و ائشیده نین ذهنی اوّل یاخین معنا و سوْنرا اوُزاق معنایا یعنی شاعیرین نظرده توُتدوغو معنایا گئتسین. مثلاً شهریاردان:

گلمز تانیرام بختیمی ایندی آغارار صبوح
قاش بئیله آغاردیقجا داها باش دا آغاری.

بوُرادا اوستاد شهریار قاش سؤزونو، انسانین قاشی یوْخ اوفوق معناسیندا ایشلتمیشدیر.

مراعات النظیر: (بنزه‌ر شئیلره دقت ائتمک). شاعیر شعرینده بیر- بیرینه مناسب و علاقه دار شئیلری و یا ایشلری گتیرر و شعرین گؤزه للیگی و تأثیرینی آرتیرار. مثلاً نسیمی دن:

گولشکر بازارا گلمز بال اوُتانیر قند اریر
شوْل حلاوتدن کی آنین شکر نابینندادیر.

بوُرادا شکر، بال، قند، حلاوت مراعات النظیر دیر.

سۆن سؤز:

گۆنوموزده ادبیات

ادبیات اینجه صنعتین اساسلی بیر قوْلو اوْلاراق گؤزه‌ل وسئچگین سؤزله دۆشونجه، دویغو، خیال و آرزولاریمیزی تصویر و ایفاده ائدر. ادبیات دا دیل کیمی انسانلار آراسیندا علاقه و اُنسیتی تامین ائدیب، گئنیشلندیرر و اونلارین آراسیندا تانیشلیق و دوستلوق یارادار.

انسان ادبیات واسیطه سیله اؤز دوشونجه و دویغولارینی باشقالارینا نقل ائدر و گؤزه‌ل ایفاده و تصویرین گۆجوندن ده فایدالاناراق اوخوجولاردا تأثیر بوراخار و اونلاردا همرأیلیک و باخینلاشما عمله گتیرر.

بؤیوک روس یازیچیسی تۆلستوْی صنعت و ادبیاتی انسانلار آراسیندا بیر علاقه ـ مناسبت قوْرماق وسیله سی کیمی بیلیر و اوْنو انسانین و جمعیتین خوشبختلیگی اوچون واجب حساب ائدیر. چونکی انسانلاردا عینی دویغولاری اویاندیرماقلا اونلاری بیر ـ بیرینه باغلاییر.

بیزیم فیکریمیزه گؤره ادبیات روحون غداسی دیر. یئدیگیمیز یئمک‌لر بیزه لذت وئره‌ر هم ده وجودوموزون سلامتینه و مادی حیاتی میزین داوامینا یارار.

صنعت و ادبیات دا هم روحوموزا لذت وئرر هم ده روحوموزون انکشاف ائدیب یۆکسلمه سینه و دیگر انسانلارلا داها یاخشی آنلاشیب یاخینلاشمامیزا یاردیم ائدر. ادبیات بیزه ملیگیمیزی تانیدار و خلقیمیزه ملتیمیزه و اؤلکه ـ وطنیمیزه اۆره کدن باغلانماغیمیزی تأمین ائدر، بیزده ملی شعور و انسجام یاردار و عینی زاماندا انسانلاری داها یاخشی باشا دۆشمگه و اونلاری سئومگه یاردیم ائدر.

سارتر ادبیات سیز دونیانی بؤش بیر شئی بیلیردی و خوشبختلیگی ادبیاتدا آختاریردی. اونون فیکرینه گؤره ادبیات مبارزه‌دن عبارتدیر. مبارزه شعور ـ بیلیک قازانماق، حقیقتی آختارماق و انسان آزادلیغینی اله گتیرمک اوچون، اونا گؤره یازیچی یازدیغی اثردن مسئول اولمالی دیر.

ادبیات، عقل و دلیلله باشاسالابیلمه دیگیمیز مسئله‌لری بدیع ایفاده و صورتلرله آنلاشیلماسینی مومکون قیلار. انسان بدیع بیر اثر قارشیسیندا ائله گؤمان ائدر کی اوّلدن اونو دوْیموش اما ایفاده ائده بیلمه میشدیر. چونکی هر کسین ادبی استعدادی بیر د گیلدیر. ادبی استعدادی اولان کیمسه گؤردوکلرینی جزئیاتیله ذهنینده ضبط ائدر و اونلاری و اونلارین اؤزرینده قوْردوغو تصوّر و خیاللارینی و تأثراتینی راحاتجاسینا گؤزه‌ل بیر ایفاده ایله ایضاح ائدر.

اکثریتله صنعت اثرینی د گرلندیریب تنقید ائدرکن تنقیدچی طرفسیز اوْلماییب اینا ندیغی فلسفی ـ ادبی مکتب و دونیا گؤروشوندن آسیلی اولاراق حؤکم وئرر. اما بوْنو قید ائتمه‌لی ییک کی اوْ اثره یاخشی دئیه بیله‌ریک کی هامی اوْنو باشا دوْشوب اوْندان خوشلانسین و عالیملره ده عادی ـ بایاغی گلمه‌سین. اثرین تأثیری نه قدر درین و گئنیش مقیاسدا اوْلورسا اوْ قدر مقبول دور.

اثرین تأثیر ساحه‌سی نین گئنیشلیگی اثرده کی دوْیغو ـ دوْشونجه نین درینلیگی، انسانا، جمعیته و انسانلیغا فایدالی اوْلماغی و ایفاده‌نین آچیق و گؤزه‌للیگی و یازیچی نین صمیمیتیندن آسیلی دیر. ملی مفکوره و حسّلرله یازیلان اثرلرده اینام و صمیمیت گؤجلواولور. اونا گؤره ده ملی ادبیات ان گؤجلو ادبیات دیر.

ادبیات بو گئرچگی انسانلارا چاتدیرمالی و آشیلامالی دیر کی انسانلارین سعادت و خوشبختلیگی اوْنلارین بیرلیگینده دیر و انسانلار آراسیندا زوْر ـ ظولم یئرینه محبّت حاکیم اوْلمالیدیر. بو ایش بوْ گؤنکو ادبیاتین ان بؤیوک وظیفه‌سی دیر.

یازیچیلاریمیز باشاردیغی قدر خلقین دیلینه یاخین و آچیق یازمالیدیلار. خلقین باشا دوْشمه دیگی دیلده یازماق نه قدر ده طنطنه‌لی و بدیعی صنعتله بزه‌نسه ده معرفت سایبلماز. یازیچی و شاعیر اثر یاراتدیغی زامان اوْخوجولارینی نظرده توْتمالی دیر. یوْخسا اؤزوندن باشقا کیمسه اثرینی اوْخوماز.

بیزیم ادبیاتیمیز خلقیمیزه باغلی معارف پرور و رئالیست اولمالیدیر. اما بیزده کی رئالیزم تنقیدی رئالیزم اولمالیدیر. یازیچیلاریمیز خلقیمیزین گؤزه‌ل خصوصیتلرینی عادت، عنعنه و یاشاییشینی ایضاح ائتمکله یاناشی جمعیت ده کی قصورلاری یارامازلیقلاری و گئری قالماغیمیزین سببلرینی شیشیرتمه‌دن یازیلاریندا تنقیدی اوسلوبلا عکس ائتدیرمه‌لی دیلر.

بۇنو قید ائده ک کی ادبیات حکومتین و یا بیر حزبین ـ فرقه نین اؤرگانی اولمامالیدیر. ادبیات سیاستین وسیله سی اولورسا اصالتینی ایتیرر و تبلیغات واسیطه سینه چئوریلر. سووئت ادبیاتی کؤمؤنیست حزبی نین برنامه و گؤستریشلریله یارانیب انکشاف ائتدیگی اوچون رژیم داغیلاندان سونرا اسکی وضعیت داوام ائده بیلمه میشدیر.

بو گون اسکی سووئت لر بیرلیگی نین یئرینده قورولان مستقل جمهوریتلرده مختلف سیاسی گؤروشلری اولان پارتی لر قورولموش اما ادبیات داها چوخ ملی استقامتده انکشاف ائدیب چیچکلنمه یه باشلامیشدیر.

یازیچینی، موقعی و ملی شعور و دؤیغولاری، خلقه و انسانلیغا قارشی دؤیدوغو باغلیلیق و مسئولیت حسی، اؤنو یازی یازماغا و صنعت اثری یاراتماغا سوق ائتمه لیدیر.

قدیم زامانلاردا شعر و ادبیات داها چوخ دربارا، سارایلارا و امیرلره خدمت ائدردی، شاعیرلر معاشلارینی و احتیاجلارینی تامین ائتمک اوچون بیر دربارا و یا امیره باغلی قالاردیلار و بۇ شرایطده اثرلرینده ایستر ـ ایسته مز ولینعمتینی و اؤنون اطرافینداکیلاری مدح ائدردیلر. بئله شاعیرلر دربار و درباریلرین دیلینده یعنی سئچگین طبقه و اشراف دیلینده شعر یازاردیلار. اونلارین شعرلری ده محدود بیر تؤپلولوقدان خارجه چیخماز و چوخ دا تأثیر بوراخمازدی.

البته ائله بو زامانلاردا دا بعضی ایدئالیست بؤیوک شاعیرلریمیز اولموش و کیمسه نین مدحینی ائتمه دن دگرلی اثرلر و بعضاً ده شاه اثرلر یازمیشلار و بۇ گۆن اونلارین بۇراخدیغی ادبی میراث خلقیمیزین قیمتلی خزینه سی سایبلیر و ادبیات تاریخیمیزین پارلاق صحیفه لرینی دؤلدورور. بیزیم ادبی تاریخیمیزده بئله نجیب و یۆکسک روحلو شاعیرلر آز اؤلمامیشدیر. فضولی، نسیمی، خطائی، صائب، واقف، ودادی، نباتی، شید عظیم شیروانی، صابر و بالاخره شبسترلی معجز بو گروپ شاعیرلریمیزدندیلر. مثلاً فضولی بوباره ده دئیر کی:

مندن فضولی ایسته مه اشعار مدح و ذم
من عاشقم همیشه سؤزوم عاشقانه دیر.

بۇ گونکو ادبیاتدا مداحلیغین یئری یوخدور، غنائی (لیریک) شعر ده اسکی اهمیتینی الدن وئرمیشدیر. البته بیزیم ادبیاتدا غنائی و عرفانی شعرلرین اؤزونه مخصوص یئری واردیر. غنائی و تصوف شعرلری هم یازیلی (کلاسیک) ادبیاتیمیز دا هم ده شفاهی خلق ادبیاتیندا شرفلی بیر گنچمیشه صاحیب دیر. غنائی و تصوف ادبیاتیمیزی داوام ائتدیرمکله یاناشی ادبی اثرلریمیزده اؤچ اساس موضوعا اهمیت وئرمه لی ییک:

انسانپرورلیک، وطنپرورلیک و معارفپرورلیک.

انسانپرورلیک بیزده و بۆتون ایراندا عنعنه حالینی آلمیشدیر. گنجه‌لی نظامی، سعدی، نسیمی، فضولی بۆیوک انسانپرور شاعیرلر اولموشلار. سعدی بۆتون انسانلاری بیر وجود، اوْرگانیزم سایر و همنوعونون دردیندن کدرلنمه‌ین آداما انسان دئمیر، نسیمی انسانی تانری‌نین مظهری بیلیر و انسان سئورلیگی تانری عشقی‌نین تملی سایر.

وطنپرورلیک بیزلره آتا ـ بابالاریمیزدان قالان ارث دیر و روحوموزدا، قانیمیزدا دیر. تاریخمیز وطنپرور لیگیمیزین ان بۆیوک شاهدی دیر. سککیز ایل داوام ائدن ایران ـ عراق ساواشیندا اوْن مینلرله عسگریمیز وطنی مدافعه ائتمک اوچون جانلارینی فداائدیب شهید اولموشلار و دونیا ساواش تاریخینده گؤرولمه‌میش و یا چوخ آز گؤرولموش بیر جسارت و فداکارلیقلا وطنی مدافعه ائتمیشلر. البته بوُ خارق‌العاده جسارت و فداکارلیغا وطن سئوگیسیله یاناشی دینی اینام و اسلام مفکوره‌سی ده سبب اولموشدور. بیزیم دینیمیزده وطن ـ سئورلیک ایمان دان سایلیر.

آذربایجان خلق ادبیاتیندا خلقه، ائله، اوْبایا محبت ـ باغلیلیق هامی علاقه و باغلانتیلاردان گۆجلودور. عاشیقلاریمیز ائل ـ اوْباسئوگیسی و وطن حسرتیله سؤیله‌نن ماهنیلارینی اوخویاراق هامینی وجده گتیریرلر.

عصریمیزده وطن اوچون یازیلان شعر نوعو هر طرفده یاییلمیش و بیزیم شاعیرلریمیزده ده ان اوْنملی و دقّتی چکن صنعت موضوعسو و شعر مضمونونا چئوریلمیشدیر.

معارفپرورلیک قدیم شاعیرلریمیزده علم و معرفتی تعریفله‌مک شکلینده تظاهر ائتمیشدیر. اما بیر ادبی جریان کیمی ۱۹ - جو عصردن بری شمالی آذربایجاندا ظهور ائتمیش و هئچ بیر واخت سؤنمه میشدیر. معارفپرور یازیچیلار رئالیست یازیلاریندا ادبیاتین جمعیتده کی تربیه‌وی (پداگوژیک) تأثیرینه اشارت ائدیب و خلقی اوْیاندیرماغا و علم و مدنیتین خلق آراسیندا یاییلماغینا چالیشمیشلار.

گئچن ۶۰ ایلده شاعیرلریمیز باشقا موضوعلارلا یاناشی ملی ستم دئییلن دیلیمیزین ادبیاتیمیزین پهلوی رژیمینده یاساق اولماغین دان و مدنی بوْغونتودان یانیقلی و تأثیرلی شعرلر یازمیشلار. خلقیمیز اوْ گۆنلری اوُنوتمامیش و اوُنوتمایاجاقدیر.

قایناقلار (منابع)

۱ - بانارلی، نهاد سامی، رسملی تورک ادبیاتی تاریخی، استانبول ۱۹۷۱.

۲ - پروفسور غلامحسین بیگدلی - نسیمی و کلاسیک شرق شعری، سلسله مقاله‌لر، وارلیق ۱۳۵۹.

۳ - پیر هاشمی - تیمور، آذربایجان شعر و ادبیاتیله تانیش اولاق، سلسله مقاله‌لر وارلیق ۶۳-۱۳۶۲.

٤ - دوقتور جلیل تجلیل، معانی و بیان، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ ششم، تهران ۱۳۷۲.

۵ - پرفسور اکرم جعفر، فضولی شعری نین وزنی، محمد فضولی، آذرنشر ۱۹۵۸، باکی.

٦ - دوچنت عیسی حبیب بیگلی، ادبیات نظریه سی متودیک گؤستریش، باکی ۱۹۸۵.

۷ - پروفسور جعفر خندان، ادبیات تئوریاسی. آذرنشر، باکی ۱۹٤۰.

۸ - رفعت محمد، مجامع الادب، در سعادت مطبعه سی، استانبول ۱۳۰۸.

۹ - م.رفیعلی، ادبیات نظریه سینه گیریش، آذربایجان س س ر مدنیت ناظیرلیگی، قیزیل شرق مطبعه سی ۱۹۵۸.

۱۰ - دکتر عبدالحسین زرین کوب، آشنائی با نقد ادبی - انتشارات سخن تهران ۱۳۷۲.

۱۱ - ژان پُل سارتر، ادبیات چیست، ترجمه ابوالحسن نجفی و نجف دریابندری، چاپ سوم، کتاب زمان، تهران ۱۳۶۳.

۱۲ - سید حسینی - رضا، مکتبهای ادبی، انتشارات نیل تهران ۱۳٦٦.

۱۳ - دکتر محمد غنیمی هلال، ادبیات تطبیقی، ترجمه دکتر مرتضی آیت‌الله زاده شیرازی، انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۷۳.

۱٤ - دکتر خسرو فرشیدورد، دربارهٔ ادبیات و نقد ادبی، ۲ جلد مؤسسه انتشارات امیر کبیر، تهران ۱۳۷۳.

۱۵ - احمد قاباقلی، تورک ادبیاتی تاریخی، بیرینجی جلد، استانبول ۱۹٦۷.

۱٦ - پروفسور فواد کؤپرولو، تورک ادبیاتی تاریخی اؤتؤکن نشریاتی ایکینجی باسیم، استانبول ۱۹۸۰.

۱۷ - پروفسور پرنا مؤران، ادبیات قوراملاری و الشتیری، جم یایین ائوی، استانبول ۱۹۸۸.

۱۸ - نوائی علیشیر. میزان الاوزان، حاضیرلایان پروفسور کمال ارآصلان آنکارا، ۱۹۹۳. تورک دیل قورومو یاینلاری.

۱۹ - آکادمیک بکیرنبی اوف، تنقید و ادبی پرؤسس، باکی ۱۹۷٦.

۲۰ - استاد جلال‌الدین همائی، فنون بلاغت و صناعات ادبی، جلد اوّل انتشارات توُس، ۲۲-۱۳٦٤.

۲۱ - دوقتور جواد هیئت، آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش، ۲ جلد تهران ۱۳٦۹ و ۱۳۵۹.

۲۲ - دوقتور جواد هیئت، ادبیات در دوران ما، وارلیق.

دوقتور جواد هیئت ین دیگر تألیفاتی

جراحی:

ــ ترمبوز فلبیت و درمان آن. تهران ۱۳۳۵
ــ جراحی عمومی. تهران ۱۳۴۴ ــ چاپخانه اطلاعات
ــ «دانش پزشکی» درگیسی (ایکی آیلیق) ۱۳۵۵ ـ ۱۳۴۳ ـ تهران

دیلچیلیک، ادبیات، تاریخ و فلسفه:

ــ تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی. ۱۳۶۵ و ۱۳۶۶ نشر نو ــ تهران
ــ مقایسة اللغتین. ۱۳۶۳ وارلیق درگیسی نین ضمیمه سی ــ تهران
ــ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش. بیرینجی جلد ۱۳۵۸ ــ تهران
ــ آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی. تهران ۱۳۶۷
ــ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش ۲ ـ جی جلد ــ ۱۳۶۹ تهران
ــ تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیرباخیش ۱۳۶۶ ــ تهران
ــ وارلیق. تورکجه ــ فارسجا فرهنگی درگـی (اوچ آیـلیق) ۱۳۵۸ ــ دن بـری. تهران
ــ غرب فلسفه سی تاریخی: چاپا حاضر دیر.